

**Časopis za sodelovanje
humanističnih ved,
za psihologijo in filozofijo**

Psihologija

Trstenjak, Lamovec, Peljak, Sadar, Peršič, Musek,
Horvat, Meh, Petrovič – O'Connor, Prtovič, Šali – Pajntar,
Štritih, Ule

Sociologija in filozofija

Žun, Mlinar, Urbančič

Anthropos

UDK 3

Leto 1974 številka I-IV

ČASOPIS ZA SODELOVANJE HUMANISTIČNIH VED, ZA PSIHLOGIJO IN FILOZOFIJO

Anthropos izhaja pod pokroviteljstvom Univerze v Ljubljani; izdaja ga Društvo psihologov Slovenije, Slovensko filozofsko društvo in skupina družboslovnih delavcev

Člani redakcije:

dr. Ljubo Bavcon (pravo)
dr. Milica Bergant (pedagogika)
Zvonko Cajnko (sociologija)
Ludvik Čarni (sociologija)
dr. France Černe (ekonomija)
dr. Božidar Debenjak (filozofija)
dr. Frane Jerman (filozofija)
dr. Stane Južnič (politologija)
mgr. Valentin Kalan (filozofija)
dr. Boris Majer (filozofija)
Jan Makarović (psihologija)
dr. Vid Pečjak (psihologija)
dr. Bogomir Peršič (psihologija)
dr. Vojan Rus (filozofija)
Stane Saksida (sociologija)
dr. Leon Zorman (psihologija)
dr. Fran Zwitter (zgodovina)
dr. Anton Žun (sociologija)

Odgovorni uredniki: Ludvik Čarni, dr. Bogomir Peršič, dr. Božidar Debenjak

Lektor: prof. Jože Kocbek

Načrt platnic in opreme: inž. arh. Edita Kobe

Časopis ima štiri številke letno. Rokopisov ne vračamo.

Uredništvo in administracija:

Anthropos, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, Ljubljana, Aškerčeva 12

Telefon 22-121

Anthropos naročajte na navedeni naslov, naročnino pa pošiljajte na tekoči račun 50100-678-46236

Letna naročnina je 30.—din, za tujino 5 dolarjev;

Posamezni izvod stane 9.—din, dvojna številka 18.—din, letnik 36.—din.

Stavek: ČZP DOLENJSKI LIST, Novo mesto

Tisk: PARTIZANSKA KNJIGA, LJUBLJANA

Založba: Društvo psihologov Slovenije in Slovensko filozofsko društvo.

Anthropos

Psihologija
Sociologija in filozofija
Ocene

240776
+

REPUBLIC OF LITHUANIA
LITHUANIAN SCIENCE ACADEMY

INSTITUTE OF ETHNOLOGY AND FOLKLORE
LITHUANIAN SCIENCE ACADEMY

Anthropos

- 1. Anthropos (1975)
- 2. Anthropos (1976)
- 3. Anthropos (1977)
- 4. Anthropos (1978)
- 5. Anthropos (1979)
- 6. Anthropos (1980)
- 7. Anthropos (1981)
- 8. Anthropos (1982)
- 9. Anthropos (1983)
- 10. Anthropos (1984)

PO 2452/1975

Editor: [Name]

Editorial Board: [List of names]

Editorial Office: [Address]

Subscription: [Information]

Printed in Lithuania

ISSN: [Number]

Copyright: [Information]

VSEBINA
(Anthropos, št. 1/2/3/4 1974)

- 9 I. PSIHOLOGIJA
- 11 Trstenjak: Miselne zadrege sodobne psihologije
- 25 Lamovec: Subjektivni elementi v znanosti
- 29 Pečjak: Osebnost v pojmovanjih vzhoda
- 43 Sadar: Humanistična psihologija
- 49 Pečjak: Nove teorije mišljenja
- 65 Peršič: Nekaj podatkov o uporabnosti grafične oblike semantičnega deferenciala
- 71 Musek: Novejši teoretski pogledi na shizofrenijo
- 89 Lamovec: Sublimalna percepcija
- 97 Šali: Sistem psihoprognostičnega ocenjevanja
- 103 Trstenjak: Grafologija kot psihodiagnostična disciplina
- 123 Pečjak: Prispevek za „Old new Look“
- 131 Horvat: Multiplikativne klasifikacije (matrice)
- 139 Meh: Analiza podtesta razvrščanje slik na Wechslerjevem testu inteligentnosti za otroke
- 143 Petrovič-O'Connor: Diskriminacijsko učenje pri otrocih z Down sindromom
- 149 Petrovič: Veljavnost psihološke preizkušnje „risanje moža“ F. Goodenough pri mentalno podnormalnih otrocih
- 153 Šali-Pajntar: Duševne značilnosti ginekoloških rakavih bolnic
- 161 Stritih: Socialno delo pred razpotjem
- 173 Ule: Igra kot socialno-psihološki fenomen
- 179 II. SOCIOLOGIJA IN FILOZOFIJA
- 181 Žun: problematika odnosa med filozofijo prava in občo teorijo prava v delih Norberta Bobbia
- 191 Mlinar: Razvoj teritorialno družbenih sistemov: Tehnologija in svoboda v prostoru in času
- 201 Urbančič: Sistematični osnutek hermenevtike: Po Schleiermacherju priredil in komentiral Ivan Urbančič
- 217 III. OCENE
- 331 IV. POVZETKI

Miselne zadrege sodobne psihologije

Anton Trstenjak

Sodobna psihologija je kot mlada znanost že več ko pol stoletja ponosna, da je behavioristična, atomistična, mehanistična, deterministična, redukcioniistična, environmentalistična in funkcionalistična. Prav kot taka pa si je v zadnjem desetletju začela v svojih lastnih vrstah postavljati ugovore. Vedno več miselnih zadreg odkrivajo, in to ne le v „humanistični, marveč tudi behavioristično-eksperimentalni psihologiji.“

Namen ni odstraniti eksperimentalni pristop, marveč miselno poglobiti in vzpodbuditi to smer in kritično pretresti tudi njene slabe strani.

Dvoje ugotavljajo:

Sodobna (behavioristična) psihologija podaja le enostransko podobo človeka; njegove edinstvenosti, posebnosti ne vidi, ker vidi le organizem po S – R obrazcu in robota (stroj), natančno programiranega z odgovori na okolje, ki se dajo natančno napovedovati.

Morebiti najostrejši kritik je D. Bannister z izzivalnim člankom „Was Psychology ever a Good Idea“ (Ali je bila psihologija sploh kdaj posrečena ideja), ki pa v tej obliki sploh ni mogel iziti, marveč le kot Psychology as Exercise in Paradox¹, torej: Psihologija kot paradokso prizadevanje.

Po mojem mnenju je značilno za njegov članek in za vse podobne, ki jih bomo v tej zvezi navajali, da se psihologija, ki je zrasla v naročju filozofije, z ene strani še vedno ne more prav osvoboditi iz tega naročja, z druge pa se prav v njenem, od filozofije že povsem oddaljenem središču samem, zopet oglašajo klici: nazaj k refleksiji, nazaj k filozofiji.

V ilustracijo (osvetlitev) navajamo v tej zvezi samo nekaj Bannisterjevih misli, s katerimi odkriva paradokse v sodobni psihologiji.

I

Centralni paradoks je v temeljnem konfliktu: psihologi se zanimajo za vprašanje, kaj je človek; hkrati pa jih v tem vprašanju inhibira želja, da bi radi veljali tudi za znanstvenike.

Psiholog, ki ne more misliti brez naprej začrtane sheme o analizi variance, je zanj revež; je kakor tisti njegov pacient, ki ni upal iti s svojim dekletom v kino, ker ga je preveč zaposlovala misel, kako bo s temi stvarmi, ko bosta poročena.

Eksperimenti, pravi, tako hudo zaposlujejo psihologa, da pri tem sploh ne upa misliti na stvari, ki jih moramo pri tem že od nekdaj upoštevati – ne glede na eksperimente.

Če bi Krištof Kolumb mislil tako kakor mnogi moderni psihologi, ne bi nikoli prišel v Ameriko. Nikoli ne bi bil izplul, ker bi se bil ustavil ob knjigah, kjer piše, da je „tam onstran luže konec sveta“.

Drugi paradoks, ki daje misliti, je v trditvi, da se mora psiholog, kolikor hoče biti eksakten znanstvenik, ločiti od subjektivnosti in se dvigniti nad njo, biti „objektiven in neprizadet“.

Neki angleški profesor je zato študentom, ki so izjavili, da študirajo psihologijo, ker imajo osebne psihološke probleme, predpisal, da morajo prvo leto študirati izključno

¹ Bulletin of The British Psychological Society 19 (1966), 21–26.

psihofiziko, Weber-Fechnerjeve zakonitosti itd., ker je upal, da bodo tako postali „objektivno in znanstveno neprizadeti“.

Tretji paradoks je domneva, pravzaprav domišljavost, da se naše znanstveno obnašanje izogiblje domnevam in odkriva gola (pozitivna) dejstva, fakta.

O tem pričajo naslovi priročnikov, npr.: *Elementary Textbook*, temeljni priročnik, s čemer je hkrati že naznačen nekak **redukcionizem**.

In vendar, ali ne implicirajo že naslovi, kakor zaznave, spomin, učenje, emocije, motivacije itd. polno visoko razvitih in predelanih psiholoških teorij, ki nikakor niso samo konvencionalni pojmi, marveč vsebujejo podmene in nazore, ki lahko kar usodno vplivajo na celotni pristop k psihološkim pojavom?

Potem se posebej obrača proti eksperimentom samim.

„Z namenom, da bi se obnašali kot znanstveniki, moramo konstruirati situacije, v katerih so subjekti totalno kontrolirani, manipulirani in merjeni . . . v katerih se morajo obnašati čim manj človeško in mi vse to delamo zato, da bi lahko postavljali trditve o naravi njihove človečnosti.“

Potem nadaljuje in pravi, da bi morali biti „vsaj poštene in priznati, da je priprt, skrčen človek vse, kar zmoremo študirati; in priznajmo, da delamo ‚mizerabel‘ eksperimente, ker nam manjka domiselnost za boljše; in ne trdimo, da so znanstven vzor, ker so preprosto simpel zamišljeni.“

O Skinnerjevih poskusih in njegovih kletkah pravi: „Ko bodo nekoč zbrani vsi podatki in bomo lahko kontrolirali in manipulirali s človekom v vseh podrobnostih . . . bomo stali pred paradoksom lutke, ki kontrolira lutko.“

Kot primer, kako so lahko tudi najeksaktniji eksperimenti dvoumni, navaja Lurijo in Vinogradova, ki sta v *British Journal of Psychology* (1958) priobčila razpravo o generaliziranju: ko je bil ustaljen kondicionalni refleks (odziv) na določene besede, ni bil ta odziv generaliziran (posplošen) v skladu z besedami, ki so bile podobne samo glasovno, marveč besedam, ki so bile podobne pomensko (s ključno besedo). Bannister: „Jaz bi rad videl, kako bi si ta dva zamislila eksperiment ali pisala članek, če bi bil resničen nasprotni izid.“

Še dve zanimivi zadregi postavlja pred „znanstvene psihologe“, češ, „mi imamo magnifikantno aroganco, da se postavljamo kot eksperti za ljudi (nad ljudmi)“.

Bannister: „I am the only expert on me“. Jaz sem za sebe edini strokovnjak. Kajti: vsi smo samo delničarji v istem podjetju. „We are all partners in the same business.“

In še pravo ironijo za sklep: V *Career in Psychology* je bral stavek:

„Some psychologists devote themselves to the discovery of new knowledge. Others are college professors.“ Nekateri psihologi se posvečajo odkrivanju novih spoznanj, drugi pa so visokošolski profesorji.

Sam ugovarja: človek lahko iznajde pojme, odkrije nove stvari – ne pa nova spoznanja.

To mnenje predstavlja nazor: that science is additive. Znanost pa ni nujno aditivna. „Menim, da Darwin ni dodatek Lamarcku!“

Vse to je znak, da psihologi ne mislijo; psihologi samo „dodajajo“, ker nimajo ustvarjalnih domislic.

Razlike med golo aditivnostjo in pravo kreativnostjo so predvsem v treh vidikih: 1) ustvarjalnost (kakor vsaka organičnost) izhaja iz iste korenine, vtem ko v aditivnosti (konglomeratu peska) docela manjka vsako rasto (vitalno) izhodišče; 2) ustvarjalnost ne pušča nobenih vrzeli, vsak večji (višji) krog zajema hkrati vse manjše (nižje) kroge v celoto, ki je povsem tuja aditivnosti, kjer tudi ob največji količini (kupu) ostaja vsak drobec kakor zase osamljen; 3) v ustvarjalnosti ima vsak nov ali višji (miselni) krog svoje novo, samostojno žarišče – kljub skupni vitalni korenini ali izhodišču, v čemer se

razodeva posebna dinamična napetost ali dialektika, ki jo v golem aditivnem agregatu zaman iščemo.

II

Pomemben psihoterapevt Carl R. Rogers postavlja tezo: podobno kakor fiziko lahko uporabljamo psihologijo za obogatitev ali za -- uničenje našega življenja.

O tem je imel znan dialog z nasprotnikom Skinnerjem leta 1962 v Duluthu v Minnesoti.

Rogers visoko ceni Skinnerjevo operant conditioning – in druge pridobitve obnašanja:

„I definitely am a scientist. But I am also a person.“ „Jaz sem odločno znanstvenik; toda jaz sem tudi oseba.“²

V tem je vsa njegova opozicija in kritika, ali bolje miselna zagata ob znanstveni psihologiji.

Izrecno izjavlja, da ga je njegova dolgoletna praksa v psihoterapiji privedla do tega, „da postavlja primarno vrednoto v osebo človeškega individua“.

Lahko postavljamo tudi družbo na prvo mesto, toda zavest ima samo individuuum.

Njegov ugovor se obrača proti depersonalizaciji in dehumanizaciji človeka – posameznika. Vedenjske znanosti po njegovem pospešujejo ta proces. Vedno bolj reducirajo, spreminjajo človeka v samo computable factor – in družba se postopno spreminja (trend) v svet, ki ne bo nič drugega ko kondicionirane mravlje v gigantskem mravljišču.

Pojmi: osebna svoboda, izbira, odločitev, namen in cilj – so postali v behavioralnih vedah brez pomena, da, tudi pomen (smisel) sam je postal brezpomemben, nesmiseln, „neznanstven“.

Zakaj? Ker imamo napačne pojme o tem, kaj je znanost in kaj je znanje.

Tu kliče na pomoč ali bolje za pričo celo samega B.F. Skinnerja, ki se na nekaterih mestih glede znanosti podobno izraža kakor Rogers, ki loči med znanostjo kot procesom in med znanostjo kot rezultatom. Samo o znanosti kot procesu smo lahko gotovi, samo v tem imamo zanesljivost, ne v rezultatih, ki so v vsaki znanosti vedno veliko tveganje, riziko, negotovost, so subjektivni, čeprav je znanost še tako „objektivna“.

Vsaka znanost namreč transcendirata, prekorači izkustvo, čeprav začenja z oprijemljivo in vidno ter merljivo izkušnjo naših čutov; kajti vsaka znanost v jedru že dotipava realnost onstran golih vtisov naših čutov.³

Predmet znanosti morajo biti „observables“, s čuti opazni podatki (n.pr. premikanje igle na kimografu, preskakovanje isker na oscilografu, gibanje slik, oglašanje zvenov itd.). Ena najhujših zablod sodobne vedenjske znanosti pa je zamenjava teh observables (predmeta) z vzorci (patterns) znanosti, ki da naj bi bili tudi observables, čutno opazni.

Vzorec, ki nas tako rekoč vodi in usmerja pri eksperimentiranju, pa sega onstran golih observables, samo čutno danih in opaznih pojmov, je prelogičen, intuitiven. Vzorec je tako rekoč „skriti lik“, skrita realnost, ki daje pomen in zvezo raztrganim posamičnim pojavom.

Tak vzorec je srčika vsake prave znanosti. Tak intuitivni, predznanstveno doživljeni vzorec so imeli pred očmi vsi veliki znanstveniki – fiziki od Keplerja do Einsteina, kajti kar in kakor mi „vidimo“, je nered, ki ga v naravi „popravimo“ in „uredimo“ v kozmos

2 C. R. Rogers, Some Thoughts Regarding the Current Philosophy of the Behavioral Sciences: D. P. Schultz, The Science of Psychology. New York 1970, 11–23

3 Pri tem navaja besede M. Palanyi–ja: Personal Knowledge. Chicago 1958, 6.

šele z odkrivanjem (discovery), s katerim naravo (vidno, observable, opazno) šele „popravimo“, na novo uredimo, naj si bo to „v pesem ali v teorijo.“

Tak primer je – kot ga navaja Rogers – bila med drugim „neznanstvena“, „intuitivna“, „subjektivna“ trditev Karibov (indijanskega ljudstva v Južni Ameriki, sedanji Gvajani), ki so hoteli sejati zito le ob polni luni.

Za nas je to le smešna hipoteza: toda v veliko lastno zadrego so znanstveniki pred kratkim ugotovili, da je deževje v tednu po polni luni znatno izdatnejše kot druge dni – torej so imeli stari prav! Ves naš organizem, če deluje prosto in neovirano, je lahko najboljše znanstveno sredstvo in lahko „čuti (dojema) vzorec“ mnogo prej, preden ga more sploh kdo zavestno „oblikovati“.

V tudi v območje potrjevanja, preizkušanja (preverjanja) hipoteze se vmešava osebni, subjektivni faktor.

Lancelot Whyte, znani ameriški fizik, je kriterij pri preizkušanju hipotez videl v tem, koliko je znanstvenik seznanjen s fenomeni, koliko je ne-defenziven, koliko je iskreno odprt za vse strani izkušnje, kar je Rogers odel v stavek: „Čimbolj je človek polno delujoča osebnost, tem zanesljivejši je v odkrivanju resnice“.

Rogers meni, da je eden glavnih problemov pri vedenjskih znanostih v metodah testiranja, ki jih gledajo preveč dogmatično. Če testiramo hipotezo o cirkulaciji krvi, nam ni treba nobenih statističnih vzorcev, medtem ko jih drugje potrebujemo, in to celo na čim širši populaciji.

Zavedati se moramo, da imamo v svojem znanstvenem delu redno opraviti z etiketami, napisi, poimenovanji, ne pa s fenomeni samimi. „Nihče še nikoli ni videl dražljaja ali odgovora ali okrepitev, prav tako kakor ne negativnega pojma o samem sebi.“

Vidimo in opazujemo redno le obnašanje, ki ga interpretiramo kot dražljaj ali odgovor ali okrepitev na živali ali človeškem bitju in podobno.

Res pa je, da so merila, ki jih uporabljamo ali izmišljamo, povezana z zunanjimi nitkami (Rogers) ali z njihovo interpretacijo.

Na območju vedenjskih znanosti imamo danes ugodno okolje izuriti tehnike, nimamo pa dobrega ozračja za znanstvenike. Tako bi mogli kot sklep iz vsega tega povzeti svoje misli.

Kot praktična navodila svetuje Rogers nekako naslednje smernice:

1. Išćimo disciplinirane, odprte in ustvarjalne osebnosti bolj kot „izpopolnjevanje v novih statističnih metodah“. Inhibiranje domišljjskih, „sanjskih“, kreativnih mislecev daje psihologe, ki so znanstveniki „malega kalibra“.

2. Proč s strahom pred ustvarjalno subjektivno spekulacijo; strah nas odtrguje od pomembnih odkritij.

3. Dajmo tudi v vedenjskih znanostih prosto pot fenomenološkemu načinu mišljenja, da bomo zmogli razumeti ne le človeka, marveč tudi žival – hkrati od znotraj. Fenomenološko utemeljena hipoteza naj bi imela enako mesto kakor kemično, genetično in behavioristično utemeljena. Tako bomo razvili širšo vedo.

III

Če je Rogers zanikal, da bi bili „vzorci“ znanosti observables, so šli drugi (D. C. Mc Clelland, E. Johnson, zlasti pa Rolland H. Waters⁴) še dalje in oporekali celo osnovni pojem behavioristične psihologije – sam behavior. Behavior ni podatek, marveč abstrakcija. To se pravi: tudi behavioristično metodo zadene isti očitek, ki ga le-ta meče

4 R. H. Waters, Behavior: Datum or Abstraction. American Psychologist, 13, 1958, 278–282, kar je Schultz ponatisnil leta 1970.

na vso fenomenološko in introspekcijsko psihologijo. Ta očitek je tem presenetljivejši, če pomislimo, da ga je zapisal Waters, eden najvidnejših operacionistov.

Psihologija je – kakor se ironično izraža Woodworth – zaporedoma „izgubila najprej dušo, potem pamet, potem zavest, in vendar čudno dovolj, še vedno se „obnaša“ (it still behaves).“

Bistveni razlog, zakaj so zavrgli dušo, pamet in zavest, je bil v dejstvu, da je vse to le abstrakt, konstrukt iz surovih, konkretnih podatkov, samo skupno ime ali etiketa za konkretno realnost, ki pa je drugačna.

No, in sedaj je prišlo na vrsto obnašanje samo:

Tudi behavior sam je prav tako le konstrukt, abstrakt iz konkretnih snovnih podatkov, samo skupno (kolektivno) ime, etiketa za številne pojave (fenomene) kakor Wundtova ‚zavest‘ in Titchenerjeva ‚mind‘, „cheap and nasty edition of the soul“, kakor se je izrazil W. James že leta 1890⁵.

Waters pojasnjuje to svojo trditev s primerjavo. Tudi fizik registrira npr. na voltometru ali termometru količino elektrike in toplote, svetlobe itd. In če ga ob tem vprašamo, kaj študira, ne bo odgovoril, da „variacije“ v pisanju (registriranju) teh instrumentov, marveč elektriko, toploto, svetlobo itd., in da so ti izrazi zanj pač skupna imena in napisi za skupine konkretnih pojavov. Tudi za fizika je svetloba, elektrika, toplota itd. le abstrakcija konkretne realnosti, ki jo opazuje.

Vendar pa moramo jasno razlikovati behavior, ki ga opazuje fizik na strojih, astronom na ozvezdjih, kemik na kemikalijah, zoolog na živalih in psiholog na človeku.

Kako, po katerem kriteriju ločimo behavior atomov in zvezd od behaviora človeka? Če samo po zunanjem, ali naj potem omejimo behavior le na živa živalska bitja?

In dalje: Ali behavior vključuje vsa dejanja in manifestacije živalskega bitja ali samo nekatere? Če poslednje, ali nam v ta namen zadošča samo zunaji kriterij? Ali nismo v tem primeru prisiljeni upoštevati še kakšen notranji kriterij?

Tak notranji kriterij ni nikjer opisan. In vendar, dokler tega nimamo, ne moremo dovolj razlikovati med vedenjem (behavior) živali, človeka, rastline, zvezd, stroja in atomov.

In če ob tem, recimo po besedah C. T. Morgana⁶, rečemo, da notranjih dogajanj, kakor so misli, čustva in sploh „mentalne dejavnosti“, ne moremo opazovati „v osebi sami“, marveč le po zunanjem obnašanju te osebe, moramo vendarle priznati, da „naša vera v eksistenco takih procesov gotovo ni odvisna samo od odgovorov, ki jih opazujemo. Tako vero utemeljuje naše opazovanje tistih procesov, ki imajo svoje mesto v nas samih“.⁷

Brez introspekcije, ki istočasno deluje v nas, ne moremo napraviti iz zunanjega – objektivnega obnašanja, ki ga opazujemo na drugih ljudeh in na živalih (n.pr. na Koehlerjevih opicah), nobenega sklepa ali inference na to, kar se dogaja „v njih“, kaj „hočejo“, „čutijo“, „zaznavajo“, „pomnijo“ itd.

Akt, ki ga študira psihologija, je enoten: „The act that psychology study is a unitary act“.

To je kompleksen akt, totalitaren, sestavljen iz opazovanj zunanjih in notranjih dejanj, ki so v medsebojni interakciji; ena so odprta navzven in dostopna zunanjemu opazovanju, druga pa so dostopna samo subjektu (izkustva samega), ki pa nam lahko o njih poroča po jezikovnih ali drugih gibih ali izrazih.

Zaradi te ločitve in zanikanja introspekcije kot metode od zunanjega obnašanja kot „objektivnega vira“ psihološkega spoznanja je Mc Dougall, ki je prvi rabil izraz behavior

5 W. James, Principles of Psychology, 1890, I, 365.

6 C. T. Morgan, Introduction to psychology, New York 1956,3.

7 D. P. Schultz, The Science of Ps.: Critical Reflections, New York, 1970, 70.

(1912), obžaloval, da ga je sploh kdaj uporabil in uvedel v psihologijo⁸; zato je pozneje (1923) spremenil svojo definicijo psihologije in bil na bojni nogi („battle“) z Watsonom glede behaviorizma.

Zaradi te kompleksnosti potrebujemo in uporabljamo tako zunanje kakor notranje opazovanje.

Vse te ugotovitve dobivajo svoje potrdilo in pobudo hkrati že s področja fizikalne vede. Saj so ravno veliki sodobni fiziki, kakor M. Planck, N. Bohr, C. Fr. v. Weizsaecker in W. Heisenberg, da omenimo samo najvidnejše, prav v svoji vedi, ki velja vendarle ob matematiki za vzor objektivne znanosti, odkrili „subjektivnost“ kot njen sestavni, neizogibni element. Tudi najbolj objektivna in eksaktna fizikalna veda je „relativno subjektivna“, pomešana s subjektivnimi prvinami.

Ta subjektivnost ni samo v ožini perspektivne in selektivne orientacije in v omejenosti ali limitaciji vsakega misleca, marveč predvsem že v temeljnem psihološkem dejstvu, ki ga mora upoštevati tudi matematik in fizik, da je namreč posoda vsake „objektivne resnice“ in eksaktnega znanstvenega odkritja – vedno neizogibno človekova „subjektivna misel“, in da je njen nosilec vedno prav tako le človek kot „subjektivno ustrojen“ – subjekt, ne pa kot neprizadet, zunaj in nad vsako mislijo stoječe „objektivno bitje“.

Zato je celo v najbolj „objektivni“ in „eksaktni“ fizikalni znanosti fenomenološka miselna pot z notranjim izkustvom primarna, ne pa pojmovna jasnost in analiza, ki vedno šele sledi primarnemu notranjemu izkustvu.

Vse znanstveno spoznavanje v jedru ni nič drugega kakor subjektivno omejevanje primarnega osebnega izkustva, in to po ‚subjectively created frame of reference‘. Tako imenovani eksaktni podatki niso v jedru nič drugega kot „interpretacija primarnega izkustva“, in to po subjektivno določenih mejah in izhodiščih.

Znanost modificira izkustvo – že v izhodiščih, v temeljih ali fundamentih. In to dela s sredstvi subjektivne izbire⁹.

Tako se znanstveniki in fenomenologi danes srečujejo ob istih dejstvih v enakih izjavah.

IV

Zaradi teh ugotovitev: subjektivnosti vsake vede na eni strani in behavioristične zahteve po skrajni objektivnosti na drugi, je postal človek kot eksperimentalni subjekt in vir psiholoških podatkov nanovo problem zase.

N. Sanford¹⁰ ironično ugotavlja, da so eksperimentalni subjekt psihologov končno vendarle – ljudje.

Schultz ob tem razmišljanju ugotavlja¹¹, da sta se vloga in naloga subjekta v psihologiji sicer ponovno menjali, da pa sta podoba in narava (pojmovanje narave) tega subjekta ostali skozi vse premene v zgodovini moderne psihologije isti.

Wundt in Titchener sta svoje subjekte vadila za poskuse: tudi do 10.000 introspektivnih reakcij so morali posamezni subjekti narediti, preden so bili „sposobni“ za poskusne osebe pri reakcijskih časih.

Oba sta gledala na subjekte kot na „kemične reagense“. To je bilo „strojno pojmovanje“ človeka, podobno kakor v fiziki in kemiji. Opazovalec in opazovanec sta bila ločeni bitji. Šlo je za objektivni in neprizadet mehanizem.

8 W. Mc Dougall, *Psychology: the study of behavior*, New York 1912.

9 E. Minkowski, *Vers une cosmologie*, Paris, Aubier, 1936.

10 N. Sanford, *Will psychologist study human problems?* Am. Ps. 20, 1965, 192 sl.

11 O. d. 77 sl.

Za ta namen se je moral človek vaditi; vendar pa sposobnost introspekcije ni bila dana vsakomur; nekaterim bolj, drugim manj; le prvi so „rojeni psihologi“, ki imajo dispozicijo za introspekcijo¹².

Subjekt so pojmovali kot konstantno in nespremenljivo reakcijo. Subjekte, ki niso imeli konstantnih reakcij, so izločili iz eksperimentiranja, včasih od desetih kar sedem. Za individualne diference se ti strukturalisti niso zanimali.

James Mark Baldwin pripominja, da so lahko po tej metodi v psihologiji dokazali vse, kar so hoteli.

Nasprotno pa se je funkcionalizem, nova struja v ameriški psihologiji, zanimal prvenstveno ravno za individualne razlike; zato so eksperimentirali z neizkušenimi, naivnimi subjekti (J. Mc Keen Cattell).

Z upadanjem introspekcije kot metode se je premikal tudi človeški subjekt od opazovalca v „stvar“, ki je „opazovana“.

Popoln prelom z introspekcijo pa je pomenil behaviorizem; s tem se je spremenila tudi vloga človeškega subjekta.

V klasični introspekciji je bil reagens hkrati opazovalec in opazovanec. V behaviorizmu pa človeški subjekt ni več opazovalec – ta je samo eksperimentator – marveč postane „objekt opazovanja“, je opazovanec, on se samo obnaša, behaves.

Toda podoba človeškega subjekta je skozi vse tri (glavne) mene moderne psihologije ostala ista – kljub različni vlogi: to je podoba neoduševljenega objekta, podoba mehanistične filozofije in deterministične fizike Newtona; to je model človeka kot model stroja, ki se da manipulirati in konstruirati; to je stroj dražljaja in odziva.

To je popolna dihotomija med zunanjim in notranjim svetom, med svetom (naravo) in človekom; to je dihotomija opazovanca in opazovalca; ne predstavlja več relacije osebe do osebe, ampak relacijo osebe do stvari, relacijo, ki pomeni svojevrstno alienacijo med opazovalcem in subjektom, odtujenost brez identifikacije, medsebojne simpatije in osebne prizadetosti, kakor se pritožuje A. H. Maslow¹³.

Clark L. Hull¹⁴ izrecno zahteva, naj bi bil „obnašajoči se organizem, kot kompletno sam se vzdržujoč robot, sestavljen iz materiala, ki je kar mogoče različen od nas samih“.

Schultz ugotavlja na podlagi sodobnega priznavanja subjektivnosti na območju fizike, da mora tudi psihologija preusmeriti svoje poglede na človeka in naravo; eksperimentator naj bo odslej participant observer. Opazovanje naj bo interakcija in integracija, s kontribucijo z obeh strani.

Popolna objektivnost je iluzija, kajti universum gledamo neizogibno vedno le skozi center, ki je v nas samih. Tako gledanje pa zahteva tudi novo podobo človeka, ki raste iz nezadovoljnosti z behavioristično podobo človeka-stroja in z dehumanizacijo, ki izvira iz nje.

A tudi eksperimentalne podlage se pri tem menjavajo, ali boljše, vodijo do zahtev po menjavi empiričnih baz.

Dve zahtevi predlagajo razni znani avtorji (C. Argyris, 1968, H. C. Kelman 1967, Schultz, 1969 idr.)¹⁵.

Prva zahteva je igranje vloge: subjektu razkriti namene poskusov, preprečevati prevaro in prikrivanje; tako je subjekt pritegnjen k sodelovanju.

Druga zahteva pa je ravno v tem sodelovanju samem: subjekt neha biti anonimni objekt poskusa, postane oseba, ki je soiskalec in sodelavec v podjetju (prizadevanju) na podlagi medsebojnega poznavanja in odprtosti, namesto dosedanjega nezaupanja, distance, medsebojnega prikrivanja in neosebnega odnosa.

12 A. Binet, Introduction a la psychologie experimentale, Paris 1894, 18.

13 A. H. Maslow, The psychology of science, New York, Harper 1966, 49.

14 C. L. Hull, Principles of behavior, New York, Appleton 1943, 27.

15 Gl. Schultz, o. d. 77 sl., 212 sl.

Morda najpomembnejše na tej črti našega razmišljanja pa je dejstvo, da se stran od enostranskega behaviorizma v smeri „subjektivnosti“ nagiba celo Herbert Feigl, eden filozofskih utemeljiteljev operacionizma, najradikalnejše struje behaviorizma, saj mu je dal prav on sam tudi ime, tako da je poleg operacionista Watersa gotovo najzgovornejša in kar presenetljiva priča te preusmeritve. Od Feigla izvira tudi izraz miselne ali filozofske „zadrede psihologije“.

Vendar se na tem mestu ne moremo podrobneje spuščati v njegova razglabljanja, ki bi zahtevala že posebno razpravo zase, kajti pri njem bi za pravilno razumevanje morali poseči globlje nazaj v dunajski krog logičnega pozitivizma in njegove zveze z ameriškim operacionizmom, kamor je Feigl prenesel s preselitvijo v ZDA Schlickove in Carnapove misli.

Na tem mestu omenimo samo njegovo okvirno tezo, naj bi sodobna psihologija zavzela liberalnejšo držo do razvijanja psiholoških teorij. Takole ugotavlja: „Prišel je čas, da se otresemo radikalnega empirizma operacionistov in behavioristov.“¹⁶

Dve vrsti dokazov navaja Feigl proti enostranskemu behaviorizmu in njegovemu skrajnemu pozitivizmu, ki zavrača „duhoslovne vede“ in z njimi „humano psihologijo“ kot „neznanstveno“.

Napačno je, če vidi behaviorizem še vedno glavno razliko med naravoslovnimi in duhoslovnimi vedami v metodi, ne pa v predmetu. Namesto duhoslovne danes seveda že splošno rabimo izraz družbene vede.

Predvsem namreč velja, da so naravoslovne vede nomotetične in eksplikativne, se pravi, raziskujejo in razlagajo splošne zakonitosti; duhoslovne pa so idiografske in razumevajoče, t.j. raziskujejo in pojasnjujejo individualne primere. Toda Feigl obe razliki močno skrči.

Prvi dokaz, s katerim zmanjšuje te razlike, je v dejstvu, da imamo tudi naravoslovne vede, ki so idiografske, npr. opisna astronomija, fizikalna geografija itd., in da imamo duhoslovne vede, zlasti sociološke, ki so pa nomotetične, npr. sociologija, ekonomika itd.

Drugi dokaz pa najde v razlikovanju med virom spoznanja in metodološko validacijo naših sodb. Na podlagi tega razlikovanja ne preostane več nobena bistvena razlika med naravoslovnimi in duhoslovnimi vedami.

Takole dokazuje: razumevanje je „vir“ spoznanja in daje obenem spodbude za podmene ali hipoteze; vendar pa ne more samo sebe „poveljaviti“ ali preverjati. V psihologiji „razumemo“, da neuspeh (frustracija) vodi v napadalnost in da uspeh dviga samozavest; „razlagamo“ pa, kako nastajajo npr. negativne razlike na očesni mrežnici.

Razumevanje imamo, če nam je stvar „domača“, če jo „razvidimo“, če je „intuitivno“ dana. Vendar pa razumevanje ni niti potrebno niti zadostno za znanstveno razlago. Saj imajo v naravoslovnih vedah tudi zelo abstraktne ideje veliko „eksplikativno“ ali razlagalno moč, čeprav so vse prej ko „domače“ in intuitivno razumljive. Razlage sploh ne dajemo s starimi ali domačimi mislimi, marveč vedno le z učinkovitimi premisami, ki jih dobimo na podlagi sklepanja in izvajanja (derivacije) iz prejšnjih dognanj.

Vsaka eksplikacija, ki naj bi bila temeljna za razlikovanje naravoslovnih in duhoslovnih ved, vključuje torej vedno že številne sklepe, vseeno ali deduktivne (apriorne), kakor v klasični fiziki, ali pa samo probabilistične (verjetnostne), kakor v sodobni indeterministični fiziki in v socialnih vedah.

16 „The time is come to emancipate ourselves from the radical empiricism of the operationists and the behaviorists“ (Philosophical embarrassments of psychology, Am. Ps. 14, 1959, 128); ponatisnjeno v: Schulzt, o. d. 36–52.

Končno teži v tem prizadevanju vsaka veda, da postavlja teorije; tu pa zopet ni več temeljne razlike med fizikalnimi in duhoslovnimi vedami. Teorije namreč nikoli niso čiste formulacije naravnih zakonov. Vsebujejo že številne idealizacije, dolgovernske sklepe in domneve. Sploh pa se empirični zakoni navadno ne dajo neposredno validirati ali preizkušati, čeprav se navadno tako dozdeva. Vprašanje neposredne validacije torej ostane v naravoslovnih vedah podobno odprto kakor na duhoslovnem ali socialnem območju.

Tudi empirična vsebina fizikalnih teorij je dejansko – strogo gledano – nevidljiva in nepredstavljava. To je namreč prav njihov kognitivni pomen, ki se ne da nikoli skrčiti na gole opazovalne trditve ali vsebino golega opazovanja. Tako odgovarja Feigl na končni ugovor, češ da je med fizikalnimi in mentalnimi lastnostmi nepremostljiva razlika.

Kdor bi hotel vsa specifično človeška vprašanja izločiti iz psihologije iz samo metodičnih razlogov, ker bi sicer ne bil dovolj „znanstven“, bi človeka skrčil na gol sklop organskega stroja po načelu „dražljaj – odgovor“. Toda človek ne živi samo od širše in boljše tehnologije, marveč je zadovoljen šele z adekvatno razlago, ki upošteva vse njegove sile, tudi samoopazovanje, vsaj kolikor je „kritično obveščevalni katalizator spoznanja.“

Seveda smo s tem nehote „znižali raven aspiracije“ v znanosti. Z razširjanjem predmeta upade gotovost spoznanja. Znižali smo raven aspiracije ne samo glede validacije, marveč tudi glede napovedovalnosti naših spoznanj. Feigl tu zaključuje (vmesna izvajanja moramo tu žal spustiti, da nismo predolgi in nepregledni) v tipično neopozitivistični smeri: „Znanstvena resnica velja samo do nadaljnjega opazovanja“.

VI

S temi prizadevanji v Ameriki se miselno stika tudi Anglež Jones G. Seaborn¹⁷, ki skuša kot predstavnik psihoanalize najti „spravo“ z akademsko (praktično, ne pojmovno, je to isto kakor behavioristično) psihologijo. Če so doslej obravnavani avtorji izhajali iz „znanstvene“ psihologije po vzorih naravoslovne znanosti, gre Jonesu, da utemelji znanstveno podlago psihodinamike.

Njegovo delo je „izzivalno“, kakor ga imenujejo razni ocenjevalci, hkrati pa „čisto blizu pravi mojstrovini“. Njegova kritičnost je kar izredno ostra že v izhodiščnih vprašanjih.

Ali more biti znanstvenik sploh objektivni? Ali je psihoanaliza znanost? Ali imamo glede znanstvenosti sploh izbiro med psihoanalizo, Pavlovljevo in akademsko psihologijo ter terapijo z drogami? Preseneča zlasti zadnji člen v tem vprašanju. Kaj more glede teh temeljnih vprašanj prispevati filozofija? Ali se da „racionalnost“ sploh do kraja utemeljiti?

Ta izzivalna vprašanja, ki tudi Jonesa vodijo na interdisciplinsko območje med psihologijo, filozofijo in naravoslovje, ga silijo k soočenju med filozofijo, znanostjo, psihoanalizo in fiziko. Tudi po njegovem mnenju se ta področja razvijajo le v stalnem medsebojnem prepletanju in vplivanju.

Prav v tej luči zapade behaviorizem hudi kritiki, ker se izkaže, da tudi le-ta ne more zavzemati kakšnega izjemno objektivnega znanstvenega mesta sredi miselnih zadreg, ki jih doživljajo zastopniki na svojih specifičnih območjih raziskovanja in znanja.

Zanj pomeni nazor, da so „dejstva zunaj nas“ in tako rekoč „čakajo“, naj jih sprejmemo, ostanek metafizičnih teorij logičnega atomizma kakšnega B. Russella ali L. Wittgensteina.

17 Treatment or Torture. The Philosophy, Techniques and Future of Psychodynamics, London (Tavistock) 1972. Glej tudi oceno tega dela A. Trstenjak: Schweiz. Zeitschrift f. Ps. 32, 1973, 183.

Prav tako zmoten je nazor, da mora biti prava znanost neobhodno kvantitativno eksperimentalne narave, ne pa samo kvalitativne. S to mislijo je kot psihoanalitik in s tem kot predstavnik „humane psihologije“ zadel v Ahilovo peto vse moderne znanosti sploh, kakor se postopno razvija že od Keplerja in Galileja Galileja naprej, ki sta postavila za podlago in izhodišče znanosti načelo: Vse je treba meriti, kar pa se ne da meriti, moramo narediti merljivo.

Tudi zanj je razlikovanje med „zasebnimi“ in „javnimi“ dejstvi kot kriterij za predznanstveno in znanstveno spoznanje samo proizvod „pojmovne zmede“.

Zanimivo je pri tem njegovo sklicevanje na razne druge mislece in kritično stališče do njih, kar ga prikazuje v posebno samostojni luči. Po kritičnem pretresu raznih rešitev pride do sklepa, da nam za utemeljitev znanstvenosti preostane samo „splošno testno načelo“ (general testing principle), ki je v jedru vendarle pragmatistične narave in se da uporabiti enako v znanosti kakor v filozofiji.

Po njegovem ta general testing principle ni nobeno logično, marveč samo psihološko načelo: kajti zanj je vsak formalni princip, ki je utemeljen v logiki, že naprej zgrešen. Tako je v racionalnost vnesel iracionalno komponento in podrl upe na nezmotljive procedure z absolutnimi kriteriji ne samo v psihologiji, marveč tudi v znanosti in filozofiji.

Ta svoj splošni princip je utemeljil ob kritičnem pretresu tistih avtorjev, iz katerih sicer izhaja; to sta angleška nadaljevalca dunajskega logičnega pozitivizma A. J. Ayer¹⁸ in K. S. Popper, ki pa velja bolj za nadaljevalca pragmatista C. S. Peiercea (ki je dal pragmatizmu tudi ime) in njegove „hipotetično deduktivne teorije“. Tak verifikacijski princip, ki ga je postavljala dunajska šola, se zdi Jonesu kot manj zadovoljiv, ko stavi prevelike logične ali matematične, skratka intelektualne zahteve, pravzaprav obete in upe. Po njegovem namreč ne moremo potegniti prave demarkacijske črte med smislom in nesmisлом, med prepričanjem in domnevo, kar pa je skušal Popper doseči s svojim kriterijem ponarejevalnosti (falsifiability).

Pri tem moramo pripomniti, da je posredniška vloga Popperja, ki je rojen (1902) Dunajčan in aklimatiziran Anglež, v celotni argumentaciji nejasna, saj je Popper s svojimi najboljšimi deli, prevedenimi iz angleščine tudi v nemščino, vendarle znan kot oster nasprotnik dunajskega logičnega pozitivizma Schlickovega kova ter njegovih učencev. Zlasti velja to za njegovo knjigo: *Ueber die Unwiderlegbarkeit philosophischer Theorien* (izvirnik: *The Growth of Scientific Knowledge* 1968⁵).

Zanimiva je Jonesova psihoanalitična razlaga, zakaj je taka velika razlika v znanstvenem pristopu k Freudu in Marxu v nasprotju s pristopom k Newtonu in Einsteimu. Razlika da je v tem, ker sta Freud in Marx najprej predmet ljubezni ali sovraštva in strahu, zavestnega ali nezavestnega. Za večino ljudi pomenijo Marxove ideje bodisi upanje na zboljšanje ali strah pred poslabšanjem življenjske ravni. Prav tako je Freud za mnoge strah, da bodo prepoznali svojo podzavest, ali pa upanje, da se bodo znebili „tiranije podzavesti“. Tako je „kritično“ (odklonilno) stališče modernih piscev večkrat samo kamuflaža njihovih napadalnih čustev ali pa strahu pred napadom ali mešanica obojega.

Če povzamemo, moramo priznati, da se Jones v tem prizadevanju, da spravi psihodinamiko z akademsko psihologijo, srečuje z znanimi imeni, kakor so Frenkel-Brunswik, Skinner, Murray, Hilgard, N. E. Miller, Dollard, Kris, French in drugi¹⁹, in zavzeto nadaljuje v njihovi smeri, čeprav z vprašljivim uspehom.

18 A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, London 1938, 1946², je podal jedro neopozitivizma v dobi njegovega največjega razcveta.

19 Glej Trstenjak, *Oris sodobne psihologije* I, Ljubljana 1971², 38, 501.

Jones je nehote tudi pod vplivom Russella, ki je bil več ko pol stoletja najvplivnejši angleški mislec, ki pa se le z njemu lastno ironijo kar norčuje iz „eksaktnosti psiholoških eksperimentov“: „Predvsem moramo reči, da so se živali, ki so jih skrbno preiskovali, tako obnašale, da so potrjevale filozofijo, v katero so raziskovalci že od vsega začetka verovali. Še več ko to: živali so kazale celo nacionalne posebnosti svojih raziskovalcev: živali ameriških laboratorijev divjajo vznemirjeno okrog . . . dokler „slučajno“ ne najdejo rešitve. Živali nemških raziskovalcev pa sedijo mirno in „mislijo“, dokler jim ne pride rešitev iz njihove „notranje zavesti“.

V smeri te kritike eksaktnih eksperimentalnih metod gre tudi Robert Rosenthal s svojo knjigo *Experimenter effects in behavioral research* 1966: dal je 12 študentom delati labirintske poskuse z belimi mišmi; čeprav sta bili dve skupini slučajno izbrani, je ena skupina študentov, ki je bila prepričana, da so (po mnenju profesorjev) njihove miši pametnejše kot v drugi skupini, dobila dejansko pomembno ugodnejše rezultate kot druga z le dozdevno neumnimi živalmi. To je „Rosenthalov efekt“, ki ga opažamo v številnih poskusih, npr. tudi pri uspehih v šolskih razredih, če stoji učitelj pod narejenim (zmotnim) vplivom, da imajo določeni učenci „višji“ IQ. ko drugi.

VII

Metodološka kritika pa gre tudi v ideološko smer.

Ta ideološka smer se je razvila kajpak na nemških tleh. Vendar to danes ni obnavljanje stare Buehlerjeve „Krise psihologije“, ki jo je sicer Revers s knjigo, *Ideologische Horizonte der Psychologie* 1962, nehote nekoliko pogrel, pač pa gre pri tem za ideološki razhod med neopozitivizmom in levičarsko usmerjenimi psihologi.

Sodobni operacionizem stoji pod vplivom logičnega pozitivizma (saj je H. Heigl, učenec R. Carnapa, eden utemeljiteljev operacionizma), ki trdi, da moramo iz teorij deducirane delovne hipoteze preizkusiti na izkustvu, češ da ni nobene v naravi skrite splošne (neodvisne) resnice; poznamo namreč samo resnico oziroma zmoto hipotez in teorij.

Proti temu postavlja Klaus Holzkamp (1968) trditev, da je pozitivistična zahteva nevzdržna, ker se resničnost ali zmotnost teorije ne da preizkusiti na izkušnji, marveč samo iz družbene relevance za prakso. Tako je v svoji *Kritische Psychologie* 1972, ob naslonitvi na „kritično teorijo“ frankfurtske sociološke šole (Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Juergen Habermas) ob zahtevi po kritični diskusiji glede cilja znanosti, opozoril na marksistično ideološko kritiko sodobne psihologije kot na prvi korak v tej smeri, po kateri cilj znanosti ni le tehnična relevanca v možnosti napovedovanja dogodkov, ampak predvsem v družbeni funkciji prosvetljenja in osvobajanja človeka, da ne bo zaradi metodičnih razlogov v eksperimentu mimogrede oropan svoje zgodovine, da torej operacionistična psihologija nikakor ni docela neodvisna od teženj, ki bi hotele človeku vzeti zavest, da je subjekt zgodovine.

Kritična psihologija si je zadela nalogo, raziskati ekonomske interese, ki se skrivajo za psihologijo, ki se ponaša, da je neodvisna od vrednot in ideologij. Tako skuša Holzkamp dobiti znanstveno teoretične podlage kritično emancipatorske psihologije (1970)²⁰. Strogo razlikuje samo tehnično relevanco, kolikor omogoča napovedovanje in nadzorstvo človeškega ravnanja na ekonomskem in družbenem območju, od posebne emancipatorične relevance (odločilne pomembnosti), ki zadeva objasnjevalno funkcijo znanosti, da pomaga človeku k samoosveščanju v njegovih družbenih in socialnih odvisnostih ter mu tako pripomore k osvobajanju od teh odvisnosti.

20 Gl. K. Holzkamp, *Kritische Psychologie*. Frankfurt (Fischer) 1972

Mora pa priti do konflikta med tehnično in emancipatorično relevantno v raziskovanju: če tehnično relevantne izsledke uporabljajo v namene, da bi zavarovali interese vladajočih in manipulirali s „sistemom človek“, prevzame psihologija sovražno emancipatorično funkcijo. Smisel raziskovanja torej ne more biti v „spoznanju resnice“, marveč le v relevantni za prakso. Za to relevantno pa moramo seveda razviti posebne znanstvene kriterije.

Gre tedaj za kritično preusmeritev psihologije, ki ne sme dajati samo ahistoričnih naravnih zakonov o človeku, temveč mora soreflektirati tudi historične zveze in odvisnosti, v katerih človek živi in se razvija s svojo znanostjo.

V tej kritični preusmeritvi psihologije vidijo nemški psihologi hud napad na znanstveno psihologijo, zlasti tisto, ki jo predstavlja ameriški behaviorizem. V tem je hkrati protest proti „nekritični odvisnosti evropske psihologije od ameriške“.

Diskusija o tem se je razvila posebno zadnje leto (1973) v uradnem glasilu Združenja nemških psihologov: *Psychologische Rundschau*. Profesor Theo Herrmann se v svojem nagovoru naslanja na podobno predavanje, ki ga je dve leti prej imel profesor C. F. Graumann o položaju psihologije.²¹

Herrmann poudarja, da sta razen tega levičarskega napada iz kroga kritične psihologije izšla še dva napada na psihologijo kot znanost.

Prvi izvira od znanega psihosomatika in psihoanalitika R. Mitscherlicha, ki je znan po svoji knjigi *Auf dem Wege zur vaterlosen Gesellschaft* 1963. Izhaja iz postavke, da sta v psihologiji dve temeljni smeri: prva je matematično naravoslovno-statistična, ki ji je izhodišče eksperiment, je torej tehnokratska; gre ji za obvladanje „materiala človek“ za čim večjo storilnost; druga pa je psihoanalitična, ki raziskuje, kako naj bi ljudje medsebojno občevali, da bi prišli do enakopravnega partnerstva v medsebojnem osveščanju in emancipaciji; samo tu je človek res tudi subjekt znanosti.

Herrmann k temu pripominja: *tertium datur!* Po njegovem Mitscherlichova ostra dilema ne drži in „karavana mednarodne psihologije gre mimo nje“.

Drugi napad pa izhaja od znanega nemškega etologa Konrada Lorenza, ki se obrača zlasti proti behaviorizmu Skinnerjevega kova. Herrmann očita Lorenzu, da skuša psihologijo reducirati na „humano biologijo“ in da pri etologiji navadno sploh ne gre za empirična odkritja, temveč samo za hipotetične konstrukcije. Lorenz pa behaviorizem odklanja prav s „humanega stališča“, češ da docela zanemarja ontološko mesto in bistveno ontološko razliko med človekom in živaljo.

Herrmann v tej zvezi obžaluje, da se v znanstvene diskusije vrivajo še moralna diskreditiranja in politične primesi. Mučno je, da je zoper Lorenza, ki je pravkar prejel Nobelovo nagrado, protestiral tudi Wisenthal zaradi njegovih pronacističnih izjav med drugo svetovno vojno.

Nad Lorenza in Mitscherlicha so se spravili pred nekaj leti zlasti mladi psihologi. Herbert Selg in sodelavci H. D. Dann, Amelie Schmidt-Mummedey, H. Schmidt, Wolf Lepenies in H. Nolte so v svojem skupnem delu *Zur Aggression verdammt?* Stuttgart 1971 ostro napadli Mitscherlicha, Lorenza in Herberta Marcusea ter druge zagovornike prirojene instinktivne napadalnosti, češ da so to „primitivizmi“, „na publiko preračunani avtorji“, ki „ne poznajo humane psihologije“, ker „spregledajo dejstva“, da se lahko „naslanjajo na anahronične domneve“. Povod za ta napad pa jim je dal Mitscherlich sam s svojim govorom ob podelitvi nagrade za mir (1969).

V takih navzkrižjih med psihologi in njihovimi nazori jasno vidimo, da gre tudi v Evropi za prave miselne zadrege sodobne psihologije.

21 Herrmann, *Zur Lage der Psychologie*. Ps. *Rundschau*. 24/1973, 1–19; Graumann, *Zur Lage der Psychologie*. Bericht ueber den 27. Kongr. d. DGP, Kiel 1970, angl.: *The State of Ps. Intern. J. Ps.* 7 (1972)

Najostreje pa se bijejo diskusije med mlajšimi, socialistično usmerjenimi psihologi Holzkampove šole in drugimi, povečini starejšimi psihologi, ki ne veljajo za napredne. Posebno ostro se je razvila polemika med Heinzem Heckhausenom, profesorjem v Bochumu, in psihologi z univerze v Muenstru in Bielefeldu: Susanne Denzer, Heinz Offe, Michael Stadler (Muenster) Falk Seeger (Bielefeld). Sprožil jo je Heckhausen s svojim člankom, kaj je relevantno in vredno pospeševanja v uporabni znanosti.²²

Ti avtorji naglašajo, da je v znanosti nemogoče postavljati kak prioritetni kanon, dokler nismo kot podlago izdelali „celotno družbeno teorijo“, brez katere ostanejo taki poskusi vedno le socialno tehnični drobci, kakor se izraža Popper, na katerega se pri tem tudi slicujejo. Očitajo mu, da so v ozadju njegovega kanona politični nagibi in dogmatiziranje znanosti, v čemer razodeva antiprogresistične tendence.

Ti avtorji se pri tem sklicujejo na razne druge pisce s področja „znanosti o znanosti“ in posegajo v faktorje, ki usmerjajo znanstvene sisteme, torej v sistemsko teoretično tematiko (G. Radnitzky, Lakatos-Musgrave, Dobrov, P. Berger-Th. Luckmann, E. Shils, S. Toulmin idr.)²³. S takimi prijemi najbolj pospešujejo interdisciplinsko smer sodobne psihologije in njeno včlenjevanje v sistem ved.

Če pri tem še upoštevamo rastoče število udeležencev in ostrino tona, ko se obmetavajo z očitki totalitarizma in nazadnjaštva ter političnih tendenc, potem vemo, da se je ta bitka o znanstvenosti psihologije in njenem razmerju med teorijo in prakso šele začela.

Prav v zadnjem času je vanjo posegel še Klaus A. Schneewind²⁴ (Trier), ki ob zelo stvarnem upoštevanju avtorjev z leve in desne poskuša postaviti celo poseben psihokibernetični model človeškega ravnanja in doživljanja, in sicer še posebej svoj najstveni model. Zanimivo je, da pri tem stvarno upošteva zlasti vzhodno nemške avtorje, bolj ko drugi zahodnonemški pisci.

Če sklenemo in povzamemo svoje misli, vidimo, da je tudi v sodobni psihologiji trenje med teorijo in prakso. Toda podobno kakor fizika, ki v teoriji dvomi celo še o realnosti materije, pa vendarle na podlagi svojih teorij že v tehniki izdeluje vesoljske ladje, ki dospejo na svoj cilj in se vrnejo z matematično natančnostjo nazaj na svoje zemeljsko izhodišče, tudi sodobna psihologija kljub miselnim teoretičnim zadregam vsako leto pošilja v prakso med ljudi na tisoče psihologov, ki se morajo znajti in ljudstvu nuditi zanesljivo pomoč v zadevah, ki so teoretično sporne. Zato pa nam je podobno osveščanje in zblizevanje teorije s prakso kar življenjsko nujno.

22 Was ist relevant und foerderungswuerdig in der angewandten Forschung? Ps. Rundschau, 22(1971), 229–243; odgovor na to Denzer (in sodel.), Forschungsprioritaeten ohne politische Implikationen zu Heckhausener Prioritaetenkanon, Ps. Rundschau, 24(1973), 20–33; in zopet odgovor Heckhausen, Warten auf gesamtgesellschaftliche Theorien. Eine Erwiderung. Ps. Rundschau, 24(1973), 34–43.

23 G. Radnitzky, Contemporary Schools of Metascience. Kobenhaven 1970; J. Lakatos in A. Musgrave (eds.), Criticism and Growth of Knowledge. Cambridge 1970; G. M. Dobrov, Wissenschaftswissenschaft. Berlin 1971.

24 Zum Verstaendnis der Psychologie als anwendungsorientierter Wissenschaft vom menschlichen Handeln und Erleben. Ps. Rundschau, 24(1973), 227–247.

Subjektivni elementi v znanosti

Lamovec Tanja

Za znanost je zelo pomembno da se zavemo njene relativne subjektivnosti, na kar so prvi opozorili fiziki. Razvoj kvantne fizike je pokazal, da je ideal popolne objektivnosti iluzija, saj vsak raziskovalec nujno izbira med mnogimi možnimi pristopi k določenemu izbranemu delu stvarnosti. Pri tem ne more upoštevati človeka in vesolja v vseh njenih dimenzijah, temveč izbira na osnovi domnev, ki so relativno subjektivne in se jih bolj ali manj zaveda. Fizik David Bohm je v tej zvezi zapisal: „... prirodo spoznavamo s pomočjo neizčrpne raznovrstnosti in mnogostranosti stvari, ki so vse medsebojno povezane in vse nujno sodelujejo v procesu nastajanja, pri čemer obstaja neomejeno število relativno avtonomnih in nasprotnih vidikov gibanja. Zaradi tega je vsaka posamezna stvar ali vrsta lahko samo abstrakcija iz tega procesa, abstrakcija, ki zadovoljuje v določeni stopnji aproksimacije, pod določenimi pogoji, v omejenem kontekstu ter v karakteristični časovni periodi. Taka abstrakcija očitno ne more predstavljati absolutne resnice; da bi to bila, bi morala veljati brez aproksimacije, brezpogojno, v vseh mogočih kontekstih in za vse čase. Zato vsaka teorija predstavlja približno, pogojno in relativno resnico.“

Do podobnih zaključkov so prišli tudi mnogi predstavniki fenomenološkega načina mišljenja, ki proučuje človekovo primarno izkustvo. To izkustvo je mnogo obsežnejše kot konceptualno znanje, ki ga človek kasneje s pomočjo analize izloči iz njega. Originalno izkustvo je torej v bistvu drugačno od znanstvenega načina spoznavanja, saj vključuje celoto realnosti z vsemi otenki. To, kar imenujemo „objekti“ znanosti, niso več objekti sami po sebi, temveč objekti, gledani iz določenega zornega kota. „Eksaktni“ podatki so že interpretacija človekovega primarnega izkustva. S. S. Kariel dobro opredeli znanost, ko pravi, da znanost odraža samo določene aspekte stvarnosti, druge pa izključuje. To kar lahko imenujemo predmet znanosti, je le majhen del našega izkustva, nikakor pa ne edini ali najboljši. Nadalje pravi: „Znanost in umetnost sta zgradili različna simbolična svetova z namenom, da pokrijeta različne aspekte stvarnosti. Znanstveni pogled na svet je le ena teh perspektiv, uporabna za tehnološko kontrolo narave, nikakor pa ne edina možna in izključujoča realnost.“

V psihologijo ta spoznanja le počasi prodirajo in mnogi psihologi še vedno trdijo, da ne upoštevajo nikakršnih domnev. Videti je, da se psihologija bolj kot druge znanosti brani spoznanja o relativni subjektivnosti znanosti, kar je paradoksalno in hkrati razumljivo. Prvi psihologi so skušali čimbolj posnemati fiziko in ta tradicija je ponekod še vedno živa. Tako se dogaja, da psihologi še vedno težijo k idealom, ki so jih celo fiziki sami že opustili. Naloga prvih psihologov je tudi bila, da se osvobodijo izpod okrilja filozofije. Nesrečna posledica tega pa je, kot ugotavlja A. L. Van Kaam, da mnogi psihologi bolj kot nekateri drugi izobraženci podcenjujejo vse, kar je bolj teoretične, filozofske ali literarne narave, to pa se odraža v določeni ozkosti mišljenja in nezanimanju za filozofijo znanosti. Lahko je razumeti, da so nekdanji psihologi, ki so utirali pot novi znanosti, pretiravali z domnevno objektivnostjo, danes pa tovrstno pretiravanje ni več potrebno, saj so se tudi pogledi na znanost spremenili.

Kaam navaja kot nadaljni razlog za zavračanje domnevo, da imajo mnogi raziskovalci, katerih delo zahteva veliko natančnosti in potrpežljivosti, bolj ali manj kompulzivno osebno strukturo. Znanost ima v njihovem življenju organizirajočo funkcijo in jim nudi občutek varnosti z zagotovitvijo, da lahko vsaj potencialno merijo,

kontrolirajo in obvladajo neznano. Spoznanje, da so v osnovi njihove znanosti eksperimentalno nepreverljive domneve, bi izzvalo bojazen. V tej zvezi je zanimiva študija J. F. Rychlaka, ki kaže na to, da obstaja zveza med osebnostnimi lastnostmi ter načinom pojmovanja vzročnosti (v smislu Aristotelove razdelitve). Pojmovanje vzročnosti pa igra pomembno vlogo pri konstrukciji vsake teorije. Pomemben razlog je nedvomno tudi sam značaj eksperimentalnega dela. Med eksperimentom zavedanje problemov v zvezi z domnevami deluje zaviralno in je bolje, da se v tej fazi z njimi ne ukvarjamo. Večkrat pa se zgodi, da tudi kasneje pozabimo nanje.

Misel, da bi lahko bolje opazovali, če bi se mogli znebiti vseh domnev in teorij, je povezana z dokaj razširjeno epistemološko zmoto, ki se vleče že od Bacona in Milla, namreč, da so znanstvene teorije empirične. V resnici teorije nikoli ne nastanejo spontano iz podatkov, niti niso le rezultat logičnega sklepanja, ki sledi seriji opazovanj, temveč so tudi plod iracionalnih in subjektivnih elementov. Zanikanje subjektivnosti vodi v scientizem. Scientizem lahko označimo kot skupino stališč, ki v najširšem smislu predstavlja popolno zaupanje v neskončne možnosti znanosti, tako na teoretičnem kot na praktičnem področju. Odraža se v posiljeni aplikaciji „eksaktnih“ metod na področja, kamor ne sodijo, saj vodijo le v kopičenje podatkov, ki nimajo nobenega pomena, ali pa so popolnoma neuporabni, ker niso povezani v nikakršen sistem. Scientizem odražajo tudi vrednote „civiliziranega“ sveta, kjer tehnološka kontrola narave predstavlja eno glavnih vrednot in izvor občutkov superiornosti v odnosu do nerazvitega sveta. Končno je s scientizmom povezan tudi kult porabe, saj je v končni konsekvenci usmerjen le v to, da se bo čimveč strojev vrtilo noč in dan.

Vendar ostanimo za zdaj pri vprašanju scientizma v znanosti sami. Lažna „znanstvenost“ ne samo, da nam ne daje nobenega znanja, pač pa zavira razvoj bolj kot še tako divje spekulacije. Zavaja nas v napačno smer posnemanja nedosegljivega ideala. Če pa se pokaže, da je neskladje le preveliko, tedaj hitro izženemo iz znanosti (konkretno, iz psihologije) sami predmet, namesto da bi opravili z neustrezno metodologijo in se potrudili poiskati novo, bolj ustrezno. Sentimentalna vezanost na fizikalno metodologijo nas postavlja na isto raven z Galilejevimi preganjalci in začarani krog se nadaljuje. In vendar so se mnoga (če ne vsa) velika znanstvena odkritja začela z „metafizičnimi“ problemi, ki bi se jih po mnenju mnogih sploh ne smeli lotiti. Nekoč so učenjaki, neobremenjeni z metodologijo, najprej formulirali problem in šele potem iskali ustrezne priprave, pogosto z improvizacijo. Danes pa je pogostokrat tako, da pride najprej komplicirana naprava, nato pa se znanstveniki ubadajo, kaj naj z njo počno. Prav nič nenavadna zato ni ugotovitev, da ravno nestrokovnjaki večkrat pridejo do najbolj kreativnih idej.

Scientizem pa poraja tudi drugo skrajnost, namreč izrazit odpor dela ljudi (predvsem intelektualcev) do znanosti v celoti, saj se scientizem često vtihotapi v znanost tako neopazno, da ga od nje težko ločimo. Mnogi pristaši humanističnih in drugih ved podcenjujejo znanost in jo imajo za popolnoma mehanično, njeno edino „opravičilo“ je uporabnost. Po drugi strani pa zaradi pomanjkanja tega opravičila pripadniki nasprotnega tabora odklanjajo tako humanistične vede kot umetnost in tretirajo te dejavnosti kot nekakšne parazite. Očitno je, da mnogo ljudi ne razume pomena in omejitev lastne dejavnosti, toliko manj dejavnosti drugih.

Če sprejmemo pojmovanje, da je znanost predvsem sredstvo za doseg določenega cilja, pa se moramo nujno vprašati, kaj naj bo naš cilj. Ideja o nevtralnosti, neideološkosti znanosti je mit, ki je nastal zaradi napačno zastavljenega vprašanja. Vprašanje, ali naj bo znanost nevtralna ali ne, je povsem nesmiselno, kajti znanost je **vedno** angažirana v svojih **ciljih**, metode pa so v tem smislu nevtralne. S tem pa seveda naletimo na vprašanje vrednot oziroma na etična vprašanja. Tradicionalna etika nam ne daje neke zadovoljive rešitve, saj ne more premostiti prepada med objektivnim, subjektivnim in imperativnim

pristopom. Priladniki prvih dveh smeri se niso mogli zediniti, ali vrednotam ustrezajo lastnosti objekta ali proces v subjektu, tretji pristop pa se skuša problemu preprosto izogniti. Problemu so se izognili tudi logični pozitivisti, saj so moralne sodbe uvrstili na raven eksklamacij. Hkrati pa je Wittgenstein morda že nakazal rešitev s trditvijo, da so tovrstni problemi pogojeni s strukturo jezika. Čisti logični pozitivizem je danes že preživet, nekatera njihova spoznanja pa so integrirana v poskusih nekaterih sodobnih logikov, da bi zgradili etiko na osnovi logike. V zvezi s problemom objektivnega oziroma subjektivnega porekla vrednot se je izkazalo, da je sklepanje ali—ali napačno. Po A. C. Grahamu ni nobenega razloga za sklepanje, da bi vsi jezikovni pojmi morali nujno poimenovati neki točno določen in enovit proces, v tem primeru izključno fizičen ali izključno mentalen. Zaradi strukture jezika smo navajeni videti v dimenziji objektivnost-subjektivnost neko nepomirljivo nasprotje. V resnici gre vedno za kombinacijo obojega, pri čemer je možno, da eno bistveno prevladuje nad drugim, a nikoli ne more biti eno brez drugega.

Isti problem se pojavi na ravni psihologije v dihotomiji: posameznik-okolje. Ker nismo zmožni uvideti bazične neločljivosti obeh elementov, se nenadoma pojavi množica nerešljivih nasprotij. Na to so v modernem času prvi opozorili eksistencialistični filozofi in psihologi, danes pa se temu pojmovanju po svoje približujejo tako pristaši teorij socialnega učenja Bandura ki so izšli iz behaviorizma, kot tudi pristaši humanistične smeri, predvsem Maslow in Barron, ki sta ob proučevanju relativno zdravih, neodtujenih, kreativnih ljudi skušala odkriti, katere so človekove avtentične, neodtujene potrebe. Njihova odkritja so v precejšnji meri konsistentna, čeprav nikakor niso dokončna. V najslabšem primeru jih lahko imamo kot hipoteze, ki potrebujejo nadaljnje znanstveno preverjanje.

Stališče, da v principu lahko izvajamo etična načela iz človekovih potreb, je zastopal tudi Marx, ki je v „Nemški ideologiji“ zapisal: „Človeške potrebe so ontološka potrditev človeškega bitja. Naloga vsakega človeka je zadovoljevanje lastnih potreb. S samim dejstvom, da imajo individuumi določene potrebe, je že podana določena naloga, pri čemer je vseeno, ali imajo ti v svoji zavesti to kot svojo nalogo“. Seveda je nujno, da ločimo avtentične od odtujenih potreb, a kot smo že omenili, obstaja možnost, da se te naloge lotimo znanstveno, pri čemer „znanstvenosti“ ne smemo pojmovati v tradicionalnem smislu.

Naj zaključim s Hebbvim povzetkom o tem, kakšni naj bi bili novi pogledi na znanost, ki se naslanjajo na spremenjeno pojmovanje dihotomije objektivnost—subjektivnost:

1. Indukcija je le metoda za preverjanje generalizacij, do katerih smo že prišli.
2. Tipični znanstveni zakon ni vsota opazovanj in nima nič opraviti z verjetnostjo, temveč je delovni postulat ali način mišljenja. Če najdemo kontradikcije v sicer uporabnem zakonu, to še ne pomeni, da moramo zakon zavreči, temveč postuliramo hipotetično razlago teh kontradikcij.
3. Način mišljenja v smislu vzroka in učinka je še vedno splošno uporaben, čeprav ni nujen, niti ni primeren v vseh situacijah.
4. Znanost je precizno izdelana struktura imaginarnih enot in pojavov. Raziskovalec se ukvarja s postuliranimi enotami in ne s fenomeni, iz katerih so izvedene.
5. Ker obstaja neskončno število stvari, ki jih v vsakem stanju lahko zabeležimo, je popolna deskripcija popolnoma nesmiseln pojem. Konstrukti so lahko tautološki v formalno logičnem smislu, kljub temu pa imajo praktično funkcijo, da vodijo opazovanje.

Uporabljeni viri:

1. Severin: *Humanistic Viewpoints in Psychology*, McGraw-Hill, N. Y., 1965.
  - Andrian L. Van Kaam: *Assumptions in Psychology*,
  - D. O. Hebb: *The need of theory*,
  - G. H. Turner: *Becoming and unbecoming*,
  - A. H. Maslow: *A philosophy of personality: The need of a mature science of human nature*.
2. Schoeck: *Scientism and values*.
  - Werkmeister: *Social science and the problem of value*,
  - Rothbard: *The mantle of science*,
  - Kariel: *Social science as autonomous activity*.
3. De George: *Ethics and society*.
  - Blanshard: *Morality and politics*.
4. Joseph F. Rychlak: *A philosophy of science for personality theory*, Houghton Mifflin Company, N. Y., 1968.
5. J. F. Rychlak, J. D. Barna: *Causality and the proper image of man in scientific psychology*, *Jour. of Personality Assessment*, Vol. 35, 1971, No 5.
6. Toulmin: *The place of reason in ethics*,
7. Graham: *The problem of value*, Hutchinson University Library, London, 1961.
8. Bronowski: *Science and human values*.
9. Živočić: *Čovek i vrednosti*.
10. D. Bohm: *Uzročnost i slučajnost u savremenoj fizici*, Nolit, Beograd.

Osebnost v pojmovanjih vzhoda

Vid Pečjak

V zahodnih kulturah so se religija, filozofija, psihologija in razne posebne znanosti hitro razmejile med seboj in se osamosvojile, dasi ne povsem, kar dokazujejo številne filozofske religije ali religiozne filozofije, npr. tomizem. Posebno med psihološkimi šolami najdemo mnogo takih, ki so še s popkovino privezane na razna filozofska pojmovanja. Vendar so posamezne oblike družbene nadgradnje vsaj relativno avtonomne. Na Vzhodu pa so ostale integrirane. Religija, filozofija, psihologija in praktična morala so združena v enotna pojmovanja in azijski mislec ni čutil potrebe, da bi jih razmejeval. Šele v zadnjem času se pojavljajo posamezne discipline, npr. psihologija kot psihologija, kar je posledica vdora zapadne civilizacije v miselnost Vzhoda.

A tudi če dopustimo analizo in izluščimo iz kompleksa posamezne oblike družbene zavesti, jih bomo našli dokaj drugačne kot v zahodnih kulturah. Azijske religije, kot so npr. hinduizem, budizem, taoizem ali jainizem niso religije v zahodnem smislu. V njih praviloma ni individualnega boga in po navadi niti ne boga stvarnika, čeprav najdemo nekaj izjem, npr. bhakta hinduizem ali japonski sintoizem. Kljub različicam se pojmuje bog kot nekaj neosebnega, kot absolutni duh (Puršua, Višnu, Brahma, Budha, Tao), ki raste iz sebe, prehaja v mnogoterost in je pričujoč v človeku. Celo Konfucijev Ming ni osebna sila, marveč „sila vsega vsemirja“. Ta pojmovanja so še najbolj podobna evropskemu panteizmu, ki se je v zahodni miselnosti pojavljal sporadično od Talesa do Spinoze („quamvis diversis gradibus animata“) in Fechnerjevemu panpsihizmu. Posebno nas spominjajo na Heglov filozofski sistem. Toda panteizem temelji na logični premisi oz. na zakonitostih narode, kar ne velja za pojmovanja vzhoda. Mnogi razlagalci vzhodne misli trdijo, da to sploh niso religije, marveč „poti življenja“. Kitajska beseda tao pomeni pot, indijska dharna pa naj bi označevala kulturo, nacionalno svojskost.

V azijski filozofiji je poudarek drugje kot v evropski. V njej je manj prirodne filozofije, manj logike, kategorij, univerzalij, odnosov subjekt–objekt, manj analize, iskanja vzrokov in posledic, čeprav so se od časa do časa pojavljale tudi take šole, npr. Ming Čia na Kitajskem ali Nyaya v Indiji. Sodobni filozof Fung Ju Lan (1948) pravi, da funkcija klasične kitajske filozofije ni večanje pozitivnega znanja, temveč dviganje duha (to velja v glavnem tudi za druge azijske filozofije). V ospredju je antropologija, pojmovanje življenja in človeka. Fung Ju Lan je definiral filozofijo kot „sistematično, reflektivno razmišljanje o življenju,“ s čemer prevladujoča evropska filozofija zlasti v preteklosti ne bi soglašala. A ta poudarek kaže, kako težko je v azijskem pojmovanju potegniti mejo med filozofijo in psihologijo.

Azijska psihologija ne ostaja samo pri razlagi, kaj je človek in kakšna je njegova vloga v svetu, temveč predvsem uči, kakšen naj bo in kako naj živi (s tem ne mislimo samo obnašanje v okolju, marveč tudi poglobljanje vase). Vsi azijski misleci so bili tudi učitelji: Budha, Konfucij, Lao Ce – vsi so učili ljudi pravega vedenja. Iz njihovih del je nemogoče izluščiti to, čemur pravimo na zahodu teorija, sistem, od praktičnih navodil za življenje oz. terapevtskih tehnik, kot bi rekli v psihologiji. V knjigah najdemo predvsem aforizme in aluzije, ki se zahodnemu mislecu ne zdijo dovolj sistematično povezani, ter konkretne napotke za življenje. Izjema ni niti Mao Ce Tungova rdeča knjžica (1968), ki je polna aforizmov, predvsem pa navodil za pravo obnašanje.

Čeprav je tradicionalno azijsko psihologijo težko spraviti na skupni imenovalec, je zanj značilno, da pojmuje življenje, kot ga ljudje živijo v svetu (morda bi ustrežal

zahodni termin povnanjenje) kot negativno danost. Budha je rekel, da je življenje koren in izvor trpljenja. Taoisti so govorili, da je življenje bolna oteklina. Celo Konfucij, čeprav precej drugačen od drugih, je zahteval, naj človek zanemari zunanji uspeh in neuspeh, da se bo osvobodil negativne težnje po uspehu in strahu pred neuspehom.

Človek ne doseže osvoboditve v zunanjem svetu (tj. v povnanjenju), marveč v poglobljanju Vase, v pravega, resničnega Sebe, ki je po mnogih azijskih pojmovanjih nespremenljiv in nadindividualen in ki ga različno poimenujejo: *atman* (ind.), *hsin* (kit.), *kokoro* (jap.). Od tod izvirajo številni praktični postopki, npr. *yoga* vežbe ali *zazen*, ki učijo, kako preiti iz trpljenja in utvar v resničnega Sebe (uporabljali bomo besedo Sebe, ker naš Ego oz. Jaz po mnenju vzhodnjakov ovira Sebe v osvobajanju). Spoznanje Sebe ni intelektualno spoznanje in ne poteka na površini zavesti. To je izrazito izkustveno spoznanje. Z besedami se ga ne da izraziti. Vzhodni misleci razlagajo svoje pojme ponavadi tako, da povejo, kaj niso, namesto kaj so. Pot osvobojenja pelje skozi samospoznanje ali samoprebujenje do Sebe.

Takšen bi bil splošen pogled na azijsko psihologijo, v kolikor je tak pogled sploh ustrezen, ker so se posamezna pojmovanja v prostoru med Indijskim oceanom, Tibetom in Tihim oceanom v tisočletni zgodovini tudi precej razlikovala in se razlikujejo še danes. Bolj podrobno bodo utemeljeni osnovni nazori in pojmovanja človekove osebnosti v hinduizmu, budizmu ter taoizmu in konfucionizmu.

OSEBNOST V HINDUIZMU

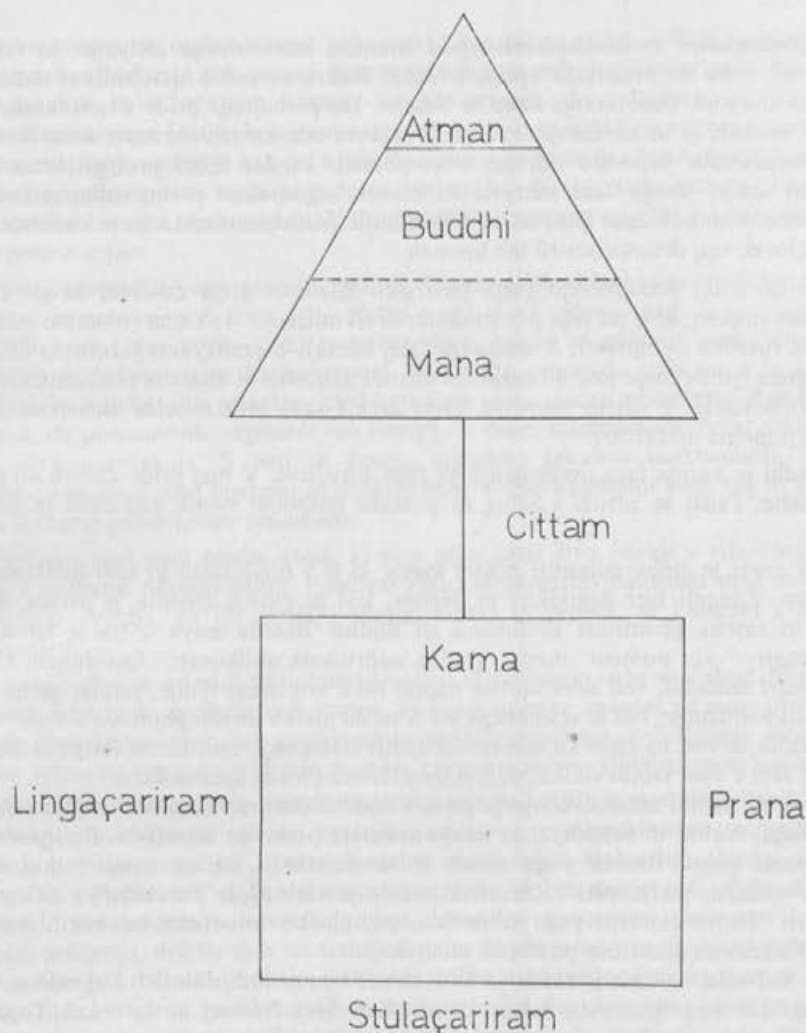
Hinduizem je vse prej kot enoten sistem. V dolgem, pettisočletnem razvoju se je zelo spreminjal in kot piše v Vedah (kakih 2000 pr. n. št.), je bila prvotna oblika verovanja politeistična, iz katere je postopoma izšel monoteistični pojem neskončnega, brezobličnega Brahmana. Hinduizem je tudi danes zelo mnogoter. Med njegovimi sektami, kulti in filozofskimi šolami najdemo monizem, monoteizem, dualizem, politeizem, panteizem. *Advaita* smer identificira vse obstoječe z božanstvom. *Bhakti* hinduizem je dualističen in veruje v individualnega boga (kar sicer ni tipično za Azijo). *Ramayana* in *Mahabharata* trdita, da se bog pojavlja v človeških inkarnacijah (Rama, Krišna, Budha). Bog se prikazuje v neskončnih oblikah in ima nešteto obrazov. Zato je nešteto poti do njega, od katerih je vsaka veljavna.

Toda za intelektualni hinduizem je najbolj značilna vera v vseobsegajočega, povsod bivajočega, brezobličnega, neimenovanega Brahmana (tudi Višnu, Puršua), in ta pojem se pojavlja od Upanišadesa (800 pr. n. št.) naprej v indijskih religijah in filozofijah. Vplival je tudi na budizem (mnogi hinduistični misleci trdijo, da je budizem ena od vej hinduizma). Vseobsegajoče božanstvo ustvarja svet s svojim razčlenjenjem. Eden postane Mnogi. Ob koncu se spet vrne k sebi, da znova zaigra večno igro: Eden umre v Mnogih, Mnogi umrejo v Enem.

Osnovni pojem v hinduistični psihologiji je človekov *Atman*. *Atman* je nadindividualen in v njem se manifestira Brahman, je pa tudi individualen in se pojavlja kot *Jivatman*. Z besedami in konvencionalnimi opisi se ga ne da izraziti. V literaturi se avtorji često poslužujejo metafor. *Atman* ni niti svetloba niti tema, niti praznina niti polnost, samo nekakšen nedoumljivi „preko“ ali „onkraj“.

V *Yoga sutri* (200 pr. n. št.) je Patandjali še bolj razčlenil človekovo duševnost, ki je sestavljena iz višje trojnosti in nižje četvornosti. Trojnost tvorijo *Atman* ali božanska, kozmična zavest, *Buddhi* ali spoznavno duhovna zavest, *Manas* ali tvorec idej, *Cittam* ali miselni princip veže trojnost z nižjo četvornostjo. Ta vsebuje *Kamo* ali energijo strasti, nagonov, *Prano* ali življenjsko silo, *Lingacariram*, ki je nekakšen dvojnik fizičnega telesa, ter *Sthulacariram* ali človekovo telo. Patandjalijev model duševnosti kaže naslednja slika.

Po Mandukya Upaniṣadu ima človekov atman štiri možna stanja. Prvo, temno stanje tvorijo izkušnje budnega življenja (torej to, kar proučuje del zahodne psihologije). Drugo stanje so sanje. Ne motijo ga od zunaj prihajajoče in varljive senzorne danosti. To stanje je izrazito individualno. Tretje stanje je globoko stanje brez sanj. Četrto, najgloblje in najbolj pristno stanje pa je prebujeno življenje najvišjega zavedanja: spoznanje in neposreden stik s svojim Atmanom. To samospoznanje ali samoprebujenje naj bi bil cilj človekovega življenja. V njem posameznik odkrije, kdo je in kaj je v svojem bistvu. Obenem je to odkritje, da je mnogo eden in eden mnogo. Vendar samospoznanje ni racionalno spoznanje, marveč izrazito intuitivno. Zato se ga z logičnimi postopki in besedami ne da opisati (kar velja tudi za budistično „razsvetljenje“).

V tej zvezi je treba omeniti hinduistično vero v človekova ponovna rojstva, ki je vplivala tudi na budizem in jainizem. Posameznik naj bi se ponovno porajal in vračal v življenje, dokler ne odkrije svojega atmana. Na ta način je samospoznanje obenem samonajdenje ali samorealizacija, ki omogoči prekinitvev krogov rojstev in smrti ter združitvev z Brahmanom.

Samospoznanje je osvoboditev izpod bremen materialnega življenja, ki odvajajo človeka od Sebe in prikrivajo vpogled Vase. Praktična pot k osvoboditvi **sadhana** je postopno luščenje, izmotavanje Sebe in Nesebe. Do prebujenja pride v treh fazah, ki so: čiščenje, meditacija in združenje. Prva faza zahteva odrekanje dobrinam sveta. Ni nujno, da se posameznik dejansko odreče svoji posesti, vendar mora pretrgati vezi, ki ga priklepajo nanjo. Druga faza zahteva, da človek zagospodari petim vidikom življenja: seksualnosti, jezi, pohlepu, ljubezni in ljubosumju. Nadaljna meditacija je koristna samo, če se je človek vsaj deloma očistil teh bremen.

K osvoboditvi pripomorejo **yoga** postopki. Klasična **yoga** zahteva, da gre človek skozi osem stopenj, ki je od tega pet zunanjih in tri notranje: 1. **Yama** (moralno vedenje), 2. **niyama** (osebna disciplina), 3. **asana** (položaj telesa), 4. **pranayama** (kontrola dihanja), 5. **pratyahara** (povlečenje vase ali osamitev čutnih danosti), 6. **dharana** (koncentracija), 7. **dhyana** (meditacija v ožjem pomenu, čisto zrenje vase brez miselne aktivnosti), 8. **samadhi** (popolna prežetost).

Samadhi je zadnja faza osvobajanja ali faza združitve. V njej pride človek do globin svojega Sebe. Tedaj se združi s Seboj in postane gospodar svojih psihičnih in telesnih funkcij.

V tej zvezi je treba pojasniti pojem **maya**, ki je v hinduizmu in tudi budizmu zelo pomemben. Zunanji svet dogodkov in dejstev, kot ga človek dojema, je utvara, iluzija, prevara, ki zastira prisotnost Brahmana ali Budhe. Beseda **maya** izvira iz sanskriške besede „matr-“ kar pomeni „meriti, graditi, načrtovati, oblikovati.“ Osvobojeni človek, ki je dosegel **samadhi**, vidi sicer svet še naprej tako kot drugi ljudje, vendar ga ne meri, oblikuje ali poimenuje, ker se resničnega sveta ne da ujeti v mrežo pojmov.

Marsikdo se vsaj na začetku samoosvobajanja odtegne družinskemu življenju. Šele ko je zunanji svet v vseh svojih vidikih odmaknjen, lahko človek spozna Sebe.

Konkretni načini samoosvobajanja pa se v raznih šolah razlikujejo. Posebno zanimive šole so **Yoga**, **Natha** in **Samkhya**, ki imajo nekatera podobna izhodišča. Bolj podrobno bomo opisali **yogo**. Beseda **yoga** izvira iz sanskriškega korena „jug“, kar naj bi pomenilo „vezati, podjarmiti“. Osnovna načela je razložil že Patandjalij (200 p.n.š.) v **Yoga-sutri**. Danes pomeni **yoga** filozofsko psihološko šolo (eno od šestih indijskih **daršan**), obenem pa praktičen postopek meditacije.

Yoga in **Natha** izvirata iz čaščenja **Šive**, ki nastopa na indijskih tleh kot zelo različno božanstvo: kot bog moškosti, falusa, živali. Kot **Šiva Nataraj** in nato kot **Yogeshvara** postane vrhovni ustvarjalec in uničevalec sveta, bog kozmičnega plesa, ki v ritmu njegovega plesa trepeta vse vesolje. Obenem je vrhovni **Yoga**, ki ga rišejo, kako s prekrizanimi nogami meditira.

Yoga in **Natha** pravita, da delujejo v telesu sončni in lunini tokovi (**ida** in **pingala**). Pod njihovim vplivom se zapirajo ali odpirajo psihični centri, **čakre**. Z meditiranjem dobi človek moč nad tokovi in centri. Postopno zapiranje in odpiranje centrov ločuje puršua od **praktitija**. Na zahodu se oba pojma včasih prevajata kot duša in telo, kar ni povsem točno. Med meditiranjem naj bi se osamosvojil človekov čisti duh, tako da postane neodvisen od psihičnih funkcij kot so občutenje, poželenje, tudi logično mišljenje, poleg številnih vegetativnih funkcij telesa. Zato naj bi takšen proces identifikacije Sebe ukinil posameznika v vsakdanjem psihološkem smislu.

Za **Samkhyo** šolo privede do osvoboditve že zgolj spoznanje razlike med puršua in **praktitijem**. **Yoga** pa zahteva vajo. Vendar se specifične tehnike meditiranja razlikujejo. Klasična **yoga** (ki se razlikuje od kasnejših budističnih in lamaističnih **yog**) pozna sedem osnovnih načinov **yoge**, štiri duhovne in tri energetske.

Med duhovne **yoge** spadajo **jnana**, **raja**, **karma** in **bhakti yoga**. **Jnana yoga** izhaja iz intuitivnega samospoznavanja, ki je posledica opuščanja psihičnih funkcij. V

samospoznavanju se osebna zavest poistoveti s kozmično zavestjo. **Raja yoga** zahteva, da posameznik ustavi svoj tok zavesti (kar je po zahodni psihologiji nemogoče, ker je zavest intencionalna in v večnem toku), to pa privede do vrhunske izkušnje svojega **puršue**. **Karma yoga** jemlje kot predmet meditacije lastno aktivnost, pri čemer doživlja posameznik svojo energijo kot del kozmične energije. Posledica je osvoboditev od strahu, kakšen bo učinek aktivnosti (uspeh oz. neuspeh). **Bhakti yoga** ima za cilj okrepitev emocionalne zveze z Neskončnim. V drugih oblikah yoge se emocije zatirajo, pri tej pa se samo preusmerjajo.

Med energetske yoge spadajo **mantra**, **hatha** in **kundalini yoga**. Prvi dve sta si zelo podobni in zahtevata fizično vajo. **Hatha yoga** je na zahodu najbolj poznana. Namen številnih vežb (npr. vežba lege) je združevanje tokov in njihovo usmerjanje v čakre, posledica je duševni mir, uravnotežnost. **Ha** in **tha** pomenita tudi sonce in luno ali pa moškega in žensko, dva principa, med katerima mora vladati ravnotežje. **Kundalini yoga** zahteva, da posameznik nagradi vso energijo v čakri **sahasrara**, do česar privede sistem vežb in koncentracija. S tem se doseže vrhunska izkušnja prakozmične enotnosti, ukinitvev nasprotja med energijo in duševnostjo. Vežbe **kundalini yoge** naj bi povzročale spektakularne psihofizične fenomene.

Nekako zase stoji **tantra yoga**, ki prav tako časti Šivo, veruje v vrhovnega **Yogo** in skuša z vežbami odpreti čakre. Posebno važna je združitev nasprotja med moškostjo in ženskostjo. Vežbe, ki jih izvajajo skupaj moški in ženske, se končajo s seksualnim izživiljanjem.

Yoga vežbe se v Indiji tudi danes izvajajo in prehajajo celo na Zahod. Neodvisno od njihovih mističnih, spekulativnih osnov, ki nanje nobena znanost ne more pristati, naj bi bile za človeka koristne, ker dvigajo emocionalno stabilnost, vzdržljivost, zaupanje vase. Zaradi vpliva na vegetativni sistem se zanje zanima posebno klinična psihologija.

V zadnjih desetletjih so nastale različne variante krajših in poenostavljenih postopkov meditacije, ki imajo na zahodu precejšen odmev, npr. Aurobindova „integralna yoga“. Najbolj popularna pa je „transcendentalna meditacija“ Maharišija Mahesa Yogija. Od učenca se zahteva, naj sledi slušnemu vzorcu do globin duševnosti. Mahariši (1969) je definiral transcendentalno meditacijo kot „obrnitev pozornosti navznoter k subtilnim ravnem mišljenja, dokler duh ne transcendentira izkušnjo subtilnega stanja in ne prispe do vira mišljenja“. Učenci vežbajo transcendentalno meditacijo dvakrat na dan z zaprtimi očmi. Toda ne glede na Maharišijevo interpretacijo daje ta oblika meditacije nekatere pozitivne emocionalne in fiziološke učinke in zato jo trenirajo celo na nekaterih ameriških kolegijih in večjih ustanovah kot sredstvo za relaksacijo, ki je sodobnemu zahodnjaku še posebno potrebna.

Tudi nekatere zapadne tehnike so podobne vzhodnim in vsaj delno in posredno izhajajo iz njih, npr. Jungova „aktivna imaginacija“. Ena izmed najbolj znanih je Jacobsonova (1957) tehnika progresivne relaksacije. Pacient mora polagoma sproščati mišično napetost od udov do mišic na obrazu. Vežba se začne v ležeči, nato preide na sedečo lego. S sprostitvijo mišične napetosti se sprōsti tudi psihična. Prekine se tok mišljenja, ki je polno skrbi. Vežbanje traja več tednov po eno ali več ur na dan. Jacobson je s to tehniko zdravil psihonevrotične motnje, fobije, psihosomatska obolenja, posebno primerna pa je kot sredstvo za zmanjšanje napetosti, ki jo prinaša sodoben način življenja. Tehnika je zelo podobna **yoga** vajam za relaksacijo.

Podobna je tudi Lazarusova tehnika sistematične desenzitizacije, ki v prvi fazi zahteva mišično sprostitvev, konča pa z duševnim mirom, ki so ga prej rušile strašljive situacije ali ideje. Na vzhodne vežbe spominjajo še Schultzov avtogeni trening, Lowenova bioenergetična analiza, Pessojeva psihomotorna terapija in še nekatere manj znane tehnike, a Reichova vegetoterapija je izredno podobna vajam **hatha yoge**.

Kitajska filozofija je prav tako stara kot grška in nič manj razvejana. V njej je toliko šol, da so jih Kitajci imenovali kar „sto šol“, zgodnji filozof Su ma T'an (umrl 110 p. n. š.) pa jih je razdelil v šest velikih skupin, med katerimi najdemo kozmološko šolo Yin in Yang, legalistično šolo Fa čia, semantično logično šolo Ming čia idr. Toda glavni šoli, ki sta nadvladali vse druge in se v raznih neo-oblikah vlekle skozi vso kitajsko zgodovino, sta bili taoizem in konfucionizem, trajna nasprotnika, ki pa sta se tudi dopolnjevala, kajti medtem ko se je taoizem ukvarjal s človekovimi notranjimi vprašanji, so konfucijonisti govorili bolj o pravih zunanega obnašanja.

Taoizem je bil že pred prihodom budizma na Kitajsko podoben budizmu, tako da so nekateri taoisti trdili, da je bil veliki učitelj taoizma Lao Ce nekaj časa v Indiji, kjer naj bi učil Budho. A tudi nekateri sodobni znanstveniki domnevajo, da imata oba pojmovanja skupen izvor. Taoizem je vsekakor olajšal prihod budizma na Kitajsko.

Tao je po pojmovanju taoistov (med njimi najdemo tudi razlike) večni proces sveta, ki začenja kot Nebitje (wu), preide v Bitje (yu) in nato v vse stvari. Lao Ce (po Fung Ju Lanu 1948) je zapisal: „Iz Taa nastane eden. Iz enega nastaneta dva. Iz dva nastanejo tri. Iz tri nastanejo vse stvari“. Vendar je Tao sam po sebi neizklesan in se ne more imenovati (beseda tao pomeni samo pot), ker nima oblik in odlik. V knjigi Tao Te Čing (po Fung Ju Lanu 1948) piše: „Tao, ki lahko o njem govorimo, ni večni Tao.“ Toda čeprav je Tao neimenovan, nastane iz njega vse, kar lahko imenujemo. Razlika med našim pojmom boga in Taom je naslednja: naš bog naj bi naredil svet z ustvarjanjem (wei), Tao pa z neustvarjanjem (wu wei) oz. z rastjo. Svet se razčlenjuje v mnogoterost od znotraj navzven, ker deluje spontano, ne po vnaprejšnjem načrtu.

Pojem spontanosti je sploh osnovni pojem v taoističnem pojmovanju. Človekov hsin je središče in nosilec psihičnih funkcij, vendar ni v zavesti niti v Egu. Ne ravno najboljši prevod te besede bil bil „duh“. V taoistični literaturi najdemo tudi zveze: wu hsin (noben duh), pen hsin (pristni duh), hsin hsin (duh v duhu). Človekov hsin prejme od Taa posebno moč spontanosti te, ki izvaja svoja dejanja brez skrbi in naporov. Posameznik naj bi se prepustil svojemu te in postopal „spontano, potem ga dualistične oznake „prav in napačno“ ter „uspešno in neuspešno“, ki veljajo za hotno, namensko aktivnost, ne bodo več vznemirjale. Cilj pa ni brezdelje, marveč sprostitev notranje, spontane inteligence. Ta pot pelje tudi k osvoboditvi. Čuang Cu (po Wattsu 1957) je napisal: „Popolni človek uporablja svoj duh kot ogledalo. Ničesar ne grabi in ničesar ne zavrača.“ Rezultat je duševni mir, tako imenovana „brezduševnost“, ki pa zaposluje ves duh, toda brez napora in neusmerjeno.

Princip nedejavnosti je že omenjeni wu wei, ki pa pomeni bolj spontani razvoj kot pa pravo odsotnost dejavnosti. V knjigi Lao tzu (po Fung Ju Lanu 1948) piše: „Osvobođenje izhaja vedno iz nedejavnosti. Če človek nekaj dela, ne more osvojiti sveta.“

Taoizem je idealiziral „prirodnega človeka“, npr. otroka. Zahteval je, da naj bo posameznik v stiku s naravo in se združi z njo, ker je spontana, neizumetničena. To pa ne velja za ljudi, ki so vključeni v konvencije, besede, pravila. Ker imajo preveč znanja in želja, se ne morejo dokopati do svojega te. Ko skušajo zadovoljiti želje, dosežejo ravno nasprotno: želje se povečajo. Znanje pa ustvarja želje. Zato so ljudje tem bolj nezadovoljni, čim več znanja imajo. V Lao tzu (po Fung Ju Lanu 1948) piše: „S pojavom znanja in inteligence se je začela Splošna Laž“. Taoizem je bil z vidika zahodnih kultur protiznanstven.

Taoizem je zanimiv tudi zaradi dialektične misli, da vsak razvoj vsebuje svojo negacijo in povzroči protirazvoj. Zato so v praktičnem življenju zagovarjali „srednjo pot“, v osebne pa „duševni mir“.

Taoizem, na svoj način pa tudi konfucionizem, je imel neomajno zaupanje v

spontanega, naravnega človeka. V tem pogledu je pravo nasprotje zahodni kulturi, ki izhaja iz prepričanja, da je človek nagnjen k slabemu in da mu zato ne smemo zaupati. Z vidika taoizma je zahodna kultura paranoična kultura, ki sumniči v vsakogar in je prepričana v svojo večvrednost.

Konfucij (K'ung Cu od 351 do 497 p. n. š.) je živel v isti dobi kot učitelj taoizma Lao Ce, v nazorih pa je bil v marsikaterem pogledu nasproten. Medtem ko so taoisti poudarjali spontano aktivnost, je Konfucij zahteval aktivnost zaradi aktivnosti oz. socialne potrebe. Neki vojvoda naj bi bil vprašal Konfucija, kaj je pravo načelo vladanja. Konfucij naj bi bil odgovoril: „Vladar naj bo vladar, minister – minister, oče – oče in sin – sin.“ Vsakdo naj bo zvest svojemu bistvu, ki izhaja iz družbenega položaja. Zato se ne smemo čuditi, če danes označujejo Konfucija kot konservativca, usmerjenega v tradicije in ohranjanje starih družbenih struktur.

Za konfucijsko etiko sta značilna dva principa: človekoljubje (**jen**) in pravilnost (**yi**). Ko je Čung Kung (po Fung Ju Lanu 1948) vprašal učitelja, kaj pomeni beseda **jen**, je dobil odgovor: „Ne stori drugim, kar sebi ne želiš“. Medtem ko je vsebina človekovih življenjskih dolžnosti **jen**, pa je njihov motiv **yi**. Z drugimi besedami: **yi** je to, kar je v neki situaciji treba storiti. Vsak član družbe naj opravlja svoje dolžnosti zaradi dolžnosti samih. Človek dela to, kar dela, preprosto zato, ker je to pravilno delati, ne glede na zunanji uspeh ali neuspeh.

Uspeh ali neuspeh itak nista odvisna od posameznika, marveč od Minga. Po Konfuciju je Ming usoda, sodba, povelje, smotrna sila. Kasneje so konfucionisti imeli Ming za silo vsega vsemirja, celokupnost vseh pogojev. Ta sila pa je izven človekove kontrole. Zato mora biti človek aktiven ne glede na izid.

Vsak človek naj bi težil k temu, da spozna Minga, kar doseže z opravljanjem delovnih dolžnosti ne glede na učinek. Morebitni uspeh ali neuspeh je treba zametovati. Samo pod tem pogojem se posameznik osvobodi hrepenenja po uspehu in strahu pred neuspehom. Konfucij (po Fung Ju Lanu 1948) je zapisal: „Tisti, ki ni spoznal Minga, ne more biti višji človek.“

Zaradi konservativnih stališč Konfucijev nauk izganjajo iz sodobne kitajske filozofije in življenja. A to ni prvič v zgodovini kitajske miselnosti. Konfucionizem je bil večkrat v nemilosti in preiganjan, vendar se je vztrajno vračal, ponavadi v nekoliko spremenjeni obliki, dostikrat pa okrepljen.

OSEBNOST V BUDIZMU

Nastanek budizma je povezan z življenjem Gautame Budhe (umrl 545 p. n. š.). Njegovo pravo ime je bilo Siddhart, Gautama pa pomeni „onega, ki je dosegel cilj“ in Budha „razsvetljeni“. Siddhart je bil kraljevi sin in je preživel otroštvo in mladost na obronkih Himalaje v današnjem Nepal. Kralj ni hotel, da bi sin spoznal trpljenje, zato mu je zgradil tri posebne palače, obdane z zidom, znotraj pa je bilo vse, da bi bilo njegovo življenje zadovoljno: hrana, glasba, plesi itd. Noben služabnik ni smel omeniti starosti, bolezni ali smrti, stare in bolne pa so takoj odstranili. Toda princ se je naveličal takega življenja in je hotel vedeti, kaj je izven zidu. V štirih sprehodih je za zidom srečal starca, bolnika, videl je truplo in meniha. Tedaj se je Siddhart zamislil nad človekovim življenjem in vsa njegova osebnost se je spremenila. Kmalu zatem, ko se mu je rodil sin, je zapustil palače in družino ter odšel iskat resnico.

Siddhart se je družil z bramanističnimi učitelji in asketi. Sedem let se je trudil, da bi odkril vzrok človekovega suženjstva **mayi** in da bi našel sredstvo, ki bi z njim ušel krogu rojstva in smrti. Vežbal se je s postopki **yoga** in asketizmom, toda vsi napori so bili

zaman. Večnega **atmana**, svojega resničnega Sebe ni odkril, našel je samo svoj napor in svoje iskanje. Vsedel se je pod drevo Bo v Goyi in 49 dni meditiral, ne da bi se hranil. V noči pred velikim prebujenjem se je vdal, odrekel se je svojemu upanju in celo pojedel nekaj hrane. Zjutraj petdesetega dne pa je prišlo do velike spremembe. Siddhart, zdaj Gautama Budha, se je nenadoma znašel v stanju popolne jasnosti in razumevanja. Občutil ni nobenega hrepenenja, niti po hrani, niti za čem drugim. To je bilo popolno razsvetljenje **anuttara samyak sambodhy**, osvoboditev od **maye** ter krogov rojstva in smrti, ki trajajo, dokler človek grabi za svojim življenjem.

Osnovne postavke budizma je Budha razodel v „štirih plemenitih resnicah“: 1. **Duhkha sacca** ali resnica o trpljenju. 2. **Samudaya sacca** ali resnica o izvoru trpljenja. 3. **Nirodha sacca** ali resnica o prenehanju trpljenja. 4. **Magga sacca** ali resnica o poteh, ki vodijo k prenehanju trpljenja.

Osnovni pojem v Budhinem učenju je **duhkha** ali trpljenje. Watts (1957) pravi, da bi bolj ustrežal termin frustracija. A poslušajmo, kaj pravi Budha v **Samyutti Nikayi** (po Wattu 1957): „Rojstvo je **duhkha**, propadanje je **duhkha**, bolezen je **duhkha**, smrt je **duhkha**, prav tako skrb in bolečina . . . Biti privezan na stvari, ki jih ne maramo in biti ločen od stvari, ki jih maramo, je tudi **duhkha**. Ne dobiti, kar si človek želi, je prav tako **duhkha**. Skratka, to telo, ta skupek, ki je osnovan na grabljenju, to je **duhkha**.“

Vendar nekateri novejši budistični pisci in razlagalci budizma (npr. U Ba Khin 1951, Watt 1957) trdijo, da prva resnica ne pomeni, da je življenje samo po sebi trpljenje, marveč življenje, kot ga človek običajno živi oz. življenje, ki v njem posameznik hrepeni po nemogočem. U Ba Khin (1951) pravi: „Ko pravim, da je življenje trpljenje, kot je mislil Budha, vas prosim, da me ne prehitevate z idejo: če je tako, potem je življenje nesreča, potem življenje ni vredno, da ga živimo in potem je budistični pojem trpljenja strašen pojem, ki nam ne daje nobene možnosti srečnega življenja. Kaj je sreča? Ali so ljudje na svetu spričo vseh teh dosežkov znanosti na polju materializma srečni? Lahko najdejo veliko čutnega zadovoljstva, toda na dnu svojih src niso srečni, ker človekovemu gospodstvu nad snovjo še manjka človekovo gospodstvo nad lastnim duhom. Zadovoljstvo, ki ga daje čutnost, ni nič v primeri s **piti**, ki se rodi v notranjem miru duha in ki ga pridobimo med budistično meditacijo. A vam, ki gledate iz senzornega gledišča, je težko razumeti, čemu je podoben **piti**. Toda jaz vem, da lahko na svoj način uživata in okušata, kar ima neko vrednost. Zato ni tukaj ničesar, da bi domnevali, kako uči budizem nekaj, kar bi vas napravilo nesrečne spričo trpljenja“.

Trpljenje oz. **duhkha** je ena izmed treh značilnosti obstajanja. Drugi dve sta **anitya** in **anatman**. **Anitya** pomeni minljivost. Ne samo, da so vse stvari minljive in prehodne, marveč uhajajo tem bolj, čim bolj jih grabimo. To velja tudi za Sebe, ki je lovljenje lastne sence.

Posebno važen je pojem **anatman**, ki se razlikuje od hinduističnega **atmana**. **Anatman** bi še najlaže izrazili z besedami: resnični Sebe je Nesebe. Poskus, da si predstavljamo Sebe in da ga poiščemo, povzroči, da ga odrinemo naprej. Sebe, ki ga lahko zgrabimo bodisi s pojmi bodisi z neposrednimi izkušnjami, ni noben resnični Sebe, marveč samo ena od oblik **maye** več. Takšen Sebe postane predmet vere, hrepenenja, grabljena, iskanja. V človeku ni nobenega takega bistva, ki bi bil subjekt izpreminjajočih se izkušenj.

Druga plemenita resnica govori o vzrokih trpljenja. Budizem vidi vzrok v **trišni**, tj. v težnjah, željah, grabljenju. Vsi ti pojavi izhajajo iz **avidye**, kar pomeni nevednost, a tudi podzavest, ne v psihoanalitičnem smislu, marveč kot nasprotje prebujenju. **Avidya** je stanje, ki je v njem posameznik pod vplivom **maye** in zamenjuje neresnični svet za resničnega. To je tudi pomanjkanje spoznanja, da vse grabljenje izpade samo kot jalovo lovljenje Sebe.

Budizem je poglobil hinduistični nauk o ponovnem rojevanju. Ciklusi rojstev in smrti so podvrženi **karmi**. Besedo je težko prevesti in pomeni aktivnost, delo, mišljenje, govor.

Človekova **karma** rodi vedno posledico, četudi v daljnji prihodnosti. **Karma** je vzrok, njeno vračanje pa posledica. Tekoče življenje je samo posamezna faza v vračanju **karme**. To, kar posameznik dela v tem življenju, je rezultat tega, kar je delal v preteklosti in odreja to, kar bo delal v prihodnosti. Iz **avydie** izvira želja po življenju, zato posameznik ne more ubežati **karmi** in s tem trpljenju. Šele če človek ne teži več za stvarmi in seboj, se osvobodi **karme**.

Prvobitni budizem in večina današnjega budizma pojmuje ponovna rojstva dobesedno. Toda nekatere smeri **mahayana** budizma, posebno pa **zen**, pojmujejo ponovna rojstva le simbolično, kajti človek bi naj v teku življenja nenehoma začel nova življenja. Želje v sedanjosti pa pogojujejo naše želje v prihodnosti, zato človek ne more najti duševnega miru.

Tretja plemenita resnica govori o prenehanju trpljenja, grabljenja in **karme**. To se zgodi z **nirvano**, ki je človekova osvoboditev. Na eni strani je to priznanje, da je življenje porazilo naš napor, da bi ga kontrolirali. Z druge strani pa je to radost, sprostitev. Z izgubo starega življenja naj bi človek našel novo življenje. Odslej ga ne bodo več ovirali grabljenje, želje in trpljenje. Toda **nirvana** je spet en pojem, ki ga ni mogoče ustrezno razložiti. **Nirvano** je dosegel Budha med razsvetljenjem. Za **mahayana** budizem je **nirvana** spoznanje enotnosti z Vseobčim. Tao Šeng (po Fung Ju Lanu 1948) je rekel: „Z osvobajanjem iluzije se človek vrača h Končnemu, a z vrnitvijo h Končnemu doseže Prvobitno“.

Četrta plemenita resnica opisuje osem poti, ki vodijo k prenehanju trpljenja. Tri poti so predpisi za vedenje (pravo govorjenje, prava dejanja ter pravo življenje). Tri vodijo k duševnemu miru (pravi napor, prava budnost ter prava koncentracija). Zadnji dve poti pa dajeta vpogled (prava aspiracija in pravo razumevanje).

Prve tri poti so znane pod skupnim nazivom **panča sila** in zahtevajo, da človek ne ubija, krade itd. Na zahodu jim pravijo budistični moralni sistem, čeprav to niso moralni zakoni v našem smislu, ker ne izhajajo iz boga, ki ga mora posameznik ubogati, niti iz zahtev družbe. Te zahteve so potrebne za osvoboditev pred grabljenjem in s tem za prekinitev **karme**.

Druge tri poti imajo skupni naziv **samadhi**, kar pomeni stanje globokega miru. Čeprav se pojavi v vseh telesnih legah, je budizem že od nekdaj vezal meditiranje v sedečem položaju. Večina Budhinih podob ga kaže s prekrižanimi nogami v tako imenovani lotosovi legi.

Meditiranje oz. **dhyana** (č'an v kit. in zen v jap.) ni premisslanje v našem smislu. Prevoda „trans“ ali „absorbicija“ sta še slabša, ker vzbujata misel, da gre za hipnotično stanje. **Dhyana** pomeni stanje enotne budnosti, pozornosti na eno točko, ki je sedanjí trenutek in v kateri ni razlike med subjektom in objektom.

Zadnji dve poti vodita k pravemu razumevanju človekovega življenja in sveta. Budizem zahteva, da gleda človek svet takšnega, kot je, neposredno, izkustveno, doživeto, ne pa z imeni in kategorijami, odet v mayo.

Budizem se je razdelil na številne šole in sekte, med njimi najdemo skeptično **madhyamako**, izrazilo subjektivno idealistično **yogacaro**, realistično **vaibhasiko** mistični tibetanski **lamaizem**, idr. Glavna razdelitev pa je na „južno šolo“ ali **hinayana** budizem, kar prevedemo kot „mali voz“, ter na „severno šolo“ ali **mahayana** budizem, čemur bi rekli „veliki voz“. Na Kitajskem se je **mahayana** budizem prepojil s **taoizmom** in dal šolo č'an, iz katere je zrasel japonski **zen**. V delu Kitajske pa je prevladala bolj ortodokсна budistična smer **hsiang tsung**.

Ko so Budho vprašali o naravi **nirvane** in o resničnosti Sebe, je odgovoril s „plemenito tišino“, češ da so taka vprašanja neustrezna in da ne vodijo do osvoboditve. Indijski duh se ni mogel spoprijazniti s tako tišino, zato se je „južna šola“, razširjena v Zadnji Indiji, Burmi, Tailandu in na Ceilonu, še naprej ukvarjala s temi vprašanji, medtem ko se je „Severna šola“, razširjena na Kitajskem in Japonskem, osredotočila na praktična vpra-

šanja doseči **nirvano**. **Mahayana** budizem je izdelal številne take metode, npr. **nagarjuno**, ki zahteva, da se človek osvobodi vseh shem, pojmov, ali pa **sukhavato**, ki zahteva ponavljanje svetih besed in vero v skrivnostno moč „Budhe brezmejne svetlobe“, ki naj bi se prebudil davno pred Gautamo.

Toda glavni poudarek **mahayana** budizma je na **upayani**, postopku, ki zahteva od posameznika, da vidi absurdnost začaranega kroga „želeti ne želeti“, kajti dokler obstaja kakršnakoli želja, ne more biti osvobojenja. Človek, ki si želi **nirvano**, je sebičen, zato jo sploh ne more doseči. Pisec **Vajracchedike** pa je šel še naprej in trdil, da **nirvane** sploh ni mogoče doseči, ker ne moremo „ne želeti“, ne da bi „želeli ne želeti“. **Mahayana** budizem je poudarjal tudi človekovo spontanost, da doseže **nirvano**.

Yogacara šola opisuje osem vrst **vijnane**, čemur bi lahko rekli „diskriminirajoča zavest“. Vsakemu od petih čutov pripada posebna zavest. Šesta čutna zavest združuje vseh prej omenjenih pet, tako da lahko „videno“ ali „otipano“ primerjamo s „slišanim“ ipd. Potem ima človek še **manas**, središče za mišljenje. Slednjič govori **Yogacara** o **alaya-vijnani**, nadindividualnem duhu, ki iz njega izhaja spontanost. V njem so semena za vse možne oblike. Človekova ustvarjalnost izhaja iz **alaya-vijnane**, preide v **mans**, nato v šesto zavest, ki odpre senzorne zavesti. Proces spoznavanja je po tej tezi ravno obraten procesu, o katerem govori znanstvena psihologija in ki začne z občutki in se konča z višjimi psihičnimi procesi.

Čeprav pomeni japonska beseda zen meditacijo, se zen budizem v tem ne razlikuje bistveno od nekaterih drugih smeri. Glavna svojskost **zena** je v pojmu razsvetlive. Za vse druge šole je razsvetljujev oddaljeno, izjemno, skoraj nedosegljivo in nadčloveško doživetje. Za **zen** pa je naraven pojav, ki ga lahko vsakdo doseže. Čeprav je pot težka, pa je v resnici enostavna, tako da nas prav ta enostavnost ovira, da bi jo dosegli.

Suzuki (1960) je napisal, da je **zen** življenje. Na drugem mestu pa pravi: „Osnovna misel **zena** je doseči stik z notranjim delovanjem lastnega bitja in to na najneposrednejši način, brez naslanjanja na karkoli, kar je zunanje“. Dalje: „V svojem bistvu je **zen** umetnost prodiranja v naravo lastnega bitja, pot iz suženjstva v svobodo“. Fromm (1960), ki primerja **zen** s psihoanalizo, pravi, da je bistvo **zena** osvobajanje, kar pa ne pomeni samo prepuščanje posameznih podzavestnih vsebin v zavest, marveč popolno osvobajanje od iracionalnih sil v človeku.“

Zen se sestoji iz dveh platí, ki sta kakor dvoje koles na vozilu. Prvi pravijo **mombo** in pomeni študij „prave modrosti“. Temelji na Budhinem učenju, preoblikovanem na dolgem potovanju iz Indije, prek Kitajske na Japonsko. „Prava modrost“ vsebuje tri postavke: 1. Vse fenomenološke stvari obstajajo samo pogojno in nimajo substance. 2. Vse pogojne stvari so minljive in se stalno spreminjajo. 3. Vse stvari trpijo. Človekovo trpljenje ima izvor v tem, da posameznik zamenjuje nesubstančne in fenomenološke stvari za substančne in trajne.

Druga stran **zen** učenja je **zen** vežba, imenovana **zazen**. Akišige (1972) jo je v svojem opisu razdelil na tri komponente:

1. Obvladanje telesa. **Zen** učenec zavzame značilno sedečo držo s prekrizanimi nogami in rokami, ki se s prsti dotikata. Teza telesa pade na tri točke, s čemer dobi telo veliko stabilnost, pritisk na bedra pa vpliva na cirkulacijo krvi. V tem položaju preživijo nekateri **zen** menihi tedne, mesece, celo leta, ne da bi se kdaj vlegli. V starih zapiskih navajajo, da so tako tudi umirali.

2. Obvladanje dihanja. Zahteva se umirjeno dihanje s podaljšanimi vdihli in zadržanimi izdihli. V začetku usmeri učenec vso svojo pozornost na dihanje, kasneje pa le-ta popusti, ker naj bi „sam postal dihanje“.

3. Obvladanje duha. Učenec mora najprej opustiti vse osebne in materialne vezi, želje po predmetih, telesnih potrebah itd. Nato pridejo na vrsto aktivnost navad in socialni

stiki, nato moralno in racionalno presojanje, sledijo refleksije, misli, razumevanja itd. Nazadnje pa vse zavestne težnje, celo težnja po razsvetljenju. Ničesar ni več, kar bi se dalo zgrabiti. Ostalo je samo sedenje in dihanje. In praznina, *sunyata*.

Toda ta praznina ni negativen pojem, kot bi izhajalo iz prevoda. Suzuki (1960) pravi, da *sunyata* zavzema ves svet in da se istočasno nahaja v vsem, kar na tem svetu obstaja. *Sunyata* je stanje neprotislovja. *Sunyata* je v človeku, a se mora spoznati. Tedaj človek sam postane *sunyata* oz. se *sunyata* spozna skozi njega.

K nastanku zen stanj pripomorejo tudi pogovori med učiteljem in učencem oz. koan vežbe. Odnos med učiteljem in učencem je bil v Aziji drugačen kot pri nas. Učitelj se je čutil povsem odgovornega zanj, učenec pa je bil zavezan k popolni poslušnosti. Zen učitelj skuša prepričati učenca, da ga nima kaj naučiti, ker je resnica sama razvidna. Zato učitelj ne pomaga učencu v razmišljanju, temveč ga bega. Daje mu celo taka vprašanja: „Ali ima pes Budhino naravo? Kakšen je zvok ene roke? Ali lahko slišiš to, kar ne povzroča glasu? Ali lahko dobiš kakšno spoznanje iz svoje lastne narave? “ Ali pa zapovedi: „Glej, tam gre dekle preko ceste. Ali je to tvoja starejša ali mlajša sestra? Nehaj zvoniti s tistim zvoncem tam daleč! Ustavi ladjo na oceanu!“ Tako pride učenec do točke, ko se zdi sam sebi popolnoma neumen. Ve, da ničesar ne ve. Ves svet se spremeni v velikanski dvom. Vse občuti kot „nič“. Iz te zmede pa se poraja nov človek. Koan doseže svoj cilj, ko se učenec povsem osvobodi suženjstva zunanjemu svetu, vendar to ni upor proti svetu, marveč vztrajanje kljub svetu.

Vrhunec zen stanj pa je *satori*, razsvetljenje. Kot večino drugih pojmov, tudi *satori* težko opišemo. Akišige (1972) pravi, da je *satori* rojstvo resničnega človeka brez ego-težnje. Onda (1962) ga opisuje kot izkustvo, ki sta v njem osebek in objekt integrirana (kar smo videli že pri nirvani), kot modrost, ki izvira iz jorika (posebna moč nad seboj, ki se razvije v teku zen vežb), koana (spoznanje resnice) in samadhe (globokega miru).

Satori opisujejo kot izrazito evidentno, jasno izkušnjo. Primerjajo ga z nenadnim doživetjem svetlobe v temi, mrzle ali vroče vode. Vendar ga z besedami ni mogoče opisati. Kvečjemu z analogijami. Suzuki (1933) je na vprašanje, kako človek občuti *satori*, odgovoril: „Tako kot običajno dnevno izkustvo, razen da se počutiš nekaj centimetrov nad zemljo“. Tudi psihološke študije (npr. T. Susuki 1972). To ni ista oseba kot znani razlagalec zena D. Suzuki) navajajo kot eno glavnih značilnosti *satorija* drugačen občutek prostora, nekakšen razpad prostorskih meja. Onda (1962) primerja *satori* z inspiracijo v mišljenju. Tudi do inspiracije pride nenadoma, nepričakovano, brez predvidevanja ali navora. Inspiracija je stanje največje budnosti s konkretno vsebino. Do *satorija* naj bi prišlo na isti način, samo da predmet razsvetljitve ni konkreten, marveč absoluten. Za zahodno mislečega človeka absolutnega predmeta sicer ne more biti, toda vzhodnjak bo trdil, da tega vzhodnjak ne more razumeti zaradi svojega načina mišljenja.

Zen je zaradi duševnega miru, ki ga prinaša s svojimi vežbami, dobil priznanje pri mnogih zahodnih kliničnih psihologih (npr. Fromm, Jung, Horney). Fromm (1960) piše, da zen osvobaja človeka od iracionalnih sil, ki ga pritiskajo in zaslužujejo. Kot terapevtski metodi mu daje celo prednost, ker „napada frontalno“. Ko rešuje človeka eksistencialne krize, rešuje hkrati tudi njegove specifične probleme. S tega vidika naj bi imel zen mnogo popolnejši in splošnejši učinek kot katerakoli zahodna psihoterapija, ki osvobaja človeka samo na posameznem in omejenem področju njegovega življenja.

Na podlagi zazena so japonski psihologi razvili več specifičnih psihoterapevtskih tehnik in najrazvitejša *morita* terapija ima za seboj že 50 let uspešne afirmacije. Vendar te tehnike precej počasi prodirajo na Zahod. Mnogi klinični psihologi se sprašujejo, ali so sploh ustrezne za zahodnega človeka. Vendar smo že pri tehnikah, ki izvirajo iz hinduističnih vežb videli, da se v spremenjeni in parcialni obliki lahko uspešno uveljavijo tudi na Zahodu.

Akišige (1972) pa je optimist in pravi, da zen tehnike uporabljajo zdaj tudi kristjani in ateisti in da so že prodrle v vzgojno prakso ter industrijski in športni trening. V svoji razpravi trdi, da je razsvetljenje dostopno vsem ljudem ne glede na njihovo ideologijo in da bo prav zen končal boj v svetu in prinesel srečo vsemu človeštvu.

TRADICIONALNA AZIJSKA IN SODOBNA PSIHOLOGIJA

20. mednarodni kongres za psihologijo v Tokiu leta 1972 je posvetil azijski psihologiji posebni simpozij in več sekcij. Tedaj je vodilni francoski psiholog Fraisse rekel neka-kotakole (skrajšano in po svojih besedah): „Ko so v preteklem stoletju prišli prvi azijski psihologi v Evropo in tam videli, kako v psiholoških laboratorijih proučujejo odnos med dražljaji in reakcijami ter merijo občutke, so imeli njihovo početje za vse kaj drugega kot za psihologijo. In obratno, ko so evropski psihologi začeli študirati azijsko psihologijo, so jo imeli za religijo, filozofijo, mysticizem, špekulacije, skratka za vse prej, kot za psihologijo. Danes pa kažeta obe psihologiji zanimanje druga za drugo in se približujeta.“

Zares si težko zamislimo večjo razliko kot med sodobno evropsko oz. ameriško ter tradicionalno azijsko psihologijo. Sodobna psihologija je prav obsedena s problemi merjenja, s kontrolo opazovanja, operativnim opredeljevanjem pojmov itd., kar je za tradicionalno azijsko povsem brez vrednosti. Budistični mislec bi naše delo imenoval *maya*. Celotna naša klinična psihologija je usmerjena predvsem v proučevanje Ega, medtem ko je v azijski v ospredju doživljanje Sebe.

Tradicionalno azijsko psihologijo še vedno gojijo na azijskih univerzah in inštitutih. Na japonskih univerzah so npr. zen inštituti razmeroma pogosti. Toda istočasno se uveljavlja tudi zahodna oz. znanstvena psihologija, ki se v ničemer ne razlikuje od naše. Ta psihologija na znanstven način proučuje nekatere postavke tradicionalne azijske psihologije, npr. stanja razsvetljenja, pomirjujoči učinek vežb itd. Nakamura (1972) je npr. pregledal skupino zen menihov z znanimi testi MMPI, MPI, MAS, s semantičnim diferencialom in različnimi lestvicami, da bi ugotovil, ali se njihova osebnost pod vplivom meditiranja zares spremeni. Našel je, da se je povečala kooperativnost, zmanjšala anksioznost, pojavila se je povsem svojevrstna faktorska struktura s faktorji: enostavnost (mirnost, hladnost, pazljivost), lepota (skladnost, urejenost) in moč (aktivnost, vzdržljivost). Takih študij niso izvedli veliko samo na Japonskem, temveč tudi v Indiji.

O sodobni kitajski psihologiji ne vemo dosti. V krajšem obvestilu v *Cross-Cultural Psychology Newsletter* (1973) je pisalo, da je tamkajšnja psihologija šla skozi globoko krizo in da so med kulturno revolucijo na univerzah prekinili predavanja iz psihologije. V zadnjem času prihaja do obnove, ki obeta, da bo oplodila izvorne prvine kitajske psihologije (brez Konfucija) z Marxovimi in Maovimi mislimi. Pravzparav pa tudi Mao Ce Tungov nauk predstavlja sintezo marksizma in taoizma ne glede na močne lastne prvine. V sestavkih „O praksi“ in „O protislovjih“ (1968) pojmuje Mao razvoj skoraj izključno kot posledico notranjih vzrokov v samem razvijajočem se pojavu, zunanji vzroki pa naj bi bili samo pogoj, a ne dejavnik. Mao pravi: „Osnovni vzrok razvoja se ne nahaja zunaj stvari, marveč v njih, v notranjem protislovju, ki je svojstveno samim stvarim . . . Na ta način je materialistična dialektika zavrgla teorijo zunanjega vzroka, ki so ga poudarjali pristaši mehaničnega materializma in vulgarnega evolucionizma. Popolnoma jasno je, da so čisti zunanji vzroki sposobni povzročiti le mehanično gibanje stvari, tj. spremeniti obseg in količino, toda z njihovo pomočjo ni mogoče pojasniti, zakaj je stvar in pojavom svojstvena kvalitativna različnost in prehajanje ene kvalitete v drugo . . .“ Tukaj nas ne zanima, kako to pojmovanje odraža razmere kitajske revolucije, ki je potekala neodvisno in po trditvah Kitajcev celo proti volji velike sosedne na severu. Pojmovanje razvoja zaradi

izključno notranjih vzrokov je dokaj pristen taoizem, po katerem se **Tao**, ki je v vseh stvareh, razvija spontano sam iz sebe. Taoizem itak vsebuje močne dialektične prvine, saj je govoril celo o razvojnih protislovjih in negaciji negacije.

Tudi zahodna psihologija se je začela bolj resno zanimati za vzhodno. Na znanstveno neoporečen način so izvedli na desetine, če ne stotine študij, ki so imele za cilj ugotoviti učinek **zen** meditacij, **yoga** vezb, v zadnjem času proučujejo posebno transcendentalno meditacijo. Allison (1965) je ugotovil zmanjšanje vdihov v minuti, znižan krvni pritisk in večji upor kože na galvanski tok. Wallace in Benson (1972) s harvardske medicinske fakultete sta našla podobne učinke: počasnejši utrip srca, zmanjšano porabo kisika, zvišan upor kože, EEG pa je pokazal alfa valove, kar kaže, da ne gre za hipnotično, marveč budno, čeprav relaksirano stanje. Benson (1969) je s transcendentalno meditacijo dosegel, da so študenti izgubili željo po mamilih. Lesh (1970) pa je z **zazenom** dvignil stopnjo empatije. To je bilo samo nekaj primerov.

Vzhodno pojmovanje je vplivalo na mnoge zahodne mislece. Ne bomo se spuščali na nekatere podobnosti s Heglovim sistemom in na očviden vpliv na Schopenhauerja. Omejili se bomo na psihologe kot so Jung, Fromm, Maslow, Laing, v zadnjem času so poudarjali vzhodno psihologijo mnogi eksistencialni in humanistični psihologi. Pri teh najdemo pojem notranjega, resničnega, avtentičnega človeka, ki nas spominja na azijskega Sebe, ki ni niti Ego niti psihoanalitični Id. Jungovi arhetipi so celo nadiindividualni. Mnogi psihologi tudi opisujejo izkušnjo, podobno azijskemu razsvetljenju, npr. Maslowov „peak experience“ in Jungov „numinous experience“, ki nastopi v teku „misterium coniunctionis“.

V sklopu sodobne psihologije bi se moralo azijsko pojmovanje človeka osvoboditi nazora, da je posameznikov duh nadindividualen, da je svet iluzoren ipd. Če ta psihologija dvomi, da bi bil človek lahko srečen samo v zunanjem svetu (v čemer ima nemara prav), pa prav tako lahko dvomimo, da bi mogel biti srečen le v notranjem svetu. Brez zunanjega sveta se notranji človek sploh ne bi mogel razviti. Življenje zares prinaša neizbežne frustracije, toda človeka odtujujejo le tiste, ki mu onemogočajo, da bi se izrazilo njegovo bistvo – kreativno delo, kreativen odnos do sveta. To generično bistvo pa se ne izraža samo navznoter, temveč predvsem navzven. V tem smislu je **maya** le svet, ki posameznika odtuja, lahko pa si zamislimo drugačnega, ki bo človeka vzpodbujal k izražanju njegovega bistva. Za Hegla je bilo povnanjenje duha negativna danost. Po Marxu pa povnanjenje lahko sovpada z odtujevanjem samo v izkoriščevalski družbi. V pravi „človeški“ družbi pa naj bi bilo povnanjenje hkrati samoudejanjenje človeka.

Azijska pojmovanja propagirajo pasivnost ali vsaj omejeno akcijo (z izjemo Konfucija in nekaterih manj pomembnih filozofij), kar je v skladu z bolj počasnim razvojem tamkajšnjih družb (če izzamemo zadnjih 50 let). Jasno je, da takšno pojmovanje družbo bolj ohranja kot spreminja in da družbenih problemov ne rešuje, temveč se jim izmika. Morda bi lahko ugovarjali, češ da se bo s spremembo vsakega posameznika spremenila tudi družba, toda Azija tega v tisočletnem razvoju ni dosegla, dokler ni sprejela z Zahoda bolj akcijsko filozofijo in način življenja.

Če se povrnemo k psihologiji, lahko rečemo, da tradicionalna azijska psihologija potrebuje zahodno prav tako kot zahodna potrebuje vzhodno. Morda bo to resilna injekcija zoper pretiran pozitivizem, operacionalizem, behaviorizem, ki spreminjajo človeka v prazno shemo. Na 20. mednarodnem kongresu za psihologijo v Tokiu leta 1972 je Joti Bhatnagar končal svoj referat o hinduistični in zahodni psihologiji z besedami: „Če je svet na tem, da postane univerzalna človeška skupnost . . . potem bosta morala vzhodni in zahodni pogled na človeka na neki način najti skupno podlago. Na srečo vse kaže, da se to že dogaja. Poindustrijske družbe so se zamislile nad tem, kam pelje čudež čedalje večje produktivnosti, prav tako kot ima zdaj Azija kritičen pogled na lastni znanstveni in tehnološki razvoj. Morda se bosta oba zares srečala“.

LITERATURA

- Allison J., Respiratory during the practice of the technique of Transcendental meditation, *Lancet*, April 1970.
- Akišige V., Implications of psychology on zen, 20. mednarodni kongres za psihologijo, Tokio 1972.
- Benson H., Yoga for drug abuse, *New Engl. Jour. Medi.*, 13, 20, 1969.
- Bhatnagar J., Hindu and western psychology: complimentary or contradictory, 20. mednarodni kongres za psihologijo, Tokio 1972.
- Cross-Cultural Psychology Newsletter, Psychology in People's Republic of China, 7, 1, 1973.
- Fraisse P., Diskusija na simpoziju: Implications of Asian psychology in world perspective, 20. mednarodni kongres za psihologijo Tokio 1972.
- Fung Ju Lan, Istorija kineske filozofije (prevod), Nolit, Beograd 1971 (original 1948).
- Jacobson E., You must relax, N.Y., McGraw-Hill 1957.
- Lesh T. V., Zen meditation and the development of empathy in counselors, *Jour. Humanistic Psychol.*, 10, 1, 39-74, 1970.
- Lowen A., Physical dynamics of character structure, N. Y., Grune-Stratton, 1958.
- Maharishi M. Y., The Bhagavat-Gita: a new translation and commentary, Baltimore, Penguin 1969.
- Mao Ce Tung, Citati predsednika Mao Ce Tunga, Izdavačko preduzeće literature na stranim jezicima, Peking 1968.
- Nakamura A., Satory of Zen and creativity, 20. mednarodni kongres za psihologijo, Tokio 1972.
- Onda A., Zen and creativity, *Psychologia*, 5, 13-20, 1962.
- Suzuki D.T., Essays in Zen Buddhism, Luzac, London 1933.
- Suzuki D. T., Fromm E., Zen budizam i psihoanaliza (prevod), Nolit, Beograd 1969 (original 1960).
- Suzuki T., „Satory“ as a neuropsychological event, 20. mednarodni kongres za psihologijo, Tokio 1972.
- U Ba Khin, What Buddhism is, Vipassans Research Association, Ranguon 1951.
- Akišige V., Implications of psychology on zen, 20. mednarodni kongres za psihologijo, Tokio 1972
- Allison J., Respiratory changes during the practice of the technique of transcendental mladiation, *Lancet* 1970.
- Benson H., Yoga for drug abuse, *New. Engl. Medic.* 381, 1969
- Bhatnagar J., Hindu and western psychology: complimentary or contradictory, 20. mednarodni kongres za psihologijo, Tokio 1972
- Cross-Cultural Psychology Newsletter, 3, Hong Kong 1973
- Fraisse P., diskusija na Bhatnagarjev referat na 20. mednarodnem kongresu za psihologijo, Tokio 1972
- Fromm E., glej Suzuki D. Fromm E.
- Fung J. L., Istorija kineske filozofije (prevod), Nolit, Beograd 1971
- Jacobson E., Spočiti se morate (prevod), DZS, Ljubljana 1960
- Lesh T. V., Zen meditation and the development of empathy in counselors, *Jour. Humanistic Psychology*, 10, 1970
- Maharishi M. Y., The Bhagavat Gita: a new translation and commentary, Baltimore, Penguin 1969
- Mao Ce Tung, Citati predsednika Mao Ce Tunga, Izdavačko preduzeća literature na stranim jezicima, Peking 1968
- Mao Ce Tung, Kineska revolucija (prevod), Vuk Karadić, Beograd 1968.
- Nakamura A., Satory of zen and creativity, 20. mednarodni kongres za psihologijo, Tokio 1972
- Onda A., Zen and creativity, *Psychologia*, 5, 1962.
- Sen K. M., Hinduism, Penguin Books, 1970
- Suzuki D., Essays in zen buddhism, Luzac, London 1933
- Suzuki D., Fromm E., Zen budizam i psihoanaliza (prevod), Nolit, Beograd 1969.
- Suzuki T., Satory ad a neuropsychological event, 20. mednarodni kongres za psihologijo, Tokio 1972
- U Ba Khin, Vhat buddhism is, Vipassana Research Association, Rangun 1951
- Watts A. W., The way of zen, Vintage Books, New York 1957.

Humanistična psihologija

Nevenka Sadar

Humanistična psihologija se je začela razvijati kot odpor proti mehanicističnemu pojmovanju in proučevanju človeka (pa čeprav z najbolj eksaktnimi metodami in tehnično izpopolnjenimi pripomočki) kot tudi proti pesimističnemu in reduktivnemu obravnavanju človeka (to velja predvsem za Freudovo psihologijo). S takim pristopom je predstava o človeku v najboljšem primeru nepopolna, v najslabšem pa lahko popolnoma zmotna.

Leta 1961 je Anthony Sutich začel kot urednik izdajati revijo z naslovom „Humanistic Psychology“, pol leta kasneje pa je Abraham Maslow ustanovil novo organizacijo, ki je združevala predstavnike humanističnega pristopa psihologiji. Humanistično psihologijo je Maslow označil kot „tretjo silo“, ki se je pridružila psihoanalizi in behaviorizmu.

Filozofska sistema, s katerima je humanistična psihologija najbolj povezana, sta humanizem in eksistencializem. Začetke humanističnih teženj zasledimo že v antiki, razcvet humanizma s poudarkom na razvoju človeških čutnih in umskih zmožnosti pa šele v renesansi. Prosvetljski humanizem pa je šel še korak naprej od renesančnega individualizma zaradi širše socialne in politične osnove. Bistvena zahteva marksističnega humanizma pa je, naj se človek osvobodi sil, ki so nastale iz njegovega dela, a so se človeku odtujile in nad njim zavladale (razredna družba, država itd.). Ljudje naj ne bi delali zato, ker bi jih k delu silila pomanjkanje in materialna nujnost, ampak naj bi z delom zadovoljili svojo potrebo po ustvarjalnosti. Čeprav humanistični psihologi, predvsem Maslow, ne soglašajo povsem z nekaterimi trditvami posameznih predstavnikov eksistencializma, vendar so si edini v tem, da postavljajo avtentično življenje nasproti neavtentičnemu in trdijo, da „se mora filozofija živeti“. V humanističnem in eksistencialističnem mišljenju se pojavljata dva dejavnika, ki sta skupna ne samo današnjemu gibanju humanizma v psihologiji ampak tudi v znanosti:

1. kritika rigidne metodologije in omejevanja študija na določena, vnaprej predpisana področja in vzorce,

2. koncentracija na človekovo doživljanje lastne eksistence.

Kljub temu da so zahteve po uveljavljanju humanističnih načel pri obravnavanju človeka že zelo stare, so jih različne psihološke šole bolj malo upoštevale. To velja zlasti za behaviorizem, ki se v svoji težnji po čim večji objektivnosti in s proučevanjem samo vidnega obnašanja nagiba k temu, da dehumanizira človeka in ga reducira na „večjo belo podgano ali počasnejši kompjuter“.

Humanistični psihologi so prepričani v svobodo, zato tudi dopuščajo vsakemu možnost, da si sam izoblikuje svojo lastno definicijo humanistične psihologije. Kljub temu dejstvu pa lahko povzamemo bistvene značilnosti, ki so skupne orientaciji humanističnih psihologov (Bühler in Bugental):

1. Usmerjenost na izkušnje kot primarni fenomen proučevanja človeka. Tako teoretične razlage kot vidno obnašanje so sekundarnega pomena glede izkušenj samih in njihovega pomena za osebo.

2. Zanimanje za bistvene človeške kapacitete kot so izbira, ustvarjalnost, odgovornost, samorealizacija v nasprotju z razmišljanjem o človeku v mehanicističnih in poenostavljenih terminih.

3. Poudarek na pomenu in smiselnosti v izbiri problemov in raziskovalnih postopkov za človeka v nasprotju s primarnim poudarkom na objektivnosti, ki gre na račun smiselnosti.

4. Humanistično psihologijo zanima predvsem človek tak kot je, ko odkriva svoj lastni jaz, ko se povezuje z drugimi ljudmi in socialnimi skupami. Končni cilj je odkrivanje in razvoj tistih potencialov, ki so prirojeni vsakemu človeku. Človeka imamo bolj za svobodno ustvarjalnega kot pa determiniranega; njegovo obnašanje je predvsem rezultat njegovih vrednot ali namenov in le v manjši meri instinktov ali zunanjih dražljajev.

Humanistični psihologi imajo celotno osebo za model, tok človeškega življenja je celota, pri tem pa upoštevajo izsledke teorije odprtih sistemov. Seveda pa se tu pojavi problem validnosti študije enega samega primera, kljub nekaterim prednostim predvsem takrat, ko ugotavljamo intrasubjektivno variabilnost. Duke je navedel nekaj primerov, v katerih je statistična študija ene same osebe upravičena:

1. Če je edinstvenost jasna, to je takrat, ko en sam subjekt izčrpa celotno populacijo.
2. Kjer obstaja popolna populacijska splošnost (intersubjektivna variabilnost je tako nizka, da je vseeno, katero poskusno osebno izločimo).
3. V primeru intenzivne študije idealnega, tipičnega in reprezentativnega primera.
4. Če ugotovitve študije zavrnejo ugotovljen univerzalen odnos (študija enega subjekta dokáže, da je kritična študija hipoteze).
5. Če so možnosti za opazovanje določene vrste primera omejene.

Humanistični model človeka pa ni bil potrjen samo na posameznih primerih. Charles Hampden – Turner (1970) je v svojih študijah različnih socialnih struktur in uporov (tudi študentskih) empirično potrdil omenjeni model. Združil je Maslowe kvalitete samoaktualiziranih oseb s Kolbergovimi šestimi stopnjami moralnega razvoja in ugotovil, da je samoaktualizirana oseba tista, ki je sposobna najvišjih oblik moralnih sodb. To so sodbe, ki temeljijo na principu in zavedanju.

Med humanističnimi psihologi je najbolj razširjena teorija o končnem cilju v življenju zdravega človeka; Karen Horney (1950) in Erich From (1941) imenujeta ta cilj samorealizacija; Kurt Goldstein (1939) in A. Maslow pa samoaktualizacija. Carl Rogers pa govori o procesu rasti, v katerem se človekovi potenciali realizirajo. C. Bühler (1962) in Von Bertalanffy (1966) menita, da je bistvo procesa samorealizacije izkušnja uresničitve neke vrednote. Viktor Frankl (1969) ugotavlja, da je izkušnja človeka samotranscendirajoča in da cilj človeka leži v izpolnitvi človeškega smisla. Skupni imenovalec vseh teh konceptov je, da humanistični psihologi vidijo cilj življenja v tem, da posameznik doseže realizacijo svojih prepričanj. Ko se posameznik giblje proti samorealizaciji in izpolnitvi, pridejo do izraza štiri bazične tendence življenja (C. Bühler 1959): 1. tendenca, da si prizadeva za osebno zadovoljstvo v seksu, ljubezni in ego spoznanju; 2. tendenca po samo omejujoči adaptaciji, z namenom, da se prilagodi, dobi pripadnost in varnost; 3. tendenca po samoekspresiji in kreativnih dosežkih; 4. tendenca k integraciji ali vzdrževanju reda. Konflikti v posameznikovi usmeritvi k svojim končnim ciljem nastanejo zaradi medsebojnega učinkovanja teh štirih bazičnih tendenc.

S tem lahko razložimo tudi dva naslednja procesa: 1. zgraditev osebnega sistema vrednot in ciljev, 2. kreativni proces. Zdrava oseba bo poskušala integrirati potrebe zadovoljstva – seksa – ljubezni, željo po prilagajanju in potrebo po kreativnih dosežkih s samorealizacijo in z izpolnitvijo. Zelo redko pa je to doseženo brez konfliktov in frustracij. Centralni koncept humanistične psihologije je človekova kreativnost. Maslow jo smatra kot „osnovno karakteristiko človeške narave“, ki je potencialno dana vsem človeškim bitjem pri rojstvu. Kreativnost, ki omogoča posamezniku različne samoekspresije, je v nasprotju s potrebo po homeostatični sprostitvi, ki jo je imela psihoanaliza za bazično tendenco. Kreativna aktivna oseba je navdušena v svoji kreativni tenziji. Zdravo integracijo tenzije aktivne osebe je prvi poudaril Goldstein. Bühlerjeva je ugotovila, da zdrava oseba izmenjuje potrebe za aktivnostmi, ki jih zahteva tenzija in aktivnosti, ki dovoljujejo relaksacijo. Novejše raziskave so dokazale, da je kreativna oseba navdušena nad problemi, ki jih mora rešiti in se jih ne izogiba. Maslow celo trdi, da se človek ne

zaveda samo samega sebe, ampak je njegova potreba po znanju in za razumevanjem biološko zasnovana, trditev o kognitivnih potrebah pa je tudi že empirično dokazana. Kreativnost bolj kot katerikoli drugo obnašanje manifestira in potrjuje sedaj splošno sprejeto teorijo, da človeško bitje predstavlja odprt sistem z določeno svobodo operacij in potencialov za spremembe.

Največ pristašev humanistične psihologije najdemo med kliničnimi psihologi, kajti na tem področju je bila sprememba nujna. Klasično proučevanje človeka je bilo zelo ozko usmerjeno predvsem na testni postopek, skoriranje, veljavnost in reliabilnost. Posledica tega pa je bila, da je psiholog izgubil vpogled v najbolj pomemben aspekt svojega dela, osebo, ki jo je ocenjeval. Earl Brown (1970) je ostro kritiziral vse napake klasičnega pristopa (ki se na žalost v mnogih primerih še nadaljujejo), ki je brez dvoma v večini primerov nehumanističen.

Klasični ocenjevalci človeka so menili, da se človek ne zaveda samega sebe, torej ga morajo analizirati drugi. Mislili so, da imajo projektivne tehnike dve glavni prednosti: 1. oseba nam pove o sebi določene stvari, ki bi jih bila sicer nesposobna opisati; 2. ne more ponarejati svojih odgovorov. Take ugotovitve, ki jih potem uporabljamo v administraciji in interpretaciji osebnosti, so ne samo nehumanistične, ampak tudi nepravilne. Danes se teoretični osebnosti strinjajo, da se človek zelo zaveda sebe in svojih odločitev. Testiranemu moramo povedati, kdo želi informacije o njem in kaj je namen testiranja. Le tako se lahko vzpostavi pristen odnos, hkrati pa lahko ugotovimo mnogo več osebnostnih lastnosti. V nasprotnem primeru se zgodi, da se testator znajde pred odgovori, za katere ne ve, na kakšnem nivoju naj jih interpretira. Dostikrat dobimo ugovor, češ da je pri nekaterih testih (npr. Rorschach) informiranje nemogoče, kar pa seveda ne drži. S tem da smo pošteni z osebo, ki jo testiramo, vzpostavljamo zaupanje, hkrati pa ji omogočimo, da naredi najboljše. Pacienti, ki so akutno bolni, ne bi smeli biti testirani, saj je v takih primerih diagnoza jasna. Pogosto testirani ne zve za rezultate, ampak dobi le interpretacijo testa od osebe, ki ga je poslala na testiranje. Z etičnega in humanističnega stališča je nujno, da damo testiranemu direktno povratno informacijo; tega ne delamo samo v izjemnih primerih. Brown priporoča, naj bi šla testirani in testator skupno skozi test in pojasnila dvoumne interpretacije. Zaključiti naj se pred terapevtom in obravnavano osebo. Tako terapevt ne bo mogel imeti občutka, da pacient misli, da on ve nekaj več o njem kot pa dejansko pokaže. Človeka ne smemo postaviti v neko kategorijo, ker ga s tem oropamo njegove edinstvenosti in podcenjujemo njegov pomen. Klasični psihodiagnostik bo obravnaval testne odgovore kot obnašanje, ki ga lahko uvrsti v „normalno“ ali „abnormalno“ glede zunanjih grup. Posameznika moramo obravnavati v okviru njegovih lastnih norm in vrednot, le tak način je pravilen. Temeljna napaka klasičnega ocenjevanja osebnosti je bila v tem, da so poudarjali negativne in nezdrave aspekte posameznikove osebnosti. Danes pa sta Maslowa „metamotivacija“ in Allportova „funkcionalna avtonomija“ dva velika teoretična konstrukta, na podlagi katerih lahko gradimo teorije, ki poudarjajo človekove pozitivne lastnosti, pri katerih vsaka deviacija od poprečja ni vedno slaba.

Odnos testator – testiranec se dostikrat reducira na igro papir – svinčnik, če pri tem ne dosežemo spontanosti, avtentičnosti in pristnega človeškega odnosa, ali pa testirani zavrne sodelovanje. To seveda šteje slabo njemu, testator pa le redko razmišlja o svojih napakah. Pri pravilnem medosebnem odnosu med testiranjem bi morala pridobiti oba udeleženca. Dobro je, če testiranega povprašamo, kako doživlja situacijo. S tem dosežemo: 1. da na indirekten način povemo, da njegova čustva in znanje o odnosu visoko vrednotimo, 2. testator dobi povratno informacijo o tem, kako ga drugi doživljajo v tej vlogi. S tem je dosežen boljši stik, testator pa ima možnost, da popravi svoje napake in dobi boljšo koncepcijo o ljudeh na sploh. Če bi hoteli realizirati vse Brownove zahteve, pa nastane vprašanje, če je to humanistično, da toliko časa posvetimo eni ali dvema

osebama, ko pa toliko ljudi rabi psihološko pomoč ali oceno. Seveda pa to dejstvo ne sme biti izgovor, da psiholog ne bo spreminjal svojega pristopa in načina ocenjevanja človeka, čeprav si je moral sam sebi priznati, da je bilo njegovo dosedanje ravnanje dokaj nehumanistično.

Podobna načela, ki jih je potrebno upoštevati pri psihodiagnostiki, moramo upoštevati tudi pri humanistični psihoterapiji; Bugental je naštel naslednja bistvena načela:

1. Sprejetje svojega lastnega življenja je prvi pogoj za uspešno srečanje z drugo osebo; to pomeni sprejeti odgovornosti za svoja lastna dejanja in izkušnje.

2. Idealen odnos je vzajemnost med dvema osebama, od katerih je vsaka subjekt svojega lastnega življenja in vsaka ceni spoznavanje subjektivnosti drugega. Martin Buber imenuje ta odnos „Jaz-ti“ odnos.

3. Humanistična etika postavlja v ospredje eksistencialno ali „tukaj in sedaj“ perspektivo, ki poudarja, da posameznik vedno živi v sedanjem trenutku.

4. Nehedonistične emocije kot so bolečina, konflikt, žalost, jeza in krivda so del človeških izkušenj, ki jih moramo poskušati razumeti in ozeleniti, ne pa skrivati in potiskati.

5. Ljudje, ki so resnično sprejeli humanistično etiko, so združeni v iskanju izkušenj, ki olajšujejo rast.

Bugental dopušča možnost, da humanistični terapevt – vzgojitelj lahko s svojo intervencijo in interakcijo z osebo, s katero se pogovarja, ustvarja pogoje za spremembo tistih strukturalnih elementov v sodobni družbi, ki so škodljivi in onemogočajo bogato in vitalno življenje. Humanistična psihoterapija se je v začetku razvijala bolj kot splošen pristop k človeškim odnosom, kot pa sistem različnih tehnik. Mnenja med člani tega novega pristopa so dokaj različna, posebno glede metodologije. Vsi pa soglašajo glede pomena osebnega pristopa, terapevtove osebnosti in spoznanja vzajemnosti terapevtskega odnosa. Izredno pomembna pa je tudi orientacija k rasti tako terapevta kot klienta.

Humanistična psihologija je s svojimi idejami močno vplivala tudi na sodobno vzgojo, ki spremlja celotno človekovo življenje. Otrokov jaz je izredno občutljiv in se ga otrok često ne zaveda, zato ga mora poiskati, odkriti in potem graditi na njem, ga aktualizirati, učiti in vzgojiti. Tako kot psihoterapevt mora tudi učitelj pomagati otroku, da odkrije to, kar je že v njem in ne poskuša preoblikovati, pogojevati za nekaj, kar je bilo določeno od zunaj, vnaprej, kar je morda popolnoma nesprejemljivo za otrokovo osebnost. Le tako je možna individualna rast, ki se kaže v konstruktivnem doprinosu svoji okolici in povečani občutljivosti za druge. V večini vzgojnih sistemov prevladuje ekstrinzično učenje, to pomeni, da neka druga oseba odloča, kaj se bo učenec učil, kako, kdaj itd., to pa seveda zelo malo prispeva k človekovi resnični rasti, njegovi potenciali pa ostanejo neizkoriščeni.

Zelo preseneča Maslowa ugotovitev, da skoraj 90 % teorij učenja ne upošteva intrinzičnega jaza, biološke idiosinkrazije. Kako torej pričakovati v praksi nekaj drugega, ko pa temeljnih humanističnih načel večina psiholoških teorij sploh ne upošteva, ker se boji, da bi izgubila svojo „znatvenost“? Dejstvo pa je, da bo edino humanistično orientiran vzgojni sistem lahko dal ustvarjalnega človeka, to je človeka, ki se ne bo bal sprememb, ki bo tvegati tako konformnost kot nekonformnost, ki se ne bo umikal zastrašujočemu in kaotičnemu sodobnemu svetu, ampak se bo upiral njegovim dehumanizirajočim vplivom.

Humanistična psihologija podpira s svojimi filozofskimi, psihološkimi in etičnimi načeli željo ljudi po pristnem, poštenem ter humanem načinu življenja. Nobena psihologija kot taka ne more dati ustrezne filozofije za vsakega človeka; humanistična psihologija je v tem primeru na boljšem, ker je usmerjena v odkrivanje principov, ki so se pokazali konstruktivni v doseganju in realizaciji smiselnega življenja, in ker omogoča vsakemu posamezniku, da poišče tiste principe in potencialne, ki so zanj najbolj koristni v

ponovnem oblikovanju svojega lastnega življenja. Humanistični model omogoča izredno veliko hipotez, dokaj slabo pa se obnese pri njihovem testiranju. Čeprav literatura na tem področju narašča, je pomanjkanje znanstvene validnosti očitno. Druga omejitev humanističnega modela pa je identifikacija s psihologijo. Argumente glede tega lahko razporedimo vzdolž dveh ekstremov: od „to ni psihologija“ do „to je vse, kar bi psihologija morala biti“. Model meji na religijo pri obravnavanju vrednot, na filozofijo s svojim poudarkom na ontologiji, na dramo zaradi poudarka subjektivnih aspektov in na socialno akcijo v vzpodbudah za izboljšanje. Humanistični model dokaj dobro predstavlja resnično refleksijo pluralističnega univerzuma, toda potrebni so še drugi modeli za medsebojno primerjanje, verificiranje in izpopolnjevanje. Predstavniki humanistične psihologije so se lotili problemov, za katere ne moremo pričakovati dokončnih in najboljših rešitev, zato tudi končna kritična ocena te smeri ni možna.

literatura:

- Earl C. Brown: A humanistic model. L. L. Abate (Ed.): Models of clinical psychology. Atlanta: Georgia State University, 1969. Charlotte Buhler in Melanie Allen: Introduction to humanistic psychology, 1972. Wadsworth Publishing Company Inc. Belmont, California 94002. Ray A. Craddick: Humanistic assesment: A reply to Brown. Annual meeting of the Association of Humanistic Psychology, Washington, D. C., September 8, 1971. Abraham H. Maslow: Some educational implications of the humanistic psychologies. Harvard Educational Review, Fall 1969, 38. F. T. Severin (Ed.): Humanistic viewpoints in psychology: A book of readings. New York: Mc Graw - Hill, 1965.

Nove teorije mišljenja

Vid Pečjak

Čeprav je naslov te razprave „Nove teorije mišljenja“, bo treba v njej vsaj na kratko prikazati tudi klasične teorije, kar nam bo omogočilo boljše razumevanje sodobnih.

Glede razlage mediacijski procesov (tj. procesov, ki potekajo med dražljaji in reakcijami), je Madsen (1969) razdelil psihološke teorije v pet skupin: S-R teorije, S-O-R teorije, S-M-R teorije, S-H-R teorije in M teorije (S izhaja iz besede stimulus, R iz besede response, O organizem, M mentalni procesi, H hipotetični konstrukti). Njegova razdelitev je primerna tudi za kognitivne teorije, kamor spadajo poleg drugih tudi teorije mišljenja.

S-R teorije ne domnevajo nobenega mediacijskega procesa in razlagajo samo odnos med dražljaji in reakcijami ter zakonitosti tega odnosa. Pogled v „črno škatljo“ jih ne zanima. Sem spadajo vse ortodoksne behavioristične teorije od Watsonove do Skinnerjeve, za katere je značilno, da vidijo v mišljenju samo poseben primer učenja in ga razlagajo z istimi principi generalizacije, inhibicije, sumacije itd.

S-O-R teorije skušajo razložiti to, kar se dogaja med dražljajem in reakcijo, s procesi v organizmu, poseben poudarek je na živčevju. Takšna je Pavlova teorija pogojevanja. Pavlov v svojih razlagah ni ostal na periferiji organizma, marveč je skušal razložiti pogojevanje z živčnimi procesi ekscitacije, inhibicije, iradiacije, indukcije itd. Drug primer je Hebbova teorija „zborov celic“. Glavni pojem v njej je „zbor celic“, krožno povezane celice v možganski skorji, ki se „sprimejo“ na podlagi izkušenj in po katerih bi mogel impulz trajno krožiti. V to skupino teorij spada tudi Koehlerjeva teorija o fizioloških konfiguracijah, ki so izomorfne fenomenološkim organizacijam, ker veljajo zanje isti zakoni dinamičnih sil. Koehler je domneval, da gre za elektrokemična polja v možganski skorji, kar je skušal posredno dokazati z znanimi eksperimenti „lika in podlage“. Vsi trije avtorji so z omenjenimi fiziološkimi procesi razlagali tudi mišljenje, čeprav niso izdelali teorij mišljenja v ožjem pomenu. Mišljenje so podrejali procesom učenja ali zaznavanja. Ker je mišljenje izrazit središčni proces, saj poteka ravno v „praznem času“ med dražljajem in reakcijo, je presenetljivo, da so fiziološke teorije mišljenja tako slabo izdelane, čeprav je razumljivo, da je tako zapleten proces s fiziološkimi metodami težko in za zdaj najbrž še nemogoče ustrezno zasledovati.

S-M-R teorije so klasične psihološke teorije in postavljajo med dražljaje in reakcije mentalne (zavestne, doživete, skustvene, fenomenološke) procese. Te teorije so cvetele v preteklem stoletju, v nekoliko spremenjeni obliki tudi v začetku tega stoletja. Zanimivo je, da se v zadnjem desetletju ponovno vračajo v psihologijo. Tipičen primer je strukturna psihologija Wundta in Titchenerja, ki je domnevala, da se mentalni elementi (občutki, predstave in počutki) med seboj spajajo v mentalne strukture. Na isti način je ta psihologija razlagala tudi mišljenje. Drug primer je gestalt psihologija, ki je govorila o fenomenoloških celotah, gestaltih, ki se pojavljajo po zakonu „vse ali nič“. Na podoben način je gestalt psihologija razlagala mišljenje kot celovit enovit „vpogled“ v problemsko situacijo. Od teorij mišljenja je treba omeniti še Binetov in Spearmanov pristop, ki govorita o zavestnem spoznavanju odnosov, primerjanju idr. procesih.

S-H-R teorije so v psihologiji morda najbolj pogoste, posebno v zadnjem desetletju, ko sta oba „borca za oblast“, behaviorizem in mentalizem, razočarala, medtem ko so S-O-R teorije še preveč neizdelane. Te teorije sploh ne domnevajo narave mediacijskih procesov, temveč jih opisujejo na analogni podlagi, z modeli ali pa z deduktivnimi operacijami, ki se skladajo z empiričnimi rezultati (na žalost, dostikrat tudi ne). Sem spada Freudova teorija o osebnostnih plasteh z nazivi Id, Ego in Superego, ker ne predstavljajo nobene organske ali mentalne strukture, marveč so model, ki nam razlaga obnašanje,

čepprav naj bi temu modelu ustrezalo nekaj znotraj človeka. Značilen primer S—H—R teorije je Lewinova teorija polja, ki govori o vektorjih in silah polja, ne da bi razložila njihovo natančno naravo. Drug primer je Hullova teorija učenja s 16 postulati, dedukcijami o tem, kaj se dogaja v človeku (npr. interakcija, ojačenje, oscilacija), ne da bi razložila naravo teh operacij. Od teorij mišljenja spada v to skupino sodobna teorija človekovega informacijskega procesa, ki interpolira v „prazen čas“ operacije, ki povezujejo dražljaj z reakcijo oz. „vhod“ z „izhodom“. Čeprav se S—H—R teorije načelno ne sprašujejo o naravi vmesnih procesov, pa pri tem niso dosledne in domnevajo to ali ono, bodisi mentalne doživljaje ali pa živčne procese.

M teorije izhajajo iz doživetij, ne da bi se ozirale na dražljaje in reakcije. Sem spadajo klasične teorije „vžvljanja, razumevanja“, v novejšem času „eksistencialna psihologija“. V prevladujočih psiholoških smereh nikoli niso bile popularne.

KLASIČNE TEORIJE MIŠLJENJA

Strukturni psihologi so reducirali vse psihične danosti na občutke, čutne predstave in občutke. Od teh naj bi bili pglavitni občutki. Bolj kompleksna doživetja, kot so zaznave ali misli, naj bi bila podobna mozaiku, sestavljena iz najmanjših zavestnih delcev, elementov. Le-teh niso pojmovali samo kot rezultat analize, temveč kot posebej doživete, stvarne psihične enote.

Elementi naj bi se spajali na podlagi pasivnih asociacij in aktivne apercepcije. Z njo preide element iz obrobne zavesti v središčno in se vključi v maso že osvojenih danosti. Tipičen primer apercepcije so sodbe. Apercepcija daje senzornim podatkom pomen. Človekovo spoznanje naj bi potekalo v smeri: dražljaj — občutki — percepcija — apercepcija. Z zadnjo fazo prehaja spoznanje na raven mišljenja, ki pa ima še vedno senzorno vsebino. Strukturna teorija mišljenja je nejasna in neizdelana.

Pravzaprav pa strukturni psihologi niso razvijali neke posebne teorije mišljenja, temveč so branili svoja stališča pred napadi „denkensihologov“, ki so v „miselnih eksperimentih“ odkrivali nesenzorne danosti: brezpredstavne misli in položaje zavesti. Titchener je trdil, da bi se dalo brezpredstavne misli še naprej razčleniti v strukturalistične elemente. „Miselnim eksperimentom“ je očital slabo kontrolo eksperimentalnih pogojev.

Za psihologijo mišljenja je bila mnogo bolj pomembna šola, imenovana wuerzburška šola ali „Denkenpsychologie“. V znanih miselnih eksperimentih (ki jih sodobni psihologi hevrističnega iskanja dostikrat posnemajo) so predložili poskusni osebi nalogo, problem, nato pa zahtevali introspektivno poročilo. Marbe je dajal konkretne naloge, npr. dve uteži, za katere je bilo treba ugotoviti, katera je težja. Wat in Messer sta priredila asociativno preizkušnjo. Ach in Selz pa sta uporabljala kompleksne probleme.

Rezultat teh prizadevanj je bilo odkritje brezpredstavnih misli, položajev zavesti in determinacijskih tendenc. Položaji zavesti (Bewusstseinslagen) naj bi bile izkušnje, ki se jih ne da reducirati na elemente in sploh niso senzorne narave. Wuerzburški psihologi so navajali izkušnje sumnje, gotovosti, potrditve, nesoglasja. Determinacijske tendence pa so celostno delujoči dejavniki, ki usmerjajo tok asociacij v določenem sklopu, redu, področju, okvirju. Na neki dražljaj se da reagirati na različne načine. Te možne reakcije je Ach imenoval reproduktivne tendence. V bistvu se ne razlikujejo od asociacij. Determinacijske tendence pa so selektivni mehanizem, ki izbirajo med njimi.

Selz je govoril tudi o sekvenčnih operacijah mišljenja, npr. operaciji sestavljanja zamisli (hipotez), iskanja pojmov ali odnosov. S tem je načel problematiko, ki jo je šele po letu 1950 nadaljevala psihologija informacijskega procesa. Z Buehlerjem, ki je skušal povezati psihologijo mišljenja s psihologijo jezika, je wuerzburška šola zamrla. Nekatere

njihove postopke na novo oživlja psihologija hevrističnega iskanja (De Grott 1966), ki na podlagi besednega poročila o reševanju problema formalizira miselni proces.

Po podobni poti kot wuerzburški psihologi je šel tudi Binet, francoski psiholog in avtor prvega testa za merjenje inteligentnosti. Najprej je razlagal mišljenje z asociacijami, kasneje pa je govoril o „enotnosti ego funkcije“ in o „mentalni pripravljenosti“.

Gestalt psihologija, ki je bila predvsem psihologija zaznavanja, je razlagala mišljenje s podobnimi principi kot zaznavanje: kot „enovito dojetje notranjih strukturnih odnosov v problemski situaciji“ (Wertheimer), kot „reformulacijo problema“ (Duncker). Na podoben način kot konkretne probleme so razlagali tudi besedne. Silogistične premise tvorijo polje, sklep pa je posebna vrsta vpogleda oz. reorganizacije polja.

Duncker (1935) je izvedel številne miselne eksperimente z metodo glasnega mišljenja. Po tej metodi mora poskusna oseba z besedami glasno izraziti vse, kar se dogaja v zavesti. Duncker je zadajal besedne probleme, nakar so poskusne osebe odgovarjale. Ugotovil je, da reševanje problema poteka v obliki zaporednih reorganizacij problema, ki jih je pojmoval podobno kot spremembo v zaznavni organizaciji. Eni organizaciji sledi druga, vsaka pod vplivom prejšnje. V sleherni reformulaciji se opredeli izvor težave, zato se z njo nakaže tudi pot rešitve. Duncker je zapisal: „Proces reševanja problema lahko opišemo ali kot razvijanje rešitev ali kot razvijanje problema... Poslednjo obliko rešitve tipično dosežemo s pomočjo posrednih faz v mišljenju, od katerih ima vsaka, gledana nazaj, značaj rešitve, in gledana naprej, značaj problema.“ Reformulacije problema so v hierarhičnih medsebojnih odnosih. Problem se čedalje bolj omejuje, rešitev postaja vedno bolj točno določena.

Chaplin in Krawiec (1968) navajata šest principov gestalt teorije mišljenja: 1. mišljenje se pojavi, kadar inteligentno bitje soočimo s problemom, ki ga ne more rešiti z navadami, 2. mišljenje se odvija v oblikah zaznavne reorganizacije problema in poteka kot serija hierarhičnih rešitev z naraščajočo specifičnostjo, 3. zaznavne reorganizacije problema potekajo v smeri „centriranja, fokusiranja, izpopolnjevanja vrzeli, prevzemanja čedalje bolj pregnantnih gestaltov, 4. rešitev problema je odvisna od trdnosti zaznavnega polja, motivacijskih dejavnikov in prejšnjih izkušenj, 5. končna rešitev nastane kot nenadna reorganizacija ali transformacija zaznavnega polja, 6. za podobne probleme se pojavlja velik transfer.

Behaviorizem se ni navduševal nad študijem mišljenja in ga je imel samo za posebno obliko učenja. Mišljenja se ni dalo reducirati na dražljaje in reakcije kot druge psihične procese, saj poteka ravno v podaljšanem „kratkem času“. Zato je že Watson uvedel pojem „implicitnih reakcij“. Ker je mišljenje povezoval z govorom, naj bi bile implicitne reakcije mikrogibi grla in jezika (česar pa on ni nikoli dokazal, marveč šele v novejšem času ruski psihologi). Nosilec mišljenja naj bi bile torej „prikrite navade grla in ust“, mehanizem pa instrumentalno pogojevanje. Nebehavioristične teorije, ki odstopajo od S-R formule, niso razvile neke splošne teorije mišljenja, pač pa specifične, ki so dosegle največjo izdelanost v pojmovnih in semantičnih teorijah (oboje bi zahtevalo posebno razpravo).

Behaviorizem je s svojim zanikanjem notranjih procesov za pol stoletja zavrnil bolj hiter razvoj psihologije mišljenja. Avtorji, ki jih navajamo, so ali zelo stari ali zelo novi, ker v sredini tega stoletja take psihologije skoraj ni bilo, če izvzamemo Piageta ob Ženevskem jezeru in De Grotta v Amsterdamu.

TEORIJE MIŠLJENJA, KI IZHAJAJO IZ TEORIJ SPOSOBNOSTI

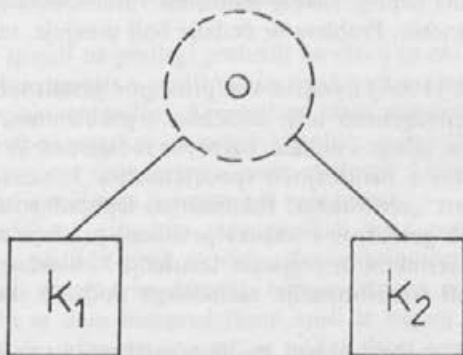
Psihologija mišljenja je ves čas dobivala spodbude in zamisli tudi od psihologov, ki so proučevali sposobnosti. Poleg že omenjenega Bineta sta bila posebno pomembna Spearman in Guilford.

Spearman (1927) je razložil mišljenje s svojimi noegenetičnimi zakoni mišljenja, ki opredeljujejo odnos med tem, kar je v nalogi dano in zadano. Dane so komponente problemske situacije, zadano pa je to, kar je treba na podlagi teh komponent odkriti. Beseda „noe“ izvira iz grške besede „nous“, kar naj bi pomenilo, da so ti procesi sami po sebi evidentni, a beseda „geneza“, da ustvarjajo nova spoznanja. Spearman je podal tri zakone, vendar le dva govorita o mišljenju, tretji pa o procesu samozavedanja, ki naj bi bil nujen za miselno spoznavanje.

1. Zakon izkustva. Ta zakon pravi, da je oseba bolj ali manj sposobna opazovati to, kar se dogaja v lastni zavesti. Oseba ne samo da čuti, marveč ve, da čuti; ne samo da želi, marveč ve, da želi; ne samo da spoznava, marveč ve, da spoznava. Človek se zaveda svojih izkušenj z različno jasnostjo; od ničelne jasnosti, pri kateri je vednost odsotna, ne pa tudi izkušnja, do najbolj jasne introspekcije.

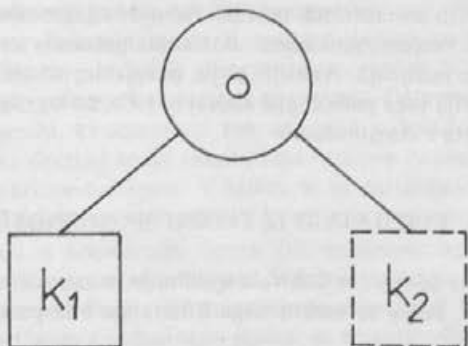
2. Zakon odnosov. Kadar ima oseba v zavesti dvoje ali več idej, lahko odkrije tudi odnose, ki obstajajo med njimi. Ideje so to, kar je dano. Spearman jim pravi tudi „fundamenti“ ali „korelati“. Nastanejo na podlagi prvega zakona, lahko pa tudi drugega ali tretjega in so posledica miselnega procesa.

Ta zakon prikažemo z naslednjo shemo: k_1 in k_2 sta dana korelata, o pa je odnos med njima, ki ga mora mislec poiskati. Prekinjena črta pomeni, da o ni dan, marveč zadan.

Spearman je opisal različne možne odnose med korelati, npr. odnos podobnosti, evidentnosti, spajanja, identičnosti, učinkovanja, lastnosti itd.

3. Zakon korelatov. Če sta v zavesti neka ideja in neki odnos, tedaj je možno odkriti korelativno idejo. Spearman je prikazal ta zakon z naslednjo shemo: k_1 in o sta dana, k_2 , ki ga obdaja prekinjena črta, pa je treba poiskati.

Drugi in tretji noegenetski zakon najbolje ilustrirajo naloge analogij, kakršne pogosto najdemo v testih za merjenje inteligentnosti, npr.: krošnja: drevo = streha: ? Najprej je treba odkriti odnos med delom in celoto med pojmom na levi strani. Nato pa na podlagi tega odnosa in korelata „streha“ drug korelat, tj. „hiša“.

V svoji znani dvofaktorski teoriji sposobnosti je Spearman izluščil en splošni faktor (G-faktor) in vrsto specifičnih, ki so tipični za posamezne vrste nalog, G-faktor pa naj bi funkcioniral na podlagi zakona odnosov in zakona korelatov.

Guilford (1956) je razlikoval spomin in mišljenje, slednjega pa je razdelil na spoznavanje, produktivno mišljenje ter ocenjevanje, a produktivno mišljenje na konvergentno in divergentno. Njegovo „strukturo intelekta“ kaže shema:

Guilford je izdelal poseben tridimenzionalen model intelekta, ki v njem predstavlja ena dimenzija miselne operacije, druga miselne vsebine in tretja miselne produkte. Miselne operacije so že omenjeni procesi spomina, spoznavanja, ocenjevanja ter konvergentnega in divergentnega mišljenja. Miselne vsebine so nazorne (npr. vidne ali slušne predstave), simbolične (črkovno, besedno, številčno gradivo ne glede na pomen), semantične (vsebine z abstraktnim pomenom) in vedenjske (socialno obnašanje). Miselni produkti so enote, razredi, odnosi, sistemi, transformacije in implikacije.

Za reševanje problemov in ustvarjanje so najvažnejše operacije konvergentnega in divergentnega mišljenja. Konvergentno nastopa med reševanjem nalog z enim pravilnim odgovorom, divergentno pa, kadar je možnih več odgovorov. S faktorško analizo je Guilford odkril več osnovnih faktorjev oz. sposobnosti produktivnega mišljenja. Faktorji divergentnega mišljenja naj bi bili „ustvarjalni v večji meri kot drugi“ (Guilford). K njim spadajo štiri faktorji fluentnosti, dva faktorja fleksibilnosti, faktor originalnosti in faktor izdelave. Eden faktorjev fluentnosti je npr. faktor asociativne fluentnosti, od katerega je odvisna produkcija smiselno povezanih besed. Testiranec mora povedati vse podredne ali nadredne pojme. Eden od faktorjev fleksibilnosti je faktor spontane fleksibilnosti. V mnogih primerih naloge ne zahtevajo spremembe smeri mišljenja, testiranec pa kljub temu poišče nov, drugačen odgovor. Od njega npr. zahtevamo, da pove, čemu vse služi opeka. Ena vrsta odgovorov je zidanje, druga metanje v obrambi, tretja podstavek itd. Te spremembe kažejo na fleksibilnost v mišljenju. Posebno važen je faktor originalnosti. Guilford ga je meril na podlagi redkosti odgovorov, oddaljenosti v asociiranju in duhovitosti.

Veliko je faktorjev konvergentnega mišljenja. Eden najbolj pomembnih je faktor edukacije korelatov. Procesu edukacije smo si ogledali že pri Spearmanu. Važen je faktor vizualizacije, ki omogoča, da si človek vidno predstavlja prostorske odnose. Mišljenje,

zlasti na nižji ravni, dostikrat poteka na podlagi vidnega predstavljanja.

Namesto o enem G-faktorju, govori Guilford o celi vrsti osnovnih faktorjev. Na njihovi podlagi lahko klasificiramo misli, vendar je sam proces mišljenja neizdelan.

PIAGETOVA „PSIHOLOGIJA INTELIGENCE“

Piaget uporablja izraz inteligenca (intelligence) v smislu, ki še najbolj ustreza našemu pojmu mišljenje.

Po Piagetu je inteligentna aktivnost najbolj razvita oblika adaptacije. Mišljenje so izenačevali z adaptacijo že funkcionalni psihologi, toda Piaget jo v nasprotju z njimi ne razlaga kot enosmeren proces. Zanj je adaptacija ravnotežje med delovanjem organizma na okolje in okolja na organizem. Delovanju organizma na okolje pravi Piaget asimilacija. O njej piše (1961): „Živo bitje, namesto da bi bilo pasivno podvrženo okolju, menja okolje in mu daje lastno strukturo . . . Mentalna asimilacija je vključevanje predmetov v sheme obnašanja, pri čemer sheme niso drugo kot skice aktivnosti . . .“ Ta Piagetova teza je podobna marksističnemu stališču, po katerem človek spoznava svet z aktivnim poseganjem vanj in ki je bilo v psihologiji mišljenja vse premalo poudarjeno. Delovanju okolja na organizem pa pravi avtor akomodacija. O njej piše: „ . . . živo bitje nikoli ne prenaša reakcije teles, ki ga obdajajo, takšno, kakršna je, temveč ta reakcija samo spremeni asimilacijski cikelus in ga s tem prilagodi telesom.“

Senzomotorična adaptacija, ki poteka na nižji ravni, je determinirana, enosmerna in nereverzibilna. Motorične navade se npr. ne dajo obrniti, tako da bi potekala v nasprotni smeri. Misel pa je dvosmerna in reverzibilna. Miselne transformacije se obračajo. Inteligentna misel konstruira hipoteze, jih zavrže in se vrne na začetno točko. Reverzibilnost vidimo npr. v matematični misli, ker vsaka operacija dopušča obrnjeno operacijo, seštevanje odštevanje, množenje deljenje itd. V percepciji to ni mogoče.

Po Piagetu je misel interiorizirana akcija. Neko operacijo, npr. + oz. spajanje, lahko izvedemo stvarno, materialno, ali pa samo mentalno. Z interiorizacijo se logična misel podaljšuje. Tudi v tem vidimo Piagetovo poudarjanje človekove aktivne vloge v mišljenju.

Misel poteka v operacijah oz. v notranjih akcijah, pri čemer more govor zamenjati stvarno akcijo. Avtor navaja tri skupine operacij: logične (npr. klasifikacija), infralogične (npr. operacija združevanja delov) in vrednostne.

Logične operacije so sistemi grupiranja. Piaget opisuje več osnovnih operacij grupiranja. Tu jih bomo na kratko omenili samo nekaj.

Najbolj enostavno logično grupiranje je klasifikacija, ki poteka po osnovni operaciji spajanja posameznih reči v razrede in razredov med seboj. Veznimo neko vrsto A, ki pripada rodu B, družini C itd. Rod B pa vsebuje poleg A še druge vrste. Imenovali jih bomo A' (oz. $A' = B - A$). Družina C vsebuje poleg B še druge rodove. Imenovali jih bomo B' (oz. $B' = C - B$). Zdaj imamo kompozicijo: $A + A' = B$; $B + B' = C$; $C + C' = D$. Reverzibilnost pa poteka: $B - A' = A$ itd. Imamo tudi asociacijo: $(A + A') + B' = A + (A' + B') = C$ itd.

Druga osnovna operacija je kvalitativna seriacija. Ker posamezne reči niso ekvivalentne, se povezujejo asimetrične relacije, ki izražajo razlike. Označimo z a relacijo $O < A$, z b relacijo $O < B$, s c relacijo $O < C$ itd. Zato lahko označimo z a' relacijo $A < B$, z b' relacijo $B < C$ itd. Dobimo grupiranje: $a + a' = b$, $b + b' = c$, itd. Obratna operacija je odvzemanje posamezne relacije.

Tretja osnovna operacija je operacija zamenjave, s pomočjo katere pridemo do ekvivalentnosti. Operacija združuje različne posamezne reči nekega razreda ali različne enostavne razrede v kompleksen razred. Med dvema elementoma A_1 in A_2 , ki spadata v isti

razred, ni take enakosti kot med matematičnimi enotami. Obstaja samo kvalitativna ekvivalentnost, možna zamenjava, vendar v mejah, v katerih se enako zamenjuje A_1 , tj. „drugi“ element v odnosu na A_1 . Od tod grupiranje: $A_1 + A'_1 = A_2 + A'_2 (=B)$ itd. Opisane operacije so aditivne narave, Piaget pa opisuje tudi multiplikativne operacije.

TEORIJA ČLOVEKOVEGA INFORMACIJSKEGA PROCESA

Pred poldrugim desetletjem, nekako v istem času, ko se je tudi neobehaviorizem začel bolj zanimati za mišljenje, nastane povsem novo gibanje, imenovano „psihologija človekovega informacijskega procesa“, tudi „psihologija hevrističnega iskanja“, katerega začetniki so Newell, Shaw in Simon (1958), ki hitro najdejo posnemovalce povsod. Forehand (1966) pravi, da je nastopila „renesansa v psihologiji mišljenja“.

Osnovno tezo, da se mišljenje sestoji iz sekvenc internalnih operacij, najdemo že pri Selzu, DeGrottu, Piagetu in nekaterih drugih predstavnikih „starejše generacije“. Toda nova smer ima drugačno izhodišče: izvira iz poskusov programirati računalnike, da rešujejo kompleksne miselne probleme. Njeni avtorji so domnevali, da morejo biti računalniški programi ne samo dopolnilo človekovemu mišljenju, marveč njegov model. Newell, Shaw in Simon so zapisali, da lahko uporabimo programe kot natančne in nedvoumne teorije o tem, kako človekov informacijski proces privede do rešitve problema. Začeli so simulirati psihične procese v računalnikih in kibernetičnih strojih.

Simulacija psihičnih procesov se je razvijala vzporedno z „umetno inteligenco“. Med obojim s tehničnega vidika ni razlike. George (1970) pravi, da je sistem za umetno inteligenco model, ki je sposoben producirati inteligentno obnašanje, ne glede, ali so uporabljene metode kakorkoli podobne metodam, ki jih uporablja tudi človeško bitje. Simulacija pa skuša doseči isti cilj na način, ki je značilen za človeka. Inženir skuša torej programirati najbolj učinkovit inteligenten proces, psiholog pa takega, ki je tipičen za človeka. Green (1966) je opozoril: „Čeprav so zrastle teorije, kako reševati probleme na podlagi informacijskega procesa iz poskusov programiranja digitalnih računalnikov, da bi reševali probleme, je treba pojmovati teorije kot deskripcije človekovega obnašanja, ločeno od računalnikov, ki so jih rodili. Teorije so podane v obliki računalniških programov zato, ker so programi uporaben prikaz in ker je računalnik koristen mehanizem za testiranje postavk, ki izhajajo iz teorije.“ Steinbuch (1966) pa je dejal, da je programiranje psihičnih procesov veljavno pod štirimi pogoji: 1. da je človekov informacijski proces odvisen od strukture njegovega živčevja; 2. da se človekov informacijski proces da simulirati s tehničnimi modeli; 3. da jemiemo te modele samo kot možne modele struktur informacijskega procesa; 4. da izvajajo selekcijo modelov, ki ustrezajo psihičnim procesom, psihologi.

V psihologiji pa simulacija ni samo pot k teoriji mišljenja (čemur nekateri avtorji sploh oporekajo), temveč predstavlja tudi raziskovalno sredstvo in daje pravila za psihološko analizo. V tem sestavku bomo govorili samo o prvem vidiku simulacije.

Newell, Shaw in Simon so v svojem „manifestu“ iz leta 1958 zahtevali, naj teorija, kako reševati probleme, odgovori na naslednja vprašanja: „Prvič, naj napove obnašanje reševalca problema, ki se loteva specifičnih nalog. Naj razloži, kako poteka človeško reševanje problema; kakšni procesi se uporabljajo, kakšni mehanizmi opravljajo te procese. Teorija naj napove slučajne pojave, ki spremljajo reševanje problema, ter zvezo med njimi in samim procesom reševanja problema . . . Pokaže naj, kako spremembe v spremljajočih pogojih – tj. spremembe „znotraj“ reševalca problema in spremembe v nalogi, s katero je soočen, spremenijo obnašanje. Razloži naj, kako se naučijo specifične in splošne spretnosti za reševanje problema, kaj je tisto, kar reševalec problema pridobi, ko se jih je naučil.“

Teorija mišljenja, ki naj bi odgovorila na zadana vprašanja, se je in naj bi se razvijala v enajstih fazah, ki sta jih Newell in Simon (1971) opisala takole (skrajšano): 1. Odkrij in definiraj serijo procesov, ki usposobijo sistem, da rešuje kompleksne naloge, značilne za človekovo mišljenje; 2. sestavi jezik informacijskega procesa in oblikuj sistem, ki interpretira ta jezik kot elementarne operacije; 3. napiši program v jeziku informacijskega procesa za reševanje ene od vrst problemov; 4. če so bile prve tri faze uspešne, zberi čimbolj podrobne podatke o obnašanju človeka, ki rešuje iste probleme, kot so v programu. Po potrebi spremeni program; 5. raziskuj široko območje problemov in nalog, ki jih rešuje človek. Za sleherno fazo ponovi prve štiri faze; 6. sestavi bolj splošne programe, ki veljajo za vrste nalog; 7. vzporedi komponente simulacijskih programov z elementarnimi človekovimi reakcijami, ki se proučujejo v psiholoških laboratorijih (npr. rutinsko učenje, neposredno pomnjenje, generalizacija). Na tej podlagi izboljšaj teorijo; 8. poišči nove naloge za ponovno preizkušnjo teorije; 9. začni iskati nevrofiziološko podlago elementarnih informacijskih procesov, ki jih vsebuje teorija. Uporabi nevrofiziološke podatke, da izboljšaš teorijo; 10. izlušči iz teorije to, kar lahko izboljša človekovo obnašanje (npr. njegovo učenje, odločanje). Sestavi in preizkusi program za aplikacijo; 11. preglej in strni vse, kar je doseženo ter določi strategijo za naslednjo fazo. Avtorja priznavata, da so zadnje faze komaj načete ali še sploh ne.

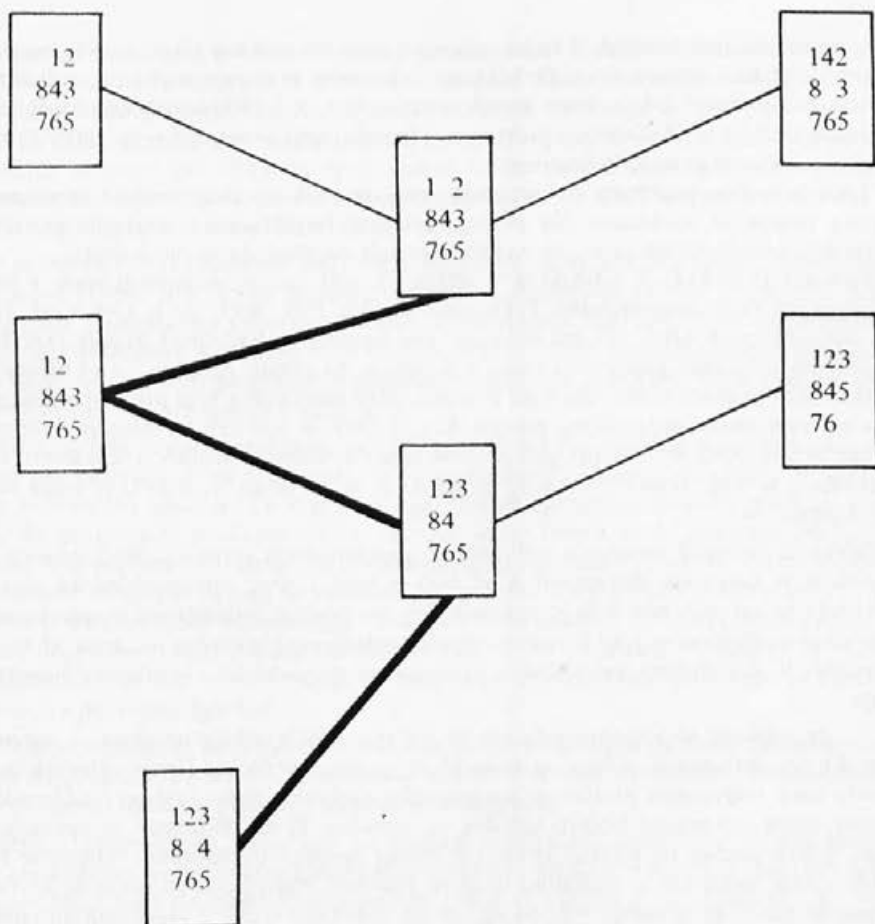
Po teoriji človekovega informacijskega procesa se začne reševati problem z osvajanjem problemskega prostora oz. prostora stanj. To se sestoji iz številnih možnih situacij, vozlišč, ki naj jih reševalec pregleduje.

Prostor stanj si lahko ilustriramo z nalogo osmih kvadratov, ki jo prikazujemo spodaj. Kvadrati na vsaki sliki so oštevilčeni z 1 do 8. V eni potezi smemo premakniti katerikoli sosednji kvadrat v prazno polje. Naloga se glasi, kako spremeniti stanje na levi sliki v stanje na desni v najmanjšem možnem številu potez.

Prostor stanj vsebuje vse možne razmestitve kvadratov. Če pomeni S množico stanj, nam preslikava Γ daje vse možne poteze: $\Gamma : S \rightarrow P(S)$. Pri tem je $P(S)$ potenčna množica množice S .

Simon in Newell (1971) pravita, da je vsako tako vozlišče stanje spoznanja, to, kar reševalec problema ve o problemu v določeni fazi reševanja. Reševati problem pa je potovanje po problemskem prostoru od enega stanja spoznanja do drugega, dokler ne pride mislec do zadnjega stanja, ki je rešitev. Tako potovanje lahko prikazemo z drevesnimi grafikoni. Manjši del problemskega prostora s stanji za nalogo osmih kvadratov prikazujemo na naslednji sliki. Pravilna pot k rešitvi je prikazana z močnejšo črto.

Simon (1971) daje naslednjo definicijo za reševanje problemov (nekoliko skrajšano): reševanje problema je iskanje vzdolž drevesnega grafa, čigar vozlišča so stanja situacije in čigar veje so operacije, ki transformirajo eno situacijo v drugo. Graf vsebuje začetno situacijo in eno ali več končnih (oz. test, ki ugotavlja, ali katera od njih predstavlja končni cilj). Rešiti problem pomeni najti sosledje situacij, ki transformirajo začetno situacijo v ciljno. Sosledje operacij, ki transformirajo določeno situacijo v neko drugo situacijo, imenujemo deskripcijo procesa druge situacije. Zato lahko definiramo reševanje problema tudi tako: na podlagi deskripcije ciljne situacije iščemo deskripcijo procesa te situacije.

V formalni shemi, ki ponazarja problem in njegovo reševanje, so naslednji elementi: 1. množica stanj, 2. operatorji, ki opravljajo transformacije oz. preslikave (Γ), 3. začetno stanje, 4. končno ali ciljno stanje.

Poudariti pa je treba, da so problemski prostori praviloma zelo veliki, celo za enostavne probleme. Vzemimo npr. enega kriptoaritmetičnih problemov, ki sta jih proučevala Simon in Newell (1971).

DONALD
+GERALD
ROBERT

V napisanih treh besedah je treba zamenjati črke s števkami tako, da dobimo vsote. V navodilu je tudi rečeno, da je $D=5$. Druge črke mora poskusna oseba razvozljati brez pomoči. Ker je devet črk in devet števk, imamo $9! = 362.880$ možnih kombinacij med številkami in črkami. Problemski prostor za šahovsko igro je mnogo večji (10^{120}) in za človekovo življenje praktično brezmejen.

Toda reševalec problema ne preizkuša vseh možnih operacij, temveč le nekatere. Njegovo iskanje je selektivno. Na podlagi ustrezne hevrstike oz. strategije preišče le manjše dele problemskega prostora, za katere je bolj verjetno, da vodijo k rešitvi.

Problem DONALD + GERALD = ROBERT reši večina poskusnih oseb v istem zaporedju, in sicer: najprej rešijo $T=0$, nato sledijo: $E=9$, $R=7$, $A=4$, $L=8$, $G=1$, $N=6$, $B=3$, nazadnje pride $O=2$. Isti red dokazuje isto hevrstiko. Načrtnost iskanja razvidimo tudi iz časa reševanja; problem je rešen v poprečju 10 minut, medtem ko bi iskanje od začetka vzelo najmanj mesec dni brez počitka. Med reševanjem tega problema poskusna oseba uporabi znana aritmetična pravila. Ker je $D=5$, se loti najprej desnega stolpca in računa: $5+5=T$, zato je $T=0$, pri tem prenese enico v naslednji stolpec v levi smeri. Brez preizkušanja se dajo določiti črke T, E, R, A, L in G, le za N, B in O je treba nekaj prestavljanja.

Selekcijo operacij omogoča redundanca problemskega prostora. Redundanca oz. določenost je nasprotje slučajnosti. Čim bolj je neki sistem, npr. problemski prostor, organiziran in zakonit, tem bolj je redundanten. Na podlagi redundance je možno napovedati verjetnost pravilne poti k rešitvi v tistih predelih problemskega prostora, ki še niso pregledani. V popolnoma naključnem prostoru pa ne more biti učinkovite hevrstike iskanja.

Za selekcijo so potrebne informacije o stanju problemskega prostora oz. njegovih delov. En vir informacij prihaja iz navodil in zunanje situacije. Druge informacije se naberejo med reševanjem problema. Ko reševalec problema napreduje po problemskem prostoru, mora neprestano izbirati križišča oz. vozlišča, ki naj jih doseže, in operacije za doseg. Izbira poteka na podlagi ocen, pri čemer pomaga tudi spomin. Mislec se npr. domisli: „Aha, tukaj lahko uporabim to in to pravilo“. Največkrat pa pride do koristne informacije tako, da primerja tekoče oz. ravno doseženo stanje z zazelenim ali ciljnim stanjem in ugotavlja razlike. Na podlagi razlik izbira nadaljnje operacije. O napredku med reševanjem problema govorimo tedaj, kadar se razlike manjšajo. Tej hevrstiki iskanja pravi psihologija informacijskega procesa „means-end“ analiza.

Simon in Newell (1961) sta na podlagi „means-end“ analize sestavila program za rešitev znane zagonetke o treh misijonarjih in treh ljudožercih. Naloga se glasi: trije misijonarji in trije ljudožerci morajo prekoračiti reko s čolnom, ki zdrži samo dva človeka. Vseh šest zna veslati, a vprašanje je, kako naj se peljejo, da ne bo na nobeni strani nikoli več ljudožercev kot misijonarjev. Ljudožerci bi izrabili priložnost in požrli misijonarje.

Program, imenovan GPS (the General Problem Solver) rešuje take in podobne uganke s tem, da primerja dosežena stanja s končnim stanjem in ugotavlja razlike. V tem primeru je treba prestavljati misijonarje in ljudožerce na obe strani reke in po vsaki prestavitvi ugotoviti, koliko je enih preveč ali premalo. Program razpolaga s številnimi operatorji (transformacijskimi pravili) za spremembo stanja, npr. za prestavitev dveh misijonarjev in čolna z levega brega na desni breg. Ko operacijo izbere, GPS preveri, ali jo lahko uporabi. Če je ne more, se ustvari podproblem, kako spremeniti tekoče stanje, da se bo operacija lahko uporabila. Kadar zaide GPS v slepo ulico, se vrne na izhodišče in izbere novo operacijo.

Podobno rešuje program številne druge probleme. V literaturi pogosto naletimo na naslednje probleme.

Problem trgovskega potnika. Trgovski potnik mora obiskati določeno število krajev. Skozi vsak kraj mora iti enkrat in se vrniti v izhodišče. Kakšna bo najkrajša pot?

Problem hanojskega stolpa. Zamislimo si tri stebre. Na prvega so nataknjeni trije diski različnih velikosti, tako da je najširši spodaj in najožji zgoraj. Druga dva stebra sta prazna. Premestiti je treba vse diske na tretji steber. V eni potezi lahko prenesemo en disk. Srednji steber uporabljamo kot začasno odlagališče. Vsi diski morajo biti ves čas na stebrih, večji pa ne sme nikoli ležati na manjšem.

Lindsayev (1961) program SAD SAM odgovarja na vprašanja o družinskih zadevah. Raphaelov (1964) SIR izvaja semantično analizo. Bobrovov (1964) STUDENT rešuje algebrske probleme na visokošolski ravni. Pfefferkonov (1971) DPS je specializiran za aranžiranje interierov. Gullahornin (1962) HOMUNCULUS simulira socialno interakcijo dveh ljudi. Imamo tudi programe za komponiranje glasbe, odločanje o kreditih, projektiranje motorjev idr. inteligenčne aktivnosti.

Posamezniki rešujejo probleme na različne načine. Ne razlikuje se samo uspeh, npr. brzina reševanja ali raven težavnosti, ki jo posamezniki zmorejo. Razlikuje se tudi pot skozi problemski prostor. Če vzamemo kakršenkoli konkreten drevesni grafikon, bomo našli, da preiskujejo poskusne osebe različne veje, četudi bodo nekatere izbrane na splošno bolj pogosto kot druge. Zato nastane vprašanje: kako upoštevati posameznikove značilnosti? Nekateri avtorji so zahtevali, da je treba programirati potek reševanja problemov le za konkretne posameznike. Toda s tem bi dobili za sleherni problem ogromno število programov. Bolj pogosti so splošni modeli, ki pa seveda ne veljajo za vsakega posameznika. Splošni modeli veljajo za skupino podobnih problemov, npr. za nastanek pojmov, za pozicijske igre ipd.

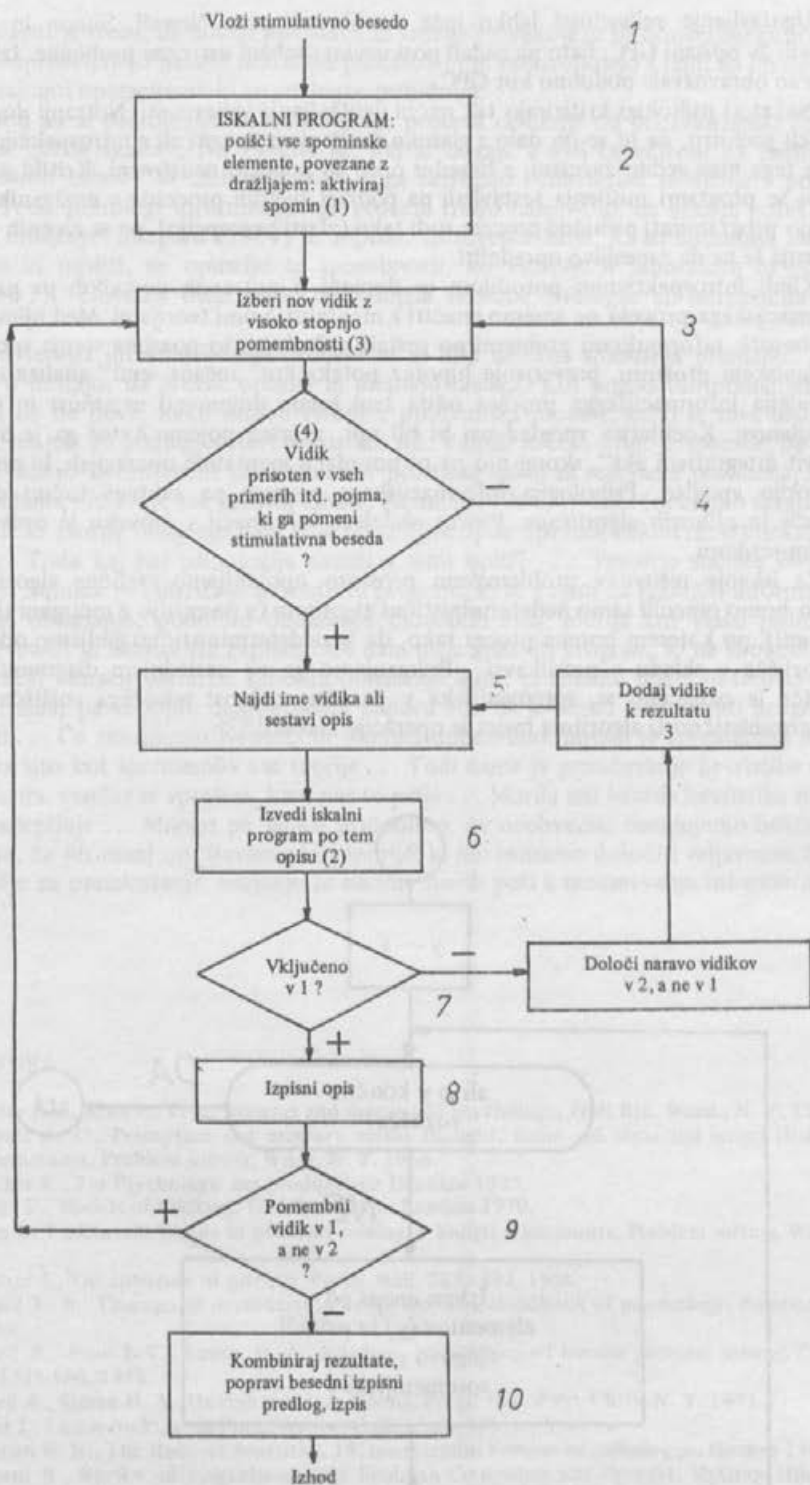
Glavno vprašanje, na katerega mora odgovoriti psihologija informacijskega procesa, pa je, ali programi ustrezajo človekovemu načinu reševanja problemov, četudi samo na analogni ravni. Nekateri psihologi so glede tega skeptični.

Mnogi programi so sestavljeni na podlagi empiričnih podatkov. Najprej izvedejo ustrezne eksperimente. Ponavadi so to eksperimenti z glasnim mišljenjem, nekateri avtorji so uporabljali tudi introspektivna poročila. DeGrott (1966) je celo zapisal: „Če sploh želimo simulirati, če hočemo programirati modele spoznavnih procesov, potrebujemo dobro, staromodno introspekcijo, skupaj s sodobno metodo analize protokolov“. Protokol vsebuje sodbe, ki jih je podala poskusna oseba med reševanjem problema. DeGrott je upošteval tudi razlage, podane po eksperimentu. Na podlagi obojega je skušal rekonstruirati notranje dogodke, jih skržiti na omejeno število metod in programirati celoten potek. Kasneje primerjajo protokol o človekovem reševanju in protokol o simuliranem reševanju problema.

V skupini eksperimentov je DeGrott zahteval od poskusne osebe, naj definira pojme oz. naj odgovori na vprašanja, kot npr.: „Kaj pomeni lucidnost?“ in „Kaj je cigareta?“ Spodaj je del protokola in razlage, ki jih je dala poskusna oseba za cigareto, na naslednji strani pa blokovni diagram. Številke na desni kažejo, katere točke na diagramu pomenijo trditve in pripombe v protokolu.

„Eh, kaj je cigareta . . . to je dolg . . . tenek predmet z belim papirjem okoli sebe in s tobakom v sredini . . . ne, ni vedno bel in ni vedno . . . dobro, z nečem, kar je tobak, v sredini, uporablja se . . . da se pokadi iz zadovoljstva. Fant, kakšna zapletena trditev! Ravno kar sem jo videl, nejasno vrsto predstave. Potem ko sem omenil tisto o belem papirju, sem pomislil na cigarete iz koruznega papirja po vojni v Franciji, nato na marihuana cigarete. Moral sem iskati izraz „iz zadovoljstva“. Poskušal sem klasificirati stvari, ki jih vi pripovedujete za šalo. Potem ko sem opisal obliko, sem si mislil, da bi opisal še funkcijo.“ (Protokol se nadaljuje z bolj tekočim besednim opisom.)

Vsebina protokola	Razlage	Metode	Št. na diagram
„Eh, kaj je cigareta ... to je dolg	Ravnokar sem jo videl, nejasno vrsto predstave	Iskalni signal v spomin Aktualizacija spoznanja Zaporedna selekcija vidikov; preizkušnja vidikov	1 2 3,5,8, 6,7,?
tenek predmet z belim papirjem okoli sebe in s tobakom v sredini		Selekcija vidikov Isto Isto	3,5,8 3,5,8 3,5,8
... ne, ni vedno bel in ni vedno	pomisli sem na cigarete iz koruznega papirja itd.	Preizkušnja ustreznosti	4
... dobro, z nečem, kar je tobak, v sredini uporablja se	nato na marihuano	Popravek	(11,12,5)
... da se pokadi iz zadovoljstva Fant, kakšna zapletena trditev!	misli sem si, da bi klasificiral še funkcijo	Preizkušnja ustreznosti popravek popravljen izpis Preizkušnja glede cilja	4 (11,12,5) (8) 9
		iskanje besednega izraza	3,5 8
	moral sem iskati izraz	Besedna kontrola procesa	10

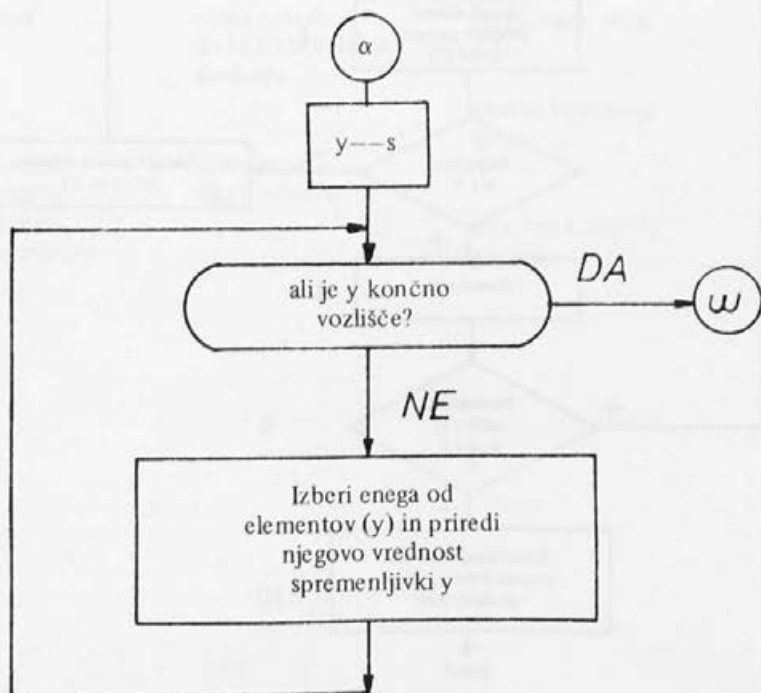

Ugotavljanje veljavnosti lahko teče po obratni poti. Newell, Simon in Shaw so sestavili že opisani GPC, nato pa zadali poskusnim osebam ustrezne probleme. Izkazalo se je, da so obravnavale podobno kot GPC.

Nekateri psihologi kritizirajo tak način ugotavljanja veljavnosti. Notranji dogodki naj bi tekli prehitro, da bi se jih dalo z glasnim mišljenjem izraziti ali z introspekcijo opaziti. Poleg tega niso vedno zavestni, a besedni opisi so pogosto neustrezni. Kritiki zahtevajo, naj bi se programi mišljenja sestavljali na podlagi živčnih procesov v možganih. Čeprav skušajo programirati psihične procese tudi tako (zlasti percepcijo), pa se živčnih procesov mišljenja še ne da zanesljivo opredeliti.

Kljub introspektivnim poročilom in domeni o notranjih dogodkih pa psihologije informacijskega procesa ne smemo enačiti z mentalističnimi teorijami. Med njimi so sicer podobnosti: reformulirani problemi po geštalt psihologiji so posebna stanja spoznanja v problemskem prostoru, preverjanje hipotez poteka kot „means-end“ analiza itd. Toda psihologija informacijskega procesa očita tem šolam pojmovno nejasnost in formalno neizdelanost. Koehlerjev vpogled naj bi bil npr. nejasen pojem. Avtor ga je opisal kot „enovit integrativni akt“, skoraj nič pa ni povedal o mentalnih operacijah, ki predhodijo in tvorijo vpogled. Psihologija informacijskega procesa pa zahteva točno določitev operacij in njihovih algoritmov. Proces obdelave informacij v človeku je opisan s formalnim jezikom.

Za iskanje rešitve v problemskem prostoru uporabljamo različne algoritme. Na kratko bomo omenili samo nedeterministični algoritem (v nasprotju z mnogimi determinističnimi), po katerem poteka proces tako, da se nedeterministično gibljemo od vozlišča do vozlišča v skladu s preslikavo Γ . Prikazujemo ga na naslednjem diagramu poteka. Vozlišče je označeno α , spremenljivka y pa ima vrednost tekočega vozlišča. Značaj nedeterminističnosti algoritma izvira iz operacije „Izberi!“.

Poudariti je treba, da mnogi predstavniki teorije človekovega informacijskega procesa sploh ne opredeljujejo narave notranjih procesov in se zadovoljujejo s tem, da jih opisujejo s formalnimi operacijami, ki so analogne psihičnim.

Še bolj pa se psihologija informacijskega procesa razlikuje od behaviorizma. Za tega je človek „črna skatla“. Ne zanima ga, kaj se dogaja v njej (kvečjemu na periferiji), marveč samo „vhod“ in „izhod“. Poleg tega razlagajo behavioristi mišljenje s principi učenja. Toda psihologi informacijskega procesa trdijo nasprotno, da učenje poteka kot prikrito mišljenje. Shepard (1964) je zapisal: „Človeška bitja, ki so sposobna reševati probleme in misliti, ne opustijo te sposobnosti, ko vstopijo v laboratorij za učenje. Nasprotno . . . človeška bitja bodo uporabljala različne strategije ali hevristična sredstva . . .“

Toda teorija informacijskega procesa še ni bila deležna splošnega priznanja. Poleg drugega ji očitajo, da preveč opisuje in premalo razlaga. Kot poglobitno pomanjkljivost navajajo, da ne pove, kako mislec vstopi v problemski prostor; kako se zave ustreznih operacij, na kakšni podlagi sestavi hevristiko itd. Včasih se celo slišijo pripombe, da iskati rešitev v dobro definiranim problemskem prostoru sploh ni reševanje problema, ker je le-to končano, brž ko se tak prostor izbere. Reitman (1966) je dejal (nekoliko skrajšano): „Hevristična teorija mišljenja nam daje razumljive opise operacij nekaterih intelektualnih procesov. Toda kaj naj psihologija naredi s temi opisi? . . . Prvotno stališče Newella, Shawa in Simona je bilo, da je hevristični program, ki se z njim da razložiti informacijski proces in obnašanje, podobno obnašanju človeških bitij, teorija kot vsaka psihološka teorija. Newell in Simon sta zapisala: Če nam uspe sestaviti program, ki na širokem polju problemskih situacij ustrezno simulira obnašanje ljudi, ga smemo imeti za teorijo obnašanja . . . Zdaj pa se kljub desetletnemu naporu zdi, da je težko izenačevati programe s teorijami . . . Če razumemo Newella in Simona dobesedno, potem je sprememba nekega programa isto kot sprememba vse teorije . . . Tudi zame je proučevanje hevristike nekaj, kar fascinira, vendar se vprašam, kam nas to pelje . . . Morda nas beseda hevristika na neki način zaslepljuje . . . Mnogo pa lahko pridobimo, če neobvezno ocenjujemo hevristične programe, če jih manj upoštevamo kot teorije, ki jim moramo določiti veljavnost, in bolj kot orodje za preizkušanje, urejanje in iskanje novih poti k razumevanju informacijskega procesa.“

LITERATURA

- Chaplin J. P., Krawiec T. S., *Systems and theories of psychology*, Holt Rin. Winst., N. Y. 1968.
- DeGroot A. D., *Perception and memory versus thought: some old ideas and recent findings*; v knjigi: Kleinmuntz, *Problem solving*, Wiley, N. Y. 1966.
- Duncker K., *Zur Psychologie des produktiven Denkens 1935*.
- George F., *Models of thinking*, G. Allen Unwin, London 1970.
- Green B. F., *Current trends in problem solving*; v knjigi: Kleinmuntz, *Problem solving*, Wiley, N. Y. 1966.
- Guilford J., *The structure of intellect*, *Psych. Bull.* 267–293, 1956.
- Madsen K. B., *Theories of motivation*; v knjigi Wolman, *Handbook of psychology*, Prentice–Hall, N. Y. 1969.
- Newell A., Shaw J. C., Simon H. A., *Elements of a theory of human problem solving*, *Psychol. Rev.* 65, 151–166, 1958.
- Newell A., Simon H. A., *Human problem solving*, Prent. Hall, Engl. Cliffs, N. Y. 1971.
- Piaget J., *La psychologie de l'intelligence*, Colin, Paris 1961.
- Reitman W. R., *The study of heuristics*, 18. mednarodni kongres za psihologijo, Moskva 1966.
- Shepard R., *Review of Feigenbaum and Feldman Computers and thought*, McGraw Hill, N. Y. 1964.

Spearman C., The abilities of man, Macmillan, London 1927.

Simon H. A., Newell A., Computer simulation of human thinking and problem solving, *Datamation*, 7, 18-20, 1961.

Simon H. A., Newell A., Human problem solving: the state of theory in 1970; *Americ. Psychol.*, 26, 1971.

Steinbuch K., Technical model of human information processing, 18. mednarodni kongres za psihologijo, Moskva 1966.

Bogomir Peršič

Nekaj podatkov o uporabnosti grafične oblike semantičnega diferenciala

Bogomir Beršič

Dosedanji rezultati uporabe grafične oblike semantičnega diferenciala pri merjenju socialnih stališč so maloštevilni. Vendar nas tudi te skromne izkušnje prepričujejo, da je grafična varianta instrumenta lahko po svojih osnovnih mernih lastnostih enako uporabna kot njena klasična, v raziskovalni praksi že široko uveljavljena, verbalna oblika, kakršno je prvi uporabil Ch. Osgood. Grafična oblika ima še to prednost, da jo lahko uspešno uporabimo za primerjalne študije tudi pri osebah različnega jezika, izobrazbe, kulturne ravni, medtem ko verbalna oblika vendarle zahteva visoko stopnjo homogenosti raziskovanih skupin v navedenih lastnostih. Tudi napor in ovire, ki jih je treba za korektno uporabo semantičnega diferenciala neogibno premagovati zlasti v fazi konstrukcije, niso pri grafični varianti bistveno večji ali bolj zapleteni.

Kljub tej, lahko bi rekli vsaj enaki uporabnosti grafične oblike v primerjavi s klasično, pa je potrebno poudariti, da glavna hipotetična prednost ali odlika grafičnega semantičnega diferenciala doslej še ni bila eksperimentalno zadovoljivo potrjena.¹ Ta odlika naj bi bila v tem, da je pri grafični verziji instrumenta zmanjšana sposobnost nadzorovanja in cenzure stališč, ki jih oseba izraža, in sicer zaradi tega, ker na grafične simbole, ki nastopajo namesto vsebinsko jasno opredeljenih besednih simbolov, reagira bolj spontano in nekontrolirano. V takem primeru je oseba delno osvobodena socialnega pritiska ob izražanju svojega stališča do raznih psiholoških objektov, seveda, če namreč tak pritisk nanjo deluje.

Da bi razširili in poglobili dosedanje izkušnje z grafično obliko semantičnega diferenciala ter zlasti preverili to njegovo metodološko prednost, smo opravili v raznih plasteh našega prebivalstva, zlasti pri šolski in študentski mladini vrsto meritev najrazličnejših socialnih stališč. Poleg grafičnih lestvic semantičnega diferenciala smo uporabljali tudi verbalno obliko in še druge alternativne, bolj znane merne postopke bodisi na istih ali na ekvivalentnih, paralelnih vzorcih. Dosedanji poskusi pojasnjujejo samo nekatere prvine, predvsem metodološko – teoretskega značaja. Šele rezultati bogatejšega, razširjenega tovrstnega raziskovanja bi lahko dali jasnejšo in dokončno podobo o ustreznosti grafičnega semantičnega diferenciala.

Namen tega prispevka je prikazati enega takih eksperimentov in njegove rezultate. Za uspeh tega in njemu podobnih preizkusov, katerih cilj je pridobiti določena metodološka spoznanja, je bistvene važnosti tudi izbira stimulativnih objektov, v našem primeru pojmov, ki v verbalni ali kakšni drugi obliki predstavljajo predmet stališča, katerega izražanje skušamo pri uporabi metode izzvati. V zvezi z omenjeno hipotetično prednostjo grafične oblike nastopa vprašanje socialnega vpliva ali socialnega „pritiska“, ki deluje ali ne deluje na ljudi določenega družbenega okolja in določenih osebnostnih značilnosti, ko izražajo različna svoja stališča. Prisotnost ali celo stopnjo tega pritiska – ali bolje – obstoj ali stopnjo *efekta* tega pritiska na vedenje in doživljanje posameznika je dokaj

1 Z. Bujas: Graphic form of Osgood's semantic differential; Acta Instituti Psychologici Univ. Zagrebensis, No 50, 1967.

B. Peršič: Grafična oblika semantičnega diferenciala kot metoda za merjenje stališč, disertacija, Ljubljana, 1965.

teško ugotoviti. Vpliva socialnega okolja in socialne pripadnosti na naše doživljanje in ravnanje se pogosto zavedamo, dostikrat pa niti ne pomislimo nanj, ali pa je ta vpliv docela nezaveden. Učinki tega vpliva so vsebovani v oblikah ali načinu našega javnega vedenja, v govorjenju, v odločitvah, zlasti v tistih, ki jih kasneje ni mogoče preklicati, v javnem izražanju vrednostnih ocen, stališč do stvari okrog nas in v nas, o katerih vemo, da tudi drugi niso do njih ravnodušni.

Ne glede na velike individualne in medskupinske razlike v delovanju tega vpliva, pa obstajajo seveda še bistvene razlike glede predmeta, na katerega se stališče nanaša. V zvezi z delovanjem socialnega vpliva na izražanje stališča ločimo tako imenovane socialno-kritične in socialno-nevtralne objekte stališča. Ker se v vsakdanjem življenju ti objekti največkrat predstavljajo z verbalno ali kako drugače izraženimi pojmi, govorimo o socialno-kritičnih in socialno-nevtralnih pojmih. Socialno-kritični je za posameznika torej vsak pojem, ob katerem nastopa razlika med „intimnim“ vrednostnim odnosom, stališčem, ki ga nekdo dejansko ima, in stališčem, ki ga po navadi javno izraža. Do te razlike prihaja zaradi resničnega ali tudi samo namišljenega socialnega pritiska, ki mu prizadeti zavestno ali nezavedno podlega. Pri pojmih, ki so za nekoga socialno-nevtralni, pa ni tega vpliva, zato tudi med intimnimi in javno izraženimi stališči o njih praviloma ni razlike. Pri izbiri in preizkušanju različnih socialno-kritičnih in socialno-nevtralnih pojmov, ki bi bili ustrezni za preverjanje že omenjene značilnosti grafičnega semantičnega diferenciala, smo se srečali tudi s primeri socialnih objektov in situacij, ki so povezani s pojavom socialnih ali kulturnih stereotipov in predsodkov. V ta okvir spadajo na primer vprašanja, v kolikšni meri so še živa v mlajših generacijah tradicionalna pojmovanja o odnosih med spoloma, o položaju in vlogi članov ožje družine, o „vrednosti“ moškega in ženskega dela, o „moških“ in „ženskih“ poklicih pa še cela vrsta drugih z najrazličnejših področij družbene življenja.

V eksperimentu, ki ga navajamo, smo kot predmet komparativnega merjenja izbrali vrednostni odnos ali stališča poskusnih oseb slovenske narodnosti do drugih jugoslovanskih narodov in do lastnega naroda. Za pojme, ki naj sprožijo izražanje ustreznega stališča, smo izbrali imena šestih jugoslovanskih narodov (Srbi, Hrvati, Bosanci, Makedonci, Črnogorci in Slovenci). Ti verbalno izraženi pojmi predstavljajo posamezne jugoslovanske narode ali njihove tipične pripadnike. Jugoslovani, kot pripadniki enega teh narodov oblikujemo določeno vrednostno usmerjenost, določeno večjo ali manjšo čustveno in socialno distanco, skratka določeno stališče do vsakega teh narodov in tudi do svojega lastnega. Skupni interesi in perspektive, vse tesnejši stik, medsebojno spoznavanje in napredujoča demokratična klima, ki raste iz značilnosti družbenega razvoja jugoslovanskih narodov, vse to oblikuje in krepi zavest o medsebojni lojalnosti, enakopravnosti in sodelovanju. Tako socialno okolje in družbena praksa, ki po svojem vplivu daleč prekaša vpliv občasnih nasprotnih tokov, vedno močneje prispeva k plahnitvi in izginjanju vsaj ostrejših oblik nacionalnih predsodkov med jugoslovanskimi narodi. Pretežni del, zlasti mlajših generacij danes že tudi intimno sprejema mednacionalno lojalnost, enakopravnost in solidarnost kot element lastnega osebnega vrednostnega sistema in odklanja enostranske, stereotipne vrednostne ocene posameznih narodov in sploh nacionalne predsodke kot preživele in nevzdržne.²

Upravičeno lahko sklepamo, da taka prevladujoča pojmovanja skupaj s še drugimi uradnimi in neuradnimi oblikami družbenega vplivanja predstavljajo močan socialni pritisk, ki je naperjen proti vsakršnemu količkaj ekstremnejšemu izražanju etnocentričnih ali celo šovinističnih stališč, proti precenjevanju vrlin lastnega naroda in pripisovanju

2 N. Rot, N. Havelka: Izrada skale za ispitivanje oblika nacionalne vezanosti, Psihološke razprave IV. kongresa psihologov SRFJ, Bled, 1972.

B. Peršič: Još jedna skala za merenje oblika nacionalne vezanosti, referat v okviru „Dani Ramira Bujasa“, Zagreb, 1973.

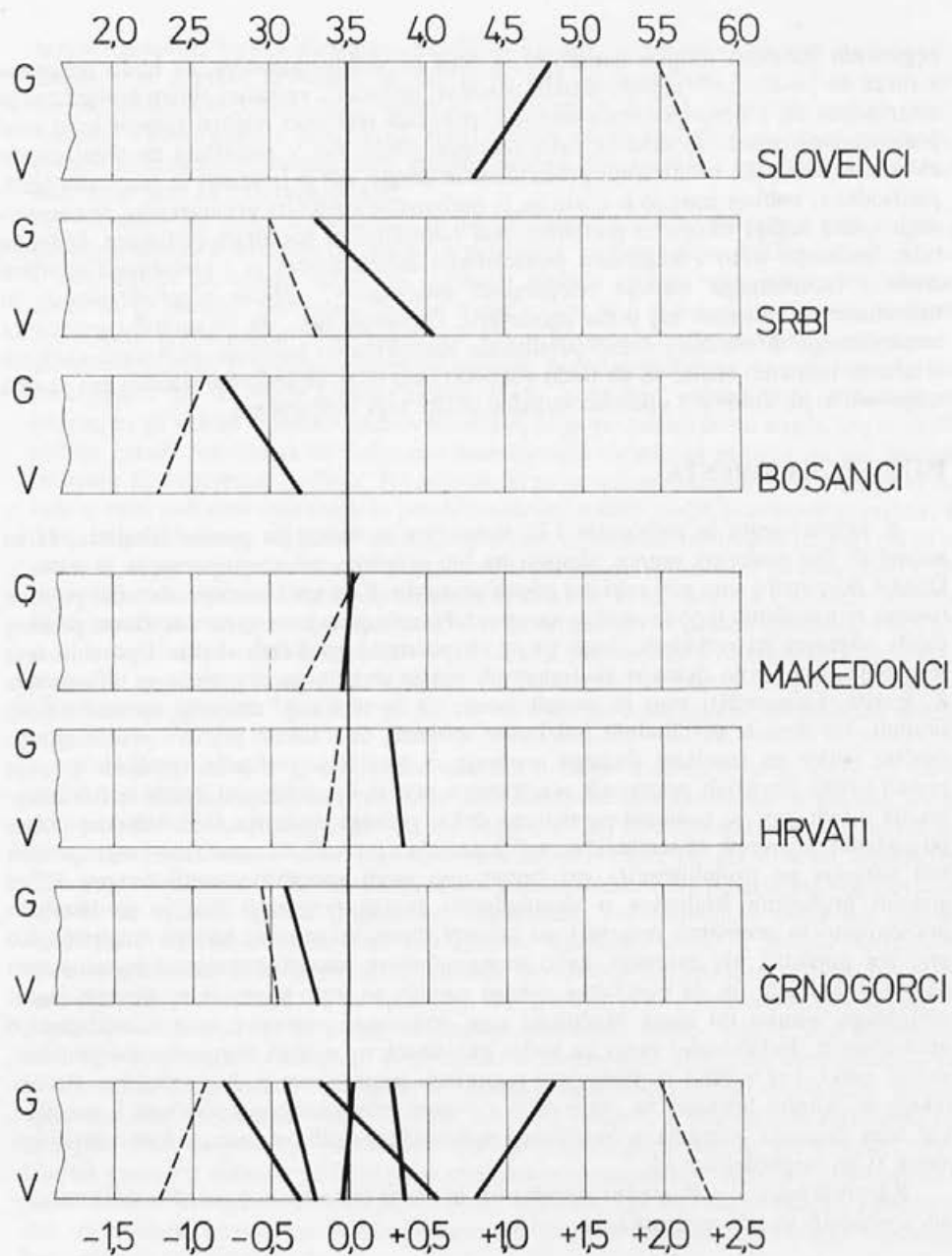
negativnih lastnosti drugim narodom. Iz tega bi sledila domneva, da bodo poprečna stališča do posameznih jugoslovanskih narodov, merjena z verbalno obliko semantičnega diferenciala ali z neko podobno metodo, pokazala relativno majhen razpon ocen med posameznimi narodi, in sicer iz dveh razlogov. Prvič, ker v populaciji ne prevladujejo ekstremnejše oblike nacionalnih predsodkov in drugič, ker je izražanje še preostalih takih predsodkov, kolikor izvirajo iz tradicije, iz osebnostne strukture posameznika, iz nasprotnega vpliva ožjega okolja in podobno, pod normativnim socialnim pritiskom, ki brzda tako izražanje. Zato s klasičnim semantičnim diferencialom in s podobnimi mernimi sredstvi morebitnega obstoja nacionalnih predsodkov, njihove razprostrajenosti in intenzitete ne moremo kaj prida ugotavljati. Domevali smo, da bo uporaba grafičnega semantičnega diferenciala delno paralizirala intelektualno kontrolo poskusnih oseb ob izražanju tovrstnih stališč in da bodo odgovori zato bližje dejanskemu stališču kot so tisti odgovori, ki jih dobimo z uporabo verbalne oblike tega instrumenta.

POTEK EKSPERIMENTA

V eksperimentu je sodelovalo 171 slušateljev in slušateljic pravne fakultete, ki so sestavljali dva poskusna vzorca. Skupini sta bili približno izenačeni po spolu in starosti. Obema skupinama smo pod enakimi pogoji prezentirali po vrsti šest stimulativnih pojmov (imena že navedenih jugoslovanskih narodov). Prva skupina je za vsako narodnost posebej dajala odgovore na verbalnih, druga pa na ekvivalentnih grafičnih skalah. Uporabili smo še neobjavljeno serijo dvanajst ekvivalentnih lestvic verbalnega in grafičnega diferenciala Z. Bujasa. Odpovedati smo se morali temu, da bi obe vrsti merjenja opravili na isti skupini, ker smo iz predhodnih poizkusov spoznali, da v takem primeru prvo merjenje močno vpliva na rezultate drugega merjenja. S tem se je postavilo vprašanje stopnje primerljivosti direktnih poprečnih rezultatov v prvi in drugi skupini. Da bi dobili informacije o tem, smo se poslužili paralelnega dokaj grobega postopka. Od obeh skupin smo po podanih odgovorih na semantičnem diferencialu zahtevali, da enostavno rangirajo vseh šest narodov po priljubljenosti, pri čemer niso smeli uporabiti vezanih rangov. Kljub glasnim protestom študentov o nesmiselnosti takega rangiranja (kar je predstavljalo pričakovano in normalno reakcijo), so kasneje skoraj vsi opravili tudi to rangiranje, ko smo jim pojasnili, naj navedejo, kako so po njihovem mnenju posamezni jugoslovanski narodi priljubljeni, in da postavitve nekega naroda na šesto mesto še ne pomeni nujno sovražnega odnosa do njega. Rezultati tega dodatnega postopka so pokazali njegovo upravičenost. Individualni rangi za vsako narodnost so v obeh skupinah zelo podobni, skoraj enaki, kar vidimo iz primerjave poprečnih rangov prve in druge skupine. Potemtakem se skupini bistveno ne razlikujeta v svojem vrednotenju jugoslovanskih narodov, kar nam dopušča primerjanje rezultatov semantičnega diferenciala med obema skupinama. (Glej razpredelnico 1)

Razpredelnica 1 – Poprečne ocene prve in druge skupine za 6 narodnosti (v rangovnih vrednostih in arit. sredinah)

Narodnost	Rangiranje		Sem. diferencial	
	1. skupina	2. skupina	verbal.	graf.
Slovenci	5,82	5,47	4,32	4,76
Srbi	3,32	2,96	4,06	3,33
Hrvati	3,35	3,46	3,84	3,77
Makedonci	3,18	3,56	3,47	3,53
Črnogorci	3,04	2,95	3,31	3,06
Bosanci	2,28	2,60	3,18	2,71

Poprečne ocene za šest narodnosti, dobljene z verbalno obliko (1. skupina), se razporejajo razmeroma skupaj, večinoma v nevtralnem območju lestvice (glej sliko 1). Razpon med najnižjo oceno (Bosanci 3,18) in najvišjo (Slovenci 4,32) je komaj 1,14. Od tega se vidno razlikuje razpon pri rangiranju v isti skupini, ki znaša 3,54, kar je posledica prisilne razporeditve ocen na celotnem območju lestvice in neadekvatno predstavlja količinska razmerja med ocenami. Vendarle pa se vrstni red tudi teh ocen ujema z vrstnim redom v ocenah verbalne oblike ob rahlem kolebanju v bližini nevtralne točke. Razpršitev vseh šestih individualnih ocen verbalne bolike je majhna in skoraj izenačena. Vrednosti standardnih deviacij znašajo od 0,83 do 1,01, kar nam pove, da je le majhen odstotek ekstremnih ocen. Kljub temu je možno ločiti dve kategoriji ocen, in sicer pozitivne (Slovenci 4,32, Srbi 4,06) in ocene v bližini nevtralne točke (Hrvati 3,84, Makedonci 3,47, Črnogorci 3,31 in Bosanci 3,18).

Rezultati, dobljeni pri drugi skupini z uporabo grafične oblike, pa kažejo nekoliko spremenjeno podobo, ki je v skladu z domnevo. Pri ocenah za Slovence se je povečal odstotek in stopnja pozitivnih ocen, kar je povzročilo premik poprečne ocene za Slovence v smeri pozitivnega pola lestvice (od 4,32 do 4,76, ali računano od nevtralne točke od +0,82 do +1,26). Podobno, toda v nasprotno smer, se je spremenila poprečna ocena za Bosance (od -0,33 do -0,79) in za Srbe od +0,56 na -0,17). Te razlike med srednjimi vrednostmi (aritmetičnimi sredinami) pri grafični in verbalni obliki so tudi statistično pomembne na nivoju 0,01 (t test). Pri ostalih treh narodnostih, kjer so obojne ocene na nevtralnem območju lestvice, so razlike med rezultatom verbalne in grafične oblike tako majhne, da jih praktično lahko zanemarimo (statistično so nepomembne).

Rezultati tega poskusa, ki sicer v veliki meri podpirajo domnevo o obravnavani prednosti grafične oblike semantičnega diferenciala, predstavljajo le orientacijski prispevek za nadaljnje delo. Dobljene rezultate komparativnega merjenja stališč v zvezi s pojmi, ki so lahko predmet nacionalnih predsodkov, smemo pripisati značilnostim grafične oblike instrumenta v toliko, kolikor sta bila poskusna vzorca enakovredna in kolikor so bile verbalne in grafične lestvice usklajene po kvaliteti in intenziteti. Če je bilo tema pogojema zadoščeno, česar v okviru samo tega poskusa ni bilo mogoče docela zanesljivo preveriti, potem je uporaba grafičnih skal pri nekaterih pojmih omogočila izražanje stališč, bližjih tistim, ki jih ljudje dejansko imajo. Ta stališča na verbalnih lestvicah ne pridejo tako jasno do izraza, ker njihovo izražanje ovira določen socialni pritisk. Pri drugih pojmih, kjer močno prevladujejo vrednostno nevtralne ocene, ni tega pritiska, zato so tudi izostale pomembnejše razlike med ocenami na verbalnih in grafičnih lestvicah.

Novejši teoretski pogledi na shizofrenijo

Janek Musek

Pojem shizofrenije kot nozološke enote se je v približno enakem obsegu kakor ga ima še danes izoblikoval v dobi razcveta deskriptivne psihopatologije, na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Vsebinsko podstat tega pojma predstavlja že leta 1893 klasificirana skupina *dementia praecox*, v kateri je Kraepelin združil tri že poprej izolirane sindrome, *katatonijsko*, *hebefrenijsko* in *vesanjsko* (*typico*); E. Bleuler pa je leta 1911 uporabil in uveljavil naziv shizofrenija. Pri tem pa je že kar v naslovu previdno referiral o „skupini shizofrenij“ in tako določeneje od Kraepelina potrdil vsebinsko heterogenost in kompleksnost pojma. V kasnejših strokovnih pogledih se je zavest o tej kompleksnosti samo še utrjevala in shizofrenija je tako s teoretskega, heuristično raziskovalnega in praktično terapevtskega pogleda postala najbolj zapletena, problematična in kontroverzna vrsta psihoze.

Nejasnosti so se pokazale zlasti ob vse večjem uveljavljanju etiološko kavzalnih kriterijev v psihopatološki klasifikaciji. S stopnjevanim neskladjem med predhodno zasnovanimi fenomenološkimi kategorijami in postopno odkritimi etiološkimi dejavniki je postala shizofrenija resnično sporen pojem. Medtem ko nekateri odlični poznavalci shizofrenije danes odločno zahtevajo, da se termin sploh opusti (Altschule, 1967; Kubie, 1969), pa drugi v precejšnji meri soglašajo, da je sedanji koncept shizofrenije zastarel in neustrezen in da ga je treba v takem ali drugačnem smislu redefinirati (Bannister, 1968; Fitzgibbon, Shearn, 1972; Mc Ghie, 1970 idr.). Čeprav se podobne ugotovitve nanašajo tudi na nekatera druga psihopatološka področja, se zdi zaradi velikega števila vpletenih dejavnikov problem prav pri shizofreniji posebno pereč.

Vključenost velikega števila različnih dejavnikov odseva v množici raziskovalnega dela na področju shizofrenije, ki pa je vsaj do sedaj skoraj bolj naraščalo v ekstenzivnem kot v intenzivnem pogledu. Raziskovanje je doslej zajelo že težko pregledno vrsto variablov na psihološki ter psihosocialni, na drugi strani pa na nevrofiziološki, biokemični in biofizični ravni. Vsa ta prizadevanja so rodila splet etioloških spoznanj ter hipotez, med katerimi pa prevladujejo hipoteze manjšega ali kvečjemu srednjega obsega. Za sedanji nivo teorije shizofrenij(e) je torej značilen obstoj večjega števila fokalnih in znatno manjšega števila globalnejših ter integralnejših kavzalnih hipotez: nekatere med njimi pomenijo kontinuiteto ali modifikacijo tradicionalnejših pojmovanj shizofrenije, druge pa so mlajšega izvora.

Tudi interes sodobnih teorij je usmerjen po eni strani na dejavnike okolja in po drugi strani na dejavnike organizma in priznava obema skupinama dejavnikov vzajemno pomembnost. Tako lahko novejše teorije razdelimo vzdolž ločnice, ki sega od modernih psihodinamičnih inčic, dalje hipotez, izvirajočih iz teorije učenja, prek hipotez kognitivnega deficita, nevrofizioloških in biokemičnih hipotez do genetskih hipotez: le-tem pa moremo dodati nekatere hipoteze večjega obsega, ki skušajo zajeti večje število dejavnikov oziroma področij njihovega funkcioniranja ter njihove medsebojne interakcije.

NOVEJŠA DINAMIČNA TOLMAČENJA

V primerjavi z ohlapnim in nedoločnim tradicionalnim dinamičnim pojmovanjem psihoanalitično sorodno orientiranih smeri (Arieti, 1955; Fenichel, 1945; Jung, 1936; Schultz-Hencke, 1951; Sullivan, 1953), je skušalo v zadnjem času več avtorjev

določeneje specificirati pogoje in naravo morebitnih dinamičnih dejavnikov shizofrenije. Prizadevanja teh avtorjev so zlasti usmerjena v proučevanje družinskih medosebnih odnosov in nosijo močan sociodinamični pečat. Med tovrstnimi hipotezami so omembe vredne hipoteza dvojne vezi, hipoteza adaptivnega stila in hipoteza frustriranega instrumentalizma.

Hipoteza dvojne vezi. Bateson, Jackson, Haley in Weakland so l. 1956 opisali posebno obliko odnosa med materjo in otrokom, ki so jo imenovali „dvojna vez“ in ki naj bi predstavljala dinamično determinanto v razvoju shizofrene motenosti. Praviloma pomeni dvojna vez usodno soodvisnost matere in otroka: otrok postane nujno in edino orodje za samoopravičevanje materine eksistence; materine zahteve, ki izvirajo iz diskrepance med primarno altruističnim odnosom do otroka in izkoriščanjem na račun samopotrjevanja, pa dobijo močno konfliktno obeležje. Zaradi brezpogojne odvisnosti od matere, je otrok primoran zadovoljevati konfliktno zahteve, znajde se v stanju, ki zanj ni rešljivo, iz katerega pa ni izhoda, ker mati po drugi strani postavlja vedno nove zahteve; s tem se vzpostavi odnos, ki veže oba participanta. Otrok je seveda na slabšem, njegova psihična struktura ne zmore diskriminativnih odgovorov, ki bi prekinili „dvojno vez“, kar vodi v duševno dezintegracijo v obliki bizarnih poskusov obvladovanja situacije, deviantnega razvoja v mišljenju in čustvovanju ter v objektivnem in socialnem vedenju.

Dvojna vez naj bi torej predstavljala specifično medosebno komunikacijsko stanje, pri katerem prejema otrok (ali druga žrtev dvojne vezi inkongruentna, nasprotujoča si sporočila, na katera je prisiljen odgovarjati, ni pa zmožen nanje adekvatno odgovoriti. Koncept dvojne vezi so kasneje modificirali, s tem da so vanj vključili večje število oseb, razširili pa so ga tudi na razlago nekaterih pojavov zunaj področja shizofrenije, n.p. na odnos terapevta in pacienta, na razvoj igre, domišljije, humorja, pismenega komuniciranja itn. Kljub temu pa ostajajo vse osnovne postavke hipoteze dvojne vezi nerazjasnjene. V kritičnem prikazu hipoteze navaja Schuham (1967), da „obstaja malo soglasja o tem, kateri elementi nujno povzročajo stanje dvojne vezi . . . obstaja malo soglasja o tem, kateri komunikacijski pojavi so enoznačno povezani s to interakcijo. . .“ ter da, . . . ni dokazov, da bi bila dvojna vez izključno ali diferencialno povezana s patološkim in ne z normalnim komunikacijskim procesom . . . ni dokazov, da bi bil pojav dvojne vezi etiološko povezan s shizofrenimi motnjami mišljenja.“

Razmeroma maloštevilne empirične raziskave so nekonkluzivne in prej zavračajo, kakor pa potrjujejo hipotezo. Nejasna je narava konfliktnih komunikacij, ki jim je izpostavljena žrtev dvojne vezi: kakor se zdi, naj bi se ta konfliktnost izražala na več načinov, tako med drugimi v nasprotovanju med konkretno in abstraktno, med verbalno in neverbalno, med dobesedno in metaforično ravniho komuniciranega sporočila. Nerešena so tudi vprašanja, v koliki meri je žrtev dvojne vezi zares nezmožna diskriminirati med različnimi aspekti komunikacije in izbirati adekvatne odgovore, v koliki meri se konfliktnosti komunikacije sploh zaveda in v koliki meri zares generalizira vzorec stanja dvojne vezi na druge izkušnje. Po drugi strani pa praktično vsak posameznik že v najbolj zgodnjem otroštvu živi v vrsti konfliktnih stanj, ki jih je primoran sprejeti in kontrolirati z izbirnimi reakcijami. Zdi se, da je hipoteza v sedanji obliki premalo izdelana in specificirana; vsekakor pa je zelo težko dostopna empirični validaciji, kar izpričuje tudi nasprotje med njeno relativno popularnostjo in presenetljivo majhnim številom empiričnih raziskav (Schuham jih za obdobje med leti 1956 in 1967 navaja le pet).

Hipoteza adaptivnega stila. Tudi ta hipoteza je osredotočena na odnos matere in otroka. Heilbrun (1972) jo predstavlja z besedami: „ . . . shizofreniformno vedenje izvira iz reprodukcije perceptualno socialnih oblik (vedenja), ki jih je razvil otrok kot odgovor na prestano odklonilno materinsko kontrolo. Teorija postulira, da otrok, ki doživlja intenzivno kontrolo in šibko materino nego skuša bodisi reducirati odklanjanje, s tem da se izogiba in umika (zaprti adaptivni stil), bodisi da z aktivnim socialnim približevanjem

spremeni materino stališče (odprti adaptivni stil).“ Heilbrun meni nadalje, da je izbor adaptivnega stila odvisen od različic odklanjajočega materinega vedenja: neposredno odklanjanje je povezano z zaprtim stilom, medtem ko so posrednejše taktike odklanjanja (samožrtvovanje, mučeništvo, induciranje občutij krivde) bolj v zvezi z aktivnejšim vedenjem odprtega adaptivnega stila. Avtor je domneval, da je za procesivne shizofrenike značilen prvi način, za reaktivne shizofrenike pa drugi način odklanjanja. Da bi preizkusil svojo hipotezo, je skupinama procesivnih in reaktivnih shizofrenikov dal oceniti vedenje lastnih mater s posebnim vprašalnikom. Rezultati so pokazali, da so prvi v pomembno večji meri ocenjevali svoje matere kot odkrito in neposredno manipulirajoče ter zavračajoče poskuse čustvenega približevanja, medtem ko so drugi v večji meri navajali posredno manipuliranje z induciranjem občutij krivde in zahtevo po popolni odprtosti otrok v odnosu do staršev. V drugem eksperimentu je Heilbrun ugotovil, da so adolescenti z značilnostmi zaprtega adaptivnega stila ocenjevali vzorec materinske kontrole kot očiten in neposreden, adolescenti z značilnostmi odprtega adaptivnega stila pa so ocenjevali matere kot neposredneje in subtilneje kontrolirajoče.

Rezultati omenjenih eksperimentov so sicer v skladu s Heilbrunovo hipotezo, sami po sebi pa seveda še ne zadoščajo in ne dopuščajo dokončnejše sodbe o hipotezi adaptivnega stila. V prvi vrsti lahko opozorimo na nekatere šibke točke samih eksperimentov; poleg tega, da je veljavnost odgovorov, ki temeljijo na spominu, dokaj vprašljiva, bi dobljene rezultate lahko smiselno interpretirali tudi zunaj konteksta Heilbrunove hipoteze. Odgovori lahko predstavljajo projekcijo želja; razen tega so lahko odgovori predstavnikov zaprtega stila (neposredno odklanjanje) posledica socialnega negativizma, ki je pridobljen drugače kot ga postulira Heilbrun in prav tako so lahko odgovori predstavnikov odprtega stila (mučeniški stil vzgoje in zlasti zahtevana odprtost otrok do mater) izraz frustrirane težnje po kontaktu in ekspresija občutij krivde, ki zopet ni nujno enakega izvora, kot meni avtor. Rezultati vsekakor opozarjajo na razlike med dvema vrstama shizofrenikov, ne dokazujejo pa kavzalne zveze med njima ter različnimi načini materinske kontrole in adaptivnim stilom ter kasnejšo patologijo. Ker ugotavlja avtor poteze obeh adaptivnih stilov tudi pri normalni populaciji, ostaja nerešeno vprašanje kritičnih pogojev, ki predstavljajo minimalno dispozicijo za razvoj shizofrenije, kakor tudi pogojev, ki sprožijo manifestacijo bolezni. Heilbrun sam meni, da sta materinska kontrola in adaptivni stil sicer zelo pomembna, nikakor pa ne edina dejavnika v kavzaciji shizofrenije. Najustreznejše se zdi stališče, po katerem je hipoteza adaptivnega stila lahko smiselna, a še nepreverjena delovna hipoteza za raziskovanje zgodaj delujočih medosebnih dejavnikov v patogenezi shizofrenije.

Hipoteza frustriranega instrumentalizma. Ta hipoteza predstavlja aplikacijo psihopatološke teorije ameriškega psihologa B. Wolmana (1965) na področje shizofrenije. Wolman loči tri temeljne vrste socialnih oziroma medosebnih odnosov: odnos otroka do staršev je prototip instrumentalnega odnosa, ko otrok potrebuje in uporablja starše za zadovoljevanje lastnih potreb; dobiva, ker še ni sposoben dajati; obratno je odnos staršev do otrok vektorialni odnos, ko starši dajejo, ljubijo in ščitijo, skratka zadovoljujejo otrokove potrebe; in končno predstavlja odnos moža in žene v zakonu prototip mutualnega odnosa, ki obstaja v vzajemnem zadovoljevanju obojestranskih potreb. Vsak posebej izmed teh odnosov je lahko izražen v abnormni meri: tako označuje hiperinstrumentalizem pretirano izkoriščanje socialnih partnerjev in je značilen za razne oblike antisocialnega in antisocialnega vedenja (n.pr. pri sociopatih, psihopatih in delinkventih). Nasprotno pa pomeni hipervektorialnost abnormno pripravljenost k dajanju in žrtvovanju.

Po Wolmanu je za medsebojni odnos staršev shizofrenika značilen odnos frustriranega instrumentalizma: ti starši identificirajo v svojem zakonskem partnerju enega izmed lastnih staršev in transferirajo nanj instrumentalna stališča, ki pa so seveda kmalu frustrirana. V tem stanju postane otrok tarča nezadovoljenega instrumentalizma staršev. Tako

je potisnjen v položaj, ko mora prežgodaj razvijati vektorialno stališče in zadovoljevati instrumentalne apetite staršev, da bi moral normalno sam biti deležen vektorialnega odnosa in zadovoljevanja s pomočjo staršev: „Otrok je prisiljen skrbeti za starše, namesto da bi oni skrbeli zanj. V takem obratu socialnih vlog postane otrok 'zaščitnik lastnih zaščitnikov' ...“ V obdobju, ko bi moral otrok z normalnim instrumentalnim vedenjem razvijati svoj jaz, mora – namesto za ta razvoj – trošiti psihično energijo za bližnje. Njegov jaz postane žrtev psihičnega kanibalizma staršev, posledica pa je lahko izjemna osebnostna ranljivost – dispozicija za morebitni kasnejši psihotični zlom.

Celotna Wolmanova teorija lepo ilustrira vse pogostejše izraženo potrebo po novem sistemu psihopatološke klasifikacije. Kar zadeva razvoj shizofrenije, pa bi avtorjevo razlago le težko izločili iz konteksta drugih poznoanalitičnih stališč, izvzemši seveda terminološke novosti. Wolmanova hipoteza je morda celo za spoznanje splošnejša in bolj nediferencirana, zaradi česar sta njena empirična kakor tudi praktično uporabna vrednost manjši. Kjer pa izstopa iz splošnih okvirov, postane bodisi neoriginalna in se eklektično veže na tradicionalne psihoanalitične koncepte (neustrezna porazdelitev libida med lastnim jazom in objekti zunaj jaza, hipokatektizacija jaza), bodisi sporna in nepreverljiva, n.pr. v definiranju vektorialnega stališča otrok, v postuliranju obrata socialnih vlog v družini itn.

Omenjene hipoteze opozarjajo, da so dinamične interpretacije v patogenezi shizofrenije še vedno žive in prisotne. Značilnost novejših dinamičnih hipotez je poudarjanje vloge medosebnih odnosov v družini in prek transfera teh odnosov tudi poudarjanje socialne problematike v shizofreniji nasploh. Empirična neplodnost teh hipotez nas ne sme zavesti, da bi zanemarjali te dejavnike: številne raziskave (kljub precej nasprotujočim rezultatom) vendarle kažejo na povezanost družinskih variablov s shizofrenijo (Baxter, 1966). Pri ugotavljanju dejavnikov, ki naj bi povzročali te povezave, pa moramo biti skrajno previdni. Cheek (1967) opozarja, da utegnejo biti mnoge opažene neadekvatnosti v družinah shizofrenikov odraz prilagajanja na obolenost, ne pa njena determinanta.

Eden izmed razlogov, da ne bi smeli opustiti iskanja zgodnjih dejavnikov socialne simptomatike pri shizofreniji (ne glede na dosejanje relativno neuspešnost poskusov, da bi izločili te dejavnike), leži v dejstvu, da nekatere raziskave nakazujejo prizadetost shizofrenikov prav ob prehodu iz nesocialnega na socialni nivo funkcioniranja. Tako je že leta 1954 ugotovil Dunn, da pri učenju socialnega gradiva shizofreniki slabše generalizirajo kot normalni, kar pa ne velja za druge vrste gradiva. Bannister in Salmonova (1966) sta z uporabo Kellyjeve tehnike osebnega konstruiranja ugotovila, da je pri shizofrenikih, v primerjavi z normalno skupino, prizadeto mišljenje o ljudeh, ne pa tudi mišljenje o objekti. Drugi eksperimenti kažejo, da shizofreniki v nasprotju z normalnimi osebami relativno težje prepoznavajo druge kot sebe (Harris, 1967).

Vpliv socialnih dejavnikov so skušali nekateri razširiti iz ravni medosebnih in posebej družinskih odnosov tudi na raven širših družbenih in kulturnih značilnosti. Več raziskovalcev poroča o pozitivni korelaciji med shizofrenijo in nizkim socioekonomskim statusom (Hare, 1955; Hollingshead, Redlich, 1958; Kohn, 1972; Stein, 1957); drugi pa ugotavljajo, da pripadajo starši shizofrenikov različnim socioekonomskim nivojem, tako da bi nizek socioekonomski položaj lahko bil posledica shizofrenije in ne obratno (Morris, 1959). Dokaj nekonkluzivne so tudi raziskave o povezanosti shizofrenije s pojavi urbanizacije (Lemkau, Crocetti, 1958) in migracije (Malzberg, Lea, 1956).

Še zanimivejše so sociokulturne študije shizofrenije; nekateri povezujejo družinsko dinamiko s kulturnimi vzorci in ugotavljajo negativno korelacijo med shizofrenijo in patriarhalnim tipom družine (Wolman, 1965): po teh hipotezah bi lahko bilo zmanjšanje patriarhalne avtoritete vzrok za večjo incidenco shizofrenije v deželah zahodne civilizacije. Vendar pa so medkulturne statistike premalo zanesljive, da bi lahko resneje operirali s to hipotezo. Vsekakor se zdi, da so medkulturne razlike v pojavljanju shizofrenije

premahnje, da bi jih lahko pripisovali le kulturnim dejavnikom, ki pa jim po drugi strani najbrz le ne smemo odrekati facilitativne vloge.

TEORIJA UČENJA

Šele Hullova izvedba behavioristične teorije je omogočila aplikacijo slednje tudi na področjih kompleksnejšega vedenja. Mednick (1958) je na podlagi Hullove teorije učenja skušal razložiti razvoj shizofrenega vedenja. Za shizofrenike je po avtorjevem mnenju značilno stanje primarno stopnjevane anksioznosti: po Hullovi enačbi vodi tako stanje povečane motiviranosti tako k intenzivnejšemu pogojevanju kot k večji generalizaciji dražljajev. Tako naj bi shizofreniki abnormno generalizirali dražljaje, ki povzročajo anksiozne reakcije. Vedenje shizofrenikov kaže zato nenavadne, bizarne ter idiosinkratične poteze. Zaradi enormne generalizacije postane večina normalnih odgovorov v dani situaciji za shizofrenika provokativna; da bi se izognil vzbujanju anksioznosti, mora izbirati zelo oddaljene in irelevantne odgovore; ti odgovori se sčasoma okrepijo in začno konstituirati individualni vzorec shizofrenega vedenja. Po Mednicku nastopi akutna shizofrena reakcija pri posameznikih s habitualnim stanjem visoke motiviranosti ob dogodkih, ki nenadno povečajo že tako visoko motivacijsko stanje (nesreča, kritične izkušnje). Posledica tega povečanja je silovit porast jakosti relevantnih odgovorov in generalizacija anksioznosti na te odgovore. Prehod v kronično shizofrenijo nastopi, ko se s postopno okrepitevijo vzpostavi sistem irelevantnih odgovorov, do ekstinkcije pogojno povečane anksioznosti pa ne pride, ker se bolniki uspešno izogibljejo provokativnim dražljajem.

Mednick navaja več raziskav, ki potrjujejo hitrejše pogojevanje pri shizofrenikih v primerjavi z normalnimi osebami (Pfaffman in Schlossberg, 1927; Shipley, 1934; Taylor in Spence, 1953 idr.) in tudi raziskave, ki poročajo o pretiranem generaliziranju dražljajev pri shizofrenikih (Bender in Schilder, 1930; Garnezy, 1952; Mednick, 1957; Schilder, 1930—). Omembe pa je vredna Dunnova ugotovitev (1954), da pravilo o generalizaciji ne velja za socialno učenje, ki nakazuje možnost specifične interakcije med socialno vsebino gradiva in značilnostmi učenja pri shizofrenikih. Trditev, da se shizofreniki nahajajo v kronično zvečanem motivacijskem stanju, sta preizkusila Mednick in de Vito (1958). Izhajala sta iz hipoteze, da povečano motivacijsko stanje krepi posamezne odgovore znotraj asociativne hierarhije in da bo zato uspešnost shizofrenikov manjša pri kompleksnih nalogah, kjer povečana motivacija krepi tekmujoče odgovore, medtem ko bo njihova uspešnost pri enostavnih nalogah, kjer ni tekmujočih odgovorov, celo večja, ker bo zaradi povečane motivacije ojačen dominantni odgovor. Zares sta ugotovila, da so se shizofreniki bolje kot normalne osebe učili enostavnih asociacij v paru, teže pa kompleksnih asociacij.

Glavna prednost Mednickove hipoteze je v njeni veliki heuristični vrednosti. Ta hipoteza je močno vplivala na druga sodobna pojmovanja v zvezi s shizofrenijo. Najpomembnejše empirično zasnovane miljejske in psihofiziološke hipoteze so sprejele nekatere koncepte teorije učenja, n.p.r. tiste o učinku tekmujočih odgovorov. Mednick pojasnjuje hipotezo v operativnem in znanstveno neoporečnem jeziku; razen bazičnih terminov teorije učenja ne uvaja pravzaprav nobenih novih pojmov. Vendar bi jo le s težavo lahko označili za pravo etiološko hipotezo: verjetno sicer zelo relevantno razloži nekatere značilnosti shizofrenikov in principe njihovega učenja, ne odgovarja pa na temeljni problem, od kod izvira zvišano motivacijsko stanje shizofrenikov. To ključno vprašanje je prepuščeno drugim razlagam.

Danes so že skoraj klasične raziskave Vygotskega, Camerona in Goldsteina usmerile pozornost na kognitivne vidike simptomatologije shizofrenikov, predvsem na abnormnost pojmovnih procesov. V novejšem času lahko po eni strani zasledimo oživljeno diskusijo o aspektih pojmovnega funkcioniranja, po drugi strani pa tudi nove hipoteze, ki razširjajo kognitivno problematiko shizofrenij na procese pozornosti in percepcije.

Disfunkcija pojmovnih procesov. Kakor kažejo novejša raziskava, se je stara Goldsteinova domneva o relativni izgubi abstraktnih zmožnosti pri shizofrenikih izkazala za dvomljivo. Shimkunas (1972) navaja vrsto raziskav, ki jim ni uspelo potrditi ekstremne konkretnosti shizofrenega mišljenja. Nasprotno pa so številni avtorji uspeli ugotoviti pri shizofrenikih vzorce vedenja, ki ga je Cameron označil kot hiperresponzivno in hiperinkluzivno. Chapmanova in Taylor (1957) sta ugotovila, da shizofreniki v večji meri kot normalne osebe vključujejo v pojmovne razrede člene, ki jim logično ne pripadajo. Payne, Matussek in George (1959) pa so prezentirali shizofrenikom in normalnim poskusnim osebam dražljaje, na katere so izbirno odgovarjali; pri tem so shizofreniki izbirali več hiperinkluzivnih odgovorov, ne pa tudi bistveno več konkretnih odgovorov. Večjo hiperinkluzivnost shizofrenih odgovorov so ugotovili Payne, Caird in Laverty (1964) v raziskavi, kjer so zahtevali od poskusnih oseb interpretiranje pregovorov. Pojav hiperinkluzivnosti, ki nakazuje, da uporabljajo shizofreniki pojmovne razrede, ki so širši od logičnih, bi prej nakazoval tendenco k pretiranemu abstrahiranju kakor konkretiziranju. Ta značilnost pa bi tudi soglašala s prej omenjenimi poročili o abnormni generalizaciji dražljajev pri shizofrenikih. Shimkunas (1972) končno razlaga ugotovitve Goldsteina in drugih glede konkretnosti shizofrenih verbalnih odgovorov z lucidno domnevo, da navidezno konkretni odgovor še ne pomeni izgube abstraktivnih zmožnosti. Nasprotno, „...konkretnost je lahko funkcija ekscesivne diskriminacije ... avtistični (konkretni) odgovor na abstraktno nalogo lahko pomeni ekscesivno generalizacijo, ki rezultira v odgovoru, katerega je normalno težko razumeti zaradi odmaknjenosti zveze z dražljajem ...“ In če shizofreniki zares nagibajo k hipergeneralizaciji in hiperabstrakciji, ni nič nenavadnega, da v primerjavi z normalnimi osebami slabo uspejajo na testih abstraktnosti, ker uporabljajo preširoke pojmovne kategorije. To domnevo potrjuje tudi dejstvo, da npr. organsko prizadeti nagibajo bolj k napakam hiperekskluzije, shizofreniki pa k napakam hiperinkluzije (Chapmanova, 1961); to bi kazalo na relativno zmanjšano zmožnost abstrahiranja pri prvih in pretirano abstrahiranje pri drugih; obojna disfunkcija pa se lahko pokaže kot konkretnost odgovarjanja, v prvem primeru seveda avtentična, v drugem pa kot posledica nenormalne ekstenzije pojmov.

Nadaljnji teoretski pomen ima Von Domarusova domneva, da je za shizofrenike značilna specifična motenost silogističnega sklepanja: namreč sklepanje na podlagi identifikacije predikata in ne subjekta. Diskurz „pujsi so umazani, jaz sem umazan, torej sem jaz pujs“ predstavlja primer takega sklepanja. Na podlagi takega sklepanja bi se dale razlagati številne fiktivne identifikacije v shizofrenem mišljenju. Chapmanova je s sodelavci (1964) skušala dalje razviti Von Domarusovo hipotezo: v primerjavi z normalno mislečimi, nagibajo shizofreniki k pretiranemu identificiranju pojmov; če vsebujeta dva pojma močno skupno komponento in šibke različne komponente, ju bodo shizofreniki jemali kot sinonima. Tako npr. besedi pes in mačka mediiirata močno skupno komponento (žival) in shizofreniki bodo v večji meri kot normalne osebe identificirali oba pojma. V vrsti preizkusov so shizofreniki zares bistveno pogosteje identificirali oziroma prirejevali pojme na podlagi močne skupne pomenske komponente, pri čemer se niso ozirali na logične in druge relevantne razlike (Chapman, 1958; Chapman, Chapman in Miller, 1964).

Kakor kaže, predstavlja koncepcija Chapmanove le drugi vidik pojava hipergeneralizacije, kot so ga ugotavljali drugi avtorji. Ta pojav po njenih ugotovitvah ne pomeni le pretiranega posploševanja (kot recimo trditev, da sta miza in stol objekta v vesolju), temveč predvsem invalidno posploševanje na podlagi pomanjkljive diferenciacije (npr. trditev, da sta pes in stol živali, ker imata noge), oboje pa se na zunaj kaže v obliki hiperinkluzivnih odgovorov in irelevantnih identifikacij.

Motnje pozornosti in percepcije. Payne (1966) navaja, da je za shizofrenike z vzorcem hiperinkluzivnega mišljenja, značilen splošen upad selektivne pozornosti: s tahistoskopskim preizkusom je ugotovil izredno visoko korelacijo (0,90) med obsegom pozornosti in hiperinkluzivnostjo. Avtor opisuje posledice preveč ekstenzivne pozornosti: „Selektivna percepcija je onemogočena in namesto da bi bilo v ospredju bistvo problema, so vidni irelevantni aspekti...“ Mc Ghie (1970) poroča o večjem številu raziskav, ki ugotavljajo povečano distraktibilnost pri shizofrenikih, dodaja pa, da velja to predvsem za neparanoidne skupine, medtem ko je pri paranooidnih shizofrenikih ugotoviti včasih celo manjšo distraktibilnost kot pri normalnih. Silverman (1964) je ugotovil, da je za perceptualno vedenje neparanooidnih shizofrenikov značilna nediferencirana in šibka artikuliranost polja ter nizka „scanning“ dejavnost, za paranooidne shizofrenike pa nasprotno visoka artikuliranost polja in ekscesivni „scanning“. Weckowicz s sodel. (1958) pa je ugotovil, da izkazujejo neparanooidni shizofreniki zmanjšano konstantnost velikosti in razdalje, medtem ko za paranooidne shizofrenike to ne velja. Claridge (1967) je končno pri procesivnih shizofrenikih ugotovil bistveno zmanjšano avditorno vigilnost.

Shakow je skušal leta 1963 razložiti pojave perceptualno pozornostne disfunkcije z nezmožnostjo shizofrenikov, da bi v normalni meri zadržali perceptualno pripravljenost (set). Ta značilnost naj bi odsevala šibko integracijo ali celo segmentalizacijo centralnih kontrolnih mehanizmov, ki se vežejo na izolirane perceptivne elemente namesto na celote. S to interpretacijo se je Shakow pridružil mišljenju, da je treba abnormnosti pozornosti in perceptivnega procesa obravnavati v sklopu širše prizadetosti shizofrenikov. S podobnega vidika vrednotita tovrstne študije Neale in Cromwell (1970), ki dvomita v splošno zaznavno in pozornostno prizadetost shizofrenikov, in menita, da bi morali razlago za dobljene podatke iskati v delovanju globljih nevrofizioloških in nevrokemičnih dejavnikov ter v njihovi povezavi z značilnostmi na področju pozornosti in percepcije.

PSIHOFIZIOLOŠKE HIPOTEZE

Malokatero novo dognanje na področju nevrofiziologije je spodbudilo tolikšne teoretske in heuristične nasledke kot odkritje funkcije mrežne formacije v možganskem deblu (Moruzzi in Magoun, 1949), odkritje, ki je privedlo do znanih pojmov aktivacijskega sistema in ravni vznurjenja (arousal level) ter do aktivacijske teorije centralnega živčnega sistema (Hebb, 1962; Malmö, 1959). V teh konceptih so mnogi zaznali sprejemljivo nevrofiziološko podlago za razlaganje vrste psihičnih funkcij od motivacijskih do kognitivno intelektualnih in celo osebnostnih v ožjem pomenu, v znatni meri pa so ti koncepti vplivali tudi na psihopatološke teorije ter konkretno na teorijo shizofrenije.

Motnje aktivacijskega sistema. Na temelju ugotovitev, da je pri neparanooidnih shizofrenikih opaziti zmanjšano konstantnost velikosti in razdalje, motnje v ocenjevanju lika ter ozadja ter na podlagi preizkusov z indikatorji avtonomne aktivnosti, je Weckowicz (1958) sklepal, da je za shizofrenike značilno neravnotežje parasimpatičnega sistema ter nižji nivo kortikalne aktivacije. Na drugi strani pa je Fish (1961) prišel do zaključka, da se nahajajo shizofreniki v stanju zvišanega nivoja kortikalne vznurjenosti: „... prekomerna aktivnost retikularnega sistema povzroča pretirano razpršitev in motenost central-

nih procesov prek senzorne recepcije . . .", s čimer je fiziološko podprl Mednickovo hipotezo o stopnjevanem začetnem motivacijskem (konkretno anksioznem) stanju. Zanimiv poizkus sta napravila Orzack in Mirsky (1966): ugotovila sta namreč, da mnogi shizofreniki relativno slabo opravljajo teste, pri katerih je uspeh odvisen od nivoja vzburjenosti (n.pr. preizkus signalne (detekcije), relativno bolje pa od aktivacijskega nivoja neodvisnejše preizkuse (npr. Wechslerjev podtest šifriranja). Ker so bili dobljeni rezultati podobni rezultatom normalnih oseb v stanju višjega nivoja vzburjenosti, ki so ga dosegli z apliciranjem klorpromazina, menita avtorja, da je to stanje pripisati tudi shizofrenikom. Itil je s sodelavci (1970) na temelju podatkov, da izkazujejo shizofreni v splošnem krajša obdobja globokega spanja, podobno sklepal na močnejšo kortikalno vzburjenost shizofrenikov. Končno navaja Mc Ghie (1970) vrsto EEG študij, ki so v skladu s hipotezo, da je za mnoge shizofrenike značilna abnormno visoka raven kortikalne aktivacije.

Nesoglasje med študijami, ki kažejo na visoko aktivacijo in uvodnimi Weckowiczevimi ugotovitvami, je skušal razložiti Venables (1966). Po njegovem mnenju bi utegnil biti visok nivo vzburjenja povezan s kroničnimi, nizek nivo pa z akutnimi oblikami shizofrenije. Avtor se sklicuje na raziskovanje funkcij pozornosti, kjer so ugotovili selektivno, zoženo pozornost z restrikcijo senzornega vnosa pri kroničnih shizofrenikih, pri akutnih pa neselektivno, pretirano razpršeno pozornost. Avtor nadalje povezuje širok rang pozornosti z nizkim nivojem kortikalne aktiviranosti in ozek rang z visokim nivojem vzburjenja ter s tem združuje simptomatske hipoteze pozornostnih disfunkcij s fiziološkim sistemom vzburjenja v kavzalno celoto.

Venablesova teoretsko zelo plavzibilna koncepcija ima pa vendarle tudi šibke točke. Tako je Fischer s sodelavci (1969) ugotovil pri vzorcu akutnih shizofrenikov povečano ostrino okusa, kar naj bi bilo indikativno za visok nivo vzburjenja in torej v nasprotju z Venablesovo hipotezo. Neale in Cromwell (1970) pa zelo kritično ocenjujeta klasifikacijo shizofrenikov v vseh poskusih, ki jih navaja Venables: predvsem menita, da je malo verjetno, da so bili shizofreniki v teh poskusih klasificirani po izenačenih kriterijih, še zlasti, ker je taka klasifikacija v mnogih primerih nemogoča ali pa povsem umetna.

Zdi se, da je poglobljena tezava omenjene koncepcije resnično v njeni odvisnosti od veljavnega in zanesljivega diagnosticiranja shizofrenih podgrup, ki je pa ob današnji množici prekrivajočih se klasifikacij videti težko izvedljivo. Rezultati skoraj vseh ustreznih raziskav so takšni, da jih ni mogoče posplošiti na vso shizofreno populacijo, očitne razlike, ki jih zasledimo celo znotraj klasičnih podtipov (akutna – kronična faza, proces – reakcija, paranoidni – neparanoični simptomi itn.), pa pomenijo brzkone še eno resno opozorilo, da se tradicionalna klasifikacija shizofrenij ne ujema z etiološko delitvijo.

Interferenčna hipoteza shizofrenije. Broen in Storms (1967) sta skušala integrirati aktivacijsko teorijo z nekaterimi aspekti teorije učenja. Avtorja izhajata iz znanega modela, da so potencialni odgovori na neki dražljaj organizirani v obliki hierarhičnega reda; t. i. dominantni odgovori imajo največjo responzivno jakost: so najbolj asociirani z dražljajem in se ob javljanju dražljaja najverjetneje pojavijo. Hierarhija odgovorov pa je po mnenju avtorjev odvisna od dveh dejavnikov: prvič od nivoja vzburjenja, ki povečuje responzivno jakost odgovorov, in drugič od t.i. „stropnega učinka“, to je dejstva, da ima vsak odgovor določeno maksimalno responzivno vrednost. Pri zvišanem nivoju vzburjenja doseže dominantni odgovor kmalu svojo maksimalno, stropno vrednost; drugi, potencialno kompetitivni odgovori se mu sicer približajo, vendar še ne dosežejo stropne vrednosti. Pri nadaljnjem vzburjenju pa seveda tudi ti odgovori dosežejo stropno vrednost, in ker dominantni odgovor sam ne more več napredovati, se z njim izenačijo v responzivni jakosti. Tako se zruši hierarhija odgovorov: oddaljeni, neustrezni, irelevantni in bizarni odgovori se lahko pojavijo enako verjetno kot ustrezni, dominantni odgovor in značilnosti shizofrenega vedenja so tu. Shizofrenija je torej pojav, ki ga povzroča interferenca

odgovorov ob zrušenju njihovega hierarhičnega reda zaradi učinka vzbujenosti. Alternativni variabel, ki naj bi povzročal shizofrene reakcije, bi lahko bilo dejstvo, da je pri shizofrenih stropna vrednost responzivne jakosti nižja kot pri normalnih osebah in v tem primeru bi lahko prišlo do interference odgovorov brez posebnega prirastka vzbujenosti. In končno ter najverjetneje bi lahko bila shizofrenija posledica interakcije obeh dejavnikov, visokega nivoja vzbujenja ter nizke stropne vrednosti odgovorov.

Avtorja sta eksperimentalno preizkusila več hipotez, ki sledijo iz njune koncepcije. Poskusne osebe sta diskriminativno pogojevala, tako da sta v različni meri ojačevala posamezne odgovore. Na podlagi tega pogojevanja sta formirala hierarhijo odgovorov, v nadaljnjem poteku poskusa pa sta opazovala relativno javljanje dominantnih in tekmujočih odgovorov med variiranjem a) responzivne vrednosti odgovorov, odvisne od količine predhodnega pogojevanja in b) nivoja vzbujenosti, ki sta ga variirala z induciranjem mišične napetosti. Ugotovila sta, prvič, da javljanje dominantnega odgovora z nivojem vzbujenja najprej nekoliko naraste (vendar le pri responzivno šibkih dominantnih odgovorih), nato pa začne upadati; drugič, da javljanje responzivno zelo močnih dominantnih odgovorov (ki so po hipotezi blizu stropni vrednosti) z naraščanjem vzbujenja upade, dokazujoč tako stropni učinek in, tretjič, da je v pogojih nižje vzbujenosti javljanje dominantnih odgovorov pri shizofrenikih in normalnih približno enako, pri višjem nivoju vzbujenosti pa število teh odgovorov bolj in prej upade pri shizofrenikih. Zadnji rezultat naj bi nakazoval nižjo stropno vrednost pri shizofrenikih.

Nekateri eksperimenti drugih avtorjev so v precejšnjem soglasju z interferenčno hipotezo. Lang in Luoto (1962) sta variirala kompetitivnost odgovorov pri učenju asociacij v paru: ugotovila sta, da se shizofreniki in normalni ne razlikujejo v učenju liste z nekompetitivnimi odgovori, pri listah s kompetitivnimi odgovori pa so pokazali pomembno slabše rezultate kot normalni. Hamlin, Haywood in Folsom (1965) so ugotovili v preizkusu z razlago pregovorov, da shizofreniki signifikantno napredujejo, kadar razlagajo pregovore v kontekstu drugih pregovorov z enakim pomenom, medtem ko normalne poskusne osebe ne izboljšajo uspešnosti svoje razlage. Ta rezultat bi lahko pomenil, da redukcija tekmujočih odgovorov relativno bolj pomaga shizofrenikom kot normalnim osebam, kar bi bilo v skladu s hipotezo interference.

Ker bi lahko podobne ugotovitve interpretirali tudi s pogledom na druge hipoteze, predvsem Mednickove, je skušala Kroothova (1971) križno soočiti omenjeno hipotezo s hipotezo interference. Po Mednickovi hipotezi je nivo vzbujenosti identificiran z motivacijskim stanjem, t.j. anksioznostjo, irelevantni odgovori shizofrenikov pa služijo za redukcijo anksioznosti in so torej povezani z zmanjšanjem nivoja vzbujenosti. Kroothova je dobila pozitivno korelacijo med izogibalnimi oziroma irelevantnimi odgovori in nivojem vzbujenja, kar je v nasprotju s predikcijami teorije učenja in posredno v skladu s hipotezo interference, po kateri so irelevantni odgovori funkcija vzbujenja.

Broen – Stormsova hipoteza interference predstavlja širok konceptualni okvir, ki je empirično osnovan in s katerim je možno razložiti mnoge vidike shizofrenega vedenja. Težko bi našli empirične podatke, ki bi bili v evidentnem nasprotju s to hipotezo. Na prvi pogled bi ji lahko očitali eksplanatorni eklekticism, ker skuša vzpostaviti odnose med fenomenom, ki imajo očitno fiziološko podlago (nivo vzbujenja), ter drugimi, o katerih nimamo nobene prepričljive substancialne predstave in ki bi utegnili predstavljati le relationalne pojme (responzivna jakost, stropni učinek). Sporen je pojem stropnega učinka in vprašanje je, če ne bi bila teorija enako uspešna tudi brez njega (Bible in Magaro, 1971). Odnos interakcije med stropnim učinkom in nivojem vzbujenja je nezadostno ekspliciran, vendar pa je res, da je to pomanjkljivost mogoče odpraviti z nadaljnjimi raziskavami. Resnejši problem pa lahko vidimo v naslednjem: kakor se zdi, razlagajo protigonisti interferenčne hipoteze razlike v pozornosti in perceptualni uspešnosti shizofrenikov na podoben način kakor Venables in sprejemajo njegovo tezo o enosmerni

povezanosti tega variabla z učinki nivoja vzburjenosti. (Broen in Nakamura, 1972). S tem pa težko obvladamo problem, kako zadovoljivo razložiti mnoge nekonsistentne rezultate shizofrenikov na tem področju.

Disociacijska hipoteza. Problema, ki smo ga omenili zgoraj, se je odločno lotil Claridge (1967; 1972). S faktorsko analizo je identificiral dva različna faktorja vzburjenosti, pri čemer je prvi povezan z variacijami avtonomne aktivnosti, drugi pa predvsem z elektrokortikalno aktivnostjo (posebno z alfa ritmom); prvi je odgovoren za splošni nivo vzburjenja, je nekakšna tonična komponenta vzburjenja, drugi pa je odgovoren za modulacijo senzornega vnosa in za selektivnost pozornosti. Claridge poroča, da je t.i. prag pomirjenja indikator, ki je visoko nasičen s prvim, toničnim vzburjenjem, medtem ko je pojav spiralnega postefekta nasičen z drugim faktorjem. Za normalne osebe je značilno relativno ravnotežje med obema vzburjenostnima funkcijama, ki je viden v srednjih vrednostih obeh. Neuravnoteženost obeh sistemov pa se pokaže tako v pozitivni kakor tudi v negativni korelaciji med njima. Claridge je ugotovil pozitivno korelacijo med pragom pomirjenja in naknadnim spiralnim učinkom pri nevrotikih: tako je za distimne nevroze značilna visoka vrednost obeh mer, za histerike in sociopate pa nizka vrednost obeh mer. Za shizofrenike pa je značilna negativna korelacija med obema merama: bodisi visok prag pomirjenja ter šibek spiralni učinek ali pa nizek prag in močan spiralni učinek; prva kombinacija je zajela v večji meri paranoide, druga pa v večji meri neparanoide ter retardirane shizofrenike.

Po avtorjevem mnenju je shizofrenija torej posledica neuravnotežene kovariacije dveh funkcionalno različnih, vendar s povratnimi zvezami povezanih sistemov vzburjenja, ne pa deviacija teh sistemov per se. Če se ravnotežje poruši, pride bodisi do nevrotskega, bodisi do shizofrenega vedenja. Sam avtor je prepričan, da je možno z variacijami shizofrenega tipa neravnotežja deducirati in razložiti vse bistvene karakteristike shizofrenikov. Shizofrenija naj bi torej bila enotna osebna dimenzija (ki jo avtor v veliki meri identificira z Eysenckovim faktorjem psihotocizma), obsegajoča vse variacije ekstremnega negativnega kovariiranja dveh sistemov vzburjenosti; navidežno kvalitativne različnosti shizofrenega vedenja so samo normalne značilnosti, kombinirane na poseben način. Claridge razširja svojo hipotezo tudi na genetsko raven in meni, da posebni genski mehanizmi povzročajo, da se poruši ravnotežje med toničnim in modulacijskim sistemom vzburjenja. Podobno kot pri nevrozi, naj bi se tudi dispozicija za shizofreni tip neravnotežja dedno prenašala v obliki niza poligeno determiniranih značilnosti.

Poleg že omenjenih študij je avtor izvedel nekaj zanimivih preizkusov z aplikacijo psihotomimetičnih drog. Tako je npr. domneval, da lahko aplikacija LSD-25 povzroči podobna neravnotežja dejavnikov vzburjenja, kot ga zasledimo pri shizofreniji: v nasprotju z normalno in s placebo situacijo, kjer so poskusne osebe najbolj opravile nalogo perceptualne diskriminacije ob srednje intenzivnem toničnem vzburjenju, so poskusne osebe pod vplivom droge pokazale največjo uspešnost bodisi ob nizkih ali pa ob visokih vrednostnih toničnega vzburjenja. Ta rezultat lahko dejansko razložimo z razlago, da LSD-25 povzroči negativno korelacijo med toničnim in modulacijskim vzburjenjem.

Claridgeova hipoteza je zelo privlačna. Zdi se, da uspešno rešuje diskrepantne rezultate eksperimentov na področju percepcije in pozornosti shizofrenikov, kjer so se zapletle enofaktorske vzburjenostne hipoteze Venablea ter Broena in Stormsa. V sedanji obliki pa ne razloži drugih, predvsem verbalnih in mislenih karakteristik shizofrenega vedenja; v tej smeri bi jo predvsem bilo treba izpopolniti, vendar pa ob obstoječem empiričnem gradivu to še ni mogoče in za sedaj, kot duhovito pripominja Mc Ghie (1970), visi ves Claridgeov model na tanki nitki, ki povezuje Arhimedov naknadni učinek ter kortikalno vzburjenje.

Biokemične hipoteze.

Danes je večina poznavalcev prepričana, da vključuje shizofrenija tako dejavnike okolja kot organizma, med slednjimi pa zopet zelo različne od nevrofizioloških in nevrokemičnih do hormonalnih in naposled genetskih. Čeprav se je biokemija v zadnjem času izredno razvila in so temu primerno napredovale tudi raziskave biokemične aktivnosti hormonalnega in živčnega sistema, lahko o povezavah med biokemičnimi dejavniki in kompleksnejšo (makropsihično) dejavnostjo govorimo le v zelo hipotetični obliki. Da ne bi bilo nesporečnega: malokdo dvomi v nujno zvezo med obema vrstama dejavnikov in v to, da slednji konec koncev temeljijo na prvih; problem je v tem, da predstavlja množica biokemičnih dejavnikov, ki so ob vsem nepreglednem številu raziskav do sedaj smiselno opredeljeni, še vedno neznatno manjšino ob vseh drugih dejavnikih, ki jih lahko označimo za pravo *terra incognita*. Delovanja mnogih biokemičnih dejavnikov praktično ni mogoče izolirati, kakor tudi ni mogoče predvideti velikanskega števila možnih interakcij med njimi; vsekakor bo moralo preteči še precej časa, preden bomo lahko relativno zanesljivo operirali z biokemičnimi hipotezami kompleksnega vedenja; dejstvo pa je, da se s prvimi takimi hipotezami že srečujemo.

Hipoteza hormonalnega ravnotežja. Domneva, da bi shizofrenija lahko bila posledica hormonalne disfunkcije, je že precej stara. V tej obliki se nam lahko zdi pretirana, nekatere sodobne raziskave pa potrjujejo, da so hormonalne spremembe povezane s shizofrenijo. Brambilla s sodelavci (1967) je proučeval hormonalne funkcije pri 25 kroničnih hebefrenih in 47 kroničnih paranooidnih shizofrenikih. Ugotovil je prizadetost glavnih endokrinih žlez, najbolj hipofize, kjer je ugotovil reducirano izločanje tako gonadotropina kot ACTH. Med skupinama so bili bolj prizadeti hebefreni, najmanj pa paranooidni shizofreniki z nastopom bolezni v kasnejšem obdobju. Ti podatki se ujemajo s prejšnjimi študijami Dejanova (1962), ki je pri 34 shizofreno motenih otrocih in mladostnikih odkril disfunkcijo hipotalamo-hipofizeo-kortikoadrenalnega sistema, pri čemer je v glavnem oškodovana funkcija adrenalne žleze in njena stimulacija z ACTH. Prizadetost naj bi bila v zgodnjih akutnih formah manj opazna, vendar naj bi se pokazala že v kratkem času. Podatki obeh raziskav ponovno opozarjajo, da hormonalnih funkcij v zvezi s shizofrenijo ne bi smeli zanemariti, ne kažejo pa jasno niti na sosledje niti na naravo odnosa med obema variabloma. Glede nekonkluzivnosti prejšnjih raziskav na tem področju je videti, da za sedaj ni podlage za kakršnekoli direktivnejše zaključke.

Nevrokemične hipoteze. Raziskovanje nevrokemičnih faktorjev v zvezi s shizofrenijo narašča iz leta v leto, posebno intenzivno v ZDA in v Sovjetski Zvezi. Zlasti veliko raziskovalcev poroča o pozitivnih izsledkih v krvnem serumu shizofrenikov. Tako naj bi se v krvi shizofrenikov, ne pa tudi pri normalnih nahajala transformirana oblika serotonina, N-metilserotonin, kar bi bilo v skladu s t.i. „serotoninskim modelom“ shizofrenije, po katerem bi prenizek nivo serotonina povzročal to obolenje (Heller, 1971). Še bolj izdelan je t.i. „tarakseinski model“ shizofrenije, po katerem naj bi v plazmi shizofrenikov izolirana proteinska frakcija taraksein delovala kot inhibitor pomembnih možganskih kemizmov (Heath, 1966), Heath, Kempp, 1968). Heath je dokazoval prisotnost tarakseina predvsem v septalni regiji s histofluorescentno tehniko; kot dokaz za protimožgansko delovanje tarakseina pa je navajal vzporedno koncentriranje histamina v isti regiji, pri tem naj bi slednji odigral vlogo antigena. Med drugimi poroča Mihajlova (1966), da je kronična shizofrenija povezana z zmanjšanjem, akutna pa — zlasti pri otrocih — s povečanjem neuraminske kisline v serumu. Meltzer (1971) pa npr. ugotavlja prav tako, da je v krvi shizofrenikov tudi do trikrat povečana aktivnost kreatina, fosfokinaze ali aldolaze ali pa obojega. Orlovska (1967) navaja številne poskuse in vrsto toksičnih dejstev shizofrenega krvnega seruma, ki so ga vcepili živalim, vse od spremenjenega vedenja do

bioloških sprememb v krvi in možganih. Podobno poroča Bergen (1966) o učinku iz krvi shizofrenikov ekstrahiranega globulina, ki naj bi po vcepljenju povzročil zmedeno vedenje pri podganah. Lozovski in Miščenko (1971) pa sta vcepila serum shizofrenika piščancem in ugotovila membranske spremembe na eritrocitih piščancev. Kri normalnih oseb ni povzročila teh sprememb. Solnceva (1971) je napravila še neposrednejši preizkus: opazovala je vpliv krvnega seruma na aktivnost izoliranih nevronov: medtem ko serum normalnih oseb ni imel učinka, je serum krvi shizofrenikov povzročil bodisi postopno membransko depolarizacijo bodisi naglo inhibicijo impulza, še preden je prišlo do depolarizacije. Avtorica zaključuje, da vsebuje serum shizofrenikov verjetno neki biološko aktivni nevrotropni dejavnik, ki je sestavljen iz dveh komponent oziroma deluje na dva načina: membranolitčno ali pa z blokado pasivne natrijeve permeabilnosti.

Razlike med shizofreniki in normalnimi osebami so ugotovili tudi v sestavinah urinarnega ekskreta. Sireix in Marini (1969) sta primerjala 20 shizofrenikov ter enako število neshizofrenih pacientov in normalnih oseb. Ugotovila sta, da so razen v dveh primerih vsi shizofreniki izločili več bufotenina kot katerikoli neshizofrenik. Pollin (1971) pa navaja podatke v zvezi z metabolizmom kateholaminov, ki nakazujejo, da bi bila hiperaktivnost na neki ravni tega metabolizma lahko v zvezi s shizofrenijo: študija diskordantnih dvojčkov namreč kaže pri obeh članih para povečano količino kateholaminov v krvi, medtem ko je nivo 17-hidroksi-steroidov povišan le pri shizofrenemu članu para.

Hipoteza biokemične poškodbe „nagradnega živčnega sistema“. Stein (1971) je skušal z integriranjem rezultatov fizioanatomskih, psihofarmakoloških in genetskih raziskav zgraditi nekoliko obsežnejšo koncepcijo nevrokemičnih dejavnikov shizofrenije. Za podlago hipoteze je uporabil nekatera novejša dognanja fizioloških raziskav te so identificirale dvoje fizioanatomsko ločenih živčnih sistemov, ki ascendirata iz struktur spodnjega možganskega debla, „nagradni sistem“, ki je povezan z ojačevalnimi in nagrajevalnimi izkušnjami ter „kaznovalni sistem“, povezan z neprijetnimi in averzivnimi izkušnjami. Elektrostimulacija struktur prvega sistema naj bi povzročala intenzivno nagrajevanje, kar kažejo tipični odgovori ugodja, predvsem hranitveni in kopolacijski. Nasprotno pa kažejo elektrolitske lezije teh struktur izgubo teh reakcij ter zmedeno, brezciljno vedenje. Iz ugotovitev, da je „nagradni sistem“ sinaptično pretežno noradrenergičen (kaznovalni pa verjetno holinergičen in delno serotonergičen), je Stein izvedel domnevo, da je neadekvatno vedenje shizofrenikov lahko posledica okvare „nagradnega sistema“. Mnogi poskusi na živalih pa so pokazali, da ima izmed verjetnejših substanc negativen učinek na noradrenergične končiče predvsem 6-hidroksidopamin, ki bi utegnil nastajati kot stranski produkt pri nepopolni konverziji dopamina v norepinefrin. Po Steinovi hipotezi bi tedaj etiološka veriga pri shizofreniji tekla v naslednjih stopnjah: (posebni genski mehanizem naj bi povzročil reducirano aktivnost encimov, ki razgrajujejo dopamin v norepinefrin na noradrenergičnih sinaptičnih končičih, (2) nekonvertirani dopamin oksidira, pri čemer se razvije toksični 6-hidroksidopamin, ki poškoduje noradrenergične končiče. Stein meni, da bi bila shizofrenija indicirana zlasti pri okvarah dorzalnega voda „nagradnega sistema“, ki v pretežni meri inervira korteks in hipocampus in bi tako lahko povzročil kognitivne motnje, v nasprotju z ventralnim vodom, ki inervira hypothalamus in ventralne dele limbičnega sistema in bi lahko bil pomemben pri afektivnih psihozah.

Antipsihotični učinek nekaterih fenotiazinov avtor utemeljuje prav z dejstvom, da npr. klorpromazin preprečuje učinek 6-hidroksidopamina. Zares je s poskusi na podganah ugotovil, da se koncentracija norepinefrina in dopamina ne spremeni ob aplikaciji obeh antagonističnih sredstev, medtem ko se ob aplikaciji samega 6-hidroksidopamina ter le-tega v kombinaciji z drugimi sredstvi, ki ne delujejo antagonistično, koncentracija norepinefrina bistveno zmanjša, koncentracija dopamina pa se poveča.

Vrednost Steinove kakor tudi nekaterih drugih biokemičnih hipotez shizofrenije je v tem, da dokazujejo možnost formuliranja nevrokemičnih etioloških konceptov že na podlagi današnjega, brez dvoma še zelo pomanjkljivega poznavanja biokemičnih dejavnikov v živčnem sistemu. Pri tem so empirično enakovredne in večkrat celo bolj utemeljene kakor mnoge hipoteze na bolj tradicionalnih področjih teorije shizofrenij. Res je sama ideja o biokemični podlagi shizofrenije zelo stara, toda novejšje hipoteze se razlikujejo predvsem po tem, da operirajo s konkretno določljivimi faktorji, to pa pomeni v znanstvenem napredku celo kvalitetno stopnjo više.

Pomanjkljivosti teh hipotez pa so seveda še vedno precej očitne. Bazični konstrukti in celo konkretne substance, s katerimi se ukvarjajo, so zelo sporni in včasih skrajno hipotetičnega značaja. Nobena teh hipotez ne more izolirati in opredeliti vloge množstva drugih biokemičnih dejavnikov, ki so v interakciji z raziskovanimi ali pa interfirirajo z njimi: neposrednih učinkov na tej ravni dogajanja pač skoraj ni mogoče opazovati. Prav zato so mnoge od teh hipotez modelne in ne pretendirajo na veljavnost za vsako ceno. Vse biokemične hipoteze pa nam še vedno vse preveč splošno in v nezadostni meri razlagajo nujne povezave med biokemičnim dogajanjem in kompleksnejšimi vedenjskimi simptomi shizofrenije. Omenjene hipoteze loči še vedno preširok rang tako od hipotez, ki fungirajo na makroskopskem nivoju, kot od hipotez, ki sodijo v genetski okvir.

GENETSKE HIPOTEZE

Po znani Kallmannovi študiji (1946) se je močno utrdilo prepričanje, da je tudi shizofrenija v večji ali manjši meri dedna, genetsko determinirana bolezen. Po vrsti raziskav in zlasti po študijah konkordantnosti za shizofrenijo pri dvojčkih, ki jih navajata Gottesman in Shields (1966), pa se zdi vsak načelni dvom v obstoj genetskih dejavnikov pri shizofrenijah skorajda izključen. Sumarni pregled rezultatov teh študij pa odpira vrsto zanimivih vprašanj, o katerih tečejo danes precej žgoče diskusije. Najzanimivejše je morda vprašanje načina oziroma tipa dedovanja. Že Kallmann je na osnovi lastnih rezultatov, predvsem dejstva, da shizofrenija visoko korelira s konsangviniteto, izključeval dominantni tip genetskega prenosa; menil je, da je shizofrenija verjetno povezana z recesivnim dedovanjem. Dejstvo, da dobljeni koeficienti konkordantnosti ne dosejajo vrednosti, ki bi jih postulirala klasična teorija recesivnega dedovanja (100 % pri enojajčnih dvojčkih in enak procent pri otrocih shizofrenih staršev), pa še ne pomeni, da shizofrenija ne bi mogla predstavljati dedne motnje, kot meni Jackson (1960). Predvsem bi bilo možno, da imamo v primeru shizofrenije opraviti s poligenskim tipom dedovanja, pri katerem je manifestacija karakteristike v fenotipu posledica kombiniranega delovanja večjega števila dednih nosilcev (Burch, 1971; Gershon in sodelavci, 1971; Larson in Nyman, 1970); nekateri pa še celo vedno mislijo, da bi vendarle lahko zadoščala klasična hipoteza recesivnega dedovanja in da torej ni potrebno postulirati poligenske teorije (Elston in Campbell, 1970). Vsekakor klasična hipoteza težko razloži dobljena konkordantna razmerja, medtem ko poligenska teorija teže razloži razmeroma naglo upadanje v vrednostih teh razmerij, če zasledujemo črto sorodnostne bližine. Zdi se, da za sedaj še ne moremo povsem zanesljivo odločiti med obema, vendar novejšje študije in ugotovitve, da skrbnost vzorčenja znižuje konkordantna razmerja zlasti pri enojajčnih dvojčkih, nekoliko nagibajo tehtnico v prid poligenski hipotezi (Kringlen, 1966).

Skoraj vsi raziskovalci se strinjajo, da je vpliv okolja na fenotipično vedenje shizofrenikov zelo pomemben in da lahko nastopa kot sprožilni dejavnik. Težko pa je diferencirati pomembnost obeh dejavnikov, ker pogosto nastopata skupno in ker sta odvisna v precejšnji meri od posameznega primera. Nekateri so kljub temu skušali pojasniti tudi ta problem. Tako je Karlsson (1970) pri 16 osebah, ki so jih v zgodnjem otroštvu ločili od

shizofrenih staršev, do časa poročanja diagnosticiral kar 4 primere shizofrenij. Kety pa je s sodelavci (1971) v obratni smeri pričel raziskovati posvajanje kot dejavnik, ki ločuje vpliv okolja in dednosti in je pri bioloških sorodnikih ugotovil mnogo večji odstotek shizofrenij kakor pa pri adoptivnih „sorodnikih“ shizofrenikov. Zdi se torej, da igrajo genetski dejavniki kar zelo pomembno vlogo pri kavzaciji shizofrenij, tako da lahko kar soglašamo z zaključkom Gottesmana in Shieldsa: „Razumno se zdi postulirati, da so genetski dejavniki široko vključeni v specifično naravo večine shizofrenij in da so ti dejavniki potrebni, vendar ne zadostni, da bi se motnja pojavila.“

ZAKLJUČKI

Shizofrenija je od začetka med psihopatološkimi kategorijami, ki pritegujejo največ pozornosti in zanimanja raziskovalcev. Orjaški, v zadnjem času domala že nepregledni porast raziskav zgovorno nakazuje kompleksnost in problematičnost te kategorije tudi v luči sodobnih znanstvenih izhodišč. Nenehno širjenje obsega in globine proučevanj opredeljujejo poleg že tako ali tako heterogene metodologije tudi zelo različni teoretski okviri, ki zajemajo različne nevrofiziološke, psihološke in psihosocialne orientacije. Danes zaznavni rezultat tega proučevanja predstavlja na eni strani veliko število eksplikativnih, kavzalnih hipotez srednjega ali manjšega dometa, na drugi strani pa odsotnost kakršnekoli zares prepričljive in zadovoljive *splošne* teorije shizofrenij.

Zdi se, da bi s podajanjem sodobnih pojmovanj shizofrenije po metodi golega prereza zašli v nehvaležno in spoznavno neplodno delo, ki bi nam posredovalo skoraj kaotično sliko hipotez z različnimi izhodišči ter z različnim obsegom, predmetno usmerjenostjo in končno z različno izvorno tradicijo. Prav to tradicijo, torej evolutivne trende v raziskovanju pa moramo upoštevati, če želimo smiselno razčleniti navidezni konglomerat sodobnih hipotez shizofrenije in izločiti morebitne perspektivne in konvergentne poteze.

Vedno sveži vir težavnosti v proučevanju shizofrenij predstavlja nasprotje med deskriptivno naravo tradicionalne definicije shizofrenij in etiološko usmerjenimi empiričnimi raziskovanji. Podrobneje: videti je, da je mnogo avtorjev vsaj implicitno sprejelo stališče, po katerem naj bi deskriptivnemu razredu shizofrenih pojavov ustrezala tudi enotna etiologija. Vse pa kaže, da gre pri tem za temeljno domnevo, ki aposteriorno *ni* empirično priznana v zadostni meri; prej nasprotno: danes je shizofrenija empirično raziskana do mere, ki ne dopušča te postavke in v večini primerov se je uveljavilo mnenje, da klasični simptomatski pojem shizofrenije ne predstavlja etiološke enote. Logična posledica tega spoznanja je vsekakor potreba redefinirati in reklasificirati shizofrenijo na kavzalni ravni; ugotoviti pa moramo, da ta naloga do sedaj še zdaleč ni opravljena in da je pravzaprav še niti niso sistematično načeli.

Eden izmed razlogov za tako stanje je verjetno v slej ko prej razširjeni metodološki nedoslednosti številnih raziskovalcev, ki nekritično vzorčijo iz populacije shizofrenikov, za katero je vse bolj jasno, da je etiološko nehomogena. Nekateri zelo jasno opozarjajo na šibko veljavnost raziskav, ki potekajo na vzorcih nediferencirane populacije shizofrenih: Kubie (1969) pravi dobesedno, da je le malo vredno „... iskati korelacije med eksaktnimi podatki in neobstoječo klinično abstrakcijo,“ ki jo predstavlja shizofrenija. Seveda ob taki praksi nujno prihaja do negativnih ali pa do protislovnih rezultatov, ki zavajajo avtorje v vse bolj komplicirane in izumetničene interpretacije.

Drugi vir napak je morda v zvezi z dejstvom, da so številne etiološke hipoteze prej odraz apriornih domnev kot pa rezultat nepristranskega opazovanja (Kind, 1965). Dozdeva se, da je treba ta očitek nasloviti predvsem na razne psihodinamične hipoteze, ki so v genezi shizofrenije iskale potrditev avtorjevih širših psihopatoloških konceptov. Te hipoteze so sicer verjetno identificirale vrsto precipitativnih dejavnikov v razvoju bolezni,

ki pa niso niti „nujni“ niti „zadostni“ kavzalni dejavnik. Sem lahko štejemo psihodinamične koncepte od klasične Freudove domneve o narcistični fiksaciji oziroma regresiji shizofrenikov do hipotez o intencionalni zavrtosti, shizogenih starših, dvojni vezi, inhibiranem instrumentalizmu itn. Vsi omenjeni koncepti so enostranski in pomanjkljivi glede tega, da so sicer izolirali pojave, ki utegnejo biti v kavzaciji shizofrenij sopomembni, niso pa uspeli dokazati, da so ti dejavniki zares ključni in temeljni povzročitelji shizofrenih obolenj.

Zaradi teoretske in metodološke divergentnosti in neuskladenosti je danes praktično nemogoče integrirati množstvo raziskovalnih rezultatov na področju shizofrenije. Zanimivo pa je, da pojem shizofrenije že dlje časa ne vzbuja zaupanja niti na povsem praktični ravni: rezultati raziskav Fitzgibbonsa in Shearna (1972) pa čisto nedvoumno kažejo, da je praktična uporabnost termina shizofrenija skrajno dvomljiva. Avtorja sta namreč pri 183 zdravstvenih delavcih aplicirala vprašalnik, na podlagi katerega je bilo treba identificirati relevantne dimenzije glede fenomenologije, etiologije in prognoze shizofrenij. Izkazalo se je, da so bili odgovori anketirancev popolnoma nekonstistentni na vseh treh področjih.

Altschule (1967) podaja pravo revijo kontroverznosti pojma shizofrenije in poroča o „konfuzni preteklosti, nejasni sedanjosti in dvomljivi prihodnosti“ tega nosološkega termina. Isti avtor dalje meni, da bi že nujno morali opustiti izraz „shizofrenija“ in uveljaviti nove termine za posamezne sindrome, ki so etiološko bolj homogeni. Altschule še posebej opozarja, da je zaradi etiološke neenotnosti uporaba pojma shizofrenije zlasti neustrezna s heurističnega vidika.

Ob vsem tem se zdijo logične in upravičene zahteve po temeljiti redefiniciji tega pojma. Najradikalnejši, kakor npr. Kubie (1965), postavljajo celo zahtevo, da bi povsem od začetka, na „slepo“ in neodvisno od tradicionalnih psihopatoloških pojmov začeli odkrivati, ali zares obstajajo znotraj človeške populacije psihopatološki „clustri“, in na naslednji stopnji ugotavljati psihološke ter druge značilnosti teg grupacij. Po treznem premisleku pa bi se dalo presoditi, da tako radikalen program najbrž le ni umesten in da je bolj smotno poskušati, da bi s pomočjo že doseženega utemeljili novo raziskovalno strategijo. Seveda pa bi bila za to potrebna temeljita in sistematična evalvacija vsega dosedanjega raziskovanja.

Končno lahko soglašamo z Bannistrom (1968), da rešitev problema shizofrenije ni toliko v geslu „potrebno je več raziskav“, temveč v kvaliteti novega heurističnega pristopa k problematiki. Več indikatorjev kaže, da je tak pristop povsem dozorel: v prvi vrsti je tu ugotovitev, da ne primanjkuje niti kavzalnih hipotez niti empiričnih rezultatov; dalje spoznanje, da heuristična neustreznost pojmov preprečuje smiselno integracijo vsega tega gradiva in slednjič prepričanje, da je pojav shizofrenije odvisen od številnih dejavnikov, katerih hierarhičnega reda in pomembnosti ni mogoče preprosto določevati z ad hoc manipulacijami. Minimalne zahteve takega novega pristopa bi lahko strnili v naslednjih stopnjah:

1. Na podlagi natančne analize dosedanjega empiričnega gradiva ter s pomočjo dognanj na sorodnih področjih bi bilo treba opraviti evalvacijo in nato selekcijo teoretsko in heuristično najustreznejših kavzalnih hipotez. Kot razločevalni kriterij bi lahko tako služila dognanja na različnih področjih od genetike, nevrofiziologije, psihofiziologije kognitivnih procesov do psihologije in sociologije osebnosti. Pozornost bi bilo treba usmeriti zlasti na tiste hipoteze, ki imajo smisel in pomen tudi v širšem kontekstu danes uveljavljenih spoznanj in ki so s temi spoznanji tudi vsebinsko relevantno povezana.

2. Po takem izboru bi bilo treba formulirati najpomembnejše raziskovalne probleme, katerih rešitev naj bi osvetlila odnose med posameznimi kavzalnimi hipotezami. Tako bi bilo mogoče s časom izolirati vplivajoče variable po hierarhičnem redu od morebitnih invariantnih bazičnih dejavnikov do variabilnejših precipitativnih dejavnikov.

3. Formulacija heuristično ustreznih in empirično preverljivih hipotez bi tedaj predstavljala strateško podlago za dolgoročno sistematično raziskovanje, ki bi moralo potekati na skrbno izbranih in kolikor mogoče homogeniziranih vzorcih. S tem bi lahko omogočili bazično primerjanje rezultatov, ki je danes zaradi neskrbnega vzorčenja in premalo kritičnega odnosa do reprezentativnosti razpoložljivih skupin zelo težavna.

4. Šele na taki ravni raziskovanja bi bilo mogoče enotno opredeljevati in razložiti dobljene podatke, s tem pa bi bilo omogočeno tudi smiselno ovrednotiti obstoječe hipoteze, integracijo empirično preverjenih hipotez v generalno teorijo večjega obsega, logično ustrežno eksplanacijo shizofrenih pojavov in njihove interakcije in končno bi s tem dobili tudi podlago za etiološko definicijo in klasifikacijo shizofrenij.

LETERATURA

1. Altschule, M. D. Whichophrenia, or the confused past, ambiguous present, and dubious future of the schizophrenia concept. *J. Schizophrenia*, 1967, 1 (1), 8-17.
2. Arieti, S. Interpretation of schizophrenia. New York: Robert Brunner, 1955.
3. Bannister, D. The logical requirements of research into schizophrenia. *Brit. J. Psychiat.*, 1968, 114 (503), 181-188.
4. Bannister, D. in Salmon, P. Schizophrenic thought disorder: Specific or diffuse? *Brit. J. Med. Psychol.*, 1966, 39 (6), 215-219.
5. Bateson, G., Jackson, D. D., Haley, J. in Weakland, J. Toward a theory of schizophrenia. *Behav. Sci.*, 1956, 1, 251-264.
6. Baxter, J. Family relationship variables in schizophrenia. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 1966, 42 (6), 362-391.
7. Bender, L. in Schilder, P. Unconditioned reactions to pain in schizophrenia. *Amer. J. Psychiat.*, 1930, 10, 365-384.
8. Bergen, J. R. Biologic concomitant of schizophrenia. *Ment. Hygiene*, 1966, 50 (4), 505-509.
9. Bible, G. H. in Magaro, P. A. Response hierarchy disorganization for chronic and acute schizophrenia. *J. Gen. Psychol.*, 1971, 119 (1), 119-126.
10. Brambilla, F., Cazzullo, S. L. in Riggi, F. Endocrinology in chronic schizophrenia. *Dis. Nerv. Syst.*, 1967, 28 (11), 745-748.
11. Broen, W. E. in Nakamura, C. Y. Reduced range of sensory sensitivity in chronic nonparanoid schizophrenics. *J. Abn. Psychol.*, 1972, 79 (1), 106-111.
12. Broen, W. E. in Storms, L. H. A theory of response interference in schizophrenia. V: Maher, B. A. (Izd.): Progress in experimental personality research. New York in London: Academic Press, 1967, Vol. 4, 269-312.
13. Burch, D. R. Schizophrenia: Initiation and development. *Brit. J. Psychiat.*, 1971, 118 (545), 431-452.
14. Chapman, L. J. Intrusion of associative responses into schizophrenic conceptual performance. *J. Abnorm. Soc. Psychol.*, 1958, 56, 374-379.
15. Chapman, L. J. A re-interpretation of some pathological disturbances in conceptual breadth. *J. Abnorm. Soc. Psychol.*, 1961, 62, 514-519.
16. Chapman, L. J., Chapman, J. P. in Miller, G. A. A theory of verbal behavior in schizophrenia. V: Maher, A. B. (Izd.): Progress in experimental personality research. New York in London: Academic Press, 1964, Vol. 1, 49-77.
17. Cheek, F. E. Parental social control mechanisms in the family of schizophrenic. A new look at the family environment of schizophrenia. *J. Schizophrenia*, 1967, 1 (1), 18-53.
18. Claridge, G. S. Personality and arousal. A psychophysiological study of psychiatric disorder. New York: Macmillan, 1967.
19. Claridge, G. S.
20. Dejanov, V. J. K voprosu ob endokrinih narušenjih pri shizofreniji u detej in podrastkov. *Problemi shizofreniji*, 1962, 2, 33-48.
21. Dunn, W. L. Visual discrimination of schizophrenic subjects as a function of stimulus meaning. *J. Pers.*, 1954, 15, 1950.
22. Elston, R. C. in Campbell, M. A. Schizophrenia: Evidence for the major gene hypothesis. *Beh. Genetics*, 1970, 1 (1), 3-10.
23. Fenichel, O. Psihoanalitička teorija neuroza. Beograd - Zagreb: Medicinska knjiga, 1961.
24. Fish, B. The detection of schizophrenia in infancy. *J. Nerv. Ment. Dis.*, 1957, 125, 1-24.
25. Fischer, R., Ristine, R. P. in Wisecup, P. Increase gustatory acuity and hyperarousal in schizophrenia. *Biol. Psychiat.*, 1969, 1 (3), 209-218.

26. Fitzgibbons, D. J. in Shearn, L. R. Concept of schizophrenia among mental health professionals: A factor-analytic study. *J. Consult. Clin. Psychol.*, 1972, 38 (2), 288-295.
27. Garnezy, N. Stimulus differentiation by schizophrenic and normal Ss under conditions of reward and punishment. *J. Pers.*, 1952, 20, 253-276.
28. Gottesman, J. I. in Shields, J. Perspectives on schizophrenia: Twin studies. V: Maher, B. E. *Experimental Personality Research*. New York in London: Academic Press, 1966. Vol. 3, 1-81.
29. Hare, E. H. Mental illness and social class in Bristol. *Brit. J. Soc. Med.*, 1955, 9, 191-195.
30. Harris, J. E. Elucidation of body imagery in chronic schizophrenia. *Arch. Gen. Psychiat.*, 1967, 16 (6), 679-684.
31. Heath, R. G. Schizophrenia: Biological and physiologic aberrations. *Int. J. Neuropsychiat.*, 1966, 2 (6), 597-610.
32. Heath, R. G. in Kempp, I. M. Schizophrenia as a specific biologic disease. *Am. J. Psychiat.*, 1968, 124 (8), 1010-1028.
33. Heller, B. N. N-methylating enzyme in blood of schizophrenic. *Psychosomatics*, 1971, 12 (4), 273-274.
34. Hollingshead, A. B. in Redlich, F. C. *Social Class and Mental illness*. New York Wiley, 1958.
35. Itil, T. M., Hsu, W., Holden, J. M. in Gannon, P. Digital computer sleep prints in lobotomized and nonlobotomized schizophrenics. *Biol. Psychiat.*, 1970, 2 (2), 141-152.
36. Jackson, D. D. A critique of the literature on the genetics in schizophrenia. V: Jackson, D. D. (Izd.) *Etiology of schizophrenia*. New York: Basic Books, 1960. 37-87.
37. Jung, C. G. *The psychology of dementia praecox*. New York: J. Nerv. Ment. Dis. Publishing Comp., 1936.
38. Kallmann, F. J. The genetic theory of schizophrenia: an analysis of 691 schizophrenic twin index families. *Am. J. Psychiat.*, 1946, 103, 309-322.
39. Karlsson, J. L. The rate of schizophrenia in foster-reared close relative of schizophrenic index cases. *Brit. Psychiatry*, 1970, 2 (3), 285-290.
40. Kety, S. S., Rosenthal, D., Wender, P. H. in Schulzinger, F. *Mental illness in the biological in adoptive families of adoptive schizophrenics*. *Am. J. Psychiat.*, 1971, 128/3, 302-306.
41. Kind, H. Welche Faktoren heute eine psychogenetische Theorie der Schizophrenie? *Psyche (Stuttgart)*, 1965, 19 (3), 188-218.
42. Kohn, M. L. Class, Family, and schizophrenia: A reformulation. *Social Forces*, 1972, 50 (3), 295-304.
43. Kringlen, E. Schizophrenia in twins: An epidemiological-clinical study. *Psychiatry*, 1966, 29 (2), 172-184.
44. Lang, P. J., Luoto, K. Mediation and associative facilitation in neurotic, psychotic, and normal subjects. *J. abnorm. sos. Psychol.*, 1962, 44, 113-120.
45. Larson, C. A. in Nyman, G. E. Age of onset in schizophrenia. *Human Heredity*, 1970, 20 (3), 241-247.
46. Lemkau, P. V. in Crocetti, G. M. *Vital statistics of schizophrenia*. V: Bellak, L. (Izd.) *Schizophrenia: A review of disorder*. New York: Logos, 1958.
47. Lozovski, D. V. in Miščenko, B. P. Povredajuščij membranotropni efekt pri shizofreniji: Projavlenija in vitro, obnarušenje in vivo. *Zurnal Nevropatologiji in Psihijatriji*, 1971, 71(5), 711-717.
48. Malmö, R. B. Activation: A Neurophysiological Dimension. *Psychol. Rev.*, 1959, 66, 367-386.
49. Mc Ghie, A. Attention and perception in schizophrenia. V: Maher, B. (Izd.) *Progress in experimental personality research*. New York in London: Academic Press, 1970, Vol. 5., 1-38.
50. Mednick, S. A. A learning theory approach to schizophrenia. *Psychol. Bull.*, 1958, 55 (5), 316-327.
51. Mednick, S. A. in De Vito, R. *Associative competition and verbal learning in schizophrenia*. Poročilo na kongresu EPA, Philadelphia, april, 1958.
52. Meltzer, H. Y., Grinspoon, L. in Shader, R. I. Serum creatine phosphokinase and aldolase activity in acute schizophrenic patients and their relatives. *Comprehensive Psychiatry*, 1970, 11 (6), 552-558.
53. Mihajlova, K. M. Soderžanje nejraminovoj kisloty v krvi u bolnyh shizofreniej in drugimi psihozami. *Zurnal Nevropatologiji in Psihijatriji*, 1966, 66 (10), 1542-1547.
54. Moruzzi, G. in Magovni, M. W. Brain Stem reticular formation and activation of the eeg. *Electroenceph. Clin. Neurophysiol.* 1949, 1, 455-473.
55. Neale, J. M. in Crommwell, R. L. Attention and schizophrenia. V: Maher, B. (Izd.) *Progress in experimental personality research*. New York in London: Academic Press, 1970, Vol. 5, 39-67.
56. Payne, R. W. The measurement and significance of overinclusive thinking and retardation in schizophrenic patients. V: Hoch, P. in Zubin J. (Izd.), *Psychopathology of schizophrenia*. New York: Grune and Stratton, 1966.

57. Payne, R. W., Caird, W. K. in Laverty, S. G. Overinclusive thinking and delusions in schizophrenic patients. *J. Abnorm. Soc. Psychol.*, 1964, 68, 562.
58. Pfaffam, C. in Schlosberg, H. The conditioned knee jerk in psychotic and normal individuals. *J. Psychol.*, 1, 201-206.
59. Pollin, W. A possible genetic factor related to psychosis. *Am. J. Psychiat.*, 1971, 128 (3), 311-317.
60. Orlovskaja, D. Etude de l'action toxique du serum des malades schizophrènes. *Annales de Therapeutique Psychiat.*, 1967, 3, 210-215.
61. Orzack, M. H. in Kornetsky, C. Attention dysfunction in schizophrenia. *Arch. Gen. Psychiat.*, 66, 14, 323.
62. Schuham, A. I. The double-bind hypothesis a decade latter. *Psychol. Bull.*, 1967, 68 (6), 409-416.
63. Shipley, W. C. Studies of Catatonia, VI: Further investigation of the perseverative tendency. *Psychiat. Quart.*, 1934, 8, 736-744.
64. Silverman, J. The problem of attention in the research and theory of schizophrenia. *Psychol. Rev.*, 1964, 71, 352.
65. Sireix, D. W. in Marini, F. A. Bufotenine in human urine. *Biol. Psychiat.*, 1969, 1 (2), 189-191.
66. Solnceva, E. I. Izmenije spontanij električeskoj aktivnosti nevronov pri aplikaciji syvorotki krovei bolnih shizofrenij. *Žurnal nevropatologii i Psikiatriji*, 1971, 71 (5), 704-711.
67. Stein, L. Neurochemistry of Reward and Punishment: Some implications for the etiology of Schizophrenia. *J. Psychiat. Res.*, 1971, Vol. 8, 345-361.
68. Sullivan, H. S. The interpersonal theory of psychiatry, New York, Norton, 1953.
69. Venables, P. H. The psychophysiological aspects of schizophrenia. *British J. Med. Psychol.*, 1966, 39, 289.
70. Weckowicz, T. E., Sommer, R. in Hall, R. Distance constancy in schizophrenic patients. *J. Ment. Sci.*, 1958, 104, 436.
71. Wolman, B. (Izd.), *Handbook of clinical psychology*. New York: Mc Graw-Hill Book Co, 1965.

Sublimalna percepcija

Tanja Lamovec

„V principu pravimo, da dejstva vedno govorijo zase, v praksi pa le takrat, kadar jih spremlja množično odobravanje.“ P. Kelvin, 1970

Prvi, ki je omenil možnost SP (sublimalne percepcije) je bil Demokrit („Mnogo je zaznavnega, česar ne zaznamo“). Sledila sta mu Platon in Aristotel. Najbolj jasno se je izrazil Leibniz: „Obstajajo številne zaznave, ki niso dovolj razločne, da bi jih opazili ali se jih spominjali, ki pa jih prepoznamo po določenih konsekvencah“. Te dedukcije iz atomističnega pogleda na percepcijo pa so našle tudi moderne zagovornike, in sicer v teoriji o detekciji signalov, v teoriji o fiziološki sumaciji ipd. Mnogo bolj glasni pa so do pred kratkim bili njeni nasprotniki. Nenavadno je, da so možnost SP najbolj vneto zanimali ravno predstavniki striktnega behaviorizma, ki sicer zanikajo zavest kot predmet psihologije in bi jim tovrstna hipoteza vsekakor morala „priti prav“. Prav tako izjemna je nenadna sprememba javnega mnenja o tem problemu. Medtem ko je okoli leta 1960 le redkokateri psiholog dopuščal možnost SP in se je zgrozil ob misli, da bi se njegovo ime pojavilo v tej zvezi, pa je bil leta 1970 predmet „splošno sprejet“. Vendar pa je vprašanje še vedno obdano z nekakšno mistifikacijo. Če pomembnost neke hipoteze lahko izvajamo iz števila eksperimentov, potem je vprašanje SP eno najvažnejših v zgodovini psihologije. Če pa njeno pomembnost ocenjujemo s prostorom, ki ji je posvečen v splošnih učbenikih, je to popolnoma nepomemben problem.

OPREDELITEV SP

Dixon predlaga kot ustrežnejši termin „sublimalna recepcija“ ali pa „regulacija praga“, ker pa se je izraz udomačil, tudi sam uporablja prvotni naziv.

V najširšem smislu lahko pomeni SP katerokoli ali pa vse od naslednjih točk:

1. Subjekt reagira na stimulacijo, ki je manjša od intenzitete, na katero je kadarkoli poprej reagiral.
2. Subjekt reagira na stimulus, za katerega trdi, da se ga ne zaveda.
3. Subjekt se zaveda, da je izpostavljen stimulaciji, a ne ve, kaj je stimulus.
4. Subjekt se zaveda stimulusa, a se ne zaveda, da je reagiral nanj.
5. Zaveda se stimulusa, zaveda se reakcije, a nima pojma o kakršnikoli zvezi med njima.
6. Subjekt se zaveda, da reagira na stimulus, a se ne zaveda, kateri aspekt stimulusa prevladuje v reakciji.

Tu se bomo ukvarjali le s prvimi 3 primeri, kajti če vključimo vse, razširimo problem še na slučajno učenje, formiranje pojmov, kreativnost . . . Vsi ti pojavi so povezani s SP v toliko, v kolikor kažejo, da zavedanje ni prvi pogoj kognitivne dejavnosti.

Pojavom, ki jih bomo obravnavali, je skupno to, da se jih subjekt ne zaveda, pa če gre za „resnično“ SP, to je, kadar je stimulus zares pod ugotovljenim pragom, ali pa če gre za t. i. „podzavestno percepcijo“, ki vključuje vse primere, ko se subjekt ne zaveda stimulusa. Vendar pa je tako razlikovanje težavno. Teorija o detekciji signalov (SDT) zavrača pojem praga kot fiksne točke, z domnevo, da teoretično vsi signali tvorijo kontinuum senzorne aktivnosti, na podlagi katere bazirajo odločitve, po drugi strani pa opozarja, da pojem praga vključuje senzorno in reakcijsko komponento.

VPLIV SUBLIMINALNEGA STIMULUSA NA PERCEPCIJO

Različni eksperimenti kažejo, da lahko subliminalni dražljaj vpliva tudi na že vzpostavljen percept, bodisi v smislu spremembe velikosti, ali pa glede na spremenjen pomen. Videti je, da percepcija zavisi od števila predzavestnih stopenj organizacije, ki vključujejo optično-spacialne, semantične, shematične in emotivne elemente. Pri nizki intenziteti stimulusa, ki ni zadostna za njegovo zavedanje, se že aktivirajo nevrnalni mehanizmi, ki so osnova konfiguracijske organizacije.

VPLIV SUBLIMINALNEGA STIMULUSA NA VERBALNO OBNAŠANJE

– Asociativni poskusi:

Dixon je subliminalno prezentiral številke, PO (poskusne osebe) pa so jih morale uganiti. Številke so bile 1,2 in 6, kar so PO vedele, uganiti so morale le, katera od njih jim je v danem trenutku prezentirana. Kadar je bil stimulus 6, so PO odgovarjale ustrezno, kadar pa je bil stimulus 1, je bil poleg pravilnega prav tako pogost odgovor 2. Tudi mnogi drugi eksperimenti so pokazali, da subliminalna stimulacija evocira odgovore, ki so običajne asociacije na stimulus. Varianta prej opisanega eksperimenta je uganjevanje številke od 1–9, pri čemer subjekti običajno odgovarjajo s številko, ki sledi stimulusu. Videti je, da subliminalni stimulus služi kot facilitacija že obstoječih asociacij med dražljajem in odgovorom. Zanimivo je, da to velja le za asociacije, ki so močno utrjene, medtem ko se pri laboratorijsko naučenih asociacijah to ne zgodi. Pogosti so tudi drugi semantično povezani odgovori: sinonimi, simbolični odgovori itd. Dejstvo, da so pogostejši odgovori z asociativnimi preizkušnjami, predvsem v zvezi s semantično generalizacijo (Razran, Reiss). Dražljaj vzbudi celotno asociacijsko mrežo, ne samo na zavestnem nivoju, temveč tudi na podzavestnem.

– Zožujoči vplivi zavedanja

Spence in Bressler sta subjektom subliminalno prezentirala nevtrarno besedo „hiša“, nato pa še številne nesmiselne zloge. Zatem so PO brale seznam besed, uganiti pa so morale, katere od njih so „videle“. Med temi besedami je bilo nekaj redkih in nekaj pogostih asociacij na „hišo“. Avtorja sta ugotavljala latenco odgovorov. Le-te so bile pomembno krajše za pogoste asociacije. Latence za kontrolne besede so se pojavljale, kot bi se po slučaju. Subjekti so večkrat odgovorili, da so videli pogoste asociacije kot redke ali kontrolne besede. Obstajala je še kontrolna skupina, ki je namesto stimulusa „hiša“ gledala prazen list, ter druga eksperimentalna skupina, kateri je bil stimulus „hiša“ prezentiran nad pragom zavedanja. Tudi v tej skupini so PO dajale več pritrilnih odgovorov na pogoste asociacije, ni pa bilo opaziti razlik v latenci. Avtorja sta zaključila, da se stimulus, ki se ga zavedamo, bolj odraža z direktnim verbalnim merilom, tisti, ki se ga ne zavedamo, pa z neverbalnim.

Razlika med nadpražnim in podpražnim dražljajem je, da pri prvem „zožujoči vplivi zavedanja“ omejujejo pozornost in s tem odgovore na običajne asociacije. Pri subliminalnem stimulusu, ki se izogne mehanizmu fokalne pozornosti, pa so vse asociacije potencialni odgovori. Ker je sorazmerno malo bližnjih asociacij in veliko daljnjih, bo v primeru nadpražne stimulacije proces odločanja potekal hitreje. Zaradi istega vzroka bo verjetnost „prepoznave“ nižja v subliminalnih pogojih, kjer je mnogo več aktiviranih asociacij, med katerimi je potrebno izbirati. Taka je interpretacija prej omenjenega eksperimenta, pa tudi mnogih drugih, ki so dali podobne rezultate.

Freud je trdil, da predzavestno mišljenje sledi na asociacijski način. Spence in Holland sta skušala to hipotezo preizkusiti. Njuna hipoteza je bila, da število asociacij na subliminalni stimulus presega število asociacij na isti stimulus, prezentiran supraliminalno. „Predzavestno mišljenje“ sta pojmovala kot predhodne fiziološke procese, ki nimajo

fenomenološke reprezentacije. Imela sta 3 skupine, ki so se učile serijo besed, med njimi asociacije na „sir“. Pred tem so eni skupini subliminalno prezentirali „sir“, drugi supraliminalno, tretji pa nič. Rezultati so podprli hipotezo, osebe v prvi skupini so dale znatno več asociacij na „sir“.

Na podlagi še dodatnih eksperimentov, ki so vsi potrdili hipotezo, je Holland zaključil, da je beseda, ki se je dejansko sicer ne zavedamo, vendar je dostopna priklicu, ekvivalentna subliminalnemu stimulusu. Mnogi drugi pojavi kažejo, da je restriktivni vpliv zavesti splošen princip cerebralnega funkcioniranja (satiacija).

Ideja, da ima zavest zožujoče učinke, je naletela na hud odpor, kljub temu da jo podpirajo mnogi pojavi (obseg pozornosti, obseg neposrednega pomnjenja . . .). Zavest regulirajo mnogi inhibitorni mehanizmi in je zelo omejena. Po Hebbu so ti inhibitorni mehanizmi bistveni za naš koncept realnosti, zlom teh mehanizmov pa vidimo v nekaterih primerih možganskih poškodb in v motnjah pozornosti pri akutni shizofreniji, kjer „vdirajo“ najrazličnejši asociativni odgovori.

– Problem simboličnih transformacij

Emocionalni subliminalni stimulusi delujejo podobno kot supraliminalni med spanjem. V obeh primerih lahko stimulus evocira simbolično reprezentacijo samega sebe, dela nekega doživetja ali pretiranje najpomembnejših aspektov. Še vedno je odprto vprašanje, ali simbol služi prekrivanju ali pa preprosto ponazarja primarni miselni proces, ki mu manjkajo omejujoči učinki zavedanja. Na podlagi tega se pojavi vprašanje, ali so simbolične transformacije omejene le na pogoje zmanjšane zavedanja, ali pa so morda vmesni stadij normalnega perceptualnega odgovora. Slednje pojmovanje vodi do „mikrogenetskega“ pristopa k percepciji, ki uporablja najrazličnejše tehnike, da zaustavi perceptualni proces v zgodnjem stadiju razvoja (kontrolirana hipoksija, droge, maskiranje nazaj, študij možganskih poškodb). Med najbolj znanimi pristaši te smeri je H. Werner. Znanе so njegove raziskave „prekognicije“, za katere je značilno, da prevladujejo telesni občutki kot deli kognicije, ter raziskave o dinamični oz. vektorialni naravi sfer pomena, ki jih osebe pogosto opisujejo kot: sila, smer, gibanje. Ugotovil je, da subjekti opisujejo besede v tujem jeziku v smislu globalnih impresij. Ti rezultati so zelo podobni perceptualnemu procesu pri afazijah in kažejo na to, da obstaja v normalnem perceptualnem procesu stadij, ko oseba nekako izlušči pomen, a je poimenovanje še nemogoče. Zaustavitev na tej stopnji lahko nastane zaradi zmanjšane učinka stimulusa zaradi ponavljanja (satiacija), možganske poškodbe ali spanja. Pomen na tej stopnji predstavljajo vse asociacije na stimulus, izmed katerih subjekt izbira reakcijo. V tej fazi je bolj svoboden v izbiri kot kasneje, ko poimenovanje „fiksira“ pojem (sekundarni miselni proces) in tako blokira asociacijsko aktivnost. Na podlagi tega si tudi lahko razlagamo emocionalno naravo odgovorov v primarnem miselnem procesu (ki deluje v sanjah, SP . . .) in se loči od sekundarnega miselnega procesa, ki deluje po logičnih načelih.

SP IN OSEBNOST

Gordon je ugotovil, da študentje na filozofski fakulteti bolje „ugibajo“ v pogojih SP kot študenti tehničnih fakultet. Razlike je pripisal naravnosti kognitivnega stila oziroma večje usmerjenosti slednjih na dobro strukturirane situacije, medtem ko so študenti filozofske fakultete bolj navajeni na nestrukturirano gradivo.

Allison je izvedel naslednji eksperiment: subjekti so morali poročati o spremembah na izrazu obraza, ob subliminalni prezentaciji besed „vesel“ in „žalosten“. To so izvajali v 2 pogojih. V prvem so dobili navodilo, naj napišejo vtise na čim bolj konsistenten, logičen način, tako da bodo dali enoten in povezan vtis osebnosti. V drugem eksperimentalnem pogoju so dobili navodilo, naj pišejo čim bolj svobodno, impresionistično, asociativno.

Rezultati so potrdili hipotezo, da kognitivna struktura, ki dopušča tudi manj logične in manj diferencirane elemente lažje dopušča vključitev novega elementa, oz. stimulusa.

POETZLOV FENOMEN

Vpliv subliminalnega dražljaja med budnostjo na kasnejše sanje je prvi prikazal Poetzl (1917). Ugotovil je, da se deli stimulusa, ki jih oseba zavestno opazi ob prezentaciji, kasneje ne pojavijo v sanjah ali halucinacijah. Ta pojav je imenoval zakon izključitve. Med drugimi je izvedel naslednji poskus: 12 moških in žensk je 1/100 sekunde gledalo diapozitiv, na katerem so bile neke ruševine. Le tisti deli diapozitiva, ki jih po prezentaciji subjekti niso obnovili, so se pojavili kasneje v sanjah. Poetzl je ločil 3 faktorje:

- senzorne, ki delujejo med samo prezentacijo in povzročajo fragmentacijo senzorne informacije, ki se nato razvija v več smereh,
- simbolične, ki so povezani s selekcijo materiala za sanje, ter
- motorične, ki se odražajo v premikih oči.

Njegovo delo predstavlja povezavo med fiziologijo in psihoanalizo. Nastanek pojava pripisuje omejeni kapaciteti kanala za zavestno reprezentacijo in mnogo večji kapaciteti za asimilacijo in vskladiščenje.

Vendar pa je pojav omejen na stanje pasivnosti in relaksacije, ki je potrebna ob prezentaciji dražljaja.

VPLIV POTREB NA PERCEPCIJO

Na tem področju je bilo izvedenih mnogo eksperimentov, znanih predvsem iz socialne psihologije. Odnosi med spominom, emocijami, potrebami in učinki subliminalne percepcije so se pokazali kot dokaj kompleksni. Videti je, da so v spominskem sistemu sledi grupirane glede na določene potrebe, s katerimi so bile asociirane. Čeprav je tu še mnogo neznanega, je videti, da se prav tako olajša selekcija določenih aspektov subliminalnega stimulusa, kadar neka potreba aktivira te sheme in s tem zniža prag za priklic tega kar vsebujejo. To se zgodi le, če se subjekt svoje potrebe zaveda. Vse to pa se še bolj zakomplicira z delovanjem emocij. Pomen subliminalnega stimulusa lahko povzroči emocionalne reakcije (fiziološke ali vedenjske), le malo pa je verjetno, da bo vplival na afektivno doživetje. Vendar pa se neko afektivno stanje lahko kombinira s tem stimulusom in ima facilitorni učinek na shemo za ustrezno potrebo (npr. občutki zavračanja ali lakote). V povezavi psihopatoloških aspektov subjektivnih afektivnih stanj z ustreznimi nagonskimi shemami, pa so subliminalni stimulusi celo bolj učinkoviti od supraliminalnih, ker obidejo omejujoče učinke zavesti.

PERCEPTUALNA OBRAMBA

Perceptualna obramba oz. prag prepoznavanja je za emocionalni stimulativni material včasih višji, včasih pa nižji kot pri nevtralnih besedah. Ta pojav so pripisovali najrazličnejšim mehanizmom. V začetnem obdobju so skušali predvsem dokazati njegov obstoj, v zadnjem času pa skušajo ločiti senzorne od reakcijskih dejavnikov. Raziskave potekajo v več smereh: 1. V prvo skupino spadajo poskusi dobiti „čisto mero“ perceptivne obrambe s tem, da ugotovijo posameznikove reakcije v odsotnosti stimulacije in jih nato „odštejejo“ od celotne reakcije v običajnem poskusu perceptualne obrambe. Ti eksperimenti so dokazali obstoj tega pojava ter odvisnost od nezavedne diskriminacije pomena stimulusa. Vendar niso ločili ali gre za resnično spremembo v senzornem sprejemanju ali pa za vpliv na reakcijo.

2. Drugi pristop je skušal ločiti input od outputa ter proučevati spremembe v pragu zavedanja in ne toliko v pragu prepoznavanja. Te študije so dokazale, da subliminalna stimulacija z emocionalnim materialom povzroči znatne spremembe v senzorni občutljivosti.

3. Tretja smer je skušala ugotavljati perceptivni prag na podlagi sprememb v elektroencefalogramu.

4. Temelj četrtega pristopa je bila teorija o detekciji signalov. Ločiti so skušali senzorne od reakcijskih efektov. Pokazalo se je, da spremembe v občutljivosti izzove specifičen pomen stimulusa in da ne gre za spremembe v procesu odločanja.

SELEKTIVNA POZORNOST

Selektivna pozornost in subliminalna percepcija predstavljata obe skrajni točki kontinuuma pri sprejemanju informacij. V novejšem času prevladujejo 4 modeli razlage selektivne percepcije:

1. Broadbent (1958): Informacije, ki prihajajo simultano, se prevajajo po različnih neodvisnih kanalih do selektivnega filtra. Ustrezne informacije, ki pridejo skozi filter se vskladiščijo v dolgoročnem spominu. Po tem modelu bazira selekcija bodisi na receptorju, ki sprejme informacijo, ali pa na značilnostih signala (frekvenca, intenziteta). V zvezi s premiki pozornosti ta teorija domneva, da kratkotrajni spomin (ki deluje pred filtriranjem) drži informacije iz drugih kanalov med tem časom, ko je pozornost usmerjena na en kanal. Teoriji očitajo, da ne polaga pomena na vsebino informacij, prav tako ne pojasni ugotovitve, da pomen signalov lahko preusmeri pozornost iz enega fizičnega kanala v drugega.

2. Treismanova (1969) domneva dvostopenjski proces selekcije. V prvi fazi se vrši analiza signalov glede njihove fizične značilnosti in povzroči razredčenje signalov v odvisnosti od njihove fizične relevantnosti. Na drugi stopnji pa vsi signali, ne glede na to ali so bili razredčeni ali ne, pridejo do razpoznavalca vzorcev. V tej fazi zavisi selekcija končne reakcije (oziroma vstop v zavest) od 2 faktorjev: od jakosti signala ter od praga ustrezne enote besednjaka v prepoznavalcu vzorcev. Po tem modelu imajo emocionalno važne enote permanentno znižan prag in jih zavestno prepoznamo celo takrat, če so irelevantne in zato razredčene. Trditev, da informacija, na katero nismo pozorni, ni blokirana, temveč se le razredči, je v skladu z ugotovitvijo, (Moray, 1954) da pomembne informacije, vključene v irelevantno ali zavrženo sporočilo, lahko kljub temu privabijo pozornost. Ker implicira predzavestno diskriminacijo signalov, ki morda nikoli ne bodo prišli v zavest, je ta teorija konsistentna s SP. Prav tako je ideja, da prag za enote besednjaka variira kot funkcija emocionalne pomembnosti, kompatibilna s pojavom perceptualne obrambe.

3. Deutsch in Deutsch (1963) sta razvila podoben model za selektivno pozornost. Opustila sta pojem primarne analize in razredčenja fizično irelevantnih dražljajev. Trdita, da selekcija sledi popolni analizi vseh inputov v prepoznavalcu vzorcev, ki je tak, kot je opisan zgoraj.

4. Popolnoma drugačno teorijo pa zagovarjata Schmid in Kristofferson (1963). Bistvo te teorije je, da pozornost odraža periodično (v rednih razmakih) preklapljanje iz enega kanala na drugega. Periodičnost je kontrolirana od znotraj in je neodvisna od senzornih dejavnikov. Podaljšana pozornost bi bila tako rezultat povečanja period na nekem kanalu.

Kljub njihovi medsebojni različnosti je vsak teh modelov, sposoben pojasniti nekatera dognanja s tega področja, zato je odločitev med njimi zaenkrat še nemogoča. Vsi modeli pa implicirajo, da se procesi odločanja vršijo pred prihodom senzornega stimulusa v zavest, saj je diskriminacija brez zavedanja nujni pogoj selektivne pozornosti.

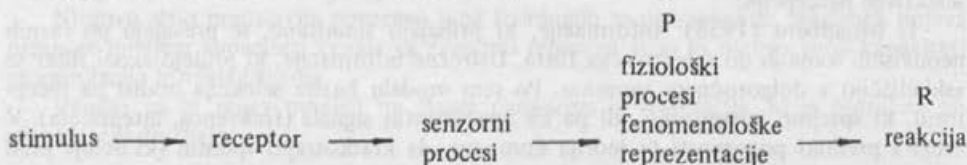
Motnje selektivne percepcije in posledice subliminalne stimulacije so si do neke mere podobne. Werner (1956) je ugotovil, da pri možganskih poškodbah kot tudi pri normalnih, ki so bili podvrženi subliminalni stimulaciji, dražljaj izzove odgovor, ki ni pravilna identifikacija pač pa spada v isto pojmovno kategorijo. V obeh primerih je proces selektivne pozornosti okrnjen in lahko doseže le grobo klasifikacijo sporočila.

Sommer (1960) in drugi so opozorili na bizarnost asociacij, ki sledijo subliminalni stimulaciji in ki je podobna bizarnosti, ki spremlja motnje pozornosti pri shizofreniji (v akutni fazi je pozornost razširjena, v kronični pa zožena). Glavni vzrok kognitivne neuspešnosti shizofrenikov naj bi bila motnja v delovanju selektivne pozornosti in zato prevelik dotok informacij.

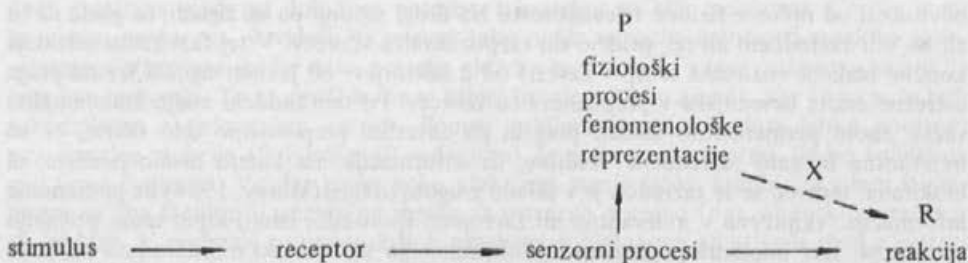
Teoretske osnove za razlago subliminalne percepcije.

Fenomenološka reprezentacija kot paralelni sistem

Teorija mentalnih slik, ki jo podpira tako zdrav razum kot introspektivne analize, pravi, da reakcije na objekte zunanjega sveta ne vzbudijo niti objekti niti stimuli, ki jih oddajajo, temveč subjektivni korelat ali notranja slika teh objektov:

Možna pa je tudi drugačna teorija o odnosu med zavestjo in obnašanjem, namreč, da nekateri fiziološki procesi, ki jih povzroči senzorna stimulacija, privedejo do zavedanja dražljaja, drugi pa ne. Pri tem reprezentacija ni niti nujna posledica učinkovite stimulacije niti ni nujen pogoj za reakcijo:

Tu ni nikakršne logične nujnosti za pot x. Medtem ko senzorni procesi vplivajo na reakcijo direktno, pa tisti, ki prekoračijo določen nivo energije, povzročijo tudi fenomenološko reprezentacijo stimulativnega objekta. Z drugimi besedami, cerebralni procesi, ki vodijo do zavedanja stimulusa, pripadajo sistemu, ki je paralelen s sistemom dražljaj – reakcija.

Arnold (1960) imenuje ta drugi sistem, ki omogoča reprezentacijo, „sistem zavestnega ocenjevanja“ (conscious estimative system). Hernandez-Peon (1967) pa „sistem zavestnega doživljanja“.

V normalnem budnem stanju oba sistema, fiziološko-vedenjski in fiziološko-fenomenalni, delujeta kot celota. Iz tega so mnogi izvajali, da sta oba procesa neločljiva. In vendar je mnogo pojavov, ko imamo fenomenalno reprezentacijo v odsotnosti zunanje stimulacije. Ta relativna avtonomija obeh sistemov odpira nove smeri za raziskovanje. Po eni strani je to dokaz, da je za fenomenološko doživljanje potrebno le določeno cerebral-

no stanje in vskladiščene informacije, brez vsakršne neposredne zunanje stimulacije. Tako pa bomo morda lahko odkrili in pojasnili odnos med zavedanjem in obnašanjem ter naravo zavedanja samega. Obstoj dveh sistemov pa je tudi osnova za SP. Dixon išče domnevne fiziološke razlage v recipročnem odnosu med limbičnim in klasičnimi sistemi vzburjenja. Na temelju znanih razlik med učinki obeh sistemov vzburjenja je postavil hipotezo, da je stimulacija pod pragom zavedanja nezadostna za kortikalni proces, ki ga mediira klasični sistem, pač pa je zadostna za proces ki ga upravlja limbični sistem. To hipotezo naj bi potrjevale naslednje ugotovitve:

1. Podobnost med reakcijami na pomen subliminalnega stimulusa in med kognitivno-
-emotivnimi značilnostmi endogeno povzročenih perceptivnih doživetij, kot so predstave, sanje, halucinacije.

2. Odvisnost subliminalnih pojavov od stimulacije, ki je **dovolj** podpražna, ter od stanja relativno nizke vzburjenosti. Ugotovili so namreč, da dražljaji, ki se zelo približujejo pragu, ne povzročijo omenjenih subliminalnih pojavov. Spence (1968) pa je ugotovil, da je dovzetnost za subliminalno stimulacijo v obratnem sorazmerju s stopnjo vzburjenosti (arousal level).

3. Strukture limbičnega kroga so ne samo zmožne inducirati neokortikalno desinhronizacijo v stanju nizke vzburjenosti, temveč sodelujejo tudi pri mediaciji emocionalno determiniranih procesov pomnjenja.

4. Zunanji stimulus med spanjem povzroči elektrofiziološke korelate kortikalne diskriminacije in se lahko vključi v sanje.

Če pojmuje zavest kot produkt evolucije, pri čemer se S-R obnašanje brez zavesti mediira prek filogenetsko zgodnejših cerebralnih mehanizmov, ni nič čudnega, če se vedenjska aktivnost še nadalje javlja, če pride do izgube zavesti. Le-ta mediira le najvišje oblike obnašanja in finejšo diskriminacijo.

ALTERNATIVE SP

Pojave, ki jih pojasnjujemo s SP, so mnogi skušali razložiti tudi drugače. Ena od teh hipotez je **hipoteza delnih znakov** (partial cue). Ta hipoteza ne more razložiti smiselne podobnosti in je omejena le na primere strukturne podobnosti med dražljajem in odgovorom. Eksperimenti, ki so pokazali, da je vpliv subliminalnega stimulusa drugačen od vpliva supraliminalnega, zavračajo to hipotezo in podobne, ki skušajo zanikati subliminalnost stimulusa.

Druga tovrstna hipoteza je **eksperimentatorjev efekt** (Rosenthal, 1963). Vendar bi tako težko pojasnili številne eksperimente, kjer eksperimentatorji sploh niso vedeli za namen preizkusa. Poleg tega že sam eksperimentatorjev efekt vključuje elemente, ki so blizu SP (percepcija „nevidnih“ znakov, ki jih oddaja eksperimentator, njegovih pričakovanj itd.)

Poleg tega je poznan še koncept **subcepcije**, katerega prvotni pomen je bil, da subliminalni stimulusi vplivajo na avtonomno aktivnost (GSR), ne pa tudi na verbalno (Lazarus in Mc Cleary). Kasneje so najrazličnejši avtorji preizkušali razne možne povezave med avtonomno aktivnostjo in verbalnimi odgovori. Nazadnje se je izkazalo, da so bile razlike med obema meriloma rezultat neustrezne metodologije.

PRAKTIČNE IMPLIKACIJE SP

Odpor, ki ga je toliko časa povzročala ideja SP, je kar težko razumljiv, saj s fiziološkega stališča ni ničesar, kar bi temu nasprotovalo, prej obratno. Vsa mistifikacija, ki se je napletla okoli njega, je popolnoma nepotrebna in morda bolj kot strah pred „neznan-

stvenostjo“ odraža človekov emocionalni odpor do ideje, da bi človekovo vedenje lahko kontrolirali od zunaj, tako da se sam tega sploh ne bi zavedal. V začetku je v nekaterih krogih skoraj zavladała panika in nekateri so celo obtoževali TV, da ta pojav zlorablja. Danes je jasno, da zlorabe niso mogoče, saj je pojav zelo občutljiv, učinki pa sorazmerno kratkotrajni in omejeni. SP ima zaenkrat le teoretičen pomen in se je izkazala kot zelo ploden koncept, saj je vzpodbudila mnoge pomembne raziskave na področju vzburljenja in zavesti. Čeprav, kot že rečeno, direktne zlorabe SP niso mogoče, pa rezultati, ki kažejo, da tako subliminalna kot tudi vsaka druga pretirana stimulacija vodi do zloma mehanizmov selektivne pozornosti nasploh, dajejo misliti. Moderni človek je kronično izpostavljen pretirani stimulaciji, iz česar lahko sklepamo, da so njegove zmožnosti za selekcijo informacij bistveno zmanjšane.

Lit.: Dixon: Subliminal perception, The nature of controversy Mc Graw-Hill, 1971.

Sistem psihoprognostičnega ocenjevanja

Borut Šali

Psihološka prognoza je napovedna ocena individualnih dogodkov, odvisnih od duševnih dejavnikov (na primer: poteka ali ravni duševnega razvoja, vzorcev vedenja, šolskega uspeha, terapevtskega rezultata itd.).

Psihološke napovedne ocene so bistveno pomembna sestavina uporabno usmerjenega psihološkega delovanja. Uporabljajo se v klinični psihologiji, pri psihološkem svetovanju, psihoterapiji, šolski psihologiji, poklicnem svetovanju itd., skratka, na vseh področjih uporabne psihologije (pa tudi v strokovnih vejah, denimo psihiatriji, ki jim je psihologija pomožna veda).

Predmet progностiciranja so predvsem tile vidiki duševnega dogajanja ali duševno pogojenih dogodkov:

- raven splošnega duševnega razvoja,
- raven ožjih območij duševnega razvoja (na primer: intelektualnega, psihomotoričnega, emocionalnega, socialnega ali moralnega razvoja),
- učni ali šolski uspeh,
- delovni ali poklicni uspeh,
- socialni uspeh,
- nastanek duševnega obolenja ali motnje v duševnem funkcioniranju,
- potek duševnega obolenja ali motnje,
- izid duševnega obolenja ali motnje,
- potek terapije, svetovanja, korekcije ali druge vrste duševne pomoči,
- izid ali uspeh pomoči.

Nastanek, potek in izid duševnega obolenja ali motnje ter potek in uspeh terapije so seveda tudi predmet *medicinskega progностiciranja*.

Zgoraj našteté ožje vsebine psihoprognostičnega ocenjevanja je mogoče klasificirati v te *osnovne skupine*:

1. napoved duševnega razvoja (t.i. razvojna prognoza),
2. napoved socialnega, učnega, šolskega, poklicnega ali drugega uspeha (t.i. socialna, šolska, učna, poklicna itd. prognoza),
3. napoved nastanka, poteka in izida duševnega obolenja ali motnje v duševnem delovanju (t.i. bolezenska prognoza),
4. napoved poteka in uspeha terapije in drugih vrst duševne pomoči (t.i. terapevtska prognoza).

Razlikujemo med dvema *načinoma* progностiciranja, t.j. med implicitno in eksplicitno prognozo.

Implicitna prognoza je napovedna ocena, zaobsežena v diagnostični sodbi ali izjavi; tiče se predvsem poteka in izida obolenja ali motnje ter možnosti za terapijo oziroma ozdravitev (na primer: diagnoza „oligofrenija“ vključuje prognostično trditev o stacionarnosti okvare in njeni nedostopnosti za terapijo).

Eksplicitna prognoza je samostojna napovedna ocena individualnih duševnih dogodkov ali dogodkov, odvisnih od duševnih dejavnikov (na primer: pri N.N. se bo razvila nevrotična osebnostna struktura).

Psihoprognostično ocenjevanje ima tale temeljna *izhodišča*:

1. diagnozo posameznikovega bolezenskega stanja,
2. oceno njegove osebnosti,

3. oceno njegove notranje in zunanje situacije.

4. predvidevanje njegove prihodnje notranje in zunanje situacije.

Ker je posameznikovo prihodnje duševno stanje ali vedenje odvisno od množstva raznovrstnih, med seboj povezanih, interaktivnih in zato slabo preglednih spremenljivk, so vse prognostične sodbe bolj ali manj *aproksimativne* in *verjetnostne*.

Pri oblikovanju prognostičnih ocen se opiramo na različne *kriterije* (na primer: življenjska starost, inteligentnost, socialni položaj, vrsta obolenja itd.), ki zadevajo bodisi posameznikovo osebno stanje ali njegovo zunanjo situacijo.

Da bi bili psihoprognostični kriteriji kar se da pregledni in praktično uporabni, jih skušamo ustrezno klasificirati in sistemizirati (na primer: (a) kriteriji v zvezi z bolnikovim telesnim stanjem; (b) kriteriji v zvezi z bolnikovo osebnostjo; (c) kriteriji v zvezi z bolnikovo socialno situacijo – itd.).

Z *metričnega* stališča razlikujemo med tema dvema vrstama psihoprognostičnih kriterijev:

1. *kategorialni* kriteriji (v smislu kakovostnih danosti ali nominalne diskriminacije; na primer: p.o. je poročena, brezposelna ipd.);

2. *dimenzionalni* kriteriji (v smislu količinskih spremenljivk ali ordinalne diskriminacije; na primer: p.o. je nadpoprečno inteligentna, stara 31 let ipd.).

Pri *oblikovanju* prognostične ocene upoštevamo najprej pomen *posameznih* napovednih kriterijev (t.i. prognostičnih indikatorjev); nato ugotavljamo njihov *sintetični* ali integralni pomen. Končno prognostično oceno razumemo kot nekakšno rezultanto, izpeljano iz posameznih bodisi konvergentnih ali divergentnih delnih prognostičnih ugotovitev. To seveda ni mehaničen postopek. Napak bi bilo, denimo, sklepati takole: tri dejstva govore za ugodno prognozo, dve za neugodno; torej bo prognostična ocena pretežno pozitivna. Odločilno je, kakšen in kolikšen je pomen posameznih prognostičnih spremenljivk v njihovem medsebojnem razmerju ali **celostnem kontekstu**. Poznamo prognostične dejavnike, katerih pomen je bodisi pozitiven ali negativen (izključno pozitivnega pomena je na primer višja socialna zrelost, izključno negativnega pomena pa, denimo, rigidna osebna struktura). Pomen večine psihoprognostičnih dejavnikov pa je *relativen*, t.j. (so)določen s pomenom drugih prisotnih prognostičnih faktorjev (na primer: nižja starost je lahko v kontekstu A prognostično ugodna, v kontekstu B pa neugodna).

Miselna metoda prognosticiranja je torej izrazito *analitično – sintetičnega* tipa.

Prognostične ocene izražamo v *formalnološki obliki* verjetnostnih in/ali hipotetičnih sodb.

Verjetnostna ali problematična sodba: A je verjetno B (na primer: v družinski situaciji X bo otrok verjetno postal Y). – *Hipotetična* ali pogojna sodba: če je A B, je C D (na primer: če bo otrokova situacija X, bo postal Y). – *Kombinirana*, verjetnostno – hipotetična sodba: če je A B, je C verjetno D (na primer: če bo otrokova situacija X, bo verjetno postal Y).

Prognostično oceno je treba izraziti v *konkretnih vedenjskih in situacijskih kategorijah*. Ustrezno konkretizirana prognostična izjava je na primer tale: „Pri N.N. se bo verjetno nadaljevalo delinkventno vedenje (potepanje, kraja), dokler bo živel s svojimi starši“ (primer nekonkretizirane izjave: „N.N. bo verjetno toliko časa problematičen, dokler se njegova situacija ne spremeni“).

Prognostično oceno *stopnjujemo*, v splošno opisni obliki, na primer takole:

a) varianta s 5 stopnjami:

– zelo ugodna prognoza,

– ugodna prognoza,

– manj ugodna prognoza (ali drugače: komaj še ugodna prognoza, problematična prognoza ali pod.),

- neugodna prognoza,
- skrajno neugodna prognoza.
- b) varianta s 3 stopnjami:
  - ugodna prognoza,
  - manj ugodna prognoza,
  - neugodna prognoza.

Spodaj prikazana *splošna shema terapevtskih prognostičnih kriterijev* nam rabi le za *orientacijo*. Za posamezne vrste obolenj ali motenj so namreč potrebne še *specifične* prognostične sheme. Samo na podlagi specifično usmerjenih prognostičnih sistemov lahko pričakujemo optimalno veljavne in uporabne napovedne ocene. Pri tem tudi ne gre prezreti, da uporabljajo na primer posamezne terapevtske šole svoje posebne prognostične kriterije in norme.

SPLOŠNA SHEMA PSIHOTERAPEVTSKIH PROGNOŠTIČNIH KRITERIJEV

A – Posameznikovo osebno stanje

1. Duševna konstitucija
  - a) Steničnost
  - b) Normalnost, neizjemnost
  - a) Asteničnost
  - b) Nenormalnost, izjemnost (hiper-ali hipomotoričnost, hiper- ali hipoagresivnost, hiper- ali hiposeksualnost, hiper- ali hipovolitivnost, hiper- ali hiposenzibilnost itd.)
2. Razmerje med konstitucijskim in miljejskim deležem motenosti
  - + Prevladovanje miljejskega vpliva nad ustreznim konstitucijskim faktorjem
  - Prevladovanje konstitucijskega faktorja nad kvarnim vplivom okolja
3. Vitalnost
  - + Močna vitalnost
  - Šibka vitalnost
4. Telesno zdravje
  - + a) Dobro splošno telesno zdravje; odpornost nasproti boleznim
  - + b) Negativen somatski medicinski izvid
  - a) Slabo splošno telesno zdravje; neodpornost do bolezni; bolehnost
  - b) Pozitiven somatski medicinski izvid
5. Življenjska starost
  - + Nižja starost
  - Višja starost (nad 50 let)
6. Inteligentnost
  - + Višja stopnja inteligentnosti (vsaj poprečna)
  - Nižja stopnja inteligentnosti
7. Duševna zrelost
  - + Večja duševna zrelost
  - Manjša duševna zrelost
8. Sposobnost samoopazovanja in verbalizacije
  - + Večja sposobnost samoopazovanja in verbalizacije osebnega izkustva
  - Manjša sposobnost samoopazovanja in verbalizacije osebnega izkustva
9. Sposobnost transferja
  - + Večja sposobnost čustvenega transferja (t.j. prenosa čustev s prejšnjih relacijskih oseb na terapevta)
  - Manjša sposobnost čustvenega transferja

10. Posebne sposobnosti
- + Razne vrste nadarjenosti; kreativnost
  - Brez nadarjenosti; nekreativnost
11. Čustvovanje
- + a) Stabilno čustvovanje
  - b) Večja čustvena odzivnost
  - c) Učinkovito krmiljeno, kontrolirano in obvladano čustvovanje
  - a) Labilno, impulzivno čustvovanje
  - b) Manjša čustvena odzivnost
  - c) Pomanjkljivo krmiljeno, nekontrolirano in neobvladano čustvovanje
12. Sugestibilnost
- + Intenzivna pozitivna sugestibilnost
  - Ekstenzivna ali intenzivna negativna sugestibilnost
13. Frustracijska toleranca
- + Visok prag frustracijske tolerance
  - Nizek prag frustracijske tolerance
14. Obrambno ali prilagojevalno vedenje
- + a) Ugodnejši obrambni mehanizmi: kompenzacija, nadkompenzacija, sublimacija, identifikacija itd.
  - b) Nekomplicirano obrambno vedenje
  - c) Manjša pomembnost obrambnega reagiranja v celotnem sistemu duševne aktivnosti
  - a) Izrazito neugodni obrambni mehanizmi: potlačitev, izolacija, paranoidea projekcija, ideološka fiksacija itd.
  - b) Komplicirano obrambno vedenje (t.j. zapleten sistem hkratnih in zaporednih obrambnih mehanizmov ali dinamizmov)
  - c) Večja pomembnost obrambnega reagiranja v celotnem sistemu duševne aktivnosti
15. Socialni stik
- + a) Močnejša potreba po družbi in sožitju s soljudmi; družabnost
  - b) Intenzivnejši socialni stik; globlji raport
  - a) Šibkejša potreba po družbi in sožitju s soljudmi; nedružabnost
  - b) Pomanjkljiv ali omejen socialni stik; plitev raport
16. Prilagojenost stvarnosti
- + Dobra prilagojenost v več življenjskih območjih
  - Neprilagojenost v vseh ali v večini življenjskih območij
17. Moralnost in družbena prilagojenost
- + a) Identifikacija s pozitivnimi etičnimi normami ali moralnimi vrednotami
  - b) Moralna zrelost
  - c) Družbena (socialna) prilagojenost: socialnost
  - a) Identifikacija z moralno negativnimi vrednotami; neidentificiranje z etičnimi normami
  - b) Moralna nezrelost
  - c) Družbena neprilagojenost (disocialnost)
18. Delovne navade
- + Dobro razvite delovne navade
  - Pomanjkljivo ali nezadostno razvite delovne navade
19. Odnos do življenja
- + Pozitiven, pritrjevalen odnos do življenja; optimizem
  - Negativen, zanikovalen odnos do življenja; pesimizem; suicidalnost

20. Stvarnost motivacijskih ciljev
  - + Realistični, uresničljivi motivacijski cilji
  - Nerealistični, neuresničljivi motivacijski cilji
21. Socialni položaj
  - + a) Pomembnejši socialni dosežki v dosedanem razvoju
  - b) Ugleden socialni položaj
  - c) Večje socialne obveznosti (na primer: skrb za družino itd.)
  - a) Brez pomembnejših socialnih dosežkov v dosedanem razvoju
  - b) Neugleden socialni položaj
  - c) Manjše socialne obveznosti ali brez posebnih socialnih dolžnosti
22. Zgodnjeotroški razvoj
  - + Ugoden, nemoten zgodnjeotroški razvoj
  - Neugoden, moten zgodnjeotroški razvoj
23. Odpornost simptomov
  - + Manj odporni simptomi
  - Bolj odporni simptomi
24. Trajanje ali kronificiranost obolenja
  - + Psihonevrotsko obolenje traja manj kot 10 let
  - Psihonevrotsko obolenje traja več kot 10 let
25. Mehanizem „začaranega kroga“
  - + Manj utrjen in lažje dostopen mehanizem „začaranega kroga“
  - Bolj utrjen in težje dostopen mehanizem „začaranega kroga“
26. Posledični pojavi zavrtosti
  - + a) Odsotnost ali manjša mera lagodnosti
  - b) Brez pretiranih pričakovanj in zahtev
  - a) Večja mera lagodnosti
  - b) Pretirana pričakovanja in zahteve
27. Razvojna faza v času nastanka motnje
  - + Nastanek motnje v nespecifični razvojni fazi
  - Nastanek motnje v specifični razvojni fazi
28. Etiologija motenosti
  - + Terapevtsko dostopnejše vrste motenosti (na primer: situacijsko ali aktualno miljejsko povzročene težave)
  - Terapevtsko manj dostopne vrste motenosti (na primer: psihopatije)
29. Pritiskanje bolezní
  - + Hujše pritiskanje bolezní
  - Blažje pritiskanje bolezní

B – Posameznikova zunanja situacija

1. Odnosi v družini
  - + a) Urejeni, pozitivni odnosi v družini
  - b) Harmoničen zakon staršev
  - a) Neurejeni, moteni odnosi v družini
  - b) Neharmoničen, problematičen zakon staršev
2. Osebnost staršev
  - + Zrela, uravnovešena, prilagojena in zdrava osebnost staršev
  - Nezrela, neuravnovešena, neprilagojena in motena ali abnormna osebnost staršev
3. Odvisnost otrokovih staršev
  - + Relativna neodvisnost ali normalna odvisnost otrokovih staršev od njihovih roditeljev

- Čezmerna odvisnost otrokovih staršev od njihovih roditeljev
- 4. Vzgojno ravnanje z otrokom
  - + Primerno, pozitivno vzgojno ravnanje z otrokom
  - Neprimerno, kvarno vzgojno ravnanje z otrokom (na primer: čezmerno varovanje, pretirano discipliniranje, razvajanje itd.)
- 5. Nadzor nad otrokom
  - + Učinkovit, zadosten nadzor nad otrokom
  - Neučinkovit, nezadosten nadzor nad otrokom
- 6. Otrokova družčina
  - + Pozitivna družčina; prijatelji in tovariši s pozitivnim vplivom na otroka
  - Negativna družčina; prijatelji in tovariši s kvarnim vplivom na otroka
- 7. Socialne izgube
  - + Brez posebne socialne izgube
  - Huda socialna izguba (na primer: očeta, matere)
- 8. Posebne težave v družini
  - + Brez posebnih težav ali zapletov v družini
  - Posebne težave v družini (na primer: bolezen družinskega člana, brezposelnost, daljša odsotnost enega ali obeh staršev, alkoholizem družinskega člana itd.)
- 9. Druge neugodne okoliščine
  - + Brez drugih neugodnih okoliščin
  - Druge neugodne okoliščine (na primer: resnična krivda, pravni zaplet, izključitev iz šole, brezposelnost itd.)
- 10. Odnos socialnega okolja do simptomov
  - + Nevtralen odnos socialnega okolja do simptomov
  - Socialno okolje „nagraduje“ bolnika z različnimi olajšavami, prednostmi in podobnimi pozitivnimi podkrepitelji
- 11. Odnos relacijskih oseb do terapije
  - + Pozitiven odnos relacijskih oseb (družinskih članov, prijateljev itd.) do terapije
  - Negativen odnos relacijskih oseb do terapije (na primer: podcenjevanje, zasmehovanje, zastraševanje itd.)
- 12. Dostopnost terapije
  - + Geografska bližina, ugodne prometne zveze, potreben čas, finančna sredstva in druge ugodne okoliščine za udeležbo na terapiji
  - Geografska oddaljenost, neugodne prometne zveze, pomanjkanje časa, finančna nesposobnost ali druge ovire za udeležbo na terapiji.

Želim si, da bi tukaj prikazana splošna shema psihoterapevtskih prognozičnih kriterijev (ki seveda ni brez pomanjkljivosti) koristila pri izdelavi specifičnih psihoprognostičnih shem oziroma služila kot okvirno vodilo pri praktičnem in raziskovalnem psihološkem delu toliko časa, dokler se ne dokopljemo do bolj specifičnih rešitev.

Grafologija kot psihodiagnostična disciplina

Anton Trstenjak

I.

O grafologiji kot razlagi človeške osebnosti na podlagi pisave (grško: grafein = pisati, logia = besedje ali nauk) je težko govoriti, ker ji strogo psihometrično usmerjeni psihologi očitajo, da je premalo „eksaktna“, torej premalo znanstvena. Morda botruje takemu gledanju na grafologijo še nekaj ostankov iz preteklosti, ko je bila še res na neznanstveni ali vsaj samo na predznanstveni stopnji, in ko so kot „grafologi“ nastopali ljudje brez prave strokovne in znanstvene formacije ter jo ponujali kot nekakšno vedeževalno umetelnost, podobno astrologiji in hiromatiji. Kolikor pa so strokovnjaki neodvisni od tega mišljenja preteklosti, je ozadje njihove kritike v izključni „naravoslovni zavesti“ skrajnih predstavnikov psihološke znanosti, ki načelno odklanjajo vsa psihodiagnostična sredstva kot znanstveno neuporabna, ker da niso dovolj objektivna in da se zato ne dajo niti dovolj preverjati niti ne nudijo podlage za zanesljivo napovedovanje. Zanje je znanstveno samo to, kar je eksaktno merljivo. Tako pa se grafologija znajde na mah kot tarča ugovorov na isti ravni kot vsi tako imenovani projektivni psihodiagnostični testi.

Pravzaprav pa so takšni in podobni pomisleki vendarle že bolj zadeva polpreteklosti kot aktualno diskutirana problematika. Danes so si psihologi glede vrednotenja različnih prepoznavnih sredstev že mnogo bolj edini. Pojmi so glede tega že mnogo bolj razčiščeni. Noben trezno misleč psiholog danes ne more več dajati prednosti samo eni vrsti testov in pri tem odklanjati vse druge metode.

Z ene strani je namreč res, da imajo psihodiagnostična sredstva, kakršna je grafološka analiza pisave, premalo eksaktne, merljive natančnosti, ker njen cilj sploh ni v postavljanju kvantitativnih merilnih lestvic, marveč v odkrivanju kvalitativnih razlik v osebnosti. Temeljna razlika med psihometričnimi in psihodiagnostičnimi tehnikami je torej že v cilju samem. Zato pa je povsem naravno, da je tudi „uspeh“, ki ga s tako različno postavljenimi cilji dosegamo, precej različen. Čeprav psihodiagnostična sredstva, kakršna imamo v grafologiji, ne nudijo natančno merljivih kvantitativnih lestvic, pa prav zato človekovo osebnost v njenih diferencialnih lastnostih zajamejo mnogo širše in globlje kot gola psihometrična sredstva.

Z druge strani pa je enako res, da psihometrične tehnike delajo na podlagi enoumno merljivih kvantitativnih lestvic, da so zato vsaj v tem povsem eksaktne, da pa prav zato ne morejo povsem prodreti v jedro osebnosti, ker z enostransko ugotovljenih kvantitativnih podatkov nikakor ne moremo enoumno sklepati na kvalitativne razlike glede lastnosti osebnosti. To velja že za prototip številčno določenih meritev, za tako imenovani inteligenci kvocient, na podlagi katerega smemo delati le zelo omejene in previdne sklepe o „funkciji tako dobljene inteligence“.

V glavnem bi lahko okvirno razlikovali vsaj pet možnosti, kako priti do spoznanja človekovih individualnih razlik ali do tako imenovane diferencialne psihologije: 1. iz telesne podobe sklepamo na „sorodne“ duševne lastnosti (fiziognomika), podobno sklepamo 2. iz telesnih izrazov (patognomika), kakor je izraz na obrazu ali mimika, način govora in hoje, a tudi iz pisave kot posebnega načina izražanja psihofizičnih kretenj (grafologija); 3. iz dosežkov (storilnosti, znanja, uspehov ipd.), 4. iz ravnanja (behavior) in 5. iz stopenj individualnega razvoja.

Vsi ti različni pristopi k prepoznavanju človeka imajo svoje daljnje predhodnike v predznanstvenih prizadevanjih in se nadaljujejo v sodobnih znanstvenih, že bolj ali manj preizkušenih metodah. Nekateri od teh poskusov zlepa ne bodo prišli do stopnje eksaktnega raziskovanja. Tudi grafologijo bi po mnenju Karla Josefa Groffmanna veljalo, da pomeni njeno psihodiagnostično prizadevanje le nekakšno stransko linijo v razvoju psihološke diagnostike.¹

Če smo namreč ugotovili, da sodi grafologija v nasprotju s psihometričnimi testi v okvir projektivnih tehnik, da pa je vendarle patognomskega izvora, potem tu ne moremo neposredno govoriti o projekcijah, marveč predvsem o izrazih. In če smo ugotovili glavni razloček med psihometričnimi in projektivnimi tehnikami v objektivnosti oziroma subjektivnosti, potem moramo reči, da so izrazi, kolikor predstavljajo neposredne psihofizične kretnje organizma, vedno nekaj objektivnega, so neposredni „behavior“, vedenje, obnašanje, ravnanje. To pa velja v jedru prav za pisavo. Pisava v bistvu ni nič drugega ko psihofizična kretnja organizma, registrirana v obliki potez ali krivulj na pisalni površini. Grafologija je potemtakem nauk o psihofizičnih kretnjah posameznika, kolikor so kot pisane krivulje registrirane na pisalnem materialu. Grafologija tedaj v bistvu sploh ni „projekcija“ in zato tudi ni nekaj pretežno subjektivnega, kakor so projekcije s projektivnimi testi.

Če torej postavljajo grafologijo v okvir projektivnih tehnik, to ni povsem pravilno. Vsekakor moramo v tem primeru vse neposredne izrazne tehnike razlikovati od čistih projektivnih tehnik, kakor sta npr. Rorschachova z znanimi simetričnimi „tintnimi madeži“ in TAT (Thematic Apperception Test) z večumnimi nejasnimi slikami.

A tudi v okviru izraznih testov ima grafološka analiza zopet svoje posebno mesto in se razlikuje prav po stopnji večje objektivnosti.

Če natančneje primerjamo projektivne tehnike z izraznimi, vidimo, da je v projektivnem testu „vse“ subjektivno, vsekakor pa je ta subjektivnost v ospredju v dveh odločilnih fazah: 1. subjektivna je že projekcija, to je vnašanje vsebine in pomena v samo na sebi nejasno in zato pomensko nedoločeno sliko; zlasti pa je pri tem subjektivno tudi individualno besedno izražanje testirane osebe, tako da ga je le težko zanesljivo spravljati na nekaj skupnih imenovalcev, po katerih naj bi psiholog ocenjeval odgovore; 2. prav tako je subjektivno tudi psihologovo razlaganje teh odgovorov ali projekcij, to pa tem bolj, ker mu služi kot kriterij za interpretacijo vedno posebna filozofija, ki mu nudi „principe“ za razlago simboličnosti izrazov itd. Pri izraznih testih, vsaj kolikor gre za pisavne kretnje, pa moramo priznati, da je prva faza mnogo manj subjektivna; kajti pisava kot „psihofizična kretnja“ je prvič že sama na sebi objektivna, bolj ali manj podzavesten izraz organizma, kakršnega v bistvu srečujemo tudi v živalskem svetu, je torej izraz „obnašanja“ ali behavior; drugič pa je kot taka neodvisna od človekovega besednega izražanja in njegove dvoumnosti. Pač pa je pri grafologiji druga faza, to je psihologova interpretacija zopet v mnogočem odvisna od njegovih subjektivnih posebnosti: znanja, nazorov, šole, značaja ipd. Ta druga faza je kajpak v svoji subjektivnosti odvisna v veliki meri tudi od cilja, ki ga ima psiholog pred očmi: čim manj grafológ od svoje vede pričakuje, tem bolj lahko ostane v okviru objektivnosti. Obratno pa velja, da je subjektivnost tem večja, čim več hoče dognati samo na podlagi pisave; kajti v tem primeru je prisiljen podstavljati tem več nepreverjenih in navadno le filozofsko osnovanih podmen: v tem primeru namreč raztegne svoje razlage tudi na specifično subjektivno, zlasti zavestno stran pisavnih kretenj, tako da dobi grafološki test tudi že v prvi fazi izrazito subjektiven pomen.

Prav to mešanje objektivnega vidika s subjektivnim v prvi fazi grafološkega testa pa zahteva podrobnejšo razčlenitev izrazov in izraznih oblik z ustreznimi izraznimi testi.

1 K. J. Groffmann, Die Entwicklung der Intelligenzmessung, v R. Heiss, Psychologische Diagnostik, (Hogrefe) Hdb d. Ps., Goettingen 1964, 147 sl.

Če gre za telesne izraze, govorimo o nehotnih telesnih spremembah in o hotnih gibih. Prve Philip Lersch² imenuje „izrazno dogajanje“, druge pa „izrazno gibanje“. Prve vzdraži avtonomno vegetativno živčevje in vodi gladko mišičevje. Takšno izrazno dogajanje je seveda nezavestno in kot tako neodvisno od volje in njenega povelja. Sem sodijo znani pojavi, kakor so pospešen utrip, dejavnost prebavil ob vznemirjenju, razširitev zenic in „zastoj srca“ ob strahu, razširitev kožnih kapilar v jezi in zadregi kot zardevanje, zoženje kapilar, v strahu in jezi kot pobledelest itd.

Vsa taka in podobna izrazna dogajanja so bila glavni predmet prvih eksperimentalnih psihologov in sodijo v območje „najeksaktnjših psiholoških“ raziskav, saj so predmet psihofizike.

Izrazna gibanja imajo svoj vodilni sedež v motoričnih središčih možganske skorje in svoj izvršni organ v inervaciji progastih mišic. Kot kortikalno povzročena gibanja so kajpak odvisna od našega zavestnega usmerjanja, od naše samovolje. Sem sodijo ne samo kretnje nog ali hoja, ampak tudi kretnje rok in govorilnega aparata z govorjenjem, zlasti pa za nas na tem mestu važne kretnje pisanja.

O izrazu in izražanju govorimo le takrat, kadar vidimo zakonito zvezo med čutno zaznavnim pojavom v telesnem svetu in vzporednim dogajanjem v duševnem svetu; kadar je telesno dogajanje za nas znak duševnega dogajanja. Takrat nam zunanje dogajanje pomeni ali „izraža“ notranje dogajanje in notranje lastnosti.

Območja trenutnega izraza so mimika, pantomimika in jezikovna govorica. Območje trajnih izrazov, ki so nekakšne ustaljene sledi trenutnih izrazov, pa so razen mimičnega izraza na obrazu zlasti oblike delovnih proizvodov, kamor sodi poleg literarnega oblikovanja (v znanosti in umetnosti) predvsem risanje in pisanje. Zato je grafološki test v neposredni bližini risalnih testov. Obe vrsti testov pomenita izrazni pristop k poznavanju človeka posameznika in njegove osebnosti.

Prav v tej zvezi ponovno vidimo, da je vsak risarski in pisarski test kot delovni proizvod v jedru nekaj objektivnega. Zlasti se v tem odlikuje pisarski test pred samo risarskim, kajti pisava ima zaradi vezanosti na določen pismenski sistem neprimerno bolj objektivni značaj kot risanje, ki mu kljub pravilom in „šoli“ docela manjka nekaj podobnega, kakor je „abeceda“ v pisavi.

Razen tega ima pisava tudi neprimerno bogatejšo individualno izrazno možnost in bogastvo. Nesporno je namreč, da človek z vajo doseže mnogo večjo izurjenost in z njo individualnost v pisanju ko v risanju. Zato človek v pisavi neprimerno bolj bogato in bolj individualno izraža samega sebe kot v risanju, kjer komaj veliki umetniki dobijo svoj „lastni izraz“. V tej okoliščini je iskati vzrok, zakaj ima vsak človek tako individualno pisavo, da ga lahko že samo po pisavi prepoznamo, in da je lahko grafološki test v spornem primeru zanesljivo sredstvo za ugotavljanje identitete sporne osebe. Prav nič ni pretirano, če s Heinzom Rempleinom ugotovimo, da „na vsem svetu ni dveh oseb, ki bi imeli docela enako pisavo“. Individualnost pisave se lahko meri glede edinstvenosti s prstnimi odtisi, s to važno razliko, da so prstni odtisi enkratni in brez različic, medtem ko ima vsaka individualna pisava hkrati nešteto različic.

Na podlagi vseh teh okvirnih ugotovitev je kaj razumljivo, zakaj se je ravno pisava psihologom vedno tako rekoč ponujala, da so jo s postopno prizadevnostjo proučevali in razvili z razlago pisave posebno metodo za poznavanje človekovih individualnih posebnosti. Remplein izrečno ugotavlja, da sodi ta metoda med „najbolje razvite postopke v psihološki diagnostiki“. Po vsem, kar smo do sedaj rekli, vidimo, da to nikakor ni pretirano, saj pisava kot trajno in produktivno izrazno sredstvo in kot psihofizična kretnja nudi objektivno podlago za prepoznavanje človeka; in ima zato v jedru večjo stopnjo

² Ph. Lersch, *Gesicht und Seele*, Muenchen-Basel 1951, 14

³ H. Remplein, *Psychologie der Persoenlichkeit*, Muenchen-Basel 1963, 615

objektivnosti ko navadni projektivni testi, čeprav pomeni „stransko linijo“ v družbi psihodiagnostičnih tehnik.

Stransko linijo pa pomeni ne najmanj zato, ker ima že stoletno zgodovino, in ker so grafologi v svoji interpretaciji vedno skušali iti prek gole izrazne strani tudi globlje v oblikovalno, z njo pa hkrati v motivacijsko stran pisave in njenega psihodiagnostičnega pomena.

V stoletni zgodovini grafologije bi mogli razlikovati kar dve šoli: francosko in nemško.

Francozi so začetniki. Tu moramo omeniti predvsem Jeana Hyppolyta Michona z njegovim *Système de Graphologie* iz leta 1875, ki je prva sistematična obravnava te snovi, čeprav je s svojimi „kmečkimi pravili“ danes docela zastarela in neznanstvena. Njegovo miselno dediščino je ponovno uredil, čeprav nič bistveno izpopolnil J. Crepieux-Jamin z delom *L'écriture et le caractère* leta 1888. Michon, ki je sicer že premagal naivnost takratnih frenologov (Gall, Spurtzheim, pred njima pa že J. K. Lavater), še vendarle nadaljuje z naukom o signes fixes, ko docela shematično vzporeja določene grafične znake z določenimi znaki značaja. Francoske tradicije nihče ni več prav nadaljeval, čeprav se je z grafologijo ukvarjal tudi A. Binet, početnik psihometričnih inteligenčnih testov, tako da je grafologija prav po njegovi osebi zgodovinsko povezana celo s psihometrijo, in čeprav je napisal celo slavni psiholog P. Janet delo *Psychologie et graphologie*, 1930.

Nemci so francosko dediščino nadaljevali in jo dvignili na znanstveno višino. Pobudnika sta bila v začetku dva praktika, W. Langenbruch in Hans H. Busse; prvi je dal pobudo, da se je začel z grafologijo ukvarjati W. Preyer, ki je 1895 napisal knjigo *Zur Psychologie des Schreibens*, v kateri prvič vse grafične poteze razlaga kot „splošne lastnosti gibanja“, torej kot gibalne kretnje, s čemer je dal pobudo L. Klagesu; drugi pa je bil organizator in je dal pobudo za ustanovitev *Deutsche graphologische Gesellschaft*. Leta 1897 so začeli izdajati zaporedoma *Berichte*, potem *Graphologische Monatshefte* in *Graphologische Praxis* do 1908. Nekak povzetek nazorov iz teh publikacij predstavlja sistematično delo G. Meyer, *Die wissenschaftlichen Grundlagen der Graphologie*, Jena (Fischer) 1901. Meyer je bil prvi, ki se je dvignil na res znanstveno višino, vsaj kolikor je svoj jezik prilagodil strokovni terminologiji takratne šolske psihologije, da je tako stopila s stranske linije v okvir psihologije.

Pravi mejnik v razvoju grafologije pa predstavlja šele Ludwig Klages (1872-1956).⁴ Čeprav je imel že predhodnika in pobudnike, vendar mu Remplein, Heiss in drugi priznavajo kar pravo genialnost, kako je znal celotno problematiko okrog pisave in njeno razlaganje zgrniti v pravi psihološki, karakterološki in psihodiagnostični sistem. Čeprav gredo nadaljevalci delno že prek njega, mimo njega ne more nihče. Za njim se je drugi Švicar Max Pulver (1889-1952) posvetil zlasti proučevanju zveze med pisavo in zločinstvom;⁵ medtem ko se je psihiater Rudolf Pophal vrgel na proučevanje fizioloških podlag pisave in z njimi prvi utemeljil razmerja med pisavo in boleznijo, ustanovil je 1954 v Hamburgu poseben raziskovalni center za grafologijo.⁶ Tudi R. Wieser se je ukvarjal s

4 Glavna Klagesova dela so: *Die Grundlagen der Charakterkunde*, Leipzig (Barth) 1928; *Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft*, pravitam 1923; *Handschrift und Charakter*, Leipzig (Barth) 1936 (v nešteti nakladah) in *Graphologisches Lesebuch*, Leipzig, pravitam 1941

5 Pulver M., *Trieb und Verbrechen in der Handschrift*, Zuerich 1948; *Symbolik d. Handschrift*, Zuerich-Leipzig 1940; *Intelligenz im Schriftausdruck*, Zuerich 1949

6 Pophal: *Grundlegung d. bewegungsphysiol. Graphologie*, Leipzig 1938; *Die Handschrift als Gehirnschrift*, Rudolstadt 1949; *Zur Psychophysiologie der Spannungsercheinungen in der Handschrift*, Rudolstadt 1949; *Das Strichbild*, Stuttgart 1950

7 Wieser, *Handschrift d. Betruerer, Diebe und Einbrecher*, Wien 1930; *Handschrift der Sexualverbrecher*, Wien 1933; *Persoentlichkeit u. Handschrift*, Muenchen-Basel 1956

pisavo zločincev in skušal dopolniti izsledke Pulverja. Posebej ga je zanimala tudi zveza med pisavo in celotno osebnostjo.⁷

Klages je opustil dotedanje vzporejanje posamičnih znakov pisave z enako posamičnimi lastnostmi osebnosti in postavil grafologijo na celotno psihološko stališče: pisava je v svojih znakih večumna in zato moramo ob posamičnih znakih stalno upoštevati tudi celostne znake, saj je tudi namen grafološke analize, podati podobo celotnega značaja. Njegova grafologija je načelno in že izhodiščno karakterološka.

Tako je dal Klages pobudo, da so se začeli zanimati za grafologijo zlasti celotno usmerjeni poklicni psihologi, med njimi Ph. Lersch, profesor psihologije v Leipzigu in na koncu v Muenchenu kot nadaljevalec F. Kruegerjeve „celostne psihologije“. Prav tako se je oprijel grafoloških študij mlajši Albert Wellek, neposredni učenec Kruegerjeve strukturne psihologije in prav tako karakterolog, nazadnje profesor psihologije v Mainzu.

Povsem naravno je bilo, da so zopet drugi psihologi skušali grafologijo utemeljiti z likovno psihološkimi načeli, saj je likovna psihologija v jedru celotna. Likovno psihološka izhodišča so morebiti sploh najpripravljeni pristop k psihološki razlagi pisave. Vsekakor je zanimivo, kako so si nemški psihologi, ki so si prizadevali, da bi ustvarili celotne sisteme osebnosti in karakterologije, pritegovali kot psihodiagnostično sredstvo hkrati tudi razlago pisave. G. Gruenewald govori naravnost o likovnih tipih.⁸

Likovno psihološka razlaga ima svoje izhodišče v principu izomorfnosti med grafičnimi znaki in psihičnimi dogajanjmi; vendar tega principa v grafologiji do sedaj ni nihče sistematično uporabljal.

Na ta prizadevanja opozarjata W. Mueller in A. Enskat,⁹ ki sta prva podala temeljit zgodovinski prikaz, kako se je grafologija kot psihodiagnostična veja razvijala in dvignila na višino znanstvenega proučevanja osebnosti. Pri tem je potrebno posebej poudariti, da psihologi prav nič ne pretiravajo, marveč posebej podčrtujejo tudi „meje“ grafologije, ne samo njene prednosti. Le če smo dovolj kritični, da priznavamo tudi meje in slabosti svoje discipline, jo moremo kolikor toliko prepričljivo prikazati kot znanstveno utemeljen psihodiagnostični pripomoček. Danes imajo grafologijo v rokah priznani psihologi strokovnjaki, ki veljajo med Nemci za najboljše predstavnike psihološke vede, zato so že daleč za nami ne samo časi, marveč tudi miselnost, ko so pisali brošure o „misteriju“ pisave in ko so skušali v nekaj minutah z izrazom „nezmotljivosti“ na obrazu človeku razodeti „tajne“ njegove osebnosti.

Zopet drugačen pristop k razlagi pisave nudijo v zadnjem času psihoanalitična prizadevanja. Skupni imenovalac, na katerega lahko skrbimo grafološka in psihoanalitična prizadevanja, je simbolična interpretacija znakov. Pravzaprav je kar čudno, da se grafologija ni že prej razvijala v psihoanalitične razlage. Morda se bo komu zdelo še bolj čudno, zakaj še niti danes psihoanalitična razlaga pisave ni bolj razširjena, ko pa je vendarle za vsakega psihoanalitično usmerjenega misleca kar zapeljivo, da bi tudi pisavo gledal in razlagal po svojih že ustaljenih principih simbolike in simboličnega izražanja podzavesti. Tako bi mogli prav s psihoanalitičnega vidika odkrivati v pisavi zlasti podzavestne vzmeti in motivacijo zunanjega obnašanja. Wolfgang Sehringer¹⁰ opozarja, da je

8 Gruenewald, *Graphologische Studien*, Zuerich 1954, kjer uporablja izraz „Gestalttypen“ za določene grafične oblike; dalje Gruenewald-Zuberbier E. – Baucke J., *Graphomotorische Untersuchungen an verhaltensschwierigen Kindern*. Arch. Psychiatr. Z. ges. Neurol., 201, 549-564

9 W. Helmut Mueller – Alice Enskat, *Graphologie gestern und heute. Entwicklung der graphologischen Methoden, ihre Anwendungsmoeglichkeiten und Grenzen*, Stuttgart 1951; dalje: *Grundzuege der Graphologie*, v *Handbuch der Psychologie* 5. Bd.: *Ausdruckskunde* (Goettingen, Hogrefe) 1965, 531-577; *Angst in der Handschrift*. Berlin 1951; razen tega Muellerjevo samostojno delo: *Mensch und Handschrift*. Berlin 1941

10 Sehringer, *Zeichnerisches Gestaltungsverfahren*, v R. Heiss, *Psychologische Diagnostik* (Hogrefe, Hdb. d. Ps. 6. Bd.), Goettingen 1964, 708

prednost psihoanalitičnega pristopa k razlagi pisave v tem, da ima opravka z manj spremenljivkami, da pa je vendarle na slabšem, ker ima „težišče“ v vsebinski razlagi risb (pisave), pri tem pa dela na nedokazani podmeni, kakor da ima res „vsaka vsebina tudi svoj smisel“. Ker izhaja psihoanaliza iz podstavke, da se v simboličnem izražanju razodevajo notranje situacije nevrotičnih konfliktov, bi lahko njena interpretacija pisave uspešno razlagala zlasti psihopatološke poteze osebnosti, ki jih druge interpretacije teže in manj prepričljivo dosežejo. Najvidnejši predstavnik psihoanalitične grafologije je A. Teillard.¹¹

Prav zaradi samo kvalitativne in v splošnost se izgublajoče celostne razlage pisave so si nekateri (zlasti W. Dietrich in Klaus Fisch) prizadevali tudi grafološke ekspertize kvantificirati in statistično obdelati, da bi jim tako dali patino večje eksaktnosti in znanstvenosti. Najnovejša prizadevanja gredo v faktorskoanalitično smer.¹² Vse pa kaže, da ne bodo zlepa vodili do resničnih uspehov. Priznati moramo namreč, da – na kar opozarja tudi Sehringer – „direktnih zvez med grafičnimi znaki in osebnostnimi potezami“ ne moremo dobiti; če pa jih dobimo, jim takoj tudi oporekamo. Vedeti moramo pač, da tako vzporejanje zahteva nehote povratek k že davno opuščnim Michonovim signes fixes, ker le tako moremo dobiti strogo številčno korelacijo med grafičnimi znaki in osebnostnimi potezami. Tako pa bi nehote opustili tista načela, ki so nam pomagala dvigniti grafologijo na stopnjo znanstvenega diagnostičnega proučevanja, namreč princip celosti. Prav pri grafološki analizi najlepše vidimo, kako utegne biti statistična obdelava izkustvenega materiala dobesedno zapeljiva: ko nam predoči navidez eksaktno izdelano podobo človeka, se ne zavedamo, da le-ta tiči skrit dejansko docela drugje, da so šle številke mimo realnosti, zlasti mimo žive osebnosti.

Tako lahko povzamemo in rečemo:

Sodobna grafologija ni več samo izrazno psihološko usmerjena, kakor jo je zamislil Klages, marveč gre v diagnostično psihološko smer, s težnjo po kvantifikaciji; čeprav so njene podlage v izrazno psiholoških principih, je njen cilj v psihološko diagnostični uporabi; danes nam grafologija vedno bolj služi kot posebni psihodiagnostični test.

Grafologijo kot psihodiagnostično sredstvo uporabljajo že na raznih področjih: pri poklicnem svetovanju in izbiri, v gospodarstvu in industriji, pri osebnem svetovanju v življenjskih krizah in konfliktih, pri izbiri zakonskega druga, v vzgojnih posvetovalnicah, a tudi na sodiščih za psihološko karakteristiko obtožencev in priči itd. Ne sodi pa v območje grafologije sodno izvedenstvo za ugotavljanje pristnosti ali identičnosti spornih pisav; to je pravzaprav le grafoskopija ali tudi grafotehnika, ki kot taka sodi v območje kriminalistike, čeprav izrazov navadno ne razlikujejo prav.

Danes predavajo grafologijo na številnih univerzah, kajpak v okviru psiholoških oddelkov (npr. R. Heiss in H. Bender v Freiburgu i. Br.).¹³ Na Bavarskem sodi v okvir obveznih predmetov pri državnih izpitih. Znanstveni grafologi so včlanjeni v posebno društvo, prav tako v okviru Poklicne zveze nemških psihologov: prvi predsednik grafološke sekcije je bil August Vetter (r. 1887), bivši profesor psihologije na univerzi v Muenchnu, ki povezuje Klagesove nazore z globinsko psihološkimi v duhu C. G. Junga, in je znan po svoji „antropognomiki“ in knjigah o testih razlage ter Grundformen der Diagnostik, 1955.

11 A. Teillard, *Handschriftendeutung auf tiefenpsychologischer Grundl.*, Bern 1952

12 W. Dietrich, *Statistische Untersuchungen ueber den Zusammenhang von Schriftmerkmalen.* Muenchen 1937; Fisch, *Versuch einer quantitativen Analyse der Handschriftenstruktur.* P. Rundschau, 24 (1973), 44-74; glej tudi opombo 28 in 29.

13 Heiss R., *Die Deutung der Handschrift.* Hamburg 1966

14 Pfanne, *Lehrbuch der Graphologie, Psychodiag. auf Grund graphischer Komplexe.* Berlin (Walter-Gruyter) 1961

Med najtehtnejše sistematične prikaze grafologije kot psihodiagnostične metode sodi delo, ki ga je napisal Heinrich Pfanne.¹⁴ Delo je posrečena sinteza dosedanjih dognanj Klagesa in drugih za njim. Izhaja, kakor že podnaslov pove, iz kompleksnih grafičnih znakov, pri čemer pa posebej naglašča, da tega načela celostnosti in povezanosti znakov ter njihovih pomenov niti Klages sam ni dovolj dosledno upošteval. Bolje je upošteval kompleksnost znakov že B. Wittlich.¹⁵ Najbolje pa jih je sistematiziral že pred njim (žal v vojni padli) C. Gross,¹⁶ ki je skušal postaviti „naravni sistem splošnih grafičnih znakov“, pri čemer je izhajal iz postavke, da je vsaka pisava učinek treh dejavnikov: pisalnega gibanja, oblikovanja in razdeljevanja prostora.

Nekako v tej smeri eksaktne določitve in merjenja posameznih dejavnikov v pisavi (teža pritiska na tehtnici ipd.) sem se ukvarjal z grafologijo skupno z inženirjem Jožetom Battestinom že pred desetletji; vendar sva pozneje to področje raziskovanj opustila.

Pfanne razen kompleksnosti znakov naglašča še poseben kinestetski čut, ki naj bi bil pri dobrem grafologu bolje razvit ko pri drugih ljudeh; pri tem se sklicuje na Christiansen-Carnapa. Pravzaprav Pfanne s tem izrazom nič drugega ne pove kakor potrebo po tako imenovani intuiciji, ki naj bi odlikovala dobrega grafologa ob siceršnji psihološki in strokovni izobrazbi. Pfanne ima prav, če ne naglašča intuicije in daje prednost kinestetskemu čutu, ki je za ocenjevanje gibalnih znakov odločilen. S pojmom intuicije namreč še vedno nehote postavljamo grafologijo v območje, ki je že kar na meji „izvensenzorične“ zaznave, torej gotovo onstran razumsko dognanega, logično diskurzivnega mišljenja. Nasprotno pa pojem kinestetičnega čuta ne posega „onstran“ zaznavnega in zato izkusitvenega dojetanja, marveč zahteva po zaznavnem izhodišču celo podkrepi; saj hoče reči samo to, da je ob vsej izobrazbi in strokovnosti tudi pri grafologiji, in morda tu še prav posebno, potrebna še posebna nadarjenost, ki jo zahtevamo za vsako stroko in za vsak poklic, ker sicer bi bilo prav psihološko testiranje že naprej brezpredmetno.

Prvi, ki je že v naslovu dal grafologiji vzdevek „znanost“, pa je bil Aloys Wenzl, profesor prirodne filozofije na univerzi v Muenchnu.¹⁷ Zunaj francoskega in nemškega kulturnega območja so sicer res redki, zato pa odlični psihologi, ki so prispevali k problematiki grafologije kot znanosti: tako Nizozemec Buytendijk, Amerikanec Gordon Wollard Allport, H. Cantril idr.¹⁸ Ti trije avtorji so vzporejali grafološke diagnoze s šestimi Sprangerjevimi osebnostnimi tipi in dobili samo za naslednje tri signifikantne koeficiente: estetski tip, $r = 0,40$, $p = 0,10$; ekonomski tip, $r = 0,29$, $p = 0,05$; teoretični tip, $r = 0,25$, $p = 0,10$. Ker pa teh tipov sodobna psihologija ne upošteva, tudi ti koeficienti niso uporabni.

V sodobni psihodiagnostiki pojmujeemo grafologijo po Klagesovi utemeljitvi kot znanost o izrazu.¹⁹ Iz zunanjih, empirično danih znakov sklepamo na notranje, empirično nedostopne psihične lastnosti ali poteze. Med zunanjimi znaki in notranjimi potezami vidimo bolj ali manj stalno in zato nekako zakonito vzporednost.

Za to sklepanje iz zunanjih znakov na notranje poteze ali kratko za „razlago pisave“ imamo dve izhodišči: sistematično pisalnih znakov in teorijo izražanja, po kateri te znake razlagamo.

15 B. Wittlich, *Handschrift und Erziehung*. Leipzig 1940; *Angewandte Graphologie*, Berlin 1948, 1951

16 C. Gross, *Vitalität und Handschrift*. Berlin 1942, Bonn 1950

17 Wenzl A., *Graphologie als Wissenschaft*, Leipzig 1937; tudi Pophal in Saudek že v naslovi (Wissenschaftliche Graphologie, Muenchen 1926) naglašata njeno znanstvenost

18 Cantril H.-Rand H. A.-Allport G. W. *Bestimmung persönlicher Interessen durch testpsychologische und graphologische Methoden*, v: *Charakter* 3, 1934 Buytendijk: *Allg. Theorie d. menschl. Haltung u. Bewegung*, Berlin-Goettingen, Heidelberg 1956

19 Klages I., *Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck*, Leipzig 1913

I. Sistem pisalnih znakov.

Če smo ugotovili, da pisava v jedru nič drugega ni kakor psihofizična kretnja, registrirana v obliki krivulj na pisalni površini, potem ima C. Gross popolnoma prav, ko razdeli vse posamične pisane znake v tri skupine:

(1) **gibalne**, kamor sodijo dvojice: velikost – majhnost, širina – ožina, hitrost – počasnost, vezanost – nevezanost, lahnost – težkost, mehkost – ostrost, prožnost – togost potez; ker izvirajo iz gibanja, so vse te poteze dinamične narave;

(2) **oblikovne**, kamor sodijo oblike vezanja črt v obliki žirland ali arkad, kotov ali lokov, dvojnih lokov ali le „šolsko“ po predpisih, „polnost ali skopost“, okrašenost ali zanemarjenost, zapletenost ali poenostavljenost potez; te zgolj oblikovne poteze so statične narave; obenem so najbolj vezane na sistem črk;

(3) **prostorske**, od katerih je odvisno, kako pisec izrablja pisalno površino: kako potekajo vrste (gor, dol, ravno, nihajoče), poševnost, pokončnost, levost, desnost pisave, velike ali majhne dolžinske razlike (med dolgimi in kratkimi potezami), razmerje med zgornjimi in spodnjimi potezami (ali prevladujejo zgornje nad spodnjimi ali obratno), razdalje med črkami in besedami, a tudi med vrstami, s tem v zvezi pa splošni značaj večje ali manjše „vezanosti“ ali njej nasprotne „sproščenosti“ potez.

Vsi ti znaki so kajpak samo teoretično ločeni. Dejansko delajo v vsaki pisavi vsi trije skupaj celoto pisave: ni nobene pisalne kretnje, ki se ne bi hkrati izražala kot oblika, in ni nobene oblike, ki ne bi dobila hkrati prostorskih razsežnosti.

Vse tri vrste znakov pa so tudi v stalni medsebojni vzročni zvezi. Celo vsak najmanjši delček pisave, kakor so pike na i, moremo ocenjevati z vidika vseh treh znakov, gibalnega, oblikovnega in prostorskega.

Tem posamičnim znakom so nadrejeni celostni ali – kakor pravi Pfanne – kompleksni znaki:

Gibalni znaki se strnejo v celotni gibalni ritem, ki ga merimo po stopnji nemotenosti poteznega toka.

Oblikovni znaki pa kot celota nakazujejo stopnjo posebnosti v pisavi.

Prostorski znaki pa povedo kot celota, kakšno stopnjo somernosti ima pisava, to je, v kakšnem ritmu pisar porazdeljuje znake v prostoru, kar je isto kakor „stopnja nemotenosti“ ali harmonije v porazdelitvi pisalne mase.

Vse tri skupine znakov skupaj pa nudijo ocenjevalcu pisave stopnjo pravilnosti ali celo „doslednosti“ v načinu pisanja posameznih potez ali znakov. Pravilnost pisave je torej mera za velikost odklonov posamičnih znakov od svojega „pravila“ (če ima npr. pisec oglati pisavo, kolikokrat napravi izjemno tudi lok ali celo dvojni lok; če piše v arkadah, kolikokrat napravi izjemno tudi žirlando itd.). Wagner L. dodaja k pravilnosti še drug nadrejen celostni znak: enotnost, in skuša dokazati, da je enotnost ali konstantnost pisavnega sloga lastnost, ki se lahko veže tako s pravilnostjo kakor z nepravilnostjo, da je potemtakem samostojna kategorija.²⁰ V podrobno kontroverzno se tu ne spuščamo, ker v nobenem primeru ni odločilna za uspeh grafologije kot psihodiagnostičnega pripomočka.

Gibalni ritem, posebnost in somernost pa dajo kot skupna ocenjevalna podlaga najvišjo znakovno celoto, to je Klagesov „formalni nivo“ pisave. Ta formalni nivo pisave je v posebnem napetostnem razmerju do pravilnosti pisave, kajti v premem sorazmerju s formalno ravnijo je pravilnost samo v svojih srednjih stopnjah, medtem ko je na skrajnostih preveč zanikrna ali pa preveč toga, tako da ne more biti znamenje visoke formalne

20 L. Wagner, Zur Kritik und Fortbildung der Klages'schen Ebenmasslehre, Zeitschrift f. Menschenkunde, XVII, 1954, 3 in 4

ali osebnostne ravni. Prav tu šele prav vidimo, kaj pravzaprav ta osebnostna raven v jedru pomeni: to je stopnja osebne samoniklosti, ki jo Klages ocenjuje v petih stopnjah.

Po višini formalne stopnje Klages odloča, ali naj posamične znake pozitivno ali negativno vrednotimo. Pozitivno ali negativno vrednotenje tu ne pomeni moralnega predznaka, marveč le stopnjo izrazne moči in z njo stopnjo vitalne, osebne energije in samoniklosti. Čim nižja je stopnja formalne ravni pisave, tem bolj bomo morali pisavo ocenjevati z negativne strani in obratno. Seveda pa ne smemo pojmovati tega kriterija pretogo, ker življenje ni nikoli zgolj „črno – belo“, zato moramo tudi ob visokem formalnem nivoju upoštevati kakšne negativne poteze, kolikor pač to narekujejo hkrati drugi, dopolnilni znaki ali kriteriji; in obratno je treba pri nizkem formalnem nivoju upoštevati hkrati pozitivne lastnosti, kolikor nam jih narekujejo dopolnilni vidiki drugih znakov.

S pojmov formalne ravni je Klages vpeljal v grafološko diagnostiko dvoumnost znakov: noben znak ni enoumen, marveč vsak je vsaj dvoumen; lahko pomeni „dobro“ ali „slabo“. Ta dvoumnost znakov je za nasprotnike grafologije, ki zahtevajo „eksaktnost“, pravi kamen spotike. In vendar je šele z uvedbo tega vidika dvoumnosti znakov grafologija premagala svoj začetni, predznanstveni stadij razvoja. Dokler so vse znake docela shematično in togo enoumno ocenjevali, je bilo nemogoče priti do prave podobe osebnosti, ki je stala za posamično pisavo; posledica je bila, da so si pomagali s heterogenimi, ne specifično pisavoslovnimi prijemi.

Priznati moramo, da tiči v pojmu „formalne ravni“ iracionalni ostanek, ki ga mora vsak ocenjevalec pisave dojeti le nekako intuitivno, torej hkrati s „čutom“, ne pa z logično in operativno opredeljenimi kategorijami. Sicer Klages daje jasna navodila, kako naj bi ocenjevali formalno raven pisave. Odločilna naj bi bila pri tem stopnja samoniklosti v potezah, torej „oddaljenost“ od šolskih šablon. Pri tem ni odločilna niti lepota niti „pravilnost“ pisave, ampak le nesporedni „vtis“ živosti, svojskosti, izvirnosti, smotrnosti, vzvišenosti oblik nad vsakdanjostjo. Toda prav ta neposredni „vtis“ si po njegovem mora človek šele izbistriti, izšolati. Po daljši izkušnji, ko je primerjal številne pisave z izrazito in zato nesporno zelo nizkimi in visokimi formalnimi nivoji, dobi zadostno gotovost, da se ne moti; a še tu velja po njegovem, da vsa ta izkušnja nič ne pomaga, če nima že dovolj prirojene sposobnosti ali čuta za posebnosti pisave. Vseeno je, ali imenujemo ta čut intuicijo ali pa le kinestetično sposobnost: v njem je zahteva po posebni „umetnosti“, kakor se v tej zvezi izraza Remplein.

Sicer pa mimo neke subjektivnosti ne more uiti nobena psihodiagnostika. To ne velja samo za projektivne tehnike, marveč tudi za strogo psihometrične. Kjerkoli imamo opravka z meritvijo psihičnih ali notranjih pojavov, ki so sami na sebi nemerljivi, moramo take pojave vedno tako ali drugače prekodirati, kakor bi se danes v duhu informacijske teorije izrazili. Vsako prekodiranje pa ima neizogibno nekaj arbitrarnih in s tem bolj ali manj subjektivnih kriterijev. To velja celo za faktorsko analizo, ki naj bi po splošnem mnenju vendarle predstavljala do skrajne matematičnosti in eksaktnosti dognano kvantifikacijo notranjih ali psihičnih pojavov. Tudi faktorska analiza je v rotaciji, ko iščemo naklonski kot novih faktorskih osi, odvisna od subjektivne podmene in ocene raziskovalca samega. Čeprav je celotna analiza matematično eksaktna, je vendar v odločilni fazi prehoda, ko naj bi prešli od gole ugotovitve števila faktorjev do interpretacije, kakšni so ti faktorji, odvisna od subjektivnega dejavnika v ocenjevalcu samem. Torej je – kajpak *mutatis mutandis* – situacija podobna kakor pri nemetričnih, zgolj kvalitativnih analizah, kakršne imamo v projektivnih tehnikah.

Na podlagi tako razporejenih znakov bi mogli dobiti razpredelnico, kakor je naslednja:

Dejavniki pisalne kretnje	Posamični pisalni znaki	Celostni pisalni znaki			
Pisalno gibanje (motorika)	Gibalni znaki (dinamični)	Gibalni ritem			
Pisalno oblikovanje (sistem črk)	Oblikovni znaki (statični)	Stopnja posebnosti	Pravilnost	Izotnost	Formalni nivo
Razdelitev prostora (poraba površine)	Prostorsko raz- delilni znaki (površina)	Stopnja somernosti (ritem porazdelit- ve znakov)			

II. Teorija izražanja.

Razlago za dvoumnost znakov najde Klages v svoji znanosti o izražanju ali teoriji izražanja, kjer je odločilen pojem vitalne moči in interakcija med zavestno namerno voljo ter nezavestnimi življenjskimi vzmetmi ali goni.

Izrazno gibanje se ravna po njegovem po dveh zakonitostih: po načelu izražanja in po načelu oblikovanja.

Načelo izražanja pove, da izvira energija izraznih gibov iz vitalne vzmeti ali njene razvejanosti v gonskih pobudah in čustvih.²¹ Zato ima vsako izrazno gibanje, kakor je pisanje, dve strani: namerno hotno in nenamerni izraz. Nehotni izraz – kakor pravi Remplein – se „odvija vedno na hrbtu hotnih namernih dejanj“.

Namernost pisavnih gibalnih kretenj nam kajpak močno otežkoča enoumno razlago nenamernih izrazov, ki se očitujejo tudi po izraznem gibanju, kakršno je pisanje. Golo izrazno dogajanje je nezavestno in nenamerno, zato ga moremo docela enoumno razlagati. Izrazno gibanje pa je predvsem zavestno in namerno (volja), šele v ozadju je tudi njegova čista izrazna stran (gon).

Namernost v pisavi se lahko nanaša na vsebino ali na obliko oziroma način pisanja. Motivi za namernost v pisavi so lahko kaj različni. Predvsem mora človek zavestno paziti na čitljivost pisave; lahko gleda tudi na njeno lepoto, ali pa ima pri tem tudi bolj zamotane nagibe, kakor je pretvarjanje, da bi se za pisavo tako rekoč skrtil, da ne bi razodel svoje osebe, zlasti pa ne svoje notranjosti.

Če govorimo o vsebini namernosti, je pri tem mišljena seveda informacija ali sporočilo. Vemo, da je informacija sploh glavni namen pisave, ki kot taka zahteva vedno tudi upoštevanje oblike, ker bi sicer postala nečitljiva in bi namena, to je sporočila, ne dosegla. Toda le če pozornost in z njo namernost glede oblike ne presega določene mere, lahko pisava kot namerno izrazno gibanje ohranja še dovolj možnosti za razvoj osebnih posebnosti, da moremo še govoriti o „izraznem gibanju“ in o izraznem pomenu tega gibanja. Le tako moremo tudi obratno iz takega izraznega gibanja oziroma kretenj sklepati tudi na podzavestne vzmeti, ki ga poganjajo. To je princip izražanja.

Volja s svojo namernostjo je odvisna od zavestno postavljenih ciljev; pri tem mu dovajajo energijo in delno določajo smer hkrati podzavestne gonske vzmeti. Toda volja je odvisna tudi od podzavestnih „vodilnih podob“, ki jo poganjajo in sousmerjajo. Take vodilne podobe tako rekoč rastejo iz „podzavestnih predstav“, ki jih ima človek o svojih dejanjih in lastnostih ter o samem sebi. Tako ima vsakdo svoj osebni „glasovni čut“, v katerem čuti, kakšen naj bi bil njegov glas, tudi poseben „likovni“ in „prostorski“ čut, ki mu narekuje, kako naj oblikuje svoje kretnje in kako naj se obnaša ipd. „Pri vsakem

21 Klages. Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck. Bonn 7 1950, 147

namernem človekovem gibanju soodloča njegova osebna vodilna podoba.²² Temu primerno moremo tedaj tudi obratno iz izkustveno danega gibanja sklepati na vodilno podobo, ki mu je za podlago. To je princip oblikovanja.

S principom izražanja in oblikovanja je Klages postavil nenadomestljive temelje za psihološko diagnostiko. Obe načeli nam skupno pomagata v vsakem posameznem primeru pomen njegovih znakov izvajati iz njihovih vzrokov. S temi principi je dal podlago za razumevanje pojavov iz notranjih psiholoških zvez, ne da bi jih bilo v ta namen potrebno prej posebej empirično ugotavljati in statistično v veliki masi potrjevati ter preverjati.

Princip izražanja obsega ves človeški in živalski svet; princip oblikovanja pa samo človeka v njegovem izražalnem dogajanju in gibanju. Iz gibanja živali sklepamo na gonsko stran v gibanju izraženih čustev (lakote, žeje, gonje, strahu, sle). Če tega ne bi mogli, bi ne imeli sploh nobenega pristopa do živalske duše, ker nam manjka sporazumevanje po jeziku. Žival je pri tem „čisto izrazno bitje“, ker ji manjka zavestne volje s postavljanjem lastnih ciljev in zavestnih namer. Žival se odloča samo po svojih gonih, po njihovih podzavestnih energijah ter nekaterih izkušnjah praktične (operativne) inteligence, toda docela ji manjkajo „vodilne podobe“. Čeprav se človek v nešteti državi in gibanjih ujema z živaljo v načinu izražanja, pa v živali zaman iščemo podobne drže in gibanja, ki naj bi duševnost hkrati „oblikovala“. Pri človeku pa navadno večina gibanj vsebuje poleg izražanja tudi oblikovanje. Samo skrajni primeri vsebujejo le eno od obeh funkcij.

Vsa območja izražanja niso enako lahko dostopna za oblikovanje. Govorjenje in še bolj pisanje je izredno lahko dostopno za različno oblikovanje; ker lastne besede slišimo in vidimo, se kaj kmalu oblikuje podzavestna vodilna podoba, kakšna naj bi bila naša govornica in pisava; zato jo nehote pod vplivom te podzavestne predstave oblikujemo, preoblikujemo ali tudi pačimo, da je manj naravna in manj pristna. Mnogo teže pa je npr. oblikovati svojo lastno hojo, ker je ne vidimo; zato se tudi ne oblikuje tako lahko in tako jasno podzavestna predstava o lastni hoji, kakšna naj bi bila in kakšno podobo napravlja pred drugimi. Čeprav moramo reči, da se po večji ali manjši vodilni podobi lastne hoje razlikujejo ljudje kar v individualno zelo izrazito različne tipe; pri njih govorimo o „nečimrni“ hoji, ki se ji na prvi pogled vidi, da jo „vodi“ in „oblikuje“ posebna ideja, podoba ali ideal, kakršnega bi radi predvajali pred družbo; pri drugih tak vtis docela manjka. Pravimo tudi, da so nekateri ljudje bolj „ekspresivni“ ko drugi, tudi bolj „igralski“, vtem ko drugi nimajo oči za „teater“.

Ta dva principa sta temeljne važnosti za razlaganje pisave. V nekaterih primerih sklepamo iz znakov pisave bolj na nezavestne čustvene vzmeti, v drugih pa na podzavestne vodilne podobe; v enem primeru imamo opraviti pretežno z izražanjem, v drugem pretežno z oblikovanjem.

Ker vsako gibanje domneva določeno količino energije, smemo domnevati, da tudi pisavne kretnje izvirajo iz psihosomatične energije. Tako moremo iz velikosti ali majhnosti, širine ali ožine, hitrosti ali počasnosti, povezanosti ali nevezanosti, lahnosti ali težnosti sklepati na količino gibalne vzmeti.

Seveda pa ni vedno samo podzavestna vzmet ali gon, ki poganja pisalne kretnje, temveč tudi namerno voden nagib, ki nas vodi do čitljivo pisanih potez in znakov. Tako namernost v precejšnji meri zahteva že vsakokratni črkovni sistem sam (latinica, gotica, cirilica, semitski, orientalski in drugi sistemi pismenk). Onstran te namernosti pa se še razteza in razvija individualno oblikovanje znakov pod vodstvom vodilnih podob, ki nastajajo delno iz čuta za obliko, delno iz čuta za prostor.

Oblikovni čut določa pisavi obliko: okroglasto – oglato, zaprto – odprto, polno – prazno, obogateno – osiromašeno ipd.

Prostorski čut pa nam narekuje, kako naj porazdelimo znake v prostoru: smer in razdalja vrst in črk, razmerja med dolžinami potez, uporaba roba ipd. Tako more ocenjevalec iz oblik in porazdelitve znakov na pisalnem prostoru sklepati na piščev čut za obliko in prostor.

Včasih srečamo v pisavi oblike, ki spominjajo na načrkovane podobe in izražajo predstave in želje pisca v prepričljivi luči: če npr. glasbenik piše črke, podobne notam, ali matematik črke, podobne številkam, ali če kmetica oblikuje podobe jajčk, deklica riše srčke, čeprav naj bi bile le črke, ki so pa prav zato zelo podobne druge drugi, kar napravi pisavo kljub optični jasnosti vendarle precej nečitljivo.

Čeprav moramo biti v interpretaciji vedno zelo previdni, smemo v takih in podobnih primerih vendarle videti izraze tako imenovanih „podob iz želja“ ali tudi sanjske podobe. Remplein pravi, da „je globina duše, ki se izpove v takih podobah in simbolih“. Podobno razlagamo tudi razne okraske, nepotrebne zavoje in prečne črte ali iskano prizadevanje za izvirnostjo kot izraz „volje po samouveljavljanju“, čeprav morebiti ta težnja pri takem človeku v vsakdanjem življenju nikjer ne pride tako očitno do izraza.

Podobno velja o simboliki prostora. Vsaj za zahodni kulturni svet, da ne rečemo kaj neprevidnega, imajo smeri „zgoraj“, „spodaj“, na „levi“ in „desni“, čisto določeno simboliko. Kar je zgoraj, je dobesedno vzvišeno, kar je spodaj, je dobesedno nizko; zato pa je prvo svetlo, drugo mračno. To velja seve le za naš „predstavni prostor“, ne za matematični prostor, kjer glede tega ni nobene razlike; tam so vse smeri enakovredne. Zato idealen in v duhovnost usmerjen človek stremi „kvišku“, k materialnim dobrinam obrnjen pa „navzdol“; ljudje se „dvigajo“ in „padajo“ tudi simbolično, ne samo dejansko, tudi duhovno, ne samo telesno.

Tako moramo potem razlagati tudi simboliko potez v pisavi glede prostorske porazdelitve. Telo s svojimi miki in čutnimi goni je tudi v pisavi „spodaj“; vtem ko so duhovni interesi zgoraj. S simbolike prostora moremo tedaj v pisavi globoko posvetiti v „temne globine“ človeške osebnosti. Ljudje pravijo, da jim je grafolog „videl v dušo“, čeprav je pogledal samo njihovo pisavo.

Pisavo razdelimo v tri območja: zgornje, srednje in spodnje, ki jih Klages spravlja v zvezo s trodelnostjo telesa-duše-duha.

Spodnje območje nam predstavlja telesne gone (seksualnost in sploh čutnost), materialne in sploh praktične interese (gospodarsko finančne in tehnične zadeve), lahko pa tudi navezanost na zemljo, globino in temeljitost. Če pri tem pojmuje mo črto, na kateri pišemo, kot mejo zavesti, pomeni vse, kar je pod njo, instinktivnost in „podobe iz sanj“.

Srednje območje simbolizira zavestni svet lastnega jaza z njegovo čudjo in osebnimi vzgibi, tudi osebnim ponosom.

Zgornje območje predstavlja v duhovni svet težeče vzmeti, idealna stremljenja, vse, kar imenujemo ambicioznost, častihlepnost, željo po nadraščanju samega sebe, tudi v etičnem pogledu, skratka nadjaz.

Pri tem nastane za vsakega interpreta vprašanje, v kakšnem razmerju so si ta tri območja v pisavi, katero prevladuje, ali je med njimi harmonija ali disharmonija.

Pravtako moramo pri tem upoštevati poklic pisca; kajti pri trgovcu, gospodarstveniku, finančniku, inženirju in kar je v materialne dobrine usmerjenih poklicev, je povsem pravilno, da so poudarjene spodnje poteze, medtem ko je pri vzgojitelju in učenjaku naglas na spodnje območje neprimeren in zanj neskladen. Seveda pa prav tako ne smemo enostransko precenjevati prevladovanja zgornjega območja. O poduhovljenosti smemo govoriti le pri pisavi z izredno visokim formalnim nivojem; obratno smemo o nizki gonskosti govoriti samo ob nenavadno nizkem formalnem nivoju pisave.

Sploh pa moramo vedeti, da tudi v takih skrajnih primerih že načelno nikoli ne gre za etično ali moralno sodbo oziroma oceno osebnosti. Iz dosedanjega prikaza teorije izražanja sledi namreč, da se vse ocene in razlage osebnosti nanašajo samo na temeljne vzmeti

in vodilne podobe, ki poganjajo in usmerjajo osebnost, torej za temeljne naravnave osebnosti; kaj pa bo posameznik naredil iz teh svojih naravnjav, tega pisava ne more z zanesljivostjo pokazati. Grafolog potemtakem ocenjuje predvsem naravo, ne pa kulturo, naravno in vzmeti, ne pa tudi moralo človeka.

Simbolika desne in leve strani v pisavi je kajpak odvisna od smeri, v kateri pišemo. Naša pisava poteka od leve proti desni, medtem ko semitske pisave začno obratno z desne proti levi. Ker se tedaj v našem sistemu pisanja pisarjeva roka na začetku nahaja v neposredni bližini, pravzaprav v sredini lastnega telesa, pri „sebi“, ter se z vsako črko in besedo postopno vedno bolj odmika stran od „sebe“ v smeri sveta, ki je zunaj njega, zato lahko mirno rečemo, da pomeni levost pisanja intravertiranost, desnost pa ekstravertiranost pisca.

V desno poševna pisava pomeni potemtakem usmerjenost k stvari, stvarnost, realnost, delavnost, podjetnost, pridnost, a tudi pomanjkanje samoopazovanja, poznanja samega sebe, beg pred samim seboj; končno pomeni lahko desnost pisave usmerjenost k drugim, družabnost, postrežljivost, nesebičnost, altruizem, radodarnost, ali celo zapravljenost.

V levo poševna pisava, zlasti še, če so končnice poudarjeno obrnjene navznoter, nazaj, zavite, pomeni redno povratek nazaj k samemu sebi, v lastno preteklost, in zajetost v gone lastnega jaza. Tako pišejo ljudje, ki se pogosto pogrezajo vase, vrtajo v svoji notranjosti, konzemplativne duše, egocentrično usmerjeni ljudje, samoljubni in nečimrni, večkrat kar egoisti, v materialnih zadevah pridobitniki in skopuhi. Levost pisave je zelo značilna zlasti pri deklicah v razvojnih letih, pred šestnajstim letom, dokler so še vase zaprte in nezaupne do sveta; pozneje same ne vedo, kdaj so spremenile lego svoje pisave.

Če vse to povzamemo, vidimo, da razlagamo gibalne znake pretežno po principu izražanja, oblikovne in prostorske znake pa pretežno po principu oblikovanja. Prav v tem sklepu najbolj prepoznamo vrednost Grossove sistematizacije pisalnih znakov. Princip oblikovanja vsebuje torej predvsem simboliko podob in prostora.

Seveda pri tem ne gre morebiti za kakšno izključevanje, kajti večina potez dobi svojo razlago iz obeh principov, ki sta vendarle samo dva vidika ene in iste celote. Tako moremo npr. velikost pisave razlagati kot izraz močnih nagibov ali impulzov, torej po principu izražanja, a tudi kot težnjo po veličini, ki jo usmerja in poganja vodilna podoba, torej princip oblikovanja. Široko pisavo lahko razlagamo kot izraz težnje po razvoju, torej po principu izražanja, ali pa le kot „širokotirnost“, torej po principu oblikovanja.

Imamo pa tudi znake, ki jih razlagamo samo po enem principu. Tako je npr. hitrost pisave redno samo izraz naglice, potemtakem temperamentnega pisca; vtem ko je počasnost izraz človeka brez temperamenta, ali pa posledica vodilne podobe, ki sili pisca k previdnosti, preračunanosti, zato pa počasnosti v potezah.

So pa tudi znaki, ki jih ne moremo z nobenim teh dveh principov prepričevalno razložiti. Tako npr. gibalni ritem pisave ne izvira niti iz kakšnega „gona po ritmu“, ker takega gona ni, niti iz osebnega veselja do ritma, kajti tega veselja ni brez hkratne sposobnosti za ritmičnost, ta pa je nekaj vitalnega in kot taka čista izraznost brez oblikovalnih principov.

Sicer pa Klages v zvezi z ritmom govori v pisavi tudi o taktu, ki vsakokratni ritem bolj ali manj razčlenjuje in tako oblikuje. Tako deli pisave in z njimi ljudi celo v dve polovici ali dva tipa; pri prvih prevladuje ritem, pri drugih takt; prvi so dinamično gonski, eruptivni, ustvarjalni, drugi pa statično razumski, oblikovalni; prvi prevladujejo med umetniki, drugi med učenjaki.

Če še dalje povzamemo dosedanje ugotovitve, vidimo, da lahko na podlagi pisave odkrijemo predvsem človekove gonske in emocionalne vzmeti, z njimi tudi temperament in značaj celotne osebnosti, torej osebnostni lik; ne moremo pa enako zanesljivo odkrivati človekove nadarjenosti ali inteligence, zato pa tudi ne usposobljenosti za poklic. Docela se izmaknejo grafološki analizi telesne in čutne spretnosti, kakor je telesna moč, moto-

rična odzivnost in ostrina čutov (vida, sluha itd.) ter spomin. Še najlaže ugotovimo splošno nadarjenost ali inteligenco z domišljijo.

Bujnost domišljije ali njeno nasprotje suhoparnost ter logičnost abstraktnega mišljenja z njegovim nasprotjem v nazorni intuiciji, vezanost in sproščenost, torej polet ali zadržanost, jasnost in konfuznost misli, vse to nam v precejšnji meri razodevajo nekateri znaki in posebnosti pisave.

Seveda pa moramo upoštevati, da so nekatere pisave grafološko neizrazite, zato je tudi analiza neizrazita in ne more dati zanesljivih ugotovitev. Tu velja pravilo: kakor so nekateri ljudje dejansko neplastični in neizraziti, da lahko leta in leta z njimi osebno občujemo, pa še ne moremo prav povedati, kakšni so, podobno velja to seveda čisto dosledno tudi za njihove pisave. Praktično velja za grafologa psihodiagnostično pravilo: zanesljivo lahko analiziramo pisavo in njenega pisca moremo karakterizirati le, če je pisava grafološko zelo izrazita, se pravi, če ima pisava izrazite dominante.

Dominanta je za Klagesa prevladujoča poteza, ki je kar na prvi pogled vpadljiva in jo moremo kot znak imeti za skrajnost, ki jo najviše točkujemo. Lahko ima pisava samo eno dominantno ali tudi več. Če jih ima več, se utegne zgoditi, da si njihovi znakovni pomeni (simboli) nasprotujejo; v tem imamo opraviti z disharmonično naravo, kjer je pričakovati razne komplekse in konflikte. Če pa je več dominant, ki vse kažejo v isto smer in se tako znakovno dopolnjujejo in potrjujejo, imamo idealni primerek za grafološko diagnozo. Tam lahko z vso zanesljivostjo sklepamo na nevidno osebno notranjost pisca.

Včasih moremo okvirno sklepati tudi na kakšno posebno nadarjenost, ne samo splošno. Tako npr. lahko govorimo o ustvarjalni ali samo reproduktivni osebnosti le na podlagi pisavnih potez in njihove izrazno oblikovalne posebnosti. Podobno moremo postaviti vsaj razliko med trgovskim ali tehničnim tipom v nasprotju z nerealnim in teoretičnim. Vendar pri odločanju o dejanskem poklicu ali nasvetu za poklic ne smemo podajati kategoričnih sodb. Strokovnjak, ki ima na voljo številne rokopise znanih osebnosti, ki so dosegle v svojem poklicu velike uspehe, ki naj bi bile torej „tipične“, ugotavlja, da te osebe večkrat nimajo nobene „tipične“ pisave, ki bi jo lahko spravljal pri vseh brez pridržka in prisile na isti skupni imenovalec.

Vzrok, zakaj je prav nadarjenost ali sposobnost za določene poklice grafološki analizi tako težko dostopna in analiza le malo zanesljiva, je iskati predvsem v obeh principih razlage: izražalnem in oblikovalnem.

Gibanja in sledi njihovih kretenj razodevajo samo toliko duševne lastnosti, kolikor izvirajo iz čustvenih vzgibov (princip izražanja) ali pa iz vodilne podobe (princip oblikovanja). Prve dobimo pri tako imenovanem „inteligentnem temperamentu, ki ga nosi in poganja čustven temperament, kar se kaže bodisi v gladko potezni in prožni pisavi ali pa v okorni, nekako neizpisani, oklevajoči pisavi. Druge pa dobimo v usedlinah pisavnih kretenj kot izrazih čustvenega bogastva in inteligentnega preoblikovanja pisave, kakor jih narekujejo vodilne podobe.

Vsi znaki, ki dajejo pisavi nekako poudarjeno likovni značaj, kakor so polnost, okrašenost, obogatenost in mehkočnost potez, pričajo o visoki ravni nazornosti in bujnosti domišljije, žive predstavljalnosti in nazornosti, torej o vsem tem, kar je značilno za umetniško nadarjene osebnosti, zlasti če so pri vsem tem pisavni liki tudi estetsko okusno oblikovani. Nasprotno pa vsi znaki, ki jim ta živa likovnost manjka, govore za človeka, ki je nagnjen k abstraktnemu in nenazornemu mišljenju, ki ima smisel za bistvene, samo miselne poteze, ne pa za zunanjo lepотно stran; za tako pisavo lahko domnevamo misleca, učenjaka, filozofa. Toda biti moramo previdni, ker je filozofov malo in ker se za tako pisavo lahko skriva tudi duševni bolnik, shizofrenik. Podobno velja za razliko v razčlenjenosti in nerazčlenjenosti pisavnih znakov (potez, črk in besed), ki prav tako lahko govori na eni strani za umsko jasnost, na drugi pa za miselno in duševno konfuznost. Lahko pa je pretirana razčlenjenost že zopet znak za drugo skrajnost, se pravi, za nenehen strah

pred logično iztiritvijo; zato utegne biti pisec take pisave ali hud nevrotik z anankastičnimi, grozavami prisilnimi mislimi, ali pa razodeva že „razpadajočo pamet“, je shizofrenik.

Ko že govorimo o mejah grafološke analize, moramo razen poklicnih usmerjenosti^{2 2 a} podobno ugotoviti tudi za spol, starost in stopnjo izobrazbe. Vse to so lastnosti, ki jih grafološka analiza ne more nikoli z gotovostjo razbrati iz pisave. Zato je prva metodična zahteva, ki jo mora vsak razčlenjevalec pisave upoštevati, da dobi podatke o spolu, starosti in stopnji izobrazbe, preden začne z analizo.

Grafologija more sicer z gotovostjo razlikovati tipično ženske poteze od moških, se pravi, da ima pisec pretežno moški ali ženski karakter, nikakor pa ne more ugotoviti, katerega spola je tak karakter, saj ima lahko moški več „ženskih“ potez in obratno ženska pretežno „moške“ lastnosti.

Klages je vse ženske lastnosti zgrnil v pojem „vezanosti“, moške pa v pojem „sproščenosti“.

V pisavi ustrezajo moški sproščenosti naslednji znaki: hitrost, velikost, lahnost, širina, poševnost, mehkost, male razlike med dolžinami, prevladovanje zgornjih potez nad spodnjimi, povezanost črk (ali celo besed) kot posledica hitrosti, dvojni loki, žirlande, obogatitve oblik, desnost, poteznost ali prožnost potez, nepravilnost, somernost, dvigajoče se vrste, scriptura continua (močno napolnjena površina), levi rob vedno večji.

Kot ženske poteze pa najde v pisavi znake vezanosti, ki so naslednji: počasnost, majhnost, pritisk, ožina, pokončnost, ostrina, velike razlike med dolžinami, prevladovanje spodnjih potez, nepovezanost črk, dvojni kotovi, arkade, poenostavljanje, levost, neprožnost potez, pravilnost, nesomernost, padajoče vrste, scriptura distincta, levi rob vedno manjši.

Tudi starosti ne moremo naravnost spoznati iz pisave. Lahko samo ugotovimo, ali je pisava „mladostna“ ali „starostna“, ne pa, da je pisec sam tudi res fizično mlad ali star. Zanimivo pa je, da so glede otroških pisav v grafologiji dosegli že lepe uspehe, ki so jih izvrednotili na vzgojnem področju. Sem sodijo imena M. Becker, H. Peter in Schelenz E. in L. ter njihove raziskave.^{2 3} Zato je grafologija danes že dobro uporabna pri vzgojnem svetovanju šolskih otrok, čeprav je za poklicno svetovanje dovolj zanesljiva le ob pomoči drugih testov, ki jih je treba pri takem delu pritegniti, zlasti ker je pisava pubertetnikov le malo ali nič raziskana.^{2 4}

Prav tako ne moremo zanesljivo določiti stopnje izobrazbe. Vsi namreč vemo, da izpisanost pisave ali celo „inteligentnost“ in lepota nikakor ni izključna zadeva višjih šol. Tudi človek z golo ljudskošolsko izobrazbo ima lahko lepo izpisano pisavo; če je naravno nadarjen, se ji vidi tudi samoniklost potez, ki naj bi sicer pričale za „višjo“ izobrazbeno raven; in če je estetsko nastrojen, bo tudi pisavo s pravilnim čutom za lepote like oblikoval. Obratno pa enako vemo, da ima lahko nekdo tudi visokošolsko, najvišjo izobrazbo, a ima kar okorno, na videz neizpisano pisavo; in če ni estetsko nadarjen, celo neokusno oblikovane poteze. Prav glede izobrazbe lahko pisava zelo vara, če gledamo seve samo na njeno izrazno stran, ne pa tudi na vsebino rokopisa, ki lahko takoj pove, da npr. matematične razprave ne bo pisal človek s samo osnovno izobrazbo.

Glede boleznj moramo nekoliko distingvirati. Skoraj docela nemogoče je iz pisave prepoznati organske bolezni, čeprav na tem področju ne manjkajo raziskave. Prizadevanja

22 a V tej smeri je na željo Commissione Grotte „Eugenio Boegan“ izšla tudi razprava: A. Terstenjak, *Analisi grafologica-caratterologica di 21 spelcologi. Atti e memorie della Commissione Grotte „Eugenio Boegan“*. Vol. X, Trieste 1971, 107-115.

23 Becker M., *Graphologie der Kinderschrift*. Hamburg³ 1949; H. Peter, 100 Fragen um eine Kinderhandschrift. *Graphologie im Dienste der Erziehungsberatung*. Muenchen-Basel 1951; E. in L. Schelenz, *Paedagogische Graphologie*, Muenchen 1958; sem sodi tudi Kienzle R., *Graphologie der Schuelerschrift und der Schulerziehung*. Tuebingen 1949

24 Vendar pa glej k temu Unger H. *Graphologische Berufsberatung*, v *Industrielle Psychotechnik*, Bd 15, 1938

so sla najprej v smeri poškodbenih ali travmatičnih bolezni. Tako je Feuchtwanger raziskoval zvezo med možganskimi okvarami in pisavo, kjer je sprememba pisave večkrat že čisto določeno odvisna od vrste poškodbe (sedeža določenih funkcij).²⁵ Poskusi, ki smo jih začeli že pred desetletji na ljubljanski diagnostični postaji glede zveze raznih notranjih bolezni (diabetes) z znaki pisave, še niso dovedli do rezultatov.

Kakor smo že mimogrede omenili, se dajo s precejšnjo gotovostjo iz pisave razbrati razne duševne anomalije, zlasti psihopatije in nevrotični kompleksi. Prave psihoze, zlasti shizofrenične sindrome, je le težko zanesljivo diagnosticirati; možne pa so utemeljene domneve, ki lahko dobe od dominantnih znakov potrjena tudi v psihiatričnih diagnozah. Psihiatri so večkrat kar presenečeni, kako poda grafolog do natankosti podobno oznako pacienta, kakor ga more dati le psihiater, ki osebo natančno klinično preišče. Toda to so po mojem vendarle izjeme, pa čeprav pri mojih lastnih ekspertizah.

Posebno problematiko v zvezi z boleznimi nudijo tresoče se poteze v pisavi. Tresoča roka samo na sebi ni znak ne starosti in ne bolezni, ker je lahko posledica trenutne razburjenosti ali izmučenosti, ozeblosti, lačnosti ali žeje. Težko je tak tremor razlikovati od bolezenskega, čeprav so tudi glede tega razlikovalni kriteriji. Klages priporoča ponovni pregled več različnih primerkov pisave iste osebe, da moremo videti, ali gre le za trenutne zdrsljaje ali za trajno tresenje roke. Nedolžni so navpični spodrsjlaji, ki so lahko samo znak naglice ali rahlosti potez, medtem ko se vajeno oko navadi razlikovati starostni tremor od trenutnega; prvi je takorekoč vzidan v sam stil pisave in daje pisavi večjo monumentalnost, ker pisec z naporom premaguje pisalno površino in oblikovanje črk.

Vsekakor pa je zahteva posebnega raziskovanja, če hočemo pri tremi dognati glojbe vzroke, npr. ali gre za posledice alkoholizma ali celo za dedno obremenjenost. Glede teh posebnosti je napisal psiholog W. Hehlmann razpravo že pred 35 leti; še prej pa je obravnaval vprašanje o sledovih dednosti v pisavi ob primerjavi enojajčnih dvojčkov R. Saudek; vendar so redke razprave, ki gredo v to smer; vse kaže, da bo težko zanesljivo in prepričljivo dognati znake za vzročne zveze med dednostjo in pisavo.²⁶ Dedno obremenjenost lahko v izrazitejšem primeru zadenemo, toda že s tem izrazom „zadeti“ smo hkrati priznali, da gre pri tem bolj za ugibanje kakor za znanstveno dognanje, kaj šele za „eksaktnost“.

Še teze uporabna je grafološka diagnostika za zakonsko svetovanje. Če je že težko dognati za posameznika, kaj je v njem, za kakšen poklic naj bi imel posebne sposobnosti in naravnave, je to tem težje, če moramo o dveh osebah hkrati povedati, kakšna sta in ali se bodo ujemale njune značajne lastnosti za harmonično skupno življenje. Tu je tezava velika, ker bi ljudje prav za napoved zakonskega življenja radi dobili od grafologa zanesljivejše merilo kot od katerega koli drugega diagnostika, kakor da od grafologa še vedno pričakujejo, da jim bo odkril „skrivnosti“, ki jih drugi ne morejo.

Glede vprašanja, ali dva „spadata skupaj“, imamo danes že okvirna pravila. Zelo splošno pravilo, da bosta dva harmonirala, če imata take značajne lastnosti, ki se medsebojno dopolnjujejo, teoretično gotovo drži; npr. eden pohleven in ubogljiv, prilagoljiv, drug gospodovalen in premočrten, eden pasiven, drug aktiven, eden razburljiv, drug potrpežljiv ipd. Toda iz tega še nikakor z gotovostjo ne sledi, da se bosta taka dva človeka tudi v zakonu res dobro razumela. Pri tem stopajo v interakcijo še druge karakterne lastnosti, tako da dva s komplementarnimi lastnostmi ne shajata dobro, dva z enakimi, izključujočimi se lastnostmi pa se utegneta kljub temu odlično razumeti. Tako utegne

25 Feuchtwang-Roman-Goldzieher, K., *Handschriftenuntersuchungen an Hirnverletzten*, v *Schweizer Archiv fuer Neurologie und Psychiatrie*, Bd 34, 1934

26 Hehlmann W., *Handschrift und Erbecharakter*, v *Zeitschrift fuer angewandte Psychologie und Charakterkunde*, Bd 54, 1938; Saudek R., *Handschriften und Zeichnungen eineiger Zwillinge*, v *Charakter*, Bd 1, 2, 1932-33; isti, *Handschrift und Erbecharakter*, v *Zeitschrift fuer angewandte Psychologie und Charakterkunde*, Bd 57, 1939

biti gospodovalnemu tipu njegov pohleven in prilagodljiv partner prav zaradi te „dopolnilne lastnosti“ skrajno zoprni kot „mevža“, brez „hrbtenice“; in obratno gospodovalna žena utegne svojega enako gospodovalnega moža prav zaradi njegove neupogljive in prepirljive gospodovalnosti zelo spoštovati in občudovati kot „karakter“, „močno osebnost“ ipd. ter ga prav prek tega občudovanja tudi z ljubeznijo sprejemati in afirmirati doma in pred javnostjo. Ob vsem tem pa moramo seve upoštevati še temeljno dejstvo, da je harmonija v zakonu odvisna predvsem od harmonije v intimnem zakonskem odnosu, od tipa erotičnosti in seksualnosti, ki pa ga nobena grafologija ne more dovolj konkretno razbrati iz pisave.²⁷

Že smo omenili, da je razmeroma precej del, ki obravnavajo grafologijo v zvezi z odkrivanjem zločincev: prevarantov, tatov, vlomilcev, seksualnih perverznejšev, morilcev in drugih iztirjencev. Avtorji (Pulver, Wieser idr.) se veličajo, da se prav te vrste odklonov od harmonične osebnosti dajo najzanesljiveje dognati. Toda če bi hoteli glede teh znakov podati kaj zanesljivega, bi bili prisiljeni začeti z novo, posebno razpravo. Tu moremo samo okvirno reči, da je nemogoče iz grafičnih znakov naravnost razbrati „zlaganost“ „nezanesljivost“, „hinavščino“ značaja, kaj šele zločinskost. Samo indirektno moremo iz raznih indicijev sklepati, da utegne biti kak karakter zaradi slabotne volje, prevelike ambicioznosti ali pa prevelike plašnosti hkrati nagnjen k laži, da se da zapeljati ali da je celo zahrbtn ipd. Pulver sam izrecno zahteva, da morajo biti v potrdilo za takšno sklepanje vsaj štiri različni znaki, ki vsi merijo na isto lastnost, če hočemo priti do vsaj relativno zanesljivega sklepa. Saj velja hkrati obratno, da tudi človek, pri katerem ne odkrijemo nobenega znaka „laži“, s tem še nikakor ni zavarovan pred lažjo, če pride v situacijo, ki ga spravlja v zadrego ali celo ogroža.

K pogojem, ki smo jih prej omenili, da mora grafolog vedeti za spol, starost in stopnjo izobrazbe, preden pristopi k analizi, moramo dodati še vsaj enega, ki je tehnične narave: vzorec za grafološki test ni primeren, če je napisan ad hoc za grafologa, ker bi v tem primeru vodilna podoba, češ to bodo ocenjevali, tako močno preoblikovala izrazno stran pisave, da bi bila praktično neuporabna in bi vodila do docela zmotnega izvida. Prav tako mora biti grafološki test pisan s tistim peresom, ki piscu „najbolj leži“; in končno ne sme biti pisan niti z navadnim niti s kemičnim svinčnikom, ker svinčniki ne dopuščajo razlik med rahlimi in močnimi potezami niti med ostrimi in mehkočnimi; prav tako pa so „prožne“ poteze s kemičnim svinčnikom malone nemogoče, ker se odtisi na površini tako rekoč drobijo ali lomijo.

Ko smo tako zakoličili meje grafološko diagnostične tehnike, si postavimo še vprašanje, ali je možno iz pisave sklepati tudi na človekove somatično morfološke posebnosti. V zvezi s Kretschmerjevimi somatičnimi karakterološkimi tipi bi bilo namreč načelno možno na podlagi ugotovitve določenih osebnostnih ali značajnih potez sklepati tudi na somatični fenotip.

V tej smeri sem delal številne poskuse in jih po podani diagnozi preverjal. Izid je bil podoben kakor na ostali črti grafoloških diagnoz: kadar imamo pred seboj „tipične“ pisave, to je pisave z izrazitimi dominantami in nedvomno določljivim visokim ali nizkim formalnim nivojem, tako da dvoumnost razlage praktično skoraj docela odpade, moremo z veliko zanesljivostjo določati tudi zunanjo podobo človeka: velikost, debelost, košččnost, zamaščenost postave, v zvezi z njo pa po istih načelih delno tudi barvo kože in las. Toda z omejitvijo, ki je v tem stavku, smo hkrati že povedali, da so take pisave, ki nam omogočajo sklepe v tej smeri, le redke, zato si teh izjem ne moremo osvajati kot pravilo. Kakor hitro pa bi skušali te sklepe delati iz vseh pisav, tudi grafološko neizrazitih, in takih je nešteto, potem je seveda koeficient soglasja z dejanskim stanjem kar nepomembno nizek.

27 O grafologiji in zakonskem svetovanju glej knjigo: W. Bernert, Ehe und Handschrift, Wein 1948

Končno še nekaj besed o validaciji in preverjanju grafoloških testov. V tej je grafološka znanost še komaj na začetkih. Morebiti predvsem zato, ker je to še vedno kočljiva zadeva zaradi nesoglasij med posameznimi analizanti. Za pomiritev ima grafologija v tej točki izgovor, da tudi drugi projektivni testi niso na boljšem; saj je tudi sloviti Rorschachov test, ki ga povsod po svetu z velikim uspehom uporabljajo, še vedno komaj na poti do validacije; retestiranje, da bi dobili zadovoljiv koeficient zanesljivosti, se je izkazalo za zdaj brez uspeha.

Zanesljivost pisanih znakov, ki so jo preizkušali po večmesečnih presledkih, znaša vsaj za nekatere znake in v nekaterih poskusih $r = 0,62$ (po poročilu, ki ga dajeta Mueller in Enskar v že omenjeni najnovejši publikaciji).

W. H. Mueller je delal poskuse glede objektivnosti znakov in dobil skladje (150 lastnosti) v razmerju 5:6, kar mu je potrdil tudi obratni poskus, ko so morali študentje pisave prirediti že prej podani kolektivni sodbi (oceni) pisav.

Podobne obratne poskuse sem z velikim uspehom delal tudi sam: pred kolektivom, ki je štel okrog 40 članov, iz katerega sem dobil pisave, ne da bi vedel prej (docela brezvednostno), odkod, sem prebral karakterološko grafološko oznako posameznih članov, nato pa so morali povedati, kdo je ta oseba. Redno je bilo popolno soglasje v prepoznavanju individualne osebe – samo le na podlagi grafološke analize. Takí preizkusi so res docela prepričljivi, ker ovržejo znan ugovor, češ da grafolog zmore dajati samo okvirne oznake značaja, ki se dajo aplicirati na poljubne osebe. Seveda pa v tej smeri raziskave še niso tako daleč, da bi jih bilo mogoče statistično zanesljivo obdelati.

W. H. Mueller je med drugim ugotovil, da je pri vseh projektivnih oblikovalnih testih potrebno razlikovati v procesu interpretacije med objektivnimi in subjektivnimi znaki. Z drugimi besedami se to pravi: nekateri znaki v pisavi se dajo docela objektivno določiti (npr. dolžinske razlike, žirlande, arkade, kotovi, loki ipd.), drugi pa so pretežno odvisni od subjektivnega vtisa (npr. formalni nivo, pozitivnost, negativnost). Lahko bi rekli: čisto izrazni znaki so objektivno določljivi, čisto oblikovalni, ki so nastali pod vplivom „Vodilne podobe“, pa subjektivno.

Po njegovem imajo analizanti različno stopnjo navdanosti (Anmutungscharakter): enega navdaja pisava s svojimi oblikami drugače, močneje, mileje, ostreje, prijetneje, drugega drugače, neprijetneje. Z istim pomenom govori tudi o različnem vtisnem značaju grafologa: na enega napravijo črke drugačen, recimo ugodnejši vtis kot na drugega, zato je ocena pri prvem milejša (pozitivna) kot pri drugem. Razlikuje ob razlagi pisave celo med moškim in ženskim tipom navdanosti. Po njegovem ima razlikovalni prag pri prvih drugačno vrednost kot pri drugih. Nekateri sklepajo pri tem celo na osebnost analizatorja, ki utegne z določenim vrednotenjem izražati in ocenjevanju, npr. agresivnost ipd. Zato predlagajo poseben „atlas vtisnih značajev“. Skratka: pred nami se vije še dolga in strma raziskovalna pot.

Zato so se v zadnjem času vrgli na faktorsko analitično multivariantno validiranje pisavnih znakov. To ni več nekdanja grafologija, marveč je že sodobna grafometrija pisavnih spremenljivk. Na psihološkem inštitutu univerze v Frejburgu (predstojnik H. Bender) se je cela plejada raziskovalcev posvetila faktorski analizi grafometričnih spremenljivk: W. Conrad 1964, J. Fahrenberg 1965, K. Adolfs, U. Timm, H. Unkel, B. Hildebrandt 1969, O. Lockowandt 1966, G. Prystav 1969, idr.²⁸ Že pred njimi pa so se lotili faktorsko analitičnih raziskovanj: M. Lorr, L. T. Lepine, J. V. Golder, 1954, J. Drosler, 1959, H. Hoffmann, 1961. G. Fischer, 1964, T. Seifert. 1964 idr.²⁹

28 Gl. G. Prystav, Faktorenanalytische Validierung graphometrischer Variablen Ps. Rundschau, 24 (1973), 248-277 in tam navedeno izčrpno literaturo

29 Seifert, Faktorenanalyse einiger Schriftmerkmale. Tt f. exp. angew. Ps., 11 (1964), 645-66

G. Prystav, ki je med vsemi najprizadenejši, podaja pregled dosedanjih izsledkov pri posameznih avtorjih glede števila pisavnih faktorjev: Lorr in sodelavci 5, Drosler 4, Fischer 5, Adolfs 15, Conrad 18, Fahrenberg in Conrad 13, Seifert 8, Timm 11, Lockowandt 5, Hildebrandt 11, Prystav 9.

Prystav sam glede devetih faktorjev, ki jih je izvlekel iz pisavnih znakov, razlikuje med temeljnimi in specifičnimi faktorji:

1. Horizontalno ekspanzivni faktor, ki opisuje nasprotje med sproščenostjo ali tekočnostjo in zavrtošjo ali krčevitostjo pisave, pri čemer je gibalna smer potez horizontalna.

2. Vertikalno ekspanzivni faktor ali tudi faktor velikosti. Nagonski potencial je bolj v službi predvajanja kot premikanja.

3. Splošni faktor ritmičnosti ali nadrejene koordinacije v krmarjenju pisavnih potez; v njem se odraža razlika med ritmično in aritmično oblikovnostjo gibov, prostora in likov.

4. Faktor intenzivnosti pisavnih gibov; v njem se odraža globinska dimenzija pisave.

5. Faktor izrabe prostora, ki se izraža v nasprotju med skopimi ali ostrimi in polnimi, okroglimi ali velikopoteznimi kretnjami; hkrati nam daje dopolnilo horizontalne in vertikalne ekspanzivnosti pisavnih kretenj.

6. Faktor leve ali desne usmerjenosti pisavnih kretenj; v njem je posebej naglašena individualna posebnost preprostih ali zapletenih procesov v kretnjah.

Razen teh šestih temeljnih faktorjev dobi še tri specifične:

7. Faktor nepreslednosti in preslednosti, kjer sta odločilni dinamika in hitrost pisavnih kretenj.

8. Faktor variabilnosti levega roba.

9. Faktor variabilnosti v nihanju vrst.

Vseh prvih šest faktorjev sta dobila tudi Timm in Hildebrandt s približno enako nasičenostjo. Prystav pa priznava, da je že načelno nezanesljivo ločevati temeljne faktorje od specifičnih, ki so močnejše odvisni od predposkusov (vzorcev), rotacij in ekstrakcij. Zato pomenijo ti faktorji bolj populacijsko specifičnost, ne dopuščajo pa nobene izjave za posamične primere.

Prednosti take multivariantne validacije pisavnih znakov v nasprotju s tradicionalnim grafološkim postopkom bi bile po mnenju Pryslava predvsem v naslednjem:

Prvič, dobimo s to metodo reprezentativno in kar popolno razpredelnico pisavnih posebnosti.

Drugič, nadomestimo prej le individualno, tedaj res le subjektivno izbiro znakov, kakor jih je podal posamezni grafolog, z vsestransko korelativno primerjavo posameznih znakovnih skupin med seboj.

Tretjič, sindromsko kopičenje dominantnih znakov nam omogoča hkrati smotrne podmene, ki merijo prek golih znakov samih.

Četrtrič, dosedANJI grafološko interpretacijski proces, ki je bil standardizaciji skoraj docela nedostopen, pri faktorsko analitični razlagi pisavnih znakov do malega docela odpade. Na tej ravni se grafolog izogne nevarnosti, da bi grafološko izvedensko mnenje šepalo zaradi inter- in intraindividualnega nesoglasja, kar je navadno grafološko diagnostiko najbolj očitno spravljal na slab glas.

Petič, tudi očitek tradicionalne grafologije, kakor smo ga omenili že v prvem delu razprave, češ da zaide faktorska kvantifikacija zopet nazaj v nezadostne in že premagane atomistične postopke, niti v skrajnem primeru izračunavanja posamičnih korelacij ne drži, ker utegnejo biti le-te prav v eksplorativnem stadiju validiranja glede „osnovne vrednosti“ znakov vedno zelo pomembne, kakor se izraža Heiss.

Seveda pa moramo kljub vsem prednostim, ki jih ima taka faktorska analiza, vendarle s Prystavom samim priznati, da gre pri tem kvečjemu za čiste klasifikacije znakov, ki so

za teoretično razumevanje pisave sorazmerno neobvezne, ne pa za realne dimenzije gibalnega, prostorskega in likovnega oblikovanja pisave ter njenih vzročnih zvez s človekovo osebnostjo. „Postulat takih realnih in kavzalnih faktorjev ostane še vedno vsaj zelo problematičen.“

Prispevek za »Old new Look«

Vid Pečjak

Stara, klasična psihologija XIX. stoletja je bila usmerjena predvsem na študij senzornih procesov, percepcije. Pri tem je bila zelo enostranska. Percepcijo je proučevala na eni strani v odvisnosti od dražljajev in na drugi v odvisnosti od senzornega sistema organizma. Pri tem je dominiral včasih prvi ekstrem, empirizem, včasih pa drugi, nativizem. A po navadi so bili „duhovi“ razdeljeni na dva tabora, ki sta napadala drug drugega. Toda oba vidika, in tudi tretji, kompromisni, prikazujejo človeka kot izrazito pasivno bitje. V obeh primerih so v ospredju stalni, statični, formalni odnosi. Pri tem so podcenjevali ali celo izključevali bolj spremenljive, funkcionalne, dinamične dejavnike kot so izkušnja, aktivnost, pomen, motivacija, emocije, osebnost, socialna pripadnost.

Čeprav je psihologija že na začetku tega stoletja postala bolj dinamična, pa je psihologija percepcije „vegetirala“ v starih okvirih. Novo nastala gestalt psihologija je sicer odkrila „sile polja“, toda za vpliv izkušenj, kaj šele za vpliv motivacije na percepcijo, se ni zanimala.

Prelom v psihologiji percepcije se je začel s poudarjanjem izkušenj, spominskih sledi, prejšnjega draženja na kasnejša senzorna doživetja. Ta smer doseže nekakšen vrh s transakcijsko in probalistično teorijo ter s Hebbovo teorijo o „zborih celic“. Nadaljevala se je z motoričnimi teorijami percepcije, kakršna je npr. Wernerjeva senzorno-tonična teorija. Ta smer se tudi danes nadaljuje in posebno poudarja vpliv povratnih zvez na percepcijo.

Pred petindvajsetimi, tridesetimi leti pa se pojavijo teorije s skupnim nazivom „New Look“, ki obrnejo študij percepcije „za 90°“. Percepcije naj bi bile odvisne tudi od človekovih motivov in emocij.

Na ta preokret je brez dvoma vplivala tudi čedalje pomembnejša dinamična orientacija v psihologiji na splošno. Psihologija percepcije ni mogla kar naprej vztrajati na izključni odvisnosti zaznav od fizičnih in dednih fizioloških dejavnikov ter kvečjemu kognitivnih izkušenj četrto stoletja po Freudovi „Psihopatologiji vsakdanjega življenja.“ Precej prej, predno se je pojavil „New Look“, je Freud (1916) pisal:

„Pri napakah branja imamo posebno psihično situacijo . . . Ena od dveh konfliktnih izkušenj je tu zamenjana z nekim čutnim dražljajem in je zato manj odporna . . . zato se v veliki večini primerov napaka pri branju izvede kot popolna zamenjava. Beseda, ki jo je treba prebrati, se zamenja za neko drugo – pri tem pa ni nujno, da obstaja vsebinska zveza med berilom in učinkom napake – praviloma na podlagi podobnosti besed, kot je Lihtenbergov primer: Agamemnon namesto angenommen – najboljši primer te vrste. Če hočemo poznati motečo tendenco, ki povzroča napako med branjem, lahko povsem odložimo na stran napačno prebrano gradivo in začnemo analitično proučevati dvoje vprašanj: katera misel se najbolj povezuje z učinkom napake in v kakšni situaciji je prišlo do napake v branju. Včasih je že poznavanje situacije samo po sebi dovolj, da pojasnimo napako, npr. kadar nekdo v naglici tava po tujem mestu zaradi določene potrebe in na neki veliki tabli na prvem nadstropju neke hiše prebere „klosethaus“. Imel je ravno še toliko časa, da se je začudil, zakaj je tabla nameščena tako visoko, predno je odkril, da tam v resnici piše „korsethaus“.

Vendar psihoanaliza ni izdelala svoje teorije zaznavanja. „New Look“ pa je dosegel vrh v teoriji direktivnega stanja. V primerjavi s formalnimi teorijami percepcije je ta teorija manj popolna. V svojih razlagah, npr. razlagi perceptivne obrambe, se je pogosto

sklicevala na psihoanalitične teze. Sicer pa teorija direktivnega stanja ni enotna v taki meri, kot so druge psihološke teorije. Zato predstavlja bolj psihološko smer, gibanje, kot pa teorijo, ki „integrira, povezuje dobro utrjene zakone in najde v njih to, kar jim je skupno“ (Radonjić 1968).

Po tej teoriji naj bi motivacijski dejavniki: potrebe, napetosti, nagrada in kazni, obrambni mehanizmi, stališča, vrednote in emocije delovali kot „centralno direktivno stanje“, ki neposredno vpliva na to, kar se zaznava. Neke vrste mehanizmi naj bi posredovali med motivi in percepcijami. Bruner, Postman in McGinnies so izločili tri glavne mehanizme:

1. Selektivno občutljivost. Vrednostna orientacija naj bi znižala prage za pozitivne dražljaje. Mati se npr. zbudi, če zajoka dojenček, ne pa ob drugih šumih, četudi so močnejši.

2. Vrednostna resonanca. Zaradi vrednostne orientacije naj bi človek zaznaval predmete znotraj referenčnega okvira svojih vrednot. Iz tega razloga naj bi prezrl neskladnosti. Zaljubljenec vidi v postavi, ki prihaja iz teme, svojo izvoljenko.

3. Zaznavna obramba. Vrednostna orientacija naj bi zvišala prage za negativne dražljaje. Zato naj bi prihajalo do napačnih percepcij in daljšega časa zaznavanja. Zaljubljenec ne spozna svojega tekmeca, dokler mu ne pride čisto blizu.

Izlučili so tudi druge mehanizme, npr. mehanizem primernosti, dominance, asimilacije, a ti so manj pomembni. Največ se govori o zaznavni obrambi, ker z njo domnevamo zaznavanje nečesa, kar še ni zaznano in preden je zaznano. Zato so iznašli pojem subcepcije ali podzavestne percepcije. Posameznik naj bi negativni vzorec dražljajev najprej podzavestno zaznal, nato ga zavrnil, zaradi česar ne prodre v zavestno zaznavo. Hipotezo o zaznavni obrambi so takoj pograbili psihoanalitiki. Po Hochbergu naj bi človekov „cenzor“ potlačil v podzavest nesprejemljivo senzorno gradivo.

Toda zaznavno obrambo se da razložiti tudi brez subcepcije. Temu namenu sta Bruner in Postman kasneje prilagodila Helsonovo teorijo o adaptacijskih ravninah. Med zaznavanjem naj bi se prilagodili učinki prihajajočih dražljajev s spominskimi sledmi. Pri tem naj bi se sledi negativno valentnih dražljajev slabše povezovala kot sledi pozitivno valentnih. Vsekakor pa hipoteza o subcepciji še čaka potrditve.

Avtorji „novega pogleda“ so zbrali tudi veliko eksperimentalnega gradiva, ki dokazuje neposredni vpliv motivacijskih dejavnikov na percepcijo. Tu bo omenjenih samo nekaj, zdaj že klasičnih eksperimentov, ki jih pogosto navaja strokovna literatura.

Mnogi raziskovalci so proučevali, kako vplivata na zaznavanje nagrada in kazni. Schafer in Murphy (1943) sta uporabila dvosmiseln slike, npr. krog z dvema profiloma. Najprej sta kazala ločena profila, pri čemer je enega od njiju spremljala denarna kazni. Kasneje sta združila profila in ju prikazala v tahistoskopu. Čas ekspozicije je bil tako kratek, da ni bil možen preskok z enega lika na drugi. Poskusne osebe pa so bolj pogosto videle profil, za katerega so bile prej nagrajene.

Rigby in Rigby (1952) pa sta proučevala, kako vpliva nagrada na brzino zaznavanja. Kadar so se prikazale nekatere črke, so dobili otroci bonbone, ob drugih so jih odvzeli. Kasneje so prepoznali črke v tahistoskopu. Izkazalo se je, da je bil potreben tem krajši čas ekspozicije, čim večja je bila nagrada. Toda kazni ni podaljšala zaznavnega časa.

Nekateri raziskovalci so skušali odgovoriti na vprašanje, ali vpliva na zaznavanje vrednosti oz. valenčnost predmetov. Bruner in Goodman (1947) sta ugotavljala, kako ocenjujejo otroci velikost kovanega denarja. Otroci so spreminjali velikost svetlobnega kroga, dokler ni bil enako velik kot kovanec. Izkazalo se je, da so velikost precenjevali do vrednosti 25 centov, toda otroci iz revnih družin bolj kot iz bogatih. Kontrolna skupina je ocenjevala vrednost žetonov iz kartona in velikosti ni podcenjevala. V podobnem eksperimentu so našli, da so Židje podcenjevali velikost denarja s kljukastim križem.

Allport (1956) je uporabil stereoskop, ki je združil dva obraza v enega. Medtem ko so Angleži mogli združiti obraz črnca in belca v enoto, nekaterim rasistično nastrojenim Burom to ni uspelo.

Mnogi raziskovalci so ugotavljali, kako vplivajo na zaznavanje dražljaji, ki človeka emocionalno vznemirjajo. McGinnies (1949) je npr. kazal v tahistoskopu nevtralne in kritične besede, med katerimi je bila tudi beseda „vlačuga“. Hkrati je meril galvansko reakcijo kože. Prag prepoznavanja je bil za kritične besede mnogo višji kot za nevtralne, galvanska reakcija pa močnejša. Kritične besede so poskusne osebe dostikrat prebrale narobe.

V tej zvezi moramo omeniti tudi našega Trstenjaka (1960). V enem od eksperimentov je ugotavljal zaznavanje časa pod vplivom nestrpnosti. Poskusne osebe so gledale pokrajinske fotografije in kasneje povedale, koliko časa je minilo. Poskus je izvedel pod različnimi pogoji. Največje preценjevanje časa se je pojavilo pod vplivom čustvenega impulza (poskusna oseba je dobila npr. poziv: „Kličejo vas k telefonu, toda dajte prej to serijo slik končati.“).

Mnoge eksperimente so kritizirali, češ da so ponovitve dale drugačne rezultate, ali da sploh ne ugotavljajo percepcije, marveč druge procese, npr. spominjanje. Večino eksperimentov so izvedli v težavnih pogojih zaznavanja, npr. ob zelo kratki ekspoziciji v tahistoskopu, s slabo vidljivim ali strukturiranim gradivom ipd. Vprašanje pa je, ali smemo rezultate, dobljene v takih pogojih, posploševati na normalne pogoje zaznavanja?

Nova smer v psihologiji percepcije se je s tem, da je prekinila s togim formalizmom, približala drugi nevarnosti: subjektivizmu. Če so naše percepcije odvisne od motivov, stališč, emocij in podobnih dejavnikov, ali še lahko trdimo, da odražajo objektivni svet? Ali ne postane soglasnost med fizičnim in percipiranim svetom dvomljiva? Toda če so človekovi motivi praviloma usmerjeni k spoznavanju objektivnega sveta, takšnega kot je, ker samo taka spoznanja omogočajo ustrezno orientacijo v okolju, tedaj bo v percepcijah prevladovala subjektivna komponenta, samo če je oseba nenormalna ali v nenormalnih pogojih. V normalnih razmerah pa se „psihopatologija vsakdanjega življenja“ izravnava s številnimi povratnimi zvezami. Poleg tega so senzorne variacije pod vplivom dinamičnih komponent razmeroma majhne.

Iz teh smeri je konec koncev zrasel nekak senzorni personalizem: zaznavanje naj bi bilo povezano s strukturo celotne človekove osebnosti. Lahko bi rekli: „Povej mi, kako zaznavaš svet, in povem ti, kdo si.“

Tudi senzorni personalizem ni povsem nov. Z nekaterimi projektivnimi tehnikami že dolgo odkrivamo dinamične in strukturne komponente osebnosti na podlagi zaznavanja.

Fraserjeva (1957) je našla, da so introvertirani ljudje in ženske manj nagnjeni k doživljanju perceptivnih iluzij kot ekstravertirani in moški.

Posebno mnogo takih študij je izvedel Witkin s sodelavci. Najbolj znane so njegove študije o zaznavanju navpičnosti in odvisnosti od osebnosti (1954). Te študije so spodbudile celo vrsto podobnih raziskav. Witkin (1964) pravi, da vsaka oseba razvije svoj kognitivni stil, „značilen, dosleden način funkcioniranja, ki ga posameznik kaže v percepcijah in intelektualnih aktivnostih.“ V sklopu percepcije avtor razlikuje dva glavna stila in ju imenuje „odvisen od polja“ ter „neodvisen od polja“. V prvem primeru oseba izkuša zaznavno polje v razčlenjenih enotah, zato imajo zaznave značaj sestavljenosti. V drugem primeru pa prevladuje celostna organizacija vsega polja in zaznave imajo značaj celovitosti. „Odvisen stil“ naj bi bil značilen za pasivni tip osebnosti, ki se slabo zaveda svojega notranjega življenja, ki se boji svojih impulzov in slabo kontrolira emocije, zaradi česar razvije visoko stopnjo bojznosti. Drugi stil pa naj bi bil značilen za aktivno osebnost z dobrim vpogledom vase in učinkovito kontrolo emocij in motivov.

Študije osebnostnih determinant percepcije so hitro prešle v študije socialnih determinant, ki so posebno številne v zadnjem desetletju. V njih raziskujejo razlike v percepcijah raznih skupin.

V ilustracijo si oglejmo novejšo Amirovo (1972) študijo o odnosu med etničnimi skupinami na Bližnjem vzhodu in analitičnim oz. globalnim načinom zaznavanja. Osebnostna struktura se oblikuje v dobi rane socializacije, vzgoje. Ta pa se razlikuje med socialnimi skupinami. V skupinah, v katerih je poudarjena tradicija, komformizem in emocionalna odvisnost, naj bi se razvil bolj globalen način zaznavanja. Amir je preizkusil z raznimi testi zaznavanja tri skupine študentov: arabsko iz Jordanije, židovsko iz Izraela in perzijsko. Najbolj analitičen stil zaznavanja je našel pri Židih, nato pri Perzijcih in nato pri Arabcih, vendar med zadnjima skupinama razlika ni bila velika.

Leibovitz in Pick (1972) sta našla, da vpliva na velikost geometričnih iluzij tudi kultura, v kateri je posameznik zrasel. Poskusne osebe iz raznih etničnih skupin so presojale dolžino črt v Ponzo iluziji. Največjo napako sta našla v skupini ameriških študentov, nato študentov iz Ugande, nato iz Guama. Pri vaščanih iz Ugande je napaka sploh izginila. Avtorja sta razložila razlike z različnimi izkušnjami.

„New Look“ ima za seboj že tri desetletja razvoja. Napredoval je v treh fazah. Začel je s tem, da je poudarjal vpliv motivov in emocij, nadaljeval z vplivi osebnosti in prešel na socialne dejavnike. Raziskav je čedalje več. Zdaj pravzaprav to ni več „New Look“, temveč „Old New Look“ ali bolje „Old Victorious New Look“.

Toda prav za to smer je značilno bolj kot za druge, da kritiki nikoli niso docela utihnili. Nepretrgoma so se oglašali s pripombami, da se v teh primerih sploh ne proučuje percepcija, marveč drugi procesi, da eksperimente slabo kontrolirajo, da so mogoče še drugačne interpretacije rezultatov itd. (Npr. Solomon, Caster). Čeprav kritiki niso imeli večjega vpliva na prevladujočo psihologijo, se zdi, da se v zadnjih letih krepijo.

Z „novim pogledom“, kot tudi z izkustvenimi teorijami percepcije, se slabo skladajo eksperimentalni rezultati nekaterih študij. Berry (1971) je npr. proučeval odvisnost Mueller-Lyerjeve teorije od človekove pigmentacije. Iluzijo je izmeril v petih etničnih skupinah, med njimi so bili Škoti, Eskimi in različni prebivalci iz južnih dežel. Našel je korelacijo med velikostjo iluzije in pigmentacijo (izmerjeno v očesu) + 0,82, kar je nenavadno veliko, še posebno, če upoštevamo mnoge prejšnje študije, ki so odkrile povezanost iluzije z osebnostnimi in kulturnimi dejavniki. Avtor sicer ne trdi, da je pigmentacija vzrok večjih ali manjših iluzij, marveč da je oboje povezano s skupnim biološkim dejavnikom. Ker pa je stopnja pigmentacije odvisna od dednih zasnov, bi moralo veljati isto za iluzije.

Ni namen tega sestavka, da bi razčlenjeval in iskal pomanjkljivosti takih študij (čeprav bi bilo to zelo potrebno). S tem sem hotel samo pokazati, kako bitka, ki jo je pred tremi desetletji začel „New Look“, nikakor še ni končana. Niti empirizem, ki prikazuje človeka kot pasiven, odraščajoč mehanizem, niti nativizem, ki ga razlaga z dednimi determinantami, nista pokopana. Vodilni behaviorist Skinner (1971) prenaša principe pogojevanja na celotno družbeno življenje in pravi, da bi mogli z ustreznim ojačevanjem dražljajev kontrolirati slehernega posameznika.

Zlasti nativizem se po desetletjih zatišja ponovno pojavlja v psiholoških in mejnih disciplinah. Ta nativizem je drugačen od klasičnega. Namesto o vrojenih vsebinah oz. „idejah“ govori o vrojenih principih organizacije, medtem ko naj bi vsebina teh organizacij prihajala z izkušnjami. V okviru kognitivne psihologije govori o vrojenih shemah Neisser, močne vzpodbude pa prihajajo iz socialne antropologije (Tiger, Fox), ki poudarja, da imajo vse kulture skupne lastnosti; iz ekologije (Tinbergen, Lorenz), ki trdi, da v življenju dominirajo nagonске tendence, dasiravno pridejo do izraza šele z izkušnjami; iz lingvistike (Chomsky, Lenneberg), ki razlaga pojav jezika z apriornimi, vrojenimi gramati-

čnimi pravili. Najbrž je nativizem v psihologiji percepcije samo spremljevalec teh pojmovanj v drugih disciplinah.

VPLIV „KAZNI“ NA PRAG DVEH TOČK

Pred petnajstimi leti, ko je bil „New Look“ še na pohodu in so argumenti „za“, deloma pa tudi „proti“ polnili strani psiholoških revij in časopisov, sem načrtoval in opravil eksperiment, ki je imel za cilj prikazati morebitni vpliv motivacijskih dejavnikov na prag dveh točk oz. prostorski prag občutkov tipa. Zanj sem se odločil zato, ker je pod dokajšnjim vplivom bioloških dejavnikov, saj je odvisen od predela dražene kože oz. gostote čutnih točk, poleg tega pa ima razmeroma majhno napako. Sprememba praga pod vplivom motivacije je bila sicer manj verjetna, toda morebitni pozitivni rezultati bi toliko bolj podprli teorijo direktivnega stanja.

Geldard (1948) je objavil tele podatke o prostorskih pragih:

Predel	Prag v mm
vrh jezika	1
notranja stran prsta	2
sluznica ustnic	5
zunanj del ustnic, spodnji del palca	9
zunanja stran prsta	16
čelo in lice	23
hrbet roke	31
podlaket, meča	40
sredina hrbta, nadlakti, noge	68

Z oživiljanjem te problematike v strokovni literaturi pa je postala študija spet bolj aktualna. Zato jo moramo razumeti kot skromen prispevek k dilemi, izza katere še ni bila postavljena „pika“.

V eksperimentu so sodelovale tri skupine poskusnih oseb: 1. eksperimentalna, 2. eksperimentalna in kontrolna skupina. V eksperimentalnih skupinah je bilo po 20 poskusnih oseb, v kontrolni 30. Poskusne osebe so bili študenti psihologije.

Eksperimentalni načrt je bil povzet po načrtih za merjenje retroaktivne inhibicije.

1. EKSPERIMENTALNA SKUPINA	Merjenje praga	Draženje z estez. in elektrošok na 2 točki	Merjenje praga
2. EKSPERIMENTALNA SKUPINA	Merjenje praga	Draženje z estez. in elektrošok na 1 točko	Merjenje praga
KONTROLNA SKUPINA	Merjenje praga	Draženje z estez. brez elektrošoka	Merjenje praga

Eksperimentator je pri sleherni poskusni osebi najprej izmeril prostorski prag na vratu s Spearmanovim estezimetrom z dvema konicama. Merjenje je potekalo po mejni metodi (trikrat z večanjem razdalje med konicami in trikrat z manjšanjem).

Dan pozneje ali nekaj dni pozneje je sledil drugi del eksperimenta. Poskusne osebe so bile dražene na vratu z eno ali dvema konicama. Oba pogoja sta se vrstila v slučajnem redu. Da ne bi pritisk z dvema konicama čutil kot eno konicico, je bilo med njima vsaj 50 mm razdalje. Izvedenih je bilo 100 poskusov (polovica z eno in polovica z dvema konicama). Poskusne osebe v 1. eksperimentalni skupini so ob slehernem dotiku z dvema

konicama prejele elektrošok, poskusne osebe v 2. eksperimentalni skupini pa na dotik z eno konicico. Elektrode so bile pritrjene na roki. Kontrolna skupina ni prejela elektrošoka. Eksperimentator se je dotikal točk na vratu, vendar ne na istem predelu, kjer je meril prag.

Po krajšem odmoru je sledilo ponovno merjenje prostorskega praga na vratu. Rezultate kaže tabela. Aritmetične sredine pragov so označene z milimetri.

Skupina	1. merjenje praga	2. merjenje praga
1. eksperimentalna	15	22
2. eksperimentalna	16	12
Kontrolna	16	14

Primerjava pragov med 1. in 2. merjenjem je pokazala statistično nepomembnost razlik, čeprav se v 1. eksperimentalni skupini približa meji pomembnosti. Primerjava pragov, dobljenih v 2. merjenju, pa je pokazala, da sta razliki med 1. eksperimentalno in kontrolno ter obema eksperimentalnima skupinama statistično pomembni na ravni 0,05

Ker je bila 1. eksperimentalna skupina „kaznovana“ na draženje dveh točk, se je skušala nadaljnji percepciji dveh točk izogniti in je povečala prostorski prag. Nasprotno pa se je pri 2. eksperimentalni skupini pojavila težnja po zmanjšanju praga, s čimer se je zmanjšalo število percepcij ene točke. Pri 2. skupini se kaže samo „trend“, ker prag ni statistično pomembno manjši od praga pri kontrolni skupini.

Rezultati vsaj v primeru 1. eksperimentalne skupine potrjujejo osnovno postavko teorije direktivnega stanja, po kateri vplivajo na percepcije različni motivacijski dejavniki. V primeru 2. skupine se prag morda ni mogel še bolj zmanjšati, ker se je približal mejam, ki jih dopušča sposobnost za diskriminacijo. Podobno preneha delovati tudi učinek vaje na prostorski prag.

Opisani eksperiment bi dal bolj nedvomne rezultate z uporabo avtomatičnega estezimetra, ki omogoča natančno kontrolo pritiska konic. Tudi metoda konstantnega dražljaja bi bila boljše od mejne metode.

Kmalu za tem eksperimentom sem skušal ugotoviti, kakšen je vpliv asociiranja barv z elektrošokom na njihov konotativni pomen oz. na njihove povezave s čustvi. V eksperimentu sta sodelovali dve manjši skupini študentov psihologije. Vsakemu od njih je poseben mnemometer eksponiral barvne ploščice za 1 sekundo. Vse skupaj se je prikazalo 150 ploščic v rdeči, zeleni, rumeni, črni, beli, rjavi in modri barvi. Kadarkoli sta se prikazali rdeča ali bela plošča, je poskusna oseba prejela elektrošok. Po tem postopku je povezala barve z nazivi čutev. Rdeča in bela barva sta normalno povezani z ugodnimi čustvi, npr. ljubeznijo, veseljem, srečo. Zaradi asociiranja z neprijetnim dražljajem naj bi se zveze spremenile. Vendar do tega ni prišlo. Poskusne osebe v eksperimentalni skupini so odgovarjale na isti način kot v kontrolni in še naprej povezovalе rdečo in belo barvo z ugodnimi čustvi.

Eksperimenta sta zanimiva zato, ker je v prvem primeru strah pred elektrošokom uspel spremeniti percepcijo, ki naj bi bila v precejšnji meri odvisna od dedne strukture organizma, v drugem pa ni uspel spremeniti pomena barv, čeprav je pomen izključno rezultat izkušenj. Osgood (1968) je menil, da so v drugem primeru poskusne osebe jasno spoznale, kaj hoče doseči eksperimentator in reagirale negativno. Z drugimi besedami: eksperiment ni uspel zaradi „samouničujočih zakonov“ (Hillix 1973) oz. Hillixovega učinka, po katerem spoznanje eksperimentatorjevih namenov, domnev in hipotez spremeni reagiranje v negativnem, včasih pa tudi v pozitivnem smislu. To se s perceptivnimi reakcijami teže zgodi, ker so bolj spontane, manj odvisne od miselnih procesov v poskusni osebi.

LITERATURA

- Amir Y., Inter- and intra-ethnic comparison of intellectual functions in Israeli and middle eastern populations. 20. mednarodni kongres za psihologijo, Tokyo 1972
- Berry J. W., Mueller-Lyer susceptibility: ecology or race? *International Journal of Psychology*, 6, 193-197, 1971.
- Bruner J. S., Goodman C. D., Value and need as organizing factors in perception; *Journal of Abnormal Psychology*, 42, 33-44, 1947.
- Fraser E., Individual differences in perception. Poročilo na kongresu British Psychological Association, London 1957.
- Freud S., Vorlesungen zur Einfuehrung in die Psychoanalyse, 1916.
- Geldard F. A., Somesthesia. V knjigi Boring, Langfeld, Weld, *Foundations of Psychology*, John Wiley, N. Y. 1948.
- Hillix W. A. Is psychology hopeless? Predavanje v Ljubljani na oddelku za psihologijo junija 1973.
- McGinnies E., Emotionality and perceptual defense, *Psych. Rev.* 56, 244-251
- Osgood C., osebno sporočilo. 1968.
- Radonjić S., Uvod u psihologiju, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd 1968.
- Rigby M. K., Rigby W. K., Perceptual thresholds as a function of frequency. *Americ. Psych.*, 7, 321
- Schafer R., Murphy G., The role of autism in visual figure-ground relationship, *Journ. Exper. Psychol.*, 32, 335-343, 1943.
- Skinner B. F., *Beyond freedom and dignity*. 1972.
- Witkin H. A., Lewis H. B., Hertzman M., Mackover K., Meissner P. B., Wapner S., *Personality through perception*, N. Y., Harper 1954.
- Witkin H. A., Cognitive style and problems of diagnosis and therapy, 15. mednarodni kongres za uporabno psihologijo, Ljubljana 1964.
- Trstenjak A., Od filozofije do sociologije zaznav; v knjigi „Prispevki k psihologiji“, Ljubljana 1960.

Multiplikativne klasifikacije (matrice)

Ludvik Horvat

Prehod iz „figuralnih kolekcij“ na operativne strukture pri reševanju multiplikativnih matric pri 6 do 7-letnem otroku

Razvojna psihologija daje poseben pomen pri otroku prav razvoju kognitivnih funkcij. Nekatere njene usmeritve celo v taki meri, da potem zanemarjajo druge aspekte razvoja (socializacija, govor itd.). Čeprav so na tem področju opravili že precej raziskovalnega dela, pa so si mnenja različnih avtorjev pogosto diametralno nasprotna, kar zadeva posamezne razvojne faze kot tudi definicije nekaterih razvojnih pojavov.

V vsem raziskovalnem delu pa pripada posebno mesto J. Piagetu, ki je na tem področju uveljavil novo kvaliteto in tudi novo metodološko izhodišče v proučevanju razvoja mišljenja pri otroku. Njegovo delo nadaljuje in razvija naprej mnogo njegovih sodelavcev (B. Inhelder, A. Szeminska) in drugih avtorjev (J. Bruner, Ja. Galperin, Davidov itd.), ki razširjajo krog raziskovalnih metod, eksperimentov in ne nazadnje tudi podajajo nove ugotovitve. Piaget J. je poleg tega, da je na podlagi ogromnega eksperimentalnega gradiva osnoval svojstven sistem zakonitosti razvoja intelekta, izoblikoval nov metodološki pristop proučevanja, ki negira metode testov, kateri v večini primerov ustrezajo le psihometričnim kriterijem merjenja.

Eksperiment, ki ga bom predstavil v tem zapisu in z njim dobljeni rezultati, je povzet po J. Piagetu ter predstavlja modificirano obliko matric, kot jih je uporabljal Piaget. S tem eksperimentom bom poskušal potrditi Piagetove ugotovitve o reševanju multiplikativnih matric ob prehodu iz intuitivnega mišljenja na stopnjo konkretno logičnih operacij.

J. Piaget je izdelal sedaj že splošno sprejeto klasifikacijo razvoja intelekta od začetka mentalne dejavnosti pa do stopnje mišljenja, kakor ga poznamo pri normalni odrasli osebi. Prvo fazo predstavlja senzomotorna inteligenca (0–2 let), ki prehaja v etapo „konstrukcije operacij“, ki se deli v prekonceptualni način mišljenja (2 do 4 let) in nato še intuitivni način mišljenja (4 do 7 ali 8 let). V 7. ali 8. letu se prično že oblikovati konkretne operacije (faza konkretno logičnega mišljenja), ki trajajo nekje do 11. ali 12. leta, ko se prično oblikovati formalno logične operacije in se tudi do kraja oblikuje stopnja refleksivnega načina mišljenja.

Že v svojih zgodnjih delih ugotavlja J. Piaget, da ostane intuitivno mišljenje prelogično tudi potem, ko doseže svoj maksimum. Četudi dobe nedokončane operacije simbolično obliko mišljenja, ta še vedno predstavlja intuitivno razsojanje. Intuicija sicer vodi do začetka logike, ampak le v obliki reprezentativnih regulacij, ne pa v obliki operacij. Še tako artikulirana intuicija ostane za vedno nereverzibilna kot tudi celotni način intuitivnega mišljenja. Intuicija je neke vrste „slikovna misel“, sicer bolj stilizirana kot v obdobju prekonceptov, cilji so ji že namreč skupne oblike in ne več enostavne sinkretične zbirke, simbolizirane s primeri. Tako ostaja intuicija fenomenalistična, ker prikazuje obrise realnega in je egocentrična, ker je nenehno centrirana v funkciji akcije nekega trenutka.

Otrok pride do operacij okrog 7. ali 8. leta starosti. Ko se operacija pojavi, se prične odločilen zaokret v neke vrste uravnoteževanju, ki določa sumo pojmov enega in istega sistema ter pojasnjuje vse, kar ta sistem zaobsega. Operacija se oblikuje iz upadanja intuitivnih struktur in nagle gibljivosti novih miselnih struktur. Do sedaj stroge oblike se gibljejo pod to kontrolo in se usklajajo z različnimi stopnjami kljub njihovim progresivnim artikulacijam.

Če imamo pri intuitivnem mišljenju še vedno opravka s fazo progresivnega vzpostavljanja ravnoteže, pa imamo v fazi konkretno logičnih operacij gibljivo ravnotežje in tudi sheme postanejo reverzibilne. Pri tem ne smemo pozabiti definicije, ki pravi, da je operacija v funkcionalnem konceptu inteligentnosti najpopolnejša oblika ravnotežja med subjektom in objektom. Velja pa še posebej razmejiti znak in simbol. Znak je arbitražne vrednosti in odvisen od sporazuma med skupino oseb, nasprotno pa lahko ustvari simbol tudi posameznik.

V nadaljnjem tekstu si bomo natančneje ogledali problem klasifikacije pri otroku v predšolski dobi. Klasifikacija je lahko aditivna ali multiplikativna. Aditivna klasifikacija je podlaga štetju in razvoju koncepta števila, medtem ko je multipla klasifikacija temelj logičnega mišljenja v situacijah z več kvalitetami.

Multiple klasifikacije so lahko dvojne, trojne itd., ker si jih lahko tudi predočimo v obliki matric (razpredelnic) z več vhodi. Čeprav so multiplikativne klasifikacije kompleksnejše od aditivnih, pa vidimo, da se poslužujejo bolj enostavnih operacij. Aditivne klasifikacije kažejo, da se je otrok že znebil figuralnih kolekcij; se pa pri multiplih klasifikacijah spet pojavijo prostorske predstave. Je pa vprašanje, če otrok pride do multiple klasifikacije na enak način kot do aditivnih. V tem primeru bi bil figuralni faktor postranskega pomena in bi bila temeljna komponenta pri obeh neke vrste „notranja operativna koherenca“. Res pa je tudi, da multiplikativna klasifikacija sočasno zajema tudi aditivno. Pri odgovoru otroka na teh matricah je težko povedati, kdaj otrok uporablja figuralne strukturacije in kdaj operativne klasifikacije.

J. Piaget in B. Inhelder pravita, da pojasnitev problema multiple klasifikacije dopušča tri možne rešitve:

- a) — operativne strukture se ne naslanjajo na figuralne; med obojimi obstaja jasna diskontinuiteta,
- b) — operativne strukture izhajajo neposredno iz konfiguracij, ki so le njihove predstrukture in med njimi obstaja kontinuiteta,
- c) — operativne multiplikativne strukture so odvisne od nekakšne asimilativne koordinacije oziroma organizacije celote, ki generalizira sorazmerno s splošno sposobnostjo klasifikacije; toda v določenem stadiju razvoja pa tudi pri multiplikativnih operacijah prevladujejo figuralne kolekcije.

V ta namen sta J. Piaget in B. Inhelder uporabila 14 posebej skonstruiranih matric, ki sta jih pozneje zreducirala na 8 in smo jih tudi mi uporabili nekoliko spremenjene v našem eksperimentu. Te matrice imajo 4 ali 6 objektov, in sicer eden od objektov v matrici manjka, da ga mora za nalogo otrok poiskati. To je objekt, ki popolnoma uravnoteži matrico. Objekti v matrici vsebujejo naslednje kvalitete: obliko, barvo, velikost, število in smer. Otrok poišče objekt za uravnoteženje matrice med 6 ali 8 nepomičnimi predmeti. Omenjena avtorja sta ugotovila, da je procent pravih odgovorov pri 4 do 5-letnih otrocih večji kot pa pri 6 do 7-letnih. Procent pravih rešitev poraste šele nekje po 8. letu in preseže dosežen rezultat pri 4–5-letnem otroku. Iz tega lahko zaključimo, da 4 do 5-letni otroci uporabljajo pri reševanju drugačno metodo kot starejši. Če otrok izbere manjkajoči element v matrici na podlagi figuralne simetrije in ne na podlagi konceptualnih relacij, jih prisotnost treh kvalitet ne moti nič bolj kot prisotnost samo dveh kvalitet. Dve kvaliteti ni nič lažje zaznati kot tri kvalitete hkrati, je pa mnogo težje razmišljati hkrati o treh kvalitetah kakor samo o dveh. Pojavi se celo nasprotno, da tretja kvaliteta poveča figuralno simetrijo in zato 4 do 5-letni otroci dosežejo na matricah s tremi kvalitetami višji rezultat kot na matricah z dvema kvaliteta. Tako torej obstaja figuralna ali celo perceptivna metoda za reševanje matric s tremi kvalitetami in predhodi operativni. J. Piaget in B. Inhelder zaključujeta, da kaže celoten poskus na relativno kontinuiranost med sledečimi si stopnjami. Diskontinuiteta se posebno odraža ob poskusih s tremi kvaliteta, kjer se tudi figuralna metoda najbolj razlikuje od operativne.

J. Piaget je uporabil pri eksperimentu s temi matricami dva postopka: „skrčeni“, ko položi pred otroka matrico in mu po točno določenem redu prikazuje objekte, otrok pa mora pokazati pri tem tistega, ki popolnoma pravilno uravnoteži matrico. Drugi postopek je „standarden“, ko damo pred otroka matrico in tudi vse objekte – odgovore; otrok lahko najde pravilni objekt. V našem eksperimentu smo uporabili zadnji postopek, le da nekoliko modificiran.

Na videz enak odgovor je vezan na operativne razlage ali le na figuralno simetrijo brez dejanske komprehenzije. Zanimiv pa je tudi porast identičnosti objektov v matrici, ker nekako v tej starosti (6 do 7 let) nastopi vrzel med figuralnimi rešitvami, ki izginjajo, in operativnimi, ki se šele konstituirajo. Če obstaja v multiplikativnih strukturah razredov (matricah) in v aditivnih strukturah (enostavne klasifikacije) povezava operativnih struktur z začetnimi figuralnimi, potem obstaja relativna diskontinuiranost med obema vrstama rešitev z enako pravilnimi rezultati, osnovanimi na enostavni perceptivni simetriji in rezultati, ki temeljijo na resničnem uvidu razmerij. Sorodne eksperimente je opravljal sovjetski psiholog O. M. Djačenko, ko govori o uporabi shematizirane oblike, v kateri so odražene hierarhične vezi elementov prostorskega polja. Ugotavlja, da predšolski otroci rešujejo naloge s pomočjo dveh tipov predstavljanja:

- a) — oblika ločenih elementov ali območij, povezana z lego otrokovega telesa,
- b) — shematizirana oblika, v kateri se kažejo hierarhične vezi elementov prostorskega polja.

Trdi pa tudi, da poleg sistema predstavljanja uporabljajo predšolski otroci še elemente znakovnega sistema. Ugotovil pa je tudi, da je najbolj karakteristična oblika adekvatnega sredstva umske dejavnosti pri reševanju prostorskih nalog pri predšolskih otrocih ravno ta shematizirana oblika.

PROBLEM

Osnovni problem eksperimenta je bil, da prouči odnos figuralnih kolekcij in operativnih struktur pri multiplikativnih klasifikacijah.

Kot izhodiščno hipotezo smo vzeli, da rešujejo 6 do 7-letni otroci multiplikativne matrice že na podlagi operativnih struktur. Zato so rezultati na matricah s tremi kvalitetami enaki rezultatom na matricah z dvema kvalitetama. Višji rezultat na matricah s tremi kvalitetami bi bil, če bi otroci reševali na podlagi figuralnih kolekcij ali pa če bi že povsem obvladali operativne strukture pri reševanju multiplikativnih klasifikacij, kar bi pomenilo v tem drugem primeru, da bi bili že na stopnji konkretno logičnega mišljenja, kar pa bi bilo zelo malo verjetno, saj se konkretne operacije pojavijo po sedmem letu ali šele po osmem letu starosti.

METODA

V našem eksperimentu smo uporabili 9 matric (prva služi za primer), ki jih je uporabil že J. Piaget. Objekti v matrici in na predlogah so vsebinsko isti, le likovna ponazoritev se nekoliko razlikuje. Objekti so uvrščeni v matrice po naslednjih kvalitetah: objekt, barva, velikost, število in smer. Prve štiri matrice vsebujejo dve kvaliteti, naslednje štiri pa tri kvalitete. Vsaka pravilna kvaliteta pri izbranem odgovoru pomeni 1 točko. Pri matricah z dvema kvalitetama je največji možen rezultat 2 točki; pri matricah s tremi kvalitetami pa je največji rezultat lahko 3 točke.

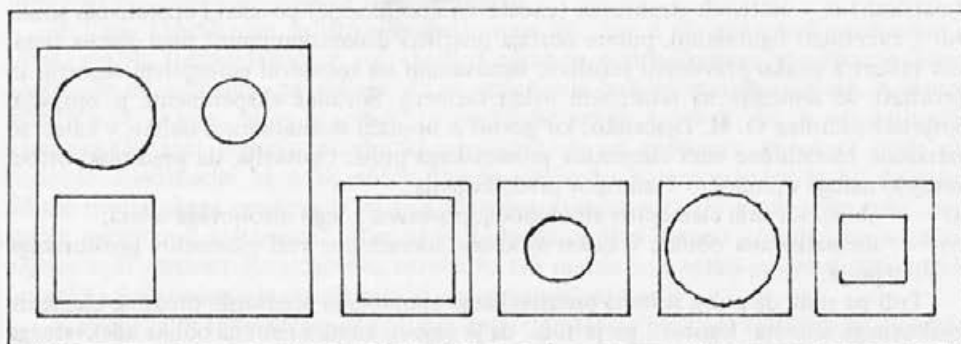
V našem eksperimentu smo imeli matrico in odgovore fiksirane na podlogo. V tem pa se je naš postopek razlikoval od Piagetovega standardnega postopka, ki je vedno enako razvrstil matrico in odgovore, ni jih pa fiksiral. Tako je lahko otrok poskušal postavljati posamezne odgovore v matrico in jih spet vrnil nazaj, če je menil, da tisti objekt zadovo-

ljivo ne uravnoteži matrice. Ta varianta predstavlja srednjo pot med Piagetovim standardnim in med „skrčenim“ postopkom uporabe multiplikativnih matric.

Ko otroku predložimo matrico in objekte-odgovore na predlogi, ga prosimo, naj poišče med odgovori tistega, ki bo povsem uravnotežil matrico. Nato mora otrok svojo izbiro še utemeljiti na verbalnem planu in če do tu ne uspe povsem pravilno, mora poiskati še kak drug odgovor, ki bi mogoče še boljše ali pa ravno tako dobro spadal zraven k onim v matrici.“

Ta postopek ponovimo na vseh 8 matricah in moramo vse otrokove izbire, verbalne utemeljitve in podobno protokolirati v že naprej pripravljeni zapisnik.

Primer matrice za ilustracijo (matrica A – za primer)

Eksperiment smo izvedli na skupini 33 otrok (tudi J. Piaget ima izjemno redko večje število otrok) v VVZ H. C. Andersen v Ljubljani. Poprečna starost otrok je bila 6 let in 8 mesecev (80,22 mesecev); pri tem pa je bil najmlajši otrok star 6;1 in najstarejši 7;3. V skupini je bilo 17 deklic in 16 dečkov. Za 20 otrok, vključenih v ta eksperiment, smo še iz nekega drugega eksperimenta imeli na voljo rezultate na testu intelektualnih sposobnosti (LTIN test, stopnja za predšolske otroke). Poprečni rezultat, izražen v IQ, je znašal 107,30 in SD je bila 10,42. To je rezultat, kakršnega dobivamo v zadnjih letih na populaciji otrok iz mestnega okoliša (vloga okolja pri oblikovanju intelektualnih sposobnosti).

REZULTATI

V tem poročilu bomo podali samo nekatere rezultate; tako smo upoštevali le izbiro elementa v matrico, ne pa verbalne utemeljitve izbora in naknadnih korektur izbora.

Tabela 1: Zbirni rezultati na posameznih matricah (poprečja)

MATR.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	S	N
kal.	OB	OB	OŠ	BS	OBS	OBS	OBS	OBV	—	—
S	1,48	1,0	1,12	1,36	1,67	1,51	1,30	1,42	10,89	33
Ž spol	1,53	0,94	1,11	1,47	1,70	1,65	1,41	1,59	11,41	17
M spol	1,44	1,06	1,13	1,25	1,63	1,31	1,19	1,25	10,31	16
Star.	1,59	1,04	1,12	1,18	1,59	1,71	1,41	1,35	11,12	17
Mlajši	1,37	0,94	1,12	1,56	1,79	1,31	1,19	1,50	10,63	16

Legenda oznak:

S – skupni rezultat

N – numerus

Oznake za kvaliteto (kval.) matrice (MATR.): O – oblika; B – barva; Š – število; S – smer in V – velikost.

Ž – ženski

M – moški

V skupino starejših smo uvrstili vse otroke v starostnem intervalu 6;9 do 7;3 let. V skupino mlajših smo pa uvrstili vse otroke v starostnem intervalu 6;1 do 6;8.

Tabela 2: Primerjava rezultatov v eksperimentu J. Piageta in v našem eksperimentu (iste matrice, različna postopka)

matrica	I–II	III	IV	V–VII	VIII
Piaget	1,25	1,20	1,55	2,50	2,55
naš eksp.	1,24	1,12	1,36	1,49	1,42

Tabela 3: Procent pravih odgovorov na posameznih maticah

matr.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	pov.
% prav. odgov.	48,5	6,0	12,1	51,5	3,0	15,2	12,1	9,1	19,7

Tabela 4: Procent pravih izborov po kvaliteti (vsako posebej)

KVALITETA	O	B	Š	S	V
% pravih odgovorov	74,0	42,8	51,5	65,1	33,3

Tabela 5: Procent identičnih elementov izbranih za odgovor, ki so že imeli identičen par v matrici

MATRICA	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	pov.
enak po hor.	30,3	36,4	39,4	12,2	21,2	54,5	57,6	45,5	37,1
enak po vsrt.	15,2	36,4	36,4	18,2	15,2	6,1	6,1	0,0	16,7
ostali odg.	6,0	21,2	12,1	18,2	60,6	24,2	24,2	48,4	26,9

DISKUSIJA

Že iz tabele 1 razvidimo, da je rezultat na maticah s tremi kvalitetami le nepomembno višji kot pri maticah z dvema kvalitetama. Tudi razlike med dečki in deklicami so neznatne, čeprav imajo skoraj na vseh maticah deklice višji rezultat kot pa dečki. So pa deklice v poprečju nekoliko starejše od dečkov. Iz prve tabele pa tudi razvidimo, da mlajši otroci dosegajo na multiplikativnih klasifikacijah nekoliko nižji rezultat; je pa ta razlika minimalna in nepomembna. Tako stanje rezultatov gre delno na račun obeh skupin, ker med njima ni razlike vsaj za eno kronološko leto, delno pa tudi, da so ti otroci v VVZ že 4 leta, kjer imajo enotni vzgojni program.

Če primerjamo rezultate v našem eksperimentu z rezultati, ki jih je na enakih maticah dobil J. Piaget v tabeli 2, vidimo, da so pri maticah z dvema kvalitetama skoraj povsem enaki rezultati. Do velikih razlik (za več kot eno celo točko) pa prihaja pri

matricah s tremi kvalitetami (V–VIII). Naši otroci so dosegli pomembno nižji rezultat, kar pa gre pripisati našemu modificiranemu postopku, kakor tudi obdelavi le prve faze odgovorov. Procent pravilnih odgovorov variira od 3 % pa do največ 48,5 % (procent pravilno izbranih objektov po obeh oz. vseh treh kvalitetah, po katerih je mogoče matrico uravnotežiti). Poprečno na vseh matricah je bilo le 19,7 % pravilnih rešitev. Pomembno več je bilo pravilnih rešitev pri matricah z dvema kvalitetama kot pri matricah s tremi kvalitetami.

Otroci so najpogosteje izbirali kot pravilno kvaliteto objekt-predmet, sledi ji smer (orientiranost v prostoru), število, barva in velikost. Numerične odnose prikazuje v procentih tabela 4.

Otroci so za odgovor izbirali že identične elemente za uravnotežitev matrice dokaj pogosto. Tako so izbrali poprečno v 37 % primerih isti element, kot je bil že v matrici na horizontalni smeri; v 16,7 % primerih element, ki je bil identičen z elementom po vertikali v matrici in 26,9 %, je bilo odgovorov, ki so bili identični s katerim drugim elementom ali pa tudi ne. Tukaj ni upoštevanih 19,7 % povsem pravilnih odgovorov.

Na podlagi primerjave rezultatov pri matricah z dvema kvalitetama in pri matricah s tremi kvalitetami lahko vidimo, da dosegajo otroci pri obojih približno enak rezultat. To pa nam dovoljuje sklep, da otroci v tej starostni stopnji rešujejo multiplikativne matrice že na temelju operativnih struktur, ki pa so šele v začetnem stanju razvoja in da opuščajo metodo figuralnih kolekcij. Če bi otroci reševali po metodi figuralnih kolekcij, bi moral biti višji rezultat na matricah s tremi kvalitetami, ker bi pri teh matricah še bolj prišla do izraza figuralna simetrija in zato bi tudi porasle pravilne rešitve. Otroci že rešujejo s pomočjo operativnih struktur, kjer pa se naslanjajo le na same miselne procese in ne na zaznavo posameznih elementov. Nedvomno je, da je težje misliti o treh kvalitetah kot pa jih samo zaznati hkrati. Reševanje multiplikativnih klasifikacij s pomočjo operativnih struktur je višji nivo v razvojnem zaporedju (predstavlja začetek konkretno logičnega mišljenja), zato dosegajo otroci pri klasifikacijah nižje rezultate, ker ga še ne obvladajo do take mere, da bi lahko povsem brez napak reševali multiplikativne matrice. Rezultati torej kažejo na prehodno obdobje med opuščanjem figuralnih kolekcij in pojavljanjem prvih operacij. Na to stopnjo je opozoril že J. Piaget, ko je primerjal dosežke različno starih otrok pri multipli klasifikaciji in tudi utemeljitve izbora na verbalnem planu. V našem eksperimentu smo izbrali drugo pot in smo raje fiksirali matrico in izbore. Tako smo izključili, da bi lahko otrok primerjal izbor v matrici, ampak je moral operirati le z miselno shemo. Zaradi tega je Piaget dobil v svojem postopku tudi višji rezultat pri matricah s tremi kvalitetami. Je pa tudi upošteval korekture v tretji fazi odgovora pri vsaki matrici. Nadaljnja obdelava podatkov je pokazala večji procent pravilnih odgovorov pri matricah z dvema kvalitetama kot pa pri matricah s tremi kvalitetami.

Velik je tudi procent delno pravilnih odgovorov, so pa izjemno redki primeri povsem napačnih odgovorov. Pri delno pravilnih odgovorih so otroci najpogosteje upoštevali kot pravilno kvaliteto objekt, smer, število in nazadnje še barvo ter velikost. Že J. Piaget in B. Inhelder sta ugotovila pri prehodnem obdobju iz figuralnih kolekcij na operative strukture značilen pojav, da otroci zelo pogosto izbirajo identičen element kot je v matrici. Ta isti pojav smo opazili tudi v naših eksperimentih. Tako je bilo pri vseh osmih matricah v poprečju 37,1 % identičnih izbir po horizontali, 16,7 % identičnih po vertikali; nadaljnjih 26,9 % je bilo drugih izbir, med njimi tudi identične z drugimi elementi v matrici ali pa tudi povsem nesmiselni. Kot smo pa že rekli, je bilo 19,7 % pravilnih odgovorov. Procent identičnosti je pomembno višji pri matricah s tremi kvalitetami kot pa pri matricah z dvema kvalitetama. To je še en dokaz več, da otrok ne skuša matrice uravnotežiti le na podlagi figuralnih kolekcij, ampak rešuje že matrico s pomočjo operativnih struktur, ki pa so šele v fazi nastajanja in zato le delno izvede samo miselno operacijo. Če bi otrok reševal le na podlagi figuralnih simetrij, ne bi prihajalo do takih

izbir, ampak do izbir, ki bi slonele na temelju perceptivno prostorskih razporeditev objektov v matrici, kar pa lahko ugotovimo na podlagi otrokove verbalne utemeljitve.

Toda pri tem so do neke mere še tudi udeleženi figuralni dejavniki, kar pomeni, da so operativne multiple strukture odvisne od neke vrste asimilativne koordinacije. Na rezultat pa vpliva relativna praznina med figuralnimi kolekcijami in operativnimi strukturami (tvorba operacij). Princip kontinuitete nastopa sočasno z diskontinuiteto, kar se najbolje opazi prav pri matricah s tremi kvalitetami.

V nadaljnjem eksperimentalnem delu bomo morali izoblikovati tudi ustrezne eksperimentalne postopke, s katerimi bomo uspeli evaluirati še preciznejše prav te pojave, ki smo jih lahko v tem poročilu nakazali.

S pomočjo tega in sorodnega raziskovalnega dela dobimo predstavo o osnovnih zakonitostih razvoja mišljenja pri predšolskem otroku, kar nam omogoča izdelavo ustreznih programov za oblikovanje mišljenja pri predšolskem otroku v njegovem najplastičnejšem obdobju za oblikovanje osnovnih kognitivnih sposobnosti. Mogoče pa bo razjasniti tudi marsikatero težavo, s katero se srečamo pri mišljenju otrok ob vstopu v šolo. Dognanja sodobne funkcionalistične psihologije pa vse bolj prodirajo tudi v pedagoško prakso in dobivajo ustrezno mesto pri oblikovanju učnih programov.

LITERATURA

1. Bruner J.: Tok kognitivnega razvoja, Psihologija, 1972, št. 1-2, revija, Beograd (prevod).
2. Djačenko O. M.: K voprosu ob ispolzovanii shematizirovanoga obraza kak sredstva rešenija prostranstvenih zadač v doškolnom vozraste; Voprosi psihologii, 1973, št. 2, revija, Moskva.
3. Galjperin P. J.: O istraživanju intelektualnog razvoja deteta, Psihologija, 1972, št. 1-2, revija, Beograd (prevod).
4. Oerter R.: Moderne Entwicklungs-psychologie, Verlag L. Auer Donauwoerth, 5. izdaja, 1969.
5. Piaget J.: Psihologija inteligencije, 1968, Beograd (prevod 2. izdaje).
6. Piaget J. et Inhelder B.: Genese des structures logiques elementaires, Neuchatel, 1967.

The first part of the book is a general introduction to the study of the history of the world, and the second part is a detailed account of the history of the world from the beginning of time to the present day. The author discusses the various civilizations that have existed throughout history, and the factors that have influenced their development. He also examines the role of religion, science, and technology in shaping the course of human history.

The author's approach is to provide a comprehensive overview of world history, rather than focusing on a single region or civilization. He uses a chronological approach, starting with the earliest known civilizations and moving forward in time. He also includes a detailed appendix of dates and events, which is a valuable resource for students and researchers alike.

Overall, this book is a well-written and informative introduction to the study of world history. It provides a clear and concise overview of the major events and civilizations of the past, and is an excellent resource for anyone interested in the history of the world.

The book is divided into two main parts: a general introduction and a detailed account of world history. The general introduction covers the basic concepts and methods of world history, while the detailed account covers the major civilizations and events of the past. The author's approach is to provide a comprehensive overview of world history, rather than focusing on a single region or civilization.

The author's approach is to provide a comprehensive overview of world history, rather than focusing on a single region or civilization. He uses a chronological approach, starting with the earliest known civilizations and moving forward in time. He also includes a detailed appendix of dates and events, which is a valuable resource for students and researchers alike.

Overall, this book is a well-written and informative introduction to the study of world history. It provides a clear and concise overview of the major events and civilizations of the past, and is an excellent resource for anyone interested in the history of the world.

The book is divided into two main parts: a general introduction and a detailed account of world history. The general introduction covers the basic concepts and methods of world history, while the detailed account covers the major civilizations and events of the past. The author's approach is to provide a comprehensive overview of world history, rather than focusing on a single region or civilization.

The author's approach is to provide a comprehensive overview of world history, rather than focusing on a single region or civilization. He uses a chronological approach, starting with the earliest known civilizations and moving forward in time. He also includes a detailed appendix of dates and events, which is a valuable resource for students and researchers alike.

Analiza podtesta razvrščanje slik na Wechslerjevem testu inteligentnosti za otroke

Jože Meh

Psihologi, ki delajo v klinični praksi in na osnovnih šolah ter uporabljajo Wechslerjev test splošne inteligentnosti za otroke – WISC, ugotavljajo, da dosegajo otroci na podtestu Razvrščanje slik na splošno nižje rezultate, kot na ostalih podtestih testne baterije WISC.

Do podobnih ugotovitev so prišli že v Nemčiji, ko so prirejali WISC za svojo populacijo. V svoji priredbi (HAWIK) so rešili probleme s ponovno standardizacijo in korekturo nekaterih slik pri nekaterih nalogah podtesta.

Iz zgornjega sledi opredelitev naloge: V statistični analizi je treba ugotoviti, kakšne rezultate dobimo na podtestu Razvrščanje slik Wechslerjevega testa splošne inteligentnosti za otroke pri naših otrocih.

VZOREC

Pri izbranem vzorcu je nujno, da se pri njem malo dalje zadržimo.

Za analizo sem uporabil 140 protokolov testiranj z WISC, ki so jih v dveh letih pri svojem rednem delu opravile tri psihologinje na dveh ljubljanskih osnovnih šolah. Testiranci so bili učenci vseh razredov osnovne šole.

Vzorec testiranih otrok so bili tako otroci, ki so jih na psihološki pregled poslali njihovi učitelji ali pa tudi njihovi starši, ker so menili, da so otroci storilnostno ali vedenjsko moteni. Nekatere so poslali na pregled zato, da bi bolje spoznali njihove sposobnosti. V analizo nisem vključil diagnoz oz. končnih zaključkov psihološke preiskave, ker teh podatkov nisem mogel dobiti.

Glede izbranega vzorca je verjetno lahko eden glavnih kriterijev ustreznosti posploševanja distribucija IQ. Za veljavno statistično analizo je potrebno, da je distribucija rezultatov normalna.

Distribucija IQ je pomaknjena proti nižjim rezultatom, je unimodalna, simetrična (koeficient asimetrije je 0.156) ter nekoliko koničasta (koeficient sploščenosti je 0.197). Rezultati kažejo, da je distribucija IQ približno normalna.

REZULTATI IN DISKUSIJA

Za vse podteste, besedno, nebesedno in celotno lestvico sem izračunal aritmetične sredine ($\bar{x}$) in razpršenosti, standardne deviacije (SD) rezultatov. Izhajajoč iz Wechslerjevega pojmovanja inteligentnosti, konstrukcije testa in načina standardizacije, bi pričakovali, da dobimo v populaciji:

- (1) normalno distribucijo IQ in rezultatov podtestov,
- (2) aritmetično sredino 100 točk IQ ter
- (3) aritmetične sredine podtestov 10 izravnanih točk.

Oglejmo si rezultate v našem vzorcu:

podtest oz. lestvica	x	SD
POUČENOST	9.06	3.45
RAZUMEVANJE	8.12	2.37
RAČUNANJE	10.19	2.44
SKUPNI POJMI	10.23	3.03
POMNENJE	9.25	2.64
besedna lestvica	47.74	10.19
DOPOLNJEVANJE SLIK	9.33	3.07
RAZVRŠČANJE SLIK	7.65	2.30
SESTAVLJANJE KOČK	10.99	2.32
ŠIFRIRANJE	10.17	2.75
SESTAVLJANJE PREDMETOV	8.49	3.06
nebesedna lestvica	46.67	9.66
celotna lestvica	95.57	12.81

Aritmetična sredina celotne lestvice je za 4.43 točk nižja od pričakovane. Razlika je statistično pomembna, kar pomeni, da so dosegli otroci v vzorcu v poprečju nižje rezultate, kot otroci v vzorcu, uporabljenem pri originalni ameriški standardizaciji testa.

Glede rezultatov na celotni lestvici bi pričakovali, da bo poprečna vrednost za posamezne podteste okrog 9.5 izravnanih točk. Temu pa ni tako. Razlike med posameznimi podtesti so zelo velike. S pomočjo analize variance sem preverjal, če so te razlike slučajne.

Izračunane F-vrednosti ne dopuščajo takšnega sklepa. Za BESEDNO LESTVICO je F-vrednost 16.06, za NEBESEDNO LESTVICO 14.93, za CELOTNO LESTVICO je F-vrednost 14.24. Vse vrednosti so pomembne na nivoju 0.01. Razlike v dosežkih na posameznih podtestih so torej rezultat neklih sistematičnih dejavnikov. Ti dejavniki pa lahko izhajajo iz značilnosti izbranega vzorca ali pa ustreznih norm. Ker nimam dokaznega gradiva, ne morem ovreči hipoteze o določenih značilnostih izbranega vzorca, ki bi vplivale na sistematično nižje oz. višje rezultate na posameznih podtestih. Vendar menim, da so te sistematične razlike pogojene predvsem z neustreznimi normami. Test je preveden, uporabljamo ga na populaciji, ki se od populacije, na kateri je bil standardiziran, prav gotovo razlikuje. Naše, slovenske norme so potrebne še zlasti glede velikega pomena, ki ga temu testu dajejo psihologi v šolski in klinični praksi, pri kategorizaciji otrok itd.

ANALIZA PODTESTA RAZVRŠČANJE SLIK

Distribucija rezultatov na podtestu Razvrščanje slik je unimodalna, simetrična, nekoliko koničasta in tako približno normalna. Aritmetična sredina podtesta je 7.65 in standardna deviacija 2.30. Aritmetična sredina tega podtesta je statistično pomembno nižja od aritmetične sredine celotne, besedne in nebesedne lestvice (pomembnost na nivoju 0.01). Ugotovimo lahko torej, da testiranci na podtestu Razvrščanje slik resnično dosegajo nižje rezultate, kot na celotni lestvici oz. na njenem besednem in nebesednem delu. Zaključek je, da rezultat na tem podtestu dejansko znižuje celotni IQ preizkušanca in je zato ta podtest s tega pogleda neustrezen oz. manj ustrezen.

Podtest korelira s celotnim IQ relativno visoko. Koefficient linearne korelacije je 0.676. To je v skladu z ugotovitvami drugih avtorjev.

Težavnost nalog sem računal po obrazcu $T = f(N)$; vsoto pravihnih rešitev sem delil s številom tistih, ki so naloge reševali. Diskriminativno sposobnost posameznih nalog sem preveril s pointbiserialnim koefficientom korelacije med rezultati preizkušancev na posamezni nalogi in skupnim številom točk na podtestu.

št.	NALOGA	T	rpbi
A	PES	1.00	---
B	MATI	.99	.134
C	VLAK	.89	.542
D	TEHTNICA	.81	.693
1	POŽAR	.56	.882
2	VLOMILEC	.46	.926
3	KMET	.54	.962
4	JUŽINA	.45	.789
5	ZASPANEC	.04	.354
6	VRTNAR	.06	.452
7	DEŽ	.01	.250

Po težavnosti lahko razdelimo naloge v tri skupine. V prvi skupini so lahko naloge (A, B, C, D) s težavnostjo od 1.00 do 0.81. Diskriminativnost teh nalog je slaba, kar izhaja predvsem iz tega, da so naloge lahke. Toda te naloge so namenjene predvsem za otroke, mlajše od 8 let oz. za otroke, katerih mentalna starost je nižja od 8 let. Zato domnevam, da bi bili rezultati ustrežnejši, če bi opravil analizo še posebej za otroke, ki so mlajši od 8 let.

Naloge od 1 do 4 imajo idealno težavnost (od $T=0.56$ do $T=0.45$) in visoko stopnjo diskriminativnosti. Naloge torej zelo dobro ločujejo preizkušance glede merjene sposobnosti. Iz tega sledi ugotovitev, da so naloge ustrezne.

Težavnost nalog 5, 6 in 7 je zelo visoka, koeficienti pointbiserialne korelacije pa so nizki. To pomeni, da naloge slabo ločujejo bolj sposobne otroke od manj sposobnih. Jasno je, da moramo imeti tudi zelo težke naloge, ki lahko ločujejo najbolj sposobne. Vsekakor pa bi morali zapolniti vrzel v težavnosti med nalogami 4 ter 5 in 6. Če bi bolj jasno narisali nekatere elemente na slikah pri nalogah 5 in 6, bi se morda zmanjšala težavnost teh nalog in se povečala diskriminativnost. Tako bi zapolnili tudi vrzel med nalogami.

Iz zgornjega razvidimo, da bi z majhno korekturo postal ta podtest verjetno povsem ustrezen. Seveda pa bi morali na novo določiti norme, na novo določiti izravnane točke.

Glede dobljenih rezultatov vrstni red nalog ni idealen. Zamenjane so naloge 3 in 2 ter 5 in 6. Toda razlike v težavnosti niso statistično pomembne in zamenjava nalog ni potrebna.

Diskriminacijsko učenje pri otrocih z Down sindromom

Oto Petrovič in Neil O'Connor

Uspešno diskriminacijsko učenje v določeni meri omogoča ali celo pogojuje nekatere višje oblike učenja, brez katerih si ni mogoče zamisliti uspešnega delovnega usposabljanja ter socializacije otrok na srednji stopnji mentalne podnormalnosti. Verjetno je prav zaradi tega v zadnjem času močno naraslo zanimanje strokovnjakov za proučevanje diskriminacijskega učenja. House in Zeaman (1) poročata, da ti otroci niso sposobni razviti seta diskriminacijskega učenja. Do prav nasprotnih rezultatov pa sta prišla Ellis in Gerardeau (2, 3). Gerardeau poroča, da otroci z Down sindromom potrebujejo pri tem le več poskusov kot normalni. Martin in Blum (4) sta ugotovila, da so otroci z Down sindromom manj uspešni kot kulturno-družinsko podnormalni in normalni otroci. Prysiaznik in Vicijovski (5) sta v raziskavo pritegnila otroke z Down sindromom in skupino otrok na srednji stopnji mentalne podnormalnosti, ki niso kazali znakov Down sindroma. Uporabila sta isti testni material in postopek kot prejšnja dva avtorja. Obe skupini sta bili enako uspešni v diskriminacijskem učenju. Rezultati navedenih raziskav niso skladni in je zaradi tega še nadalje ostal odprt

PROBLEM.

kakšna je uspešnost vizualnega diskriminacijskega učenja otrok z Down sindromom, ki so na srednji stopnji mentalne podnormalnosti.¹

SUBJEKTI

V eksperimentalno skupino smo vključili osemindvajset otrok, ki so jih pedopsihiatri neodvisno drug od drugega uvrstili v klinično skupino Down sindrom. Kontrolno skupino je sestavljalo prav tolikšno število otrok, ki po oceni istih strokovnjakov niso kazali znakov omenjenega sindroma. V raziskavi sta bila enakovredno zastopana oba spola. Življenjska starost se je gibala od 8 do 15 let (eksperimentalna skupina $X=143,60$ mesecev $SD=20,51$ mesecev in kontrolna skupina $X=148,75$ mesecev $SD=19,82$ mesecev), mentalna starost pa od 3 do 6 let (eksperimentalna skupina $X=60,53$ mesecev $SD=8,04$ mesecev in kontrolna skupina $X=61,57$ mesecev $SD=7,59$ mesecev). Uporabili smo metodo ekvivalentnih parov. Pare smo sestavili po spolu, mentalni in življenjski starosti ter kraju bivanja med preizkušanjem.

METODA

Subjekte smo najprej preizkusili s kolumbijsko lestvico mentalne zrelosti. Uspešnost diskriminacijskega učenja smo ugotavljali z liki (Gibsona Picka in Osserja) velikosti 3×3 cm. Uporabili smo dva tipa likov: rotacijo lika in zaprtost lika. Posamezna serija je obsegala po dvanajst nalog. V vsaki nalogi so bili trije liki z različno stopnjo rotiranosti oziroma zaprtosti; preiskusni osebi smo jo trikrat prezentirali (zaporedje likov smo spreminjali pri vsakokratni prezentaciji). Pri posamezni prezentaciji je bila možna le ena pravilna rešitev naloge. Že vnaprej smo določili, da bo kot pravilni odgovor pri nalogah

¹Srednja stopnja mentalne podnormalnosti je mentalna starost od 3 do 7 let.

rotacijskega tipa lik, ki je rotiran za 45 stopinj, in pri nalogah zaprtost lika tisti, ki je popolnoma zaprt. Preizkušali smo individualno tako, da smo dali na mizo karton, na njem pa razporedili like naloge. Preizkusni osebi smo rekli naj si izbere enega izmed njih. Če je izbrala pravilni lik, smo jo pohvalili, oz. rekli pravilno. Začeli smo z demonstracijsko nalogo in nadaljevali preizkušanje z ostalimi nalogami. Preizkušali smo v prostorih zavodskega psihologa. Odgovore subjektov smo sproti zapisovali, opazovali in beležili pa smo tudi njihovo vedenje med preizkušanjem.

STATISTIČNA ANALIZA

Uspešnost preizkusnih oseb v diskriminacijskem učenju smo analizirali iz več vidikov. Pri tem smo izhajali iz domneve, da se uspešnost diskriminacijskega učenja razvršča na intervalni lestvici, kvalitativne posebnosti učenja ter manifestno vedenje preizkusnih oseb pa na nominalni lestvici. **Hipoteze smo sprejemali pri 95 % stopnji verjetnosti.**

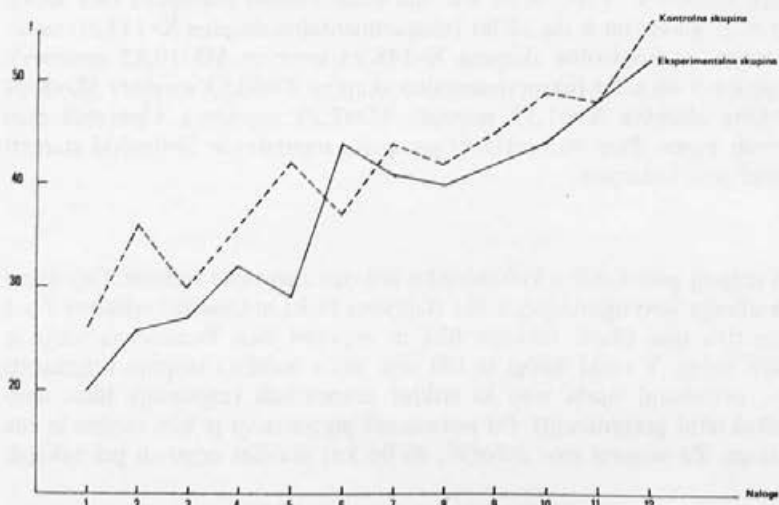
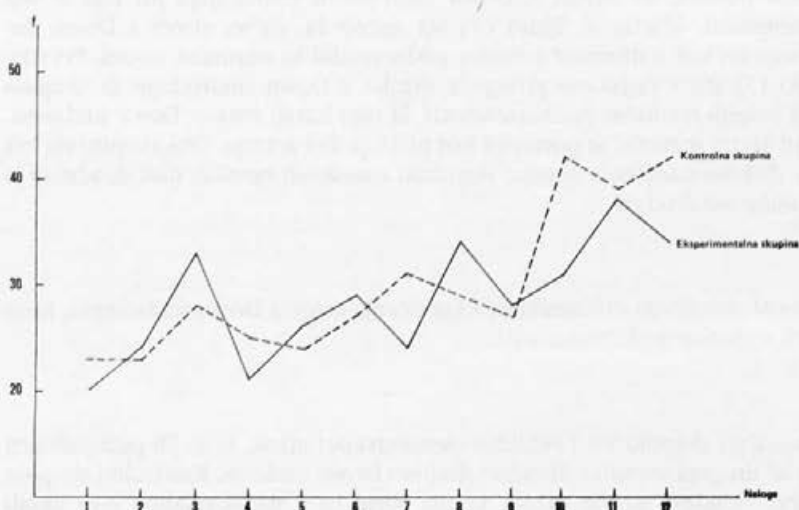

TABELA št. 1

Pomembnost razlik med skupinama glede uspešnosti reševanja nalog

Sk	Rotacija lika		Zaprtoost lika	
	E	K	E	K
X	28,50	29,92	37,16	40,92
o2	29,42	44,07	89,47	64,74
t	0,57		1,04	
F	1,49		1,38	

TABELA št. 2

Pomembnost razlik glede uspešnosti reševanja nalog obeh tipov pri posamezni skupini

VN	Eksp. skupina		Kontrolna skup.	
	R	Z	R	Z
X	28,50	37,16	29,92	40,92
o2	29,42	89,47	44,07	64,74
t	4,20		5,58	
F	3,04		1,46	

LEGENDA

Sk=skupina

E = eksperimentalna skupina

K = kontrolna skupina

VN = vrsta (tip) nalog

R = rotiranost lika

Z = zaprtost lika

TABELA št. 3

Pomembnost razlik med skupinama glede števila podanih pravih rešitev pri posamezni nalogi istega tipa

VN	Rotacija lika			Zaprta lika		
	f		X ²	f		X ²
	E	K		E	K	
0	79	81	0,02	48	49	0,01
1	185	163	1,39	166	143	1,71
2	59	79	2,89	86	84	0,02
3	13	13	0,00	36	60	6,00
	336	336		336	336	

TABELA št. 4

Pomembnost razlik med skupinama glede uporabljenega modela reševanja nalog istega tipa

VN	Rotacija lika			Zaprta lika		
	f		X ²	f		X ²
	E	K		E	K	
PPP	13	13	0,00	36	60	6,00
PPN	20	33	3,19	12	22	2,94
PNN	64	42	4,57	65	44	4,05
NNN	79	81	0,02	48	49	0,01
NNP	74	67	0,35	53	58	0,23
NPP	23	28	0,49	28	26	0,07
PNP	16	18	0,12	46	36	1,22
NPN	47	54	0,48	48	41	0,55
	336	336		336	336	

LEGENDA

MR = model reševanja

P = pravilna rešitev

N = nepravilna rešitev

+ statistično pomembnost na nivoju 0,05

Glede uspešnosti reševanja nalog med skupinama ni statistično pomembnih razlik. Pri nalogah tipa zaprtost lika sta obe skupini dosegli pomembno boljše rezultate kot pri nalogah rotacijskega tipa. Skupini se ne razlikujeta med seboj v uspešnosti reševanja nalog glede nižje in višje mentalne starosti, (znotraj posamezne skupine pri nalogah tipa zaprtost lika so te razlike pomembne) oziroma nižje in višje življenjske starosti preizkusnih oseb (le znotraj eksperimentalne skupine so pomembne razlike v uspešnosti reševanja nalog tipa zaprtost lika).

Čeprav se skupini ne razlikujeta pomembno glede števila doseženih pravih rešitev, pa je v strukturi teh rešitev med njima pomembna razlika. Tako je eksperimentalna skupina pomembno večkrat (pri posamezni nalogi) dosegla le po eno pravilno rešitev, večkrat je pri izbiri lika ostala na istem mestu, večkrat je zanemarila stopnjo rotiranosti oziroma zaprtosti lika in se pri reševanju nalog večkrat posluževala modela: pravilna, nepravilna, nepravilna rešitev. Kontrolna skupina je pri posamezni nalogi pomembno večkrat podala dve ali tri pravilne rešitve, pomembno večkrat spremenila mesto izbire lika ter se pri reševanju nalog pogosteje posluževala modela: pravilna, pravilna, pravilna rešitev. Ta etiološko heterogena skupina je kazala nekoliko večjo variabilnost v storitvah ter pomembno manjšo ustaljenost pozornosti in vztrajnosti.

Raziskava je pokazala, da sta obe skupini enako uspešni v diskriminacijskem učenju, oziroma da sta sposobni formirati set učenja. Iz rezultatov naše raziskave ne smemo sklepati, da nižja in višja mentalna ter življenjska starost preizkusnih oseb ne vplivata na uspešnost diskriminacijskega učenja – vpliv teh dejavnikov se v našem primeru ni pokazal zaradi dokajšnje izenačenosti preizkusnih oseb. Enaka uspešnost skupin pri obeh tipih likov še ne pomeni, da vrsta učnega gradiva bistveno ne vpliva na uspešnost diskriminacijskega učenja (uporabili smo dva tipa likov, ki so si zelo podobni). Rezultati naše raziskave ne potrjujejo ugotovitev House in Zeamana, Ellisove ter Geardeaujeve pa le deloma.

V prihodnjih raziskavah bi kazalo bolj osvetliti vprašanja, v kolikšni meri je uspešnost diskriminacijskega učenja z Down sindromom, ki so na srednji stopnji mentalne podnormalnosti pri otrocih povezana z mentalnim nivojem, življenjsko starostjo, vrsto učnega gradiva in kateri dejavniki pospešujejo in/ali zavirajo tovrstno učenje. V kontrolne skupine pa bi kazalo vključevati etiološko bolj homogene preizkusne osebe.

UPORABLJENI VIRI

- 1) HOUSE B. J. and ZEAMAN D. Reward and nonreward in the discrimination learning of imbecils. *Journal of Comp. Physiol. Psychol.* 51 1958.
- 2) ELLIS N. R. and GIRARDEAU F. L. Analysis of learning sets in normal and severely defective humans. *Journal of comparative and Physiological Psychology*, Vol. 55, 5, 1962.
- 3) GIRARDEAU F. L. The formation discrimination learning sets in mongoloid and normal children. *Journal of Comparative and Physiol. Psychol.* 52, 1959.
- 4) MARTIN W. E. and BLUM A. Interest generalization and learning in mentally normal and subnormal children. *J. C. P. P.* 88, 1961.
- 5) PRYSIAZNIUK A. W. and WICIJOWSKI P. J. Learning sets in mongoloid and non-mongoloid children. *Amer. J. ment. Defic.* 69, 1964.
- 6) HARLOW H. F. The formation of learning sets. *Psych. Rev.* 56, 1949.

Eksperimentalno gradivo za raziskavo je bilo zbrano leta 1969. Te raziskave pa ne bi bilo mogoče narediti, če mi pri tem ne bi pomagali direktorji, njihovi pomočniki, uslužbenci, socialni delavci, psihiatri, zlasti pa psihologi naslednjih angleških zavodov za mentalno podnormalne otroke: Botleys Park Hospital, Caterham Hospital, Earlswood Royal Hospital in Leavesden Hospital. Toplo se jim zahvaljujem za prijaznost, razumevanje in pomoč.

- 7) HARLOW H. F. and HICKS L. H. Discrimination learning theory – uniproces vs. duoproces. *Psychol. Rev.* 64, 1957.
- 8) ELLIS N. R. Object quality discrimination learning sets in mental defectives. *J. Comp. Psychol. Psychol.* 51, 1958.
- 9) KAUFMAN M. E. and PETERSON W. M. Aquisition of a learning set by normal and mentally retarded children. *J. Comp. Psychol. Psychol.* 51, 1958.

Veljavnost psihološke preizkušnje »risanje moža« F. Goodenough pri mentalno podnormalnih otrocih

Dr. Oto Petrovič

Veljavnost psihološkega testa je ena njegovih osnovnih merskih značilnosti. O konstrukcijski veljavnosti (construct validity) psihološke preizkušnje Risanje moža (RM) glede na Binetov in Wechslerjev test inteligentnosti za otroke (WISC) pri mentalno podnormalnih otrocih sta nam od dostopnih virov na voljo le dve raziskavi. Papassilou je leta 1952 s testoma RM in Stanford-Binet preizkusil 167 mentalno podnormalnih otrok, starih od 6 do 12 let in dobil $r = 0,67$. Rohrs in Haworth sta leta 1962 uporabila RM in WISC na 46 mentalno podnormalnih otrocih z IQ od 50 do 70 ter življenjsko starostjo od 9,1 do 15,6 let. Poročata, da je za celotno lestvico WISC znašal $r 0,40$, za besedno 0,28 in za nebesedno 0,53.

Sundberg in Tyler sta v svoji raziskavi ugotovila, da sodi RM med tiste preizkušnje, ki se v ZDA najpogosteje uporabljajo v psihološki praksi. Zaradi pogoste uporabe RM v psihološki diagnostiki in relativno majhnega števila raziskav o veljavnosti te preizkušnje pri mentalno podnormalnih otrocih, smo se odločili da osvetlimo

PROBLEM,

kakšna je veljavnost risalne tehnike RM glede na WISC pri mentalno podnormalnih otrocih?¹

METODA

V raziskavo smo vključili 230 otrok moškega spola (življenjska starost $X = 9;3$ let $\sigma = 1;4$ let) ter 180 ženskega spola (življenjska starost $X = 11;5$ let $\sigma = 2;5$ let). V času zbiranja eksperimentalnega gradiva so preizkusne osebe obiskovale posebno osnovno šolo. Otroke je obravnavala prvostopenjska strokovna komisija za diagnostično-prognostično ocenjevanje otrok in mladostnikov motenih v telesnem in duševnem razvoju. Vsako preizkusno osebo je individualno pregledal pediater, psiholog, defektolog, psihiater in če je bilo potrebno še drugi strokovnjaki. Na voljo je bila tudi socialna anamneza ter poročilo o šolski uspešnosti.

Psihološki pregled je obsegal kombinirane anamnestične podatke, diagnostični intervju, preizkus z risalno tehniko RM, WISC in opazovanje manifestnega vedenja med pregledom. Preizkušanje je potekalo na standardni način. Vse preizkušnje je opravila ista oseba. Risbe in odgovore na naloge v podtestih „splošno razumevanje“ in „podobnosti“ so ocenili trije ocenjevalci. Vadili smo jih v ocenjevanju na gradivu, ki ni bilo vključeno v raziskavo. Ocenjevali so neodvisno drug od drugega.

Na teamski konferenci se je izoblikovala skupna ocena in mnenje o posamezni preizkusni osebi. Na podlagi rezultatov diagnostično-prognostične obdelave smo preizkusne osebe razvrstili glede na mentalni nivo v eno izmed treh kategorij (IQ 51 do 60, IQ 61 do

¹ Otroci na lažji stopnji metalne podnormalnosti in otroci metalno ravni mejnih primerov.

70 in IQ 71 do 80), nato pa še glede na morebitno dodatno motenost v eno od treh skupin (osebe brez dodatnih motenj, osebe z osebnostnimi in vedenjskimi motnjami ter osebe s senzoričnimi ali govornimi motnjami)

STATISTIČNA ANALIZA

Pred začetkom statistične obdelave podatkov smo neizravnane točke WISC pretvorili v ustrezne testne starosti. Izračunali smo tudi skladnost med ocenjevalci v ocenjevanju risb ter odgovorov na naloge v podtestih „Splošno razumevanje“ in „Podobnosti“ (koeficient konkordance W se giblje med 89 in 94). Glede na visoko skladnost ocen smo pri računanju uporabili poprečne ocene vseh treh ocenjevalcev. Zaradi majhnega števila preizkusnih oseb v mentalni kategoriji IQ 51 do 60, teh nismo mogli razvrstiti v podskupine glede na njihovo morebitno dodatno motenost. Izhajali smo iz domneve, da se podatki, dobljeni z risalno tehniko RM in WISC, razvrščajo na intervalni lestvici, podatki, dobljeni z ocenjevalno lestvico manifestnega vedenja preizkusnih oseb, pa na nominalni lestvici. Izračunali smo Pearsonove koeficiente korelacije r , in pomembnost razlik med koeficienti korelacij. Pri sprejemanju hipotez smo upoštevali 5 % stopnjo tveganja.

REZULTATI

TABELA št. 1

Korelacije med rezultati RM in rezultati na celotni, besedni in nebesedni lestvici WISC

	RM-CWISC	RM-BWISC	RM-NWISC
r	0,62 ⁺	0,53 ⁺	0,62 ⁺

TABELA št. 2

Korelacije med rezultati RM in celotnimi rezultati WISC pri posameznih mentalnih kategorijah

MK	51-60	61-70	71-80
r	0,68 ⁺	0,62 ⁺	0,58 ⁺

TABELA št. 3

Korelacije med rezultati RM in rezultati na besedni lestvici WISC pri posameznih mentalnih kategorijah

MK	51-60	61-70	71-80
r	0,59 ⁺	0,53 ⁺	0,47 ⁺

TABELA št. 4

Korelacije med rezultati RM in rezultati na nebesedni lestvici WISC pri posameznih mentalnih kategorijah

MK	51-60	61-70	71-80
r	0,63 ⁺	0,51 ⁺	0,62 ⁺

TABELA št. 5

Korelacije med rezultati RM in celotnimi rezultati WISC glede dodatne motenosti preizkusnih oseb

DM	MK	51-60	61-70	71-80
I	r		0,57 +	0,64 +
II	r	0,68 +	0,69 +	0,51 +
III	r		0,69 +	0,55 +

TABELA št. 6

Korelacije med rezultati RM in rezultati na besedni lestvici WISC glede dodatne motenosti preizkusnih oseb

DM	MK	51-60	61-70	71-80
I	r		0,35 +	0,54 +
II	r	0,59 +	0,73 +	0,37 +
III	r		0,73 +	0,47 +

TABELA št. 7

Korelacije med rezultati RM in rezultati na nebesedni lestvici WISC glede dodatne motenosti preizkusnih oseb

DM	MK	51-60	61-70	71-80
I	r		0,60 +	0,65 +
II	r	0,63 +	0,39 +	0,60 +
III	r		0,39 +	0,56 +

DISKUSIJA

Statistična analiza podatkov je pokazala, da so korelacije med rezultati RM in rezultati na celotni besedni in nebesedni lestvici WISC, statistično pomembne, razlike med posameznimi korelacijskimi koeficienti pa ne. Korelacija med RM in nebesedno lestvico WISC je višja kot z besedno lestvico WISC. Opažamo tendenco obratno sorazmernih zvez: rezultati RM se tem bolj skladajo s celotnimi in besednimi rezultati WISC, čim nižja je mentalna raven preizkusnih oseb (razen pri nebesedni lestvici WISC). Rezultati naše raziskave kažejo večjo konstrukcijsko veljavnost RM glede na WISC kot Rohrsovi in Hawortovi, hkrati pa tudi manjšo razliko v koeficientih korelacije med RM ter besedno in nebesedno lestvico WISC. Razlike med rezultati teh dveh raziskav so verjetno pogojene predvsem s posebnostmi preizkusnih oseb. Analiza rezultatov glede dodatne motenosti preizkusnih oseb nam, kljub nekaterim pomembnim razlikam med koeficienti korelacij v tabeli str. 6, ne dovoljuje utemeljenih sklepov.

Kaže, da tako z RM kot tudi z WISC v dokajšnji meri preizkušamo iste dejavnike. Del variance bi morda lahko razložili s tem, da posamezna preizkušnja zajema tudi nekatere posebne dejavnike. Večja povezanost RM z nebesedno lestvico WISC bi se deloma dala pojasniti s tem, da sta obe preizkušnji neverbalni. Razen tega pa je tudi znano, da imajo mentalno podnormalne osebe bolj razvite nebesedne mentalne sposobnosti od besednih (to velja bolj za lažjo stopnjo mentalne podnormalnosti kot pa za mejne primere). Opaža-

mo, da lahko dodatna motenost v določeni meri vpliva na rezultate preizkušnje. V naši raziskavi se ta vpliv kaže v povezanosti med rezultati RM in besedne lestvice WISC.

Menimo, da kljub dokajšnji stopnji konstrukcijske veljavnosti, RM ne more enakovredno nadomestiti preizkušnje tipa WISC.

V prihodnjih raziskavah bi kazalo osvetliti konstrukcijsko veljavnost RM glede na WISC pri različnih starostnih skupinah znotraj iste mentalne kategorije.

LEGENDA

MK = mentalna kategorija

DM = dodatna motenost preizkusnih oseb

I, II, III = skupine dodatne motenosti

+ statistična pomembnost na nivoju 0,05

UPORABLJENA LITERATURA

1. ANASTASI A. Psychological Testing, Third Edition The MacMillian Company, London 1971.
2. COLEEN B. and SPRINGFIELD L. A note on the Draw a Person Test with Adolescent Retardes. American Journal of Mental Deficiency 1969, Volume 73, No. 4
3. GOODENOUGH F. Mental Testing, Its History, Principles and Applications. Holt, Rinchart and Winston, New York 1961.
4. HEISS R. Handbuch der Psychologie, 6. Band, Psychologische Diagnostik. Verlag fuer Psychologie, Goettingen 1971.
5. PRIROČNIK Za kategorizacijo in evidenco otrok ter mladostnikov motenih v telesnem in duševnem razvoju. Republiški sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo SRS 1966.
6. ROHRS W. and HAWORTH R. Stanford Binet, WISC and Goodenough Test with Mentally Retarded Children. American Journal of Mental Deficiency, 1962.
7. WISC (MANUAL) The Psychological Corporation, New York 1949. in prevod tega priročnika, ki ga je pripravil Borut Šali.

Duševne značilnosti ginekoloških rakavih bolnic

Borut Šali Marjan Pajntar

V preučevanju *rakavih bolnikov* se – poleg biološkega ali telesnega aspekta – čedalje bolj uveljavlja tudi *psihološki vidik*.

Ni še tako dolgo tega (leta 1957), kar je predstojnik neke znane severnoameriške bolnišnice takole izrazil svoje (in ne samo svoje!) stališče do psihosomatskega raziskovanja rakavih obolenj: „V naši ustanovi si ne upamo niti pomisliti na kakšno zvezo med rakom in osebnostjo!“ (BOOTH, 1965).

Sodobno razumevanje in praktično obravnavanje rakavih in drugih vrst bolnikov sta vedno bolj *celotno* usmerjeni. To pomeni, da upoštevamo v nastajanju, poteku in zdravljenju bolezni raznovrstne telesne, duševne in socialne dejavnike, vplive dednosti in vplive okolja, dispozicionalne (konstitucijske, strukturne) in situacijske dejavnike, ki so v različnem medsebojnem razmerju. Pri tem ne mislimo več samo v klasični kategoriji vzroka in učinka, temveč tudi (in še zlasti!) v pojmih korelativnosti, funkcionalne zveze, interaktivnosti in časovne zaporednosti posameznih dejavnikov celotnih ali kompleksnih in dinamično – procesualnih pojavov bolezenskega dogajanja. Ne gre več za to, ali je neka bolezen „povzročena“ na primer z dednostjo, konstitucijo, motenim kemizmom, infekcijo, travmo ali potlačenim patogenim čustvom. Danes vemo, da prispeva k nastanku in poteku obolenja množstvo raznovrstnih dejavnikov, celotno povezanih, interaktivnih oziroma v dinamični verigi vzrokov in učinkov (BAHNSON, 1969 a; BOOTH, 1969; ZEPF, 1973).

Dosedanje *psihološke* oziroma *psihosomatske raziskave rakavih bolnikov* odkrivajo raznovrstne duševne dejavnike, ki naj bi vplivali na nastanek in potek obolenja. Oglejmo si nekaj pomembnejših izsledkov!

Med hospitaliziranimi psihotiki je več rakavih bolnikov kot v normalni populaciji (PERRIN in PIERCE, 1959). – Pri mnogih rakavih bolnikih je mogoče ugotoviti v zadnjih šestih mesecih pred obolenjem občutnejšo duševno travmo, zlasti še bolečo socialno izgubo (ki pomeni tudi izgubo varnosti in gotovosti), na katero se je prizadeti odzval z žalostjo, potrlostjo, brezupom in/ali občutkom nemočnosti (SCHMALE in IKER, 1967). – Rakavi bolniki ne kažejo specifičnih osebnostnih potez, vendar jih je zadela izguba pomembne „predmetne vezi“ v času, ko le-te ni bilo mogoče nadomestiti; takšna izguba je večkrat časovno sovpadala z neko drugo duševno travmo, na primer z upokojitvijo, telesno poškodbo itd. (GREENE, 1956, 1966). – Rakavi bolniki so povečini „analnega“ osebnostnega tipa, kar jim bistveno otežuje nadomestitev izgubljenih „predmetnih vezi“ (BOOTH, 1965, 1967, 1969). – Rakavi bolniki so imeli v otroški dobi neugodne izkušnje predvsem z materjo (v smislu primitivnega, nezadovoljivega medosebnega odnosa, in to zaradi materine „oralne“ ali „pregenitalne“ osebnosti); tak človek kasneje le težka naveže socialni stik in kadar se mu kaka pomembnejša socialna vez „podre“, zapade žalovanju, potrlosti in brezupu; to pa je prav tisto duševno stanje, ki pospešuje nastanek raka (BAHNSON, 1969 b). – Pri rakavih bolnikih prevladujejo obrambni mehanizmi potlačevanja, zanikovanja in regresije; razpolagajo le z omejeno možnostjo čustvenega sproščanja (GREENE, 1956; KISSEN in drugi, 1969). – Rakavi bolniki, bolj kot drugi ljudje, potlačujejo strah, sovraštvo, občutek krivde in druga neugodna čustva (BAHNSON, 1969 b). – Razvoj raka je hitrejši pri duševno zavrtih osebah. – Matere za rakom obolelih mlajših otrok so bile nekaj tednov ali mesecev pred

tem bodisi depresivne ali anksiozne (GREENE, 1966). – Rakavi bolniki kažejo nekatere enake ali podobne duševne poteze kot psihonevrotiki, zlasti še obrambne mehanizme in občutek krivde (PERRIN in PIERCE, 1959). – Med drugim vpliva na nastanek raka nenadna duševna kriza pri nevrotični osebi, kadar je le-ta v življenjski starosti, ki pospešuje rakava obolenja; pri ženskah s prsnim rakom so ugotovili tele kritične duševne situacije: depresivna reakcija na izgubo socialne vezi, ki je bila dotlej izvor občutka varnosti; motnja heteroseksualnega razmerja pri osebi z močno „oralno fiksacijo“; motnja manj zrelih materinskih impulzov (RENNEKER in drugi, 1963). – Rakavi bolniki čezmerno kontrolirajo sami sebe, so narcisoidni, težijo k osebni popolnosti, imajo visoke ideale, so rigidni, inertni, depresivni, marljivi in prizadevni, raje dajejo kot sprejemajo, so osamljeni, obsojajo sami sebe, trpijo za občutkom krivde in imajo specifično nezrelo osebnost (LeSHAN in WORTHINGTON, 1956; HAGNELL, 1966; SIFNEOS, 1967; KLOPPER, 1957; ALEXANDER, 1965).

V raziskavah, ki skušajo dokazati vpliv duševnih dejavnikov na nastanek in potek raka, prevladujeta *dve teoretični smeri*: prva poudarja pomen socialnih izgub (in drugih duševnih travm) ter depresivnega odzivanja prizadetih (na primer: GREENE); druga pa opozarja na pomembno vlogo specifičnih osebnostnih lastnosti, zlasti še obrambnih mehanizmov potlačevanja in zanikovanja (na primer: BOOTH, BAHNSON).

Kaže, da se opisani psihološki teoriji prej dopolnjujeta kot izključujeta. V etiopatogenezi rakavih obolenj igrajo neko vlogo tako konstitucijski ali dispozicionalni kakor tudi miljejski ali situacijski dejavniki. Pri tem seveda ne gre prezreti, da se sama osebnostna struktura oblikuje v interakciji dednostnih dejavnikov, vplivov okolja in posameznikove aktivnosti. Iz specifičnega dinamičnega spleta raznovrstnih telesnih in duševnih, dednih in pridobljenih, dispozicionalnih in reaktivnih, osebnostno-strukturnih in situacijskih dejavnikov torej rezultirajo svojstvene negativne spremembe, ki jih označujemo kot neoplastično ali rakavo obolenje.

Da ne bo nesporazuma: ko govorimo o *duševnih dejavnikih* raka, seveda ne mislimo njegovih ožjih vzrokov (o njih v tem okviru sploh ne razpravljamo), temveč mislimo le *vplive*, ki v prisotnosti specifičnih agensov *pospešujejo* bodisi nastanek ali potek rakavega obolenja.

Doslej so v psihološkem raziskovanju uporabljene metode in tehnike raznovrstne; med njimi prednjačijo razni anamnestični postopki, testi, projekcijske tehnike in psihoanaliza. Poleg izrazito kliničnih (celostnih, kompleksnih) študij so bile tudi analize z enim samim diagnostičnim sredstvom ali postopkom (na primer: z Rorschachovim preizkusom). Morda je odveč poudariti, da je lahko raziskava duševne problematike rakavih bolnikov s posamičnim diagnostičnim ali psihometričnim postopkom samo člen v dolgi verigi ali kamenček v obsežni zgradbi znanstvenih spoznanj o tem še tako malo pojasnjenem pojavu.

Dosedanje psihološke raziskave komajda odkrivajo pomembnejše duševne razlike med posameznimi vrstami rakavih bolnikov. Odkritje takšnih razlik bi verjetno prispevalo tudi h globljemu razumevanju etiopatogeneze raka.

Problem in hipoteze

Zanimala so nas predvsem tale raziskovalna *vprašanja*:

1. Ali se ginekološke rakave bolnice duševno razlikujejo od normalnih ljudi? V čem in koliko se razlikujejo? Ali se morebitni duševni odkloni pri slovenskih rakavih bolnicah ujemajo z ustreznimi izsledki tujih avtorjev?

2. Ali se kažejo duševne razlike med bolnicami s cervikalnim rakom in bolnicami z rakom na ovarijih?

3. Kako pojasniti morebitne duševne razlike med ginekološkimi rakavimi bolnicami in normalnimi osebami?

4. Kako pojasniti morebitne duševne razlike med bolnicami s cervikalnim rakom in bolnicami z rakom na ovarijih?

5. Kako na podlagi morebitnih ugotovljenih duševnih značilnosti ginekoloških rakavih bolnic razrešiti vprašanje o njihovi dispozicionalni (konstitucijski ipd.) ali reaktivni (situacijski ipd.) naravi?

Vprašanje o izvoru ali naravi duševnih značilnosti rakavih bolnikov je med osrednjimi problemi psihološkega oziroma psihosomatskega preučevanja etiopatogenetičnih dejavnikov neoplastičnih obolenj. Gre za to, ali so številne duševne značilnosti, ki jih kažejo rakavi bolniki, strukturne poteze njihove osebnosti (t.j. dispozicionalne lastnosti) ali samo odzivi na travmatizirajoče obolenje oziroma pritiskajočo bolezensko situacijo (t.j. reaktivno duševno stanje). Pri tem ni niti izključeno, da sovpadajo ali sodelujejo tako dispozicionalni kakor tudi reaktivni duševni dejavniki.

Seveda se bomo utegnili v tej razmeroma drobni raziskavi (ki pomeni hkrati prvi poskus psihosomatskega raziskovanja ginekoloških rakavih bolnic na Slovenskem) samo bolj ali manj približati odgovorom na zastavljena vprašanja.

Skušali bomo predvsem potrditi ali ovreči tile dve (ničelni) hipotezi:

1. ni razlike med rezultati Rorschachovega psihodiagnostičnega preizkusa na zajetih ginekoloških rakavih bolnicah in ustreznimi orientacijskimi normami za zdravo populacijo;

2. ni razlike med rezultati Rorschachovega preizkusa na bolnicah s cervikalnim rakom in bolnicah z ovarialnim rakom.

Na podlagi celotnih ugotovitev bomo skušali odgovoriti, dasiravno samo delno ali hipotetično, tudi na preostala raziskovalna vprašanja.

Metoda

Preizkusne osebe

Preizkusili smo 40 ginekoloških rakavih bolnic; od teh je bilo 20 bolnic z ovarialnim rakom in 20 bolnic z rakom na cerviksu (5 bolnic v štadiju I, 6 bolnic v štadiju II in 9 bolnic v štadiju III). Vse bolnice so bile na zdravljenju v onkološkem inštitutu v Ljubljani. Bile so sposobne gibanja in v razmeroma dobri telesni kondiciji. Večina bolnic je bila v času preizkušnje na obsevanju.

Bolnice z ovarialnim rakom so bile stare od 35 do 74 let (poprečje 53 let); bolnice s cervikalnim rakom so bile stare od 25 do 77 let (poprečje 51 let).

Skupina z ovarialnim rakom je imela tale poklicni sestav: 1 kmetica, 1 delavka, 10 gospodinj, 2 frizerki, 2 uslužbenki, 1 medicinska sestra, 1 uradnica, 1 profesorica, 1 inženir-arhitektka in 1 upokojenka; skupina s cervikalnim rakom pa je imela tale poklicni sestav: 2 kmetici, 1 delavka, 11 gospodinj, 2 šivilji, 1 uslužbenka, 1 učiteljica in 2 upokojenki.

Preizkusni skupini sta si bili zelo podobni tako po starostnem sestavu kakor tudi po poklicni strukturi.

Pripomoček

Bolnice smo preizkusili s standardno Rorschachovo tehniko (Ro.p.), v skladu s šolo E. BOHMA (BOHM, 1967).

Postopek

Vseh 40 bolnic smo preizkušali individualno. Ker so se zdravile v različnih stavbah in ločenih prostorih, bolnice praktično niso imele medsebojnega stika; zato je bila možnost za indukcijo minimalna.

Vse bolnice je preizkusila ista oseba. Zapisnike Ro.p. je obdelala druga oseba, ki takrat še ni poznala ožjih kliničnih diagnoz za preizkušene bolnice.

Rezultati in diskusija

Zapisnike Ro.p. smo obdelali na individualni in skupinski ravni. Rezultate smo preverili s t-testom (s statistično metodo ugotavljanja pomembnosti razlik med proporcema malih neodvisnih vzorcev).

1. Primerjava duševnih značilnosti (na podlagi Ro.p.) ginekoloških rakavih bolnic z orientacijskimi normami normalne populacije

Zap. št.	Ro. indikator	% preizkusnih oseb		Pomembnost razlik (t-test)
		Bolnice N = 40	Norm.p.o.	
1.	Štev. odgovorov (0 – 19)	62,5	20,0	5,5194 p<0,01
2.	Brez odgovora (vsaj 1 x)	52,5	10,0	4,8101 p<0,01
3.	Štev. vsebin (do 3 kateg.)	37,5	10,0	5,8510 p<0,01
4.	G odgovori (vsaj 1)	15,0	95,0	23,2558 p<0,01
5.	0 + % (0 – 69)	85,0	20,0	11,6071 p< ,01
6.	Ž % (0 – 29)	55,0	25,0	3,7974 p<0,01
7.	A % (20 – 100)	65,0	20,0	6,0000 p<0,01
8.	Štev. V odgovorov (0 – 4)	87,5	25,0	12,0192 p<0,01
9.	V % (0 – 19)	67,5	20,0	6,4189 p<0,01
10.	Indeks realnosti (0 – 4–)	92,5	15,0	18,4523 p<0,01
11.	Tip dož.: koartirani + koartativni	82,5	?	?
12.	Tip. dož.: ekstratenizvni	17,5	?	?
13.	Obrambni mehanizem potlačevanja	60,0	?	?
14.	Obrambni mehanizem projiciranja	17,5	?	?
15.	Vsebina: maternica, jajčniki (vsaj 1 x)	37,5	10,0	5,8510 p<0,01

16.	Vsebina: trebušna votlina	27,5	10,0	2,4305 p<0,02
17.	Vsebina: bolezen, okvara	27,5	10,0	2,4305 p<0,02
18.	Omejen socialni stik	52,5	10,0	4,8101 p<0,01
19.	Depresivnost	50,0	15,0	3,7974 p<0,01

Iz zgornje razpredelnice je razvidno, da se naše ginekološke rakave bolnice po najmanj

15 (od skupno 19 izračunanih) Ro. indikatorjih statistično pomembno razlikujejo od normalne populacije. S tem je prva ničelna hipoteza ovržena.

Duševne značilnosti (v smislu Ro. psihosindroma) ginekoloških rakavih bolnic (N = 40)

- nizka mentalna produktivnost
- stereotipno mišljenje
- ozko zanimanje
- splošna duševna topost
- labilno čustvovanje
- majhna čustvena odzivnost
- površne in manj zrele čustvene vezi
- egocentrična naravnost, narcisoidnost
- omejen in površen socialni stik
- moten (toda ne ukinjen!) stik s stvarnostjo
- deprimiranost, depresivna čustvena razbranost, depresivnost (eksogenega, neoreaktivnega tipa)
- pesimizem
- notranja negotovost
- zaskrbljenost za zdravje, za življenje
- prevladovanje obrambnega mehanizma potlačevanja
- slaba splošna duševna prilagojenost in omejena prilagodljivost.

Zanimivo je, da sta pri naših bolnicah najpogostnejša koartirani in koartativni tip doživljanja (82,5 %); to je značilnost anankastičnih in depresivnih ljudi. Prevladovanje „srednjih“ barvnih tolmačenj (BO) pa izdaja čustvovanje, ki še teži k socialnemu stiku, vendar ni več zmožno vzpostavljanja stabilnih predmetnih vezi. Številne anatomske razlage so (po K. BRUHNU) značilne za pesimiste, ki so zaradi razočaranih upov (torej v smislu brezupa) zapadli v depresijo.

Pri ginekoloških rakavih bolnicah torej prevladujejo duševne značilnosti manj zrele in bome osebnosti, slabše splošne prilagojenosti in omejene prilagodljivosti, mehanizma potlačevanja in depresivnosti.

Rezultati naše raziskave se v veliki meri ujemajo z izsledki drugih avtorjev (glej uvod!). To je toliko bolj pomembno, ker gre za primerjavo kliničnih populacij, ki pripadajo različnim narodnostim in kulturam.

2. Primerjava duševnih značilnosti (na podlagi Ro.p.) bolnic z ovarialnim rakom in bolnic s cervikalnim rakom

Zap. št.	Duševna značilnost	% preizkusnih oseb		Pomembnost razlik (t-test)
		Ovar. sk. N = 20	Cerv. sk. N = 20	
1.	Omejen socialni stik	35,0	70,0	2,2151 p<0,05
2.	Ozko zanimanje	20,0	55,0	2,2875 p<0,05
3.	Slaba duševna prilagojenost	30,0	60,0	3,8759 p<0,01
4.	„Analni“ tip osebnosti	10,0	40,0	2,1897 p<0,05

Skupini bolnic z ovarialnim in cervikalnim rakom se torej v najmanj 4 duševnih lastnostih statistično pomembno razlikujeta. S tem je ovržena tudi druga ničelna hipoteza.

Bolnice s cervikalnim rakom so na splošno v manj ugodnem duševnem stanju kot bolnice z rakom na ovarijih. To je presenetljiv rezultat, saj bi lahko pričakovali večjo duševno odklonjenost pri bolnicah z rakom na ovarijih (ovariji so namreč organ, ki s svojimi hormoni vpliva tudi na duševne procese). Posebno zanimiva pa je ugotovitev, da je „analni“ tip osebnosti znatno pogostejši med bolnicami s cervikalnim rakom. Ob tem se vprašujemo, ali ni predvsem „analnost“ tisti duševni (konstitucijski ali dispozicionalni) dejavnik, ki determinira v celoti manj ugodno psihično stanje cervikalnih rakavih bolnic?

Na podlagi ugotovljene razlike med obema skupinama ginekoloških rakavih bolnic sklepamo, da je vsaj del njihovih duševnih značilnosti *dispozicionalne narave*. Bolezenska situacija je namreč za vse bolnice bolj ali manj enaka, zato so lahko različni odgovori posameznih vrst bolnic pogojeni le z različnimi konstitucijskimi ali osebnostno – strukturnimi lastnostmi. Dobljeni rezultat torej govori v prid tezi o konstitucijski ali strukturni (duševni) sopogojenosti rakavih obolenj.

LITERATURA

- ALEXANDER, F. in G. W. FLAGG (1965): The Psychosomatic Approach. In: WOLMAN, B.B.: Handbook of Clinical Psychology, McGraw-Hill, New York.
- BAHNSON, C. B. (1969 a): Psychophysiological Complementarity in Malignancies: Past Work and Future Vistas. Ann. N. Y. Acad. Sci., 164, 2, 568-576.
- BAHNSON, M. B. in C. B. BAHNSON (1969 b): Ego Defenses in Cancer Patients. Ann. N. Y. Acad. Sci., 164, 2, 546-557.
- BALTRUSCH, H. – J. F. (1969): Psychosomatische Beziehungen bei Krebskrankheiten. Psychosomatische Medizin, 3, 196-215.
- BOHM, E. (1967): Lehrbuch der Rorschach-Psychodiagnostik. H. Huber, Bern.
- BOOTH, G. (1964): Krebs und Tuberkulose im Rorschachschen Formdeutversuch. Zeitschr. f. Psychosomat. Med., 10, 3, 176-188.
- BOOTH, G. (1965): Irrational Complications of the Cancer Problem. Am. J. Psychoan., 25, 1, 41-55.
- BOOTH, G. (1967): The Psychosomatic Object Relationship in Cancer. Acta Med. Psychosomat., 598-601.
- BOOTH, G. (1969): General and Organ-specific Object Relationships in Cancer. Ann. N. Y. Acad. Sci., 164, 2, 568-576.
- GREENE, W., L. E. YOUNG in S. N. SWISHER (1956): Psychological Factors and Reticuloendothelial Disease. Psychosomat. Med., 18, 284-303.
- GREENE, W. (1966): The Psychosocial Setting of the Development of Leukemia and Lymphoma. Ann. N. Y. Acad. Sci., 125, 3, 794-801.
- HAGNELL, O. (1966): The Premorbid Personality of Persons who Develop Cancer in a Total Population Investigated in 1947 and 1957. Ann. N. Y. Acad. Sci., 125, 3, 846-855.

- 13 KISSEN, D. M., R. I. F. BROWN in M. KISSFN (1969): A Further Report on Personality and Psychosocial Factors in Lung Cancer. *Ann. N. Y. Acad. Sci.*, 164, 2, 535-544.
- 14 KLOPEER, E. (1957): Psychological Variables in Human Cancer. *J. Proj. Techn.* 21,331-340.
- 15 LESHAN, L. L. in R. E. WORTHINGTON (1956): Personality as a Factor in the Pathogenesis of Cancer. *Brit. J. Med. Psychol.* 29, 49-56.
- 16 PERRIN, G. in I. R. PIERCE (1959): Psychosomatic Aspects of Cancer: a Review. *Psychosom. Med.*, 21, 5.
- 17 RENNEKER, R. E. R., R. CUTLER, J. HORA, C. BACON, G. BRADLEY, J. KEARNEY in M. CUTLER (1963): Psychoanalytical Explorations of Emotional Correlates of the Breast. *Psychosom. Med.*, 25, 106-123.
- 18 SCHMALE, A. in H. IKER (1967): Hopelessness as a Predictor of Cervical Carcinoma. *Acta Med. Psychosomat.*, 648-653.
- 19 SIFNEOS, P. E. (1967): Clinical Observations on Some Patients Suffering from a Variety of Psychosomatic Diseases. *Acta Med. Psychosomat.*, 452-458.
- 20 ZEPF, S. (1973): *Zur Theorie der psychosomatischen Erkrankung.* Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a. M.

Socialno delo pred razpotjem

Bernard Stritih

Beseda socialno delo se še vedno uporablja na tri načine, in sicer poimenujemo s tem pojmom:

- celoto zavestnih prizadevanj družbenih subjektov in posameznikov za dvig blagostanja,
- vse delo, ki streže uresničevanju socialne politike širših in ožjih družbenih skupnosti,
- posebno stroko.

Jasno je, da takrat, ko govorimo o socialnem delu v zvezi s šolanjem socialnih delavcev, uporabljamo besedo v najožjem smislu, kot ime stroke. S tem pa še ni rečeno, da je dilema o tem, ali je socialno delo le funkcija ali kaj drugega, že odpravljena. Na strokovnih srečanjih pri nas in na mednarodni ravni, kakor tudi v strokovnih revijah še vedno tečejo diskusije o tem. Lahko bi rekli, da je vprašanje profesionalizacije danes eden osrednjih problemov. Še pred nedavnim je večina piscev na zahodu gledala na to vprašanje poenostavljeno samo iz pragmatičnega vidika. Menili so, da je stopnja profesionalizacije socialnega dela odvisna le od dosežene stopnje razvoja materialnih in kadrovskih potencialov. V socialističnih deželah pa so v glavnem oporekali potrebnost stroke socialnega dela. Pri tem so se največkrat sklicevali na nazadnjaško konservativno vlogo, ki jo je imelo socialno delo v kapitalizmu. Zanimivo je, da so se mnogi mlajši avtorji na zahodu v zadnjih desetletjih prav v zvezi z vprašanjem profesionalizacije socialnega dela soočili z vlogo socialnega dela v razredni družbi. Osnovna dilema se glasi nekako takole: Ali je mogoče s strokovnim delom reševati probleme, ki dejansko izhajajo iz protislovij in konfliktov v družbenih strukturah. Različni odgovori, ki jih danes lahko slišimo in beremo v zvezi s to dilemo, imajo dve skupni točki:

- z nobenim strokovnim delom ni možno nadomestiti tega, kar bi morale prinesiti družbene spremembe,
- socialno delo mora pri načrtovanju svoje vloge in strategije upoštevati širše družbene okvire in ne le potrebe posameznikov in skupin, ki se pojavljajo kot stranke socialnih služb.

Lahko rečemo, da je v pojmovanju vloge socialnega dela danes prepad med deželami z različnimi družbenimi sistemi manjši. Na eni strani se uveljavlja realistično spoznanje, da so možnosti socialnih delavcev, da neposredno rešujejo probleme svojih strank, zelo omejene, in da socialno delo večkrat lahko opravi pozitivno vlogo, če kot katalizator pospešuje razvojne procese posameznikov, zlasti pa družbenih skupin in skupnosti. Na drugi strani pa prihajajo v socialističnih deželah do spoznanja, da tudi za izpolnjevanje njihovih konceptov socialne politike, socialnega razvoja in socialnega varstva ni dovolj le zavestna usmerjenost in splošno znanje, ampak se pojavlja tudi za to področje družbenih dejavnosti vedno večja potreba po specifični strokovni izobrazbi.

Ob tej površni osvetlitvi dilem v zvezi s procesom profesionalizacije socialnega dela lahko ugotovimo, da je socialno delo v naši samoupravni družbi gotovo v izredno ugodnem položaju, saj upravičeno domnevamo, da samoupravljanje predstavlja tiste družbene okvire, za katere se napredni socialni delavci v drugih deželah šele borijo. Vendar so kljub temu ali pa celo prav zaradi tega posamezni strokovnjaki na področju socialnega dela tudi v zelo težkem položaju, saj nas od socialnega dela v svetu ločijo široki prepadi razlik v družbenem sistemu, pa tudi jezikovne, kulturne in druge razlike predstav-

ljajo večkrat pregrado, ki otežuje prenašanje znanja k nam. Zavedati pa se moramo, da osnovni problem ni znanje, ampak vloga socialnega dela odnosno socialnih delavcev. Znanje je le eden in verjetno ne najvažnejši dejavnik, ki določa strokovne odločitve in dejanja. Sicer pa je pojem vloga sam po sebi gotovo kar preveč statičen in enodimenzionalen, da bi z njim lahko opisali zamotan, včasih tudi protisloven splet pričakovanj, delovnih nalog in praktičnih problemov, ki bi jih morali naši socialni delavci s svojim delom izpolnjevati. Pojem „vloga“ smo uporabili v stiski, ker nismo našli boljšega strokovnega pojma.

V preteklih letih smo na pobudo zvezne konference za socialne dejavnosti in republiškega sekretariata za zdravstvo in socialno varstvo izvedli obsežno anketo o delu socialnih delavcev in o nekaterih stališčih, ki osvetljujejo vlogo strokovnega socialnega dela v naši družbi. Kot bomo videli, raziskava nedvoumno potrjuje, da se je socialno delo v naši družbi že precej razvilo in tudi afirmiralo. Vendar se zavedamo, da anketa lahko nudi le del odgovora o osrednjih vprašanjih, narave socialnega dela. Pri pisanju poročila o anketi smo imeli večkrat vtis, da vsako spoznanje odpira nova vprašanja. Ker je socialno delo še razmeroma malo poznano, bomo najprej povzeli nekatere ugotovitve naše ankete, potem pa bomo prešli na eksplikacijo in diskusijo odprtih problemov.

RAZŠIRJENOST SOCIALNEGA DELA

V zgodovini razvoja vseh strok vidimo, da so se porajale kot praktična dejavnost določenih ustanov: ko pa so razvile lastno teorijo, so pričele preraščati prvotne okvire. Pedagogika se je npr. z razvojem lastne teorije uveljavila daleč prek prvotnih meja vzgojno izobraževalnih ustanov (v industriji, v zdravstvu, v ustanovah za preživljanje prostega časa itd.).

Ali potem velja tudi obratno sklepanje, da je praktična dejavnost postala stroka, s tem ko je pričela preraščati okvire matičnih ustanov? V socialnem delu smo v zadnjem desetletju priče takega procesa, kar nam potrjuje tudi naslednja tabela:

Tabela št. 1. V kakšni delovni organizaciji ste zaposleni?

Odgovor	Odstotek
v gospodarski organizaciji	15
v šolstvu	8
v psihiatrični ustanovi	2
v zdravstvu	3
v občinski upravi	37
v samostojnem zavodu ali centru za socialno delo	15
v vzgojnem zavodu	4
v domu za stare	1
v zavodu za zaposlovanje	3
v vzgojni posvetovalnici	2
v zavodu za socialno zavarovanje	5
v družbenopolitični organizaciji	2
drugod	2
brez odgovora	1
SKUPAJ	100
N =	316

Odperto pa ostaja vprašanje ali socialni delavci v okvirih delovnih področij prevzemajo tudi nove delovne naloge ali pa ostajajo pri klasičnih funkcijah reševanja socialnih proble-

mov, kar bi pomenilo predvsem drobitev varstvene funkcije, ne pa uveljavljanje nove stroke.

PREDMET DELA

Teoretične opredelitve predmeta socialnega dela, ki jih najdemo v večini učbenikov, imajo naslednje komponente:

- predmet socialnega dela je preprečevati in zdraviti socialne težave,
- socialna težava je stanje, v katerem je resno ogrožen obstoj posameznikov, družbenih skupin in kategorij,
- v tem stanju si nosilec problema ne more sam pomagati niti ne more dobiti učinkovite pomoči sorodnikov ali drugih dejavnikov iz svojega okolja,
- problematika je takšne narave, da je ne moremo enoznačno opredeliti v delokrog drugih, obstoječih družbenih služb.

Tak način opredeljevanja predmeta dela se je obdržal, ker je praktičen. Dejansko se pogosto dogaja, da morajo socialni delavci reševati probleme, od katerih so vsi drugi dvignili roke. S tako prakso se ne moremo in ne smemo sprijazniti, po drugi strani pa na takšni opredelitvi predmeta dela ne moremo graditi stroke in njene teorije. V naši anketi smo skušali predmet dela anketirancev empirično osvetliti iz treh strani.

1. Področja varstvene, kadrovske in socialne problematike, na katerih delajo anketiranci.

Tabela št. 2: grupirani odgovori socialnih delavcev na vprašanje, kaj je predmet njihovega dela

Delo anketirancev:	Odstotek odgovorov
1. pomoč in delo z mladino	29,1
2. dopolnjevanje in podpora funkcij družine	18,0
3. naloge kadrovske službe	17,8
4. zaščita posebnih kategorij občanov	13,8
5. problemi, ki nastanejo zaradi socialno patoloških pojavov ali pa te pojave spremljajo	12,2
6. socialno ekonomske stiske	9,3
SKUPAJ:	100,0
N odgovorov	1972

Posamezni anketiranec je podal v poprečju po šest odgovorov, kar priča o veliki širini delovnega področja posameznih socialnih delavcev. Značilni so pogosti odgovori, ki vsebujejo razne naloge dela z mladino in z družinami.

2. Kako gledajo anketiranci na predmet svojega dela, pri reševanju katerih problemov se čutijo najbolj uspešni in katerim problemom bi po njihovem mnenju morali posvetiti več pozornosti in strokovnega dela.

Najbolj uspešne se čutijo anketiranci zlasti pri izvajanju in organizaciji rejništva, pri pomoči in varstvu invalidov ter pomoči pri vzgoji mladine.

Večjo pozornost pa bi po mišljenju anketirancev morali posvetiti delu z alkoholiki, delu z družinami pred razvezo ter raznim oblikam vzgojnega vodenja in pomoči mladini.

3. Percepcija občanov – koristnikov strokovnih uslug o tem, v kakšnih primerih se je umestno obrniti za pomoč k socialnim delavcem. Občani najpogosteje po lastni želji prihajajo k socialnim delavcem ob težjih krizah in konfliktih v družini: v primeru

brezposelnosti, zaradi vzgojnih problemov, stanovanjskih stisk, ekonomskih problemov in v zvezi z alkoholizmom.

Zbrani odgovori potrjujejo domnevo, četudi še nismo napisali in teoretično dosledno izvedli definicije predmeta socialnega dela, da pri socialnih delavcih in tudi pri občanih že obstoji precej natančna predstava o tem, v kakšnem primeru se velja obrniti na socialnega delavca in kako povečati učinkovitost ter družbeni pomen socialnega dela.

Skupni imenovalec vseh raznovrstnih delovnih nalog gotovo ni ogrožena eksistenca, ampak prej nezadovoljivo vključevanje v družbene skupine in skupnosti odnosno v procese družbenega življenja in dela. Menimo, če bi nadaljevali z delom v tej smeri, da bi socialno delo lahko prišlo do definicije predmeta dela, ki je na videz zelo raznolik in raznorodno, vedno pa vsebuje problem vključitve in delovanja v socialnih strukturah. Na splošno pa bi lahko zaključili, da delovne naloge anketirancev daleč presegajo to, kar bi lahko pojmovali kot karitativno ali pa kot administrativno funkcijo.

RAZDELITEV DELA MED SODELAVCI SOCIALNIH SLUŽB

Specifičnost stroke se odraža tudi v potrebi po specifičnem načinu organiziranja in programiranja dela socialnih delavcev. Upoštevati je potrebno naslednja izhodišča:

– delo mora biti organizirano tako, da je možno obravnavati pojave v celovitem socialnem kontekstu, kjer se pojavljajo in razvijajo. Ta naravnost je izredno pomembna in zagotavlja socialnemu delu prednost pred drugimi strokami pri obravnavi nekaterih socialnih pojavov. Če bi hoteli uresničiti to zahtevo, bi morali organizirati in opredeliti delo socialnih delavcev predvsem po lokalnem principu.

– nasproti omenjeni usmeritvi deluje težnja po specializaciji posameznikov in služb, ki ni značilna le za socialno delo, ampak se bolj ali manj jasno kaže v razvoju vseh strok. Odraz te težnje je tako programiranje dela, da posamezni socialni delavci obravnavajo le določene vrste pojavov,

– posebno pomembno je tudi, da so v socialnem delu jasno opredeljene upravno administrativne pristojnosti in odgovornost.

V socialnem delu zavisi uspeh v kar največji meri od povezovanja in koordinacije raznih dejavnikov.

Tabela št. 3 prikazuje način porazdelitve delovnih nalog med socialnimi delavci občinskih služb

Tabela št. 3

Odgovori	Odstotek
1. vsak obravnava vse probleme na območju, ki mu je dodeljeno	17
2. vsak obravnava določeno vrsto problematike za celo območje, za katero je pristojna naša ustanova	15
3. delo je porazdeljeno po lokalnem principu: poleg tega se poglobljam v določeno vrsto problematike	52
4. delo je porazdeljeno po vrstah problematike, vendar sem hkrati pozoren tudi na celotno problematiko določenega lokalnega območja	9
SKUPAJ:	100
N =	47

Poleg načinov delitve delovnih nalog, ki smo jih zasledili v naši anketi, se v svetu vse bolj uveljavlja delitev nalog po metodah dela. Tudi v naši študiji smo prišli do zaključka, da bi morali pri obravnavi celovitih lokalnih skupnosti opuščati metodo socialnega dela s posamezniki in uporabljati predvsem metodo skupnostnega socialnega dela, medtem ko bi se socialni delavci, ki sedaj obravnavajo posamezne vrste problematike morali specializirati zlasti v to, da uporabljajo metodo skupinskega dela. Pri tem naj pripomnimo, da je v času, odkar je bila naša anketa izvedena, prišlo do teženj, ki soglašajo z našimi predlogi (ujvanje socialnega dela v krajevnih skupnostih, grupno delo z alkoholiki).

METODE IN NAČINI DELOVANJA

V sodobni literaturi se najpogosteje omenjajo naslednje skupne karakteristike metod socialnega dela.

– vzajemna vrednostna orientacija, ki skuša uresničiti temeljna humana načela družbenih skupnosti,

– delo z ljudmi, ne za ljudi,

– delo je usmerjeno na problem, ki ga skušamo razumeti celovito, se pravi, kot individualni, skupinski in družbeni pojav,

– uporaba socialne diagnoze,

– uveljavljamo načine načrtne obdelave in reševanja problemov.

– poskušamo upoštevati, uporabiti, izrabiti in vplivati na individualne, interindividualne, skupinske, medskupinske in družbene procese.

– v delovne procese vključevati osveščeno in disciplinirano izrabo lastne osebe socialnega delavca.

Zbrali smo podatke o oblikah nudene pomoči, o delovnih opravilih, o uporabljenih metodah in o nekaterih stališčih anketirancev v zvezi, kako uporabiti posamezne metode in načine dela.

Tabela št. 4

Odgovori anketirancev, katere oblike pomoči nudijo najpogosteje.

Rang

Odgovor

1. vzgojni nasveti in vodenje
2. osebna pomoč z razumevanjem in akceptiranjem strank
3. osveščati o potrebah in možnostih za pomoč in samopomoč
4. denarne pomoči
5. urejati stanovanjske zadeve
6. spremljati, kontrolirati in nadzorovati posameznike in skupine
7. osveščati medsebojne odnose v primarnih in sekundarnih grupah
7. gmotne in naturalne oblike pomoči
7. pomagati pri zaposlovanju
7. dvigati družbeni standard
7. organizirati dejavnosti in službe družbenega standarda
8. vključevati v zavode.

N = 316

Te oblike pomoči socialni delavci uresničijo na razne načine in z različnimi metodami.

Upravno administrativni način reševanja socialnih težav smo ugotovili v 31,9 % ocenjenih zadev v dnevnikih. V teh primerih socialni delavec deluje sam ali v sklopu

postopka, ki ima za cilj uresničiti pravice in odgovornosti, ki so določene z normativnimi akti. Delež metode socialnega dela je v teh primerih predvsem v tem, da socialni delavec strokovno oceni potrebe stranke in da deluje na stranko vzpodbudno.

Metodo socialnega dela s posameznikom so uporabljali v 42 % ocenjenih zadevah. Karakteristično za uporabo te metode je, da poteka v stopnjah procesa (zbiranja podatkov, diagnoza, pomoč, spremljanje) in da vključuje tudi osebne dejavnike in osebno pomoč. Pri nas večkrat zamenjujemo metodo socialnega dela s posameznikom in administrativno upravne postopke, vendar moramo poudariti, da med obema obstajajo bistvene razlike in celo nasprotja.

Medtem ko naj bo upravno administrativni način delovanja nepristranski, neoseben, učinkovit in ekspeditiven, moramo pri uporabi metode socialnega dela s posameznikom vzpostaviti osebni, zaupen in zavzet odnos, ki omogoča komunikacijo in aktiviranje stranke. Ker je drugi način zahtevnejši in tudi dražji, bi se morali socialni delavci v fazi zbiranja podatkov in diagnoze čimbolj zavestno – strokovno odločiti, kateri način bodo izbrali.

Metodo grupnega socialnega dela so uporabljali v 4,5 % ocenjenih zadevah. Vsaka skupina vključuje po več članov, zato je obseg učinkovanja nekoliko širši kot bi sodili iz primerjave golih odstotkov. Metodo smo opredelili podobno kot metodo socialnega dela s posameznikom, le da poteka obravnava ob navzočnosti in sodelovanju skupine občanov ki se zavedajo ciljev skupine. Možnosti, ki jih nudi ta metoda, gotovo še zdaleč niso izkoriščene, saj bi bilo možno obravnavati s to metodo večino strank, ki rabijo osebno pomoč. Pripomniti moramo, da se metoda pri nas v zadnjih treh letih izredno hitro širi, zlasti ko obravnavamo alkoholike in vedenjsko motene, zato bi bil danes rezultat ankete gotovo bistveno drugačen.

Metodo skupnostnega socialnega dela so uporabljali v 2,1 % ocenjenih zadevah. Tudi v tem primeru nam odstotek ne daje dobre predstave glede obsega in učinka uporabe te metode. S skupnostnim delom je socialno delo najbolj prekoračilo meje klasičnega socialnega varstva. Čeprav metoda izhaja iz podobnih vrednostnih predstav kot pri prejšnji metodi, so cilji oblikovani drugače, v večji meri so povezani s socialnim in gospodarskim razvojem družbenih skupnosti (npr. v svetu so znane takele akcije: razvijanje služb otroškega varstva, izboljšanje prometnih zvez, ki omogoča ekonomski razvoj lokalne skupnosti, akcije za drugačen način upravljanja in izrabljanja zelenih površin, ustanavljanje otroških igrišč, mladinskih klubov itd.). Metoda vključuje mnogo dejavnosti in postopkov, ki so po svojem poreklu last drugih strok (administrativno delo, javno vzgojno in jpropagandno delovanje, koordiniranje, planiranje, finančno poslovanje itd.). V proces dela se vključujejo tudi drugi družbeni subjekti, družbeno politične organizacije in organizacije združenega dela.

Značilnost te metode je, da omogoča akcije, v katerih se razvijata solidarnost in kooperativnost širših družbenih skupnosti: tako se odpirajo možnosti za izrabo latentnih virov in sredstev skupnosti.

Gotovo bi morali to metodo še najbolj prilagoditi in jo uporabiti v specifičnih razmerah in strukturah naših družbenih skupnosti. Socialno delo pri nas je že od začetka bolj družbeno angažirano kot socialno delo po svetu in prav z razvojem te metode bi lahko še povečali praktično učinkovitost akcij, v katerih sodelujejo socialni delavci.

SODELOVANJE S PROSTOVOLJNIMI SODELAVCI SOCIALNIH DELAVCEV

Uporabe te metode dela nismo mogli ocenjevati po dnevnikih, pač pa smo vprašali anketirance o njihovih stališčih.

Tabela št. 5

Stališča o potrebnosti organiziranja mreže prostovoljnih pomočnikov.

Odgovor	Odstotek
1. takoj bi jih bilo potrebno uvesti	68
2. bilo bi jih potrebno uvesti, a še ne takoj	10
3. ne bi jih bilo potrebno uvajati	5
4. na vem	13
B.o.	4
SKUPAJ:	100
N =	316

Nujnost prostovoljne pomoči občanov lahko utemeljimo po eni strani z rastočimi potrebami (industrijski razvoj, urbanizacija, migracijski procesi), po drugi strani pa je značaj pomoči, ki jo nudijo prostovoljci tak, da tvori dragoceno in, kot vse bolj spoznavamo, nepogrešljivo dopolnilo poklicnemu socialnemu delu. Torej prostovoljno sodelovanje nikakor ne pojmuje kot cenejše nadomestilo poklicnega dela.

Glede uporabe te metode smo ugotovili največja protislovja in razlike med prakso in zavestnimi hotenji anketirancev. Verjetno bi longitudinalna študija pokazala, da je prostovoljna pomoč v zadnjih letih kljub uvidevanju in pozitivnim stališčem socialnih delavcev le počasi napredovala, marsikje pa je celo nazadovala. Zato smo odgovore na to vprašanje križali z drugimi in ugotovili, da imajo bolj pozitivna stališča do tega vprašanja tisti anketiranci, ki so družbeno bolj angažirani in ki so tudi strokovno bolj usposobljeni. Domnevamo pa, da nasprotujejo tem stališčem močne sile, ki jih nismo odkrili. Te sile so verjetno pogojene s sociološkimi procesi, kot so individualizacija, kulturna dezintegracija, socialna mobilnost, spreminjanje vrednot i.dr. Vse to pa ne pomeni, da bi naj naša prizadevanja opustili, ampak bo potrebno mobilizirati več družbenih dejavnikov in reševati naloge še bolj premišljeno in zavzeto.

PUBLICISTIČNA DEJAVNOST IN JAVNO NASTOPANJE Z REFERATI

Kar 48 % anketiranih je odgovorilo, da so že napisali kakšen članek ali javno nastopili z referatom. Ta način delovanja je pomemben po eni strani za rast stroke, po drugi strani pa socialni delavci lahko tako veliko pripomorejo mobilizirati sile in izboljšati klimo pri izvajanju čisto konkretnih akcij.

Naslovi glasil, v katerih so anketiranci objavili svoje prispevke, pričajo o mnogovrstnosti in vsestranosti njihovega dela, saj so poleg internih in lokalnih časopisov in revij našli še 23 naslovov naših najbolj znanih glasil.

V analizi odgovorov smo prišli do naslednjih ugotovitev:

- glasila lokalnih skupnosti in organizacij združenega dela še premalo uporabljamo,
- strokovni članki so bili večinoma objavljeni v revijah drugih strok, več bi morali storiti za rast svojih lastnih strokovnih glasil,
- socialni delavci v matičnih službah objavljajo manj kot tisti, ki delajo med drugimi strokovnjaki (n. pr. v psihiatriji, v vzgojnih posvetovalnicah, v industriji itd.).

Analitsko raziskovalno delo smo v zasnovi naše študije pojmovali v najširšem smislu in kot integralni del slehernega socialnega dela. Raziskovanje socialnih delavcev lahko služi neposredno za reševanje praktičnih problemov, lahko pa je bolj odmaknjeno praksi in ji služi posredno, z razvojem teorije.

Tabela št. 6

Koliko anketirancev je že izvedlo kakšno analitsko ali raziskovalno delo?

Odgovor	Odstotek
1. izvedel sem analizo	61
2. nisem izvedel nobene analize	35
drugo	4
SKUPAJ:	100

Tabela št. 7

Kakšne vrste analitskega dela opravljajo anketiranci?

Odgovor	Odsotek
1. izdelujem analitična poročila o svojem delu	77,9
2. izdelujem poročila ali pripravljam gradivo za poročila ustanove	31,3
3. sodelujem pri zbiranju podatkov za analize, ki jih delajo drugi	46,0
4. samostojno delam analize socialne problematike	41,4
drugo	9,7
SKUPAJ:	206,3
N odgovorov 632, N anketiranih 316	

Ugotovili smo, da tehniko in metodo raziskovanja v socialnem delu uporabljamo zelo široko. Vse teme, ki so nam jih anketiranci navedli, potrjujejo domnevo, da je raziskovanje zelo praktično usmerjeno, služi pa delno samim službam, še pogosteje pa samoupravnim in upravnim organom lastnih ustanov.

Med ovirami analitično raziskovalnega dela najčešče omenjajo anketiranci ovire organizacijske narave. To delo pogosto ni primerno vključeno v program določenih služb niti v opise delovnih mest posameznih socialnih delavcev. Na drugem mestu so ovire, ki so bolj strokovne narave, zlasti pomanjkljivo razvita teorija in strokovna usposobljenost socialnih delavcev. Mnenja smo, da se zaključki raziskav večkrat ne izpolnjujejo tudi po krivdi samih raziskovalcev, ker za naročnika verjetno niso dovolj praktični. Med ovirami subjektivne narave stopa na prvem mestu nerazumevanje vodilnih uslužbencev za potrebe po analitsko raziskovalnem delu socialnih delavcev.

Na podlagi zbranih podatkov lahko zaključimo, da se v našem socialnem delu pojavljajo vsi delovni načini, ki jih vsebuje današnja teorija socialnega dela. Za nadaljnje raziskovanje ostajajo zlasti naslednja odprta vprašanja:

- kakšen je delež „rutine“ in metode v posameznih delovnih postopkih?
- potrebno je ovrednotiti uporabnost posameznih metod
- posamezna opravila socialnih delavcev moramo proučiti in soočiti s širšimi možnostmi izbora metod in tehnik,
- ugotoviti in preveriti moramo tiste komponente uporabljenih metod, ki lahko prispevajo razvoju teorije socialnega dela.

POLOŽAJ SOCIALNEGA DELA MED DRUGIMI STROKAMI

Kar polovica anketirancev v naši raziskavi je odgovorilo, da je največji problem socialnega dela neugoden položaj stroke (premalo poznan poklic, premalo ugleden, nima prave-

ga položaja v družbi, ni dovolj urejen pravni status).

Trinajst odstotkov anketirancev pa meni, da imajo socialni delavci prenizko izobrazbo.

Socialni delavci postavljajo svojo stroko najbližje tako imenovanim kliničnim in pedagoško vzgojnim poklicem. Prav to pa verjetno poraja tudi mnoge konflikte. Večkrat opazamo pomanjkljivo zavest o tem, kako ozko je socialno delo povezano z administrativno upravnimi strukturami. Iz te misli gotovo izhaja tudi hotenje, da bi (si) bili s poklici v svoji bližini čimbolj enaki, tako po izobrazbi kot tudi po ugledu. Mnoge ovire, na katere naletijo socialni delavci pri uveljavljanju svoje stroke, verjetno izhajajo iz preprostega dejstva, da je ta poklic pri nas še premalo poznan. Gotovo je, da stroko lahko uveljavimo le s čim boljšim delom posameznikov in s čim višjim izobraževanjem. To pa seveda ni dovolj; uveljavitev določene stroke je dolgotrajen proces, ki ni odvisen le od razvitosti same stroke, ampak tudi od tega, kakšen vpliv in mesto imajo nosilci stroke v samoupravni strukturi skupnosti.

NAMESTO ZAKLJUČKA:

V začetku tega sestavka smo si zastavili vprašanje o naravi socialnega dela in o njegovi vlogi v naši samoupravni družbi. Ali nam zbrani podatki nudijo zadosten odgovor na zastavljeno vprašanje? Namesto zaključkov se odpirajo nove dileme.

Do pobude za ustanovitev novih strokovnih služb socialnega dela pride takrat, ko nosilci družbene iniciative uvidijo neskladnost med vrednotami in nekaterimi pojavi v družbi. Vloga stroke socialnega dela se oblikuje na temeljih, ki jih predstavljajo sklepi političnih in samoupravnih teles delovnih ljudi. Predstave o vlogi stroke socialnega dela imajo dva izvora: po eni strani jih oblikujeta praksa in teorija v stroki, po drugi strani pa procesi v družbi zunaj stroke. Verjetno je, da bodo družben koncept sestavljale predvsem predstave o nalogah in ciljih, medtem ko bodo lastni koncept sestavljale predvsem predstave o problemih ter sredstvih in metodah za njihovo rešitev.

Razvoj, učinkovitost, in počutje socialnih delavcev je gotovo veliko odvisno od skladnosti med družbenimi in lastnimi predstavami o vlogi stroke.

Domnevamo, da pride lahko v praksi do poglobljanja razlik v konceptih vloge, ki jih zastopajo razni družbeni subjekti. Hiter razvoj stroke, ki gre v korak z dinamiko splošnega razvoja naše družbe, zelo zaposluje vse nosilce stroke, zato je nevarno, da bi se le ti preveč zaprli v svoje okvire. Tako lahko pride do napačnih pričakovanj, da bodo socialno delo v naši družbi in socialni delavci v ožjih skupnostih, reševali vse probleme namesto drugih.

Socialno varstvo kot strokovna družbena služba niti socialno delo kot stroka niti poedini socialni delavci ne morejo reševati mnogih socialnih težav, ker zato nimajo sredstev, pa tudi teorija metod socialnega dela nam pravi, da je možno rešiti socialne težave le z vsklajenimi prizadevanji družbenih institucij nosilcev težav samih ter članov skupin in skupnosti, v katerih se socialne težave pojavljajo.

Čakajo nas še težke naloge, da pospešimo razvoj tistih metod dela, s katerimi bo možno pridobiti čim širše skupine prebivalstva, da bodo soodgovorno reševale socialno problematiko. Preprečiti moramo, da bi med socialnim delom in drugimi institucijami nastal potrošniški odnos, ki bi ga lahko poenostavljeno izrazili takole: „Mi vam damo na voljo sredstva, vi pa nam pridite povedat, ko bodo problemi rešeni“.

– Predmet socialnega dela niso le akutne stiske posameznikov in skupin, ampak posega socialno delo vse pogosteje samoiniciativno na tista področja družbenega življenja in dela, kjer bi utegnili priti do problemov (preventivno delo, družbeni standard, vključevanje migrantov itd.) odnosno na tista področja, ki imajo za razvoj naše družbe poseben pomen (delo z mladino v prostem času, planiranje družine itd.).

– Čeprav imajo posamezne metode socialnega dela že precejšnjo zgodovino in tradicijo, vse te metode v današnjem času ponovno preverjamo. V metodiki socialnega dela sta danes v ospredju dve nalogi:

a) premostiti skušamo prepad med teorijo in prakso. Marksistično usmerjeni pisci poudarjajo, da do razlik ni prišlo le zaradi neznanja in nedoslednosti socialnih delavcev, ampak da zija širok prepad med deklariranimi vrednotami (človekovo dostojanstvo) in praktičnimi zahtevami (prilaganje), ki se postavljajo pred socialne delavce v razredni družbi. Mi živimo in delamo v drugačnem družbenem sistemu, vendar bi bilo varljivo pričakovati, da smo varni pred napakami, ki jih skrivajo taki koncepti in se tako ali drugače lahko vtihotapijo tudi k nam,

b) socialno delo spreminja težišče metod; namesto pretežnega dela s posamezniki se orientira na skupine in skupnosti. Te težnje žive v našem socialnem delu že od vsega začetka, vendar bo, potrebno še veliko prizadevanj, da bodo te metode tudi v praksi dobile prednost.

Stopnjo profesionalizacije določene dejavnosti lahko določimo glede naslednjih dveh vidikov:

1. do kakšne mere lahko integriramo pragmatična pravila postopanja v eksplicitno in sistematično bazično teorijo,

2. kot stopnjo skladnosti med legitimitetno orientiranimi pričakovanji kontrole, ki jih imajo nosilci stroke, in strukturami, ki strokovno kontrolo na posameznih področjih tudi izvajajo.

Nekoliko ironično pišejo o naši stroki nekateri pisci takole: „Od socialnega delavca pričakujemo, da bo gledal na probleme svojega delovnega področja iz medicinskega, pravnega, socialnega in psihološkega aspekta. Dodatno pa mora paziti še na to, da ne prekorači kakšnega administrativnega predpisa“. Tako gledanje ni bilo le ob začetkih socialnega dela, ampak je marsikje živo še sedaj. To socialne delavce gotovo močno obremenjuje in jim otežkoča, da bi se praksa tesneje naslonila na teorijo. Lahko bi rekli, da taka pričakovanja ovirajo integracijo teorije in prakse, po drugi strani pa so prav taka pričakovanja silila socialne delavce, da so presejali prvotne izhodiščne discipline in teoretične pojme. Socialno delo je moralo iskati lastno pot in lastno teorijo.

Integracija teorije in prakse socialnega dela naj bi omogočala, da se posamezne aplikativne teorije vgradijo v sistem teorij višjega reda. Zlasti marksistična teorija predstavlja ne le pri nas, ampak tudi drugod po svetu zelo privlačno pot iskanja teoretikov socialnega dela. Vertikalno integracijo teorije in prakse lahko nudijo šele ustrezne družbene strukture, ki omogočajo proučevanje na raznih ravneh: pri tem pa naletimo na protislovje: socialno delo že stoletje črpa svoj življenjski sok iz neposredne prakse in življenja, a prav zaradi tesnega stika z življenjem večkrat nima pravega odnosa niti časa, da bi praktične izkušnje tudi teoretično osmislilo.

Tudi pri iskanju indikatorjev za drugo merilo stopnje profesionalizacije socialnega dela lahko kmalu spoznamo, da smo še na pol poti. Vzporedno s teorijo se je v socialnem delu razvil tudi sistem vrednot. S poukom principov socialnega dela posredujemo študentom določeno orientacijo, s katero naj bi se v praksi legitimirali kot boljši ali slabši strokovnjaki. Ko pa proučujemo sistem nadgradnje služb za neposredno socialno pomoč, lahko ugotovimo, da so mehanizmi strokovne kontrole le šibki in da učinkovito delujejo le sistemi upravnega nadzora.

Lahko rečemo, da socialno delo na sedanji razvojni stopnji še nima izoblikovane dokončne fizionomije, prav zato kaže na eni strani velike razvojne sposobnosti, na drugi strani pa iz tega izvirajo tudi mnogi konflikti nejasnosti in negotovosti, s katerimi se morajo spopadati socialni delavci v praksi.

V revijah za socialno delo se je v zadnjih letih spremenil celo izbor besed, ki jih pisci uporabljajo namesto nekdanjih pojmov (blagostanje, pomoč, prilaganje) srečujemo da-

nes vse pogosteje bolj agresivne pojme, kot n.pr. uveljavljanje, samoodločanje, izzivanje, spremembe. Zlasti besedo sprememba zelo pogosto slišimo. Socialni delavci se sprašujejo, kako naj s svojim delom doprinesejo k progresivnim spremembam družbe. Vprašujejo pa se tudi, kako naj spremenijo svojo lastno prakso. Za pedagoške delavce je važno spoznanje, da le z novim znanjem prakse največkrat ni mogoče spremeniti. Z novimi znanji dosežemo pojav kognitivne disonance pri praktikih, vendar se prepogosto zgodi, da ob ovirah in naporih v praksi nova spoznanja, ki so povzročala disonanco hitro zbledijo. Zato v procesu izobraževanja socialnih delavcev iščemo načine in pota za posredovanje trajnejših izkustev. Pri spreminjanju vloge socialnega dela pa moramo upoštevati zlasti organizacijo služb in mesto, ki ga imajo med drugimi družbenimi službami. Vse to pa presega okvire same stroke in morda je prav sedaj ob razpravah o ustavnih dopolnilih prilika tudi za razpravo o vlogi socialnega dela.

LITERATURA:

Dr. Anton Kržišnik: Socialna politika III. zvezek, posebni del. Višja šola za socialne delavce v Ljubljani, 1969, rokopis.

Bernard Strith: Poklicna vloga socialnega delavca, Višja šola za socialne delavce v Ljubljani, raziskava: Socialni delavci in socialno delo v samoupravni družbi, 1972.

I. Epstein: Professionalization, Professionalism, and Social Worker Radicalism, Journal of Health and Social Behaviour, Vol. 11, No. 1, 1970.

Walter Hollstein, Marianne Meinhold: Sozialarbeit unter kapitalistischen Produktionsbedingungen, Texte zur politischen Theorie und Praxis. Fisher Taschenbuch Verlag. Mai 1973.

Opomba pisca: Članek je bil napisan pozimi 1973/74, ker se je objava zakasnila odraža stanje, ki je že preteklost. Formiranje samoupravnih interesnih skupnosti socialnega skrbstva in socialnega varstva, predstavlja povsem nov okvir socialnega dela in nudi možnosti za učinkovito reševanje mnogih problemov, ki so v članku le nakazani.

Igra kot socialno-psihološki fenomen

Marjana Ule

V tem tekstu bom govorila o igri kot o občem kulturnem fenomenu, kot eni od determinant človeka, o njeni socialno psihološki oz. antropološki zasnovanosti.

Tu me ne zanima niti tako imenovana filozofija iger, niti matematična teorija iger, čeprav se obe deloma dotikata našega pojmovanja igre. Prva teorija ima igro za ontološki simbol, torej je bistveno filozofska dimenzija, ki se neposredno ne dotika igre kot socialnega in kulturnega fenomena. Druga pa uporablja ime igra za poseben način matematičnega reševanja statističnih in verjetnostnih nalog, med katere spada lahko tudi matematično formalizirana igra (toda le igra na zmago ali poraz).

Značaj ljudske igre pride najbolj do izraza, če ga primerjamo z delom. H. Marcuse npr. gradi razliko med igro in delom predvsem na pojmovanju predmetnosti. Predmetnost ima v igri popolnoma drug karakter kot pri delu. Človek se v igri ravno tako lahko (a ne mora) ukvarja s predmeti. Vendar v igri ni postavljen neposredno nasproti predmetom, nasproti temu, kar njihova vsebina od njega zahteva. Dela s predmeti prav to, kar mu je najljubše. Postavlja se nad predmete, je od njih svoboden. In to je odločilno. V tem postavljanju sebe nad predmetnost, pridobi človek dimenzije svobode, ki jo pri delu nima.

Igra sicer lahko operira z določenimi predmeti, toda ti nimajo običajno svoje neposredno predstavnostne funkcije kot v realnem svetu, temveč neko simbolično vlogo, ki jo določajo pravila igre in vloga igralca. Glede vloge igralca v igri imamo igre, kjer je igralec sam izven igre, jo le vodi in igre, kjer je sam njen del in ima neko simbolično vlogo. Prvi primer za to je šah, kjer je vodja izven same igre. V drugem primeru pa sta zopet dve možnosti: pri športnem tekmovanju npr. je vsak udeleženec enak drugemu brez posebnih predznakov in morebitno vlogo (npr. zmagovalec) dobi šele na koncu. Potem pa so tu še številne obredne igre, kjer sodelujejo vsi navzoči in nosijo posebne simbolične vloge (npr. znake totemskih živali), ali pa gledališče (tu imajo vlogo seveda samo igralci).

Običajno je relativno najsvobodnejša prva zvrst igre. Gre za relativno svobodo do predmeta igre, ki je v prvem primeru nekako zunaj njega, v drugem in tretjem primeru pa je igralec sam neposreden element igre.

Zaradi simboličnega transfera dejavnosti iz subjekta na objekt pri igri nimamo neposrednega stika s stvarjo samo. Običajno ne preoblikujemo njene materije, temveč le spreminjamo nekatere elemente strukture, ki pa si jo lahko sami postavimo. Tudi materija igre je tako običajno le simbolična.

Človek ima pri igri najprej in predvsem opravka s samim seboj, s taktiko in strategijo poteka, z vložnim prostovoljnim naporom ali s svojo svobodno sprejeto vlogo. Pravila igre sicer predstavljajo neko avtoriteto, toda niso omejena glede igre same, ker jo šele omogočajo. Zato običajno ne delujejo represivno, pa če so še tako stroga.

Mislim, da je jasno, da svoboda v igri ni pasivna, temveč aktivna in omogoča tudi neko produktivno dejavnost, običajno produkcijo neke kulturne forme. Ta forma je prav tako pomemben graditelj človečnosti kot običajna delovna produkcija.

V nasprotju s temeljnim smislom igre je delo vsaj v dosežani zgodovinski formi neka obvezna nujna organizirana kolektivna dejavnost ljudi, največkrat družbeno vodena. Ima opravka neposredno s samim predmetom, kakršen je, z njegovo notranjo strukturo in ga mora preoblikovati iz naravne danosti v stvar za nas. To pomeni, da se mora delavec podrežati tako zakonom materije dela kot tudi avtoriteti samega delovnega procesa. V

kolikor ni to delo pravi notranje zadovoljujoč poklic, je delo v tako organizirani produkciji omejujoče, nesvobodno in avtoritarno. (odtujeno delo po Marxu). Delo spada v svet nujnosti in celo v socializirani, neodtujeni formi ohrani v neki meri ta svoj značaj.

Nasproti takemu delu je igra neko nasprotje in dopolnilo. Vsebuje ravno tisti moment svobodne dejavnosti, ki ga delo zanika. Kljub temu pa igra sama ne more ukiniti stanja odtujenosti. Zato se niso izpolnila pričakovanja Marxa in Engelsa, da bo človek z več prostim časom tudi bolj svobodno zaživel in se posvetil ravno različnim oblikam svobodne dejavnosti (tu ne mislim samo na igro, ampak tudi na ostale specifične kulturne forme človeškega življenja).

V resnici je tudi kulturna sfera na svoj način odtujena in podrejena obćim vplivom družbenega toka dela. To dejstvo je posebej opisal Marcuse v Enodimenzionalnem človeku in Fromm v Zdravi družbi. Tudi igra v našem času izgublja tisto primarno osvobodjujočo funkcijo, ki jo je morda imela v prejšnjih časih. V njej se največkrat le na drug način kaže želja po izboljšanju osebnega standarda in po profitu.

Pa tudi v najidealnejšem primeru bi igra ne mogla nastopiti proti odtujenemu delu, kajti njena produktivnost in kreativnost se izražata le simbolično skozi fantazijo ali skozi umetno ustvarjene tekmovalne pogoje, nikoli pa se ne dotakne konkretne stvari same. Igra lahko kvečjemu popravlja dano stanje. Tudi vnašanje igrivosti in fantazije v delo, dokler niso odpravljeni temeljni vzroki odtujitve, ne odpravlja odtujitve dela.

Samo osvobodeno delo torej delo zaradi lastnega smotra in s celovitim pregledom nad njim se lahko notranje zveže z igro, kajti tako delo neposredno potrebuje kreativno fantazijo. Prav igra pa lahko s svojevrstno urejeno fantazijo odpira človeku nova področja dejavnosti in sprošća kreativnost ljudi, kar se lahko pozna tudi na samih produktih dela. Urejeno dnevno delo postaja namreč že nek stereotip, ki veže naše kreativne sposobnosti v ustaljene forme. Da bi se le-ta obnovila, je treba prekiniti dnevni urejeni tok, ki ga vsiljuje stvarnost. To pa lahko omogoči ravno igra, kjer si človek sam postavlja neka pravila.

Torej preskok iz dela v igro ni preskok iz organiziranosti v nered, temveč iz ene forme reda v drugo. Prav tako ne bi mogli reči, da gre za preskok iz dela v nedelo, saj je tisto drugo igrivo početje lahko prav tako produktivno. Najbolj pogosti so taki postopki prav pri umetnikih, ki bi praviloma morali nenehno spajati v svojem delu igro in produkcijo. Kajti umetnik si določi shemo dela, ki mu je morda dana vnaprej, vključi lastna pravila oz. forme in kolikor bolj enovito se spajajo te obće poteze produkta z najindividualnejšimi, toliko večja je možnost za uspešno umetniško delo.

Igra lahko pomeni tudi pripravo na delo ali pa sprostitev od dela. Tako imamo npr. otroško igro v neki meri lahko kot pripravo za prihodnje delo, zato se navaja otroka v igri na upoštevanje določenih pravil, na tekmovanje, da bi se tako privadil na neki red, ki ga zahteva vsaka uspešna dejavnost. Vlogo sprostitev pa ima hobi ali kaka druga zabava, ki se odvija po delovnem času in pomeni delno reintegracijo človeka nasproti obćajni izgubi sebe v delu. Pri delu, osvobojenem neposredne ekonomske koristi, je po navadi delo užitek in zato sploh izgine kaka razlika med delom in hobjem oz. so to le raznovrstne dejavnosti človeka, da izrazi lastno kreativnost.

Imamo pa tudi primere, ko igra sama zahteva delo, celo znanstveno dejavnost; tako npr. šahist proučuje šah z vsemi možnimi znanstvenimi metodami. Na splošno ni možno strogo ločiti dela in igre, saj je njuna zveza največkrat odvisna od subjektivnih zmožnosti in hotenj delavca oz. igralca, tako da je od obće kreativne zmožnosti, fantazije in inteligence neposredno odvisna tudi zmožnost povezovanja igre in dela.

Dolgo časa je v proučevanju iger prevladovala teza, da se v igri vse degradira. Igre so sistematsko prikazane samo kot degradacija aktivnosti odraslih, ki potem, ko so izgubile svojo resnost, padajo na nivo brezkoristnega razvedrila človeka.

Sedaj vedno bolj prevladujejo teze, da je igra obče kulturni fenomen. Huizinga v svojem klasičnem delu o igri (*Homo ludens*) celo trdi, da sama kultura nastaja kot igra in iz igre. Pri tem se opira na raziskave antropologov, ki so pri primitivnih ljudstvih nenehno zapazali enotnost dela igre, religije, različnih obredov in praznovanj. Toda, kar je prevladovalo, je obča obrednost vsega početja. Vse delovanje jim je nekako simbolično. Ni končano že s svojim neposrednim namenom, ampak ima za seboj neko skrivnost. Ta posrednost omogoča ljudem, da premagajo dnevne težave, saj jih niti ne zapazijo tako ostro. Vsi skupaj se velikokrat čutijo kot del neke vesoljne igre, pač odvisno od vsakokratne mitologije, ki nosi vso kulturo.

Ugotoviti se da, da ni razlike pri primitivnih ljudstvih med civilizacijo in kulturo, oz. da sta celo ta dva pojma rezultat kasnejšega razvoja in že izraz odtujitve človeka. V tej praenotnosti, še pred razcepom kulture in civilizacije je zato tudi nujno obča enotnost dela, igre, religije in umetnosti. Toda ravno moment Igre od tekmovalnih (agonalnih) do posvečenih (sakralnih) iger – obredov, praznovanj, so najznačilnejši integracijski element početja ljudi ob pogoju seveda, da je obča stopnja produkcijskih sil takšna, da omogoča vsaj toliko prostega časa ali pa prostih delovnih sil, da se vsaj nekateri ljudje lahko posebej posvetijo „neproduktivnim dejavnostim“.

V prejšnjih fazah je obči nivo civilizacije – kulture še prenizek, da bi se posebej izoblikoval obče – družbeni značaj kulturne igre, ki bi bila integracijski element družbe. Toda niti pri najprimitivnejših ljudstvih niso opazili pomanjkanje iger, tako da res lahko rečemo, da je igra rojstno mesto kulture.

Vse razvitejše oblike primitivnih družb pa so že na meji med brezrazredno in razredno družbo, ker vse poznajo strogo delitev dela. Zato ima tam igra kot integracijski element tudi vlogo preprečevalca razrednih spopadov (ki jih seveda primitivec ne čuti kot take). To kaže pogostost praznovanj, kjer si ljudje zamenjajo svoje siceršnje življenjske vloge (kralj postane berač, gospodar podložnik itd.).

Posebno vlogo integralca družbe so imele religiozne posvečene igre, ki so skušale s svojo simbolično vlogo analoško (in analogija je primitivcu kar enakost) približati ljudi mitični zgodbi, njenim junakom, s tem pa tudi „prazčetku vsega“ (česar simboličen izraz so ravno miti). Prvobitne igre so spravljalje ljudi iz gole družbenosti v novo tesnejšo in osvobajajočo skupnost ljudi. S propadom primitivne družbe, torej z zmago odkritih razrednih nasprotij, je propadla tudi možnost nekega enotnega integratorja družbe. Civilizacija se loči od kulture, znotraj katere poslej živi igra svoje omejeno življenje. Tako nastanejo mnoge posvetne igre, igre na srečo, razvedrilne igre ipd. Toda celo pri večini sodobnih razširjenih iger za razvedrilo (kartanje, šah, športna tekmovanja itd.) je mogoče najti njihov izvor v tako ali drugače „svetih igrah“.

Sodobna družba je brez kakega posebnega integracijskega dejavnika, ki bi ljudi iz gole družbenosti povezoval v skupnost ljudi, kot je bilo to mogoče na nivoju prvobitnih družb. Zato tudi igra oz. igre ne morejo povzročiti take integracije, razen za omejeno število ljudi in za krajši čas, tako še danes čutimo osvobojujočo in povezujočo silo množičnih iger (celo pri tako banaliziranih primerih kot je gledanje nogometa). Ljudje, zazrti v neko drugo stvarnost, ki jim jo tako živo predstavlja igra, pozabijo ne le na vse osebne težave, ampak tudi na razredne in druge socialne razlike med seboj. Primitivnost te integracije gledalcev je v tem, da je dosežena na račun človečnosti. Skupnost gledalcev je vse prej kot zaželena integrirana človeška skupnost oseb, pač pa nepersonalna masa. V prvobitnih igrah je nasprotno vidna majhna razlika med igralci in gledalci, če je sploh prisotna. V starodavnih obrednih igrah je človek sicer izgubil svojo vsakdanjo osebnost, toda nikoli ni postal brezoseben, masoven. Kot nosilec kakega osebnega simbola je pridobil novo osebnost, ki živi zanj na višji mitološki stvarnosti. Povzamemo lahko, da je integrirana skupnost možna le na temelju neodtujenih ljudi. Zato tudi igra kot eden integrirajočih dejavnikov sodobne družbe ni možna prej, dokler niso dani pogoji za obstoj

nerazredne družbe in neodtujenega dela. Take igre seveda ne bi več rabili za prekrivanje ali zadrževanje razredne delitve, temveč za neposredno počlovečitev udeležencev, predvsem za integracijo intelektualne in nagnonske sfere.

Pri psihološki obravnavi igre je zanimiva predvsem osvobojena, čeprav morda nevidna kreativnost igranja. Tu ne pridejo v poštev tako imenovane tekmovalne igre, kolikor so samo igre moči in vztrajnosti.

Za igro je predvsem značilna njena svojevrstna stvarnost, v kateri se igra. To je sicer stvarnost s svojimi trdnimi pravili, toda vendarle v trenutku igranja veljavna in s tem obstojna le za sodelujoče. Človek pri igri sam sebe iztrga iz vsakdanjosti in za nekaj časa zaživi v novem svetu igre. Že tak preskok ima v sebi neko kreativnost. Kolikor bolj popolno se iztrgamo iz vsakdanjosti in se skoncentriramo le na svet igre, toliko bolj uspešni bomo v njej; torej toliko bolj kreativni, kajti igra ni stereotipno ponavljanje istega. Ob danih pravilih se pojavijo vedno nove poteze in dejanja, in v tem je tudi najbolj podobna umetnosti.

Razlika med igro in umetnostjo je predvsem v tem, da je umetnost vezana na nek zunanji produkt, ki umetnika prezentira javnosti, medtem ko igra običajno nima takega objektivnega predmetnega namena in se njena stvarnost konča takrat, ko se konča igra sama. Torej je umetnost nujno vezana na neki stvaren umetniški produkt, ki sam po sebi predstavlja umetniški svet. Umetnost je tudi individualnejša od igre. Za igro jih mora biti običajno več, medtem ko umetnik lahko ustvarja sam.

V nasprotju s tem stališčem sta F. Schiller in H. Spencer izenačevala estetske, umetniške aktivnosti in igro. Pri Schillerju, zastopniku romantičnega humanizma, se človek igra z lepoto in le z lepoto se lahko igra. Tako trdi Schiller, da „se človek igra samo takrat, kadar je v pravem pomenu človek, a on je samo takrat človek, kadar se igra.“

Po Spenzerju pa nastaneta tako igra kot umetnost iz presežka energije, ki ne more biti porabljena v neposrednem boju za obstanek in za zadovoljevanje nagonov. Tako umetnost kot igra ne služita neposrednim koristim ljudi.

Igra je nujno vezana na neki simbolični svet pomena in v tem svetu se lahko znajdejo tako običajna dela vsakega dne ali pa nove dejavnosti. Igra torej predstavlja svet za sebe in ima svoj lastni smisel le znotraj tega sveta.

Toda končni smisel vsake igre je težko ali nemogoče spraviti na isti imenovalec. Nekatere igre so predvsem igre na zmago ali poraz, druge so samo zabavne kombinatorike, tretje so simbolične in človek z njimi postane „drugačen“, se spremeni ali kot igralec (v kako simbolično vlogo ali osebo) ali pa kot gledalec doživi „katarzo“. Te zadnje igre imajo lahko tudi trajen značaj, saj tako igralec kot gledalec sprejmeta od nje neki trajen doživljaj.

Igre, ki so vezane na tak ali drugačen kataraktičen doživljaj, ki naj ga izzovejo, so verjetno sploh prvotna oblika iger kot kolektivnega izkustva. Segajo od obrednih iger do filmskih predstav in imajo velikokrat tudi kako umetniško vrednost.

Bergson je nekje dejal, da je človek „simbolično“ bitje. Za njega ni toliko značilno, da ima razum, neke vrste razum najdemo že pri živalih, nikakor pa pri njih ne najdemo smisla za simbol. Žival pozna kvečjemu znake, ki vzbujajo instinkte, ne pa simbole, ki vsebujejo zavestno razliko med stvarjo in simbolom na eni strani in med simbolom ter potrebo na drugi strani. Seveda tudi človek pozna znake, vendar na nižji ravni zavesti.

V samem simboličnem odnosu je zajeta višja raven zavesti, ki jo izraža predvsem govor. Do jezika pa človek ni povsem svoboden. Jezik ima svojo lastno pot, na katero večinoma ni možno neposredno, zavestno vplivati.

Tudi igra je del simboličnega sveta človeka, je pa za razliko od jezika lahko neki popolnoma umeten svet celo z lastnim jezikom, če želimo, in človek morda prav z igro najprej občuti svobodo, čeprav to le še ni dejanska svoboda, saj velja le v „igralnem

prostoru". V igri se torej spaja človeška generično-simbolična dejavnost s svobodno kreacijo. Zato je tudi igranje tako privlačno.

Človek pravzaprav začne svoje zavestno življenje z igro. Ta omogoča otroku, da spozna samega sebe, svoje zmožnosti in svobodo. Tako prav skozi igro nastaja govor.

Vendar otroške igre ne smemo enačiti z igro odraslega človeka. Otroku je igra to, kar edino lahko avtonomno počne izven svojih nagonskih dejavnosti. Predstavlja mu neko možnost oddelitve od nagonskih dejavnosti, torej elementarno „svobodo“, ki jo pogojuje razvijajoča se govorna oz. obče organizirana in kontinuirana izrazna zavest.

Zato je igra otroku življenjska nujnost, žene ga naprej v razvoju. Otrok se še ne zaveda tega, da „označuje“, ko dodeljuje različne vloge predmetom, s katerimi se igra. Njemu se pač preprosto pojavljajo stvari v „prenesenem pomenu“, saj jih take, kot dejansko so, sploh še ne pozna. Vendar jih kljub temu nima le za znake elementarnih potreb, temveč so same sebi namen. Zato je „nezavedno kreativen“. Počenja neprenehoma nekaj novega, a ne slučajno, čeprav se tega kljub temu ne zaveda kot novo in svobodno. Otrok je še na meji med znakovno in simbolno zavestjo, zato je tudi njegova dejavnost zavestno – nezavedna.

Odrasel človek ima že oblikovan svoj jezik in obče simbolično zmožnost, pozna razlike med stvarjo samo in njenim simbolom in še morebitni specifični simbolni pomen znotraj jezika ali kakega drugega simbolnega sistema. Zato se tudi zaveda igre kot take in jo loči od drugih dejavnosti. To ne pomeni, da je igra degradirana, temveč se s tem v pravem smislu šele omogoči, saj se šele tu človek dejansko izloči od vsakdanjega početja in „se gre igrati“. Zato tudi ne moremo postaviti nasproti otroški igri delo odraslega človeka kot neko nasprotje. Če v vsaki igri vidimo le nadaljevanje otroške igre in to igro postavimo nasproti delu kot svetu nujnosti ipd., pridemo do konfuzije pojmov, ki ne omogoča nobenih hipotez.

Živalim je to, kar mi vidimo kot igro, nujnost, s katero se sproščajo odvečnih energij ali pa vezbajo svoje nagone. Sama ta igra pa je tu tudi nagonška. Človeška igra ni nagonška dejavnost, čeprav je generična potreba človeka. Celo otroška igra ni čisto nagonška, temveč prej znak diferenciacije od nagonškega. Je že znak višje zavesti, ki se v igri počasi zaveda svoje diskurzivnosti. Človek kot otrok tudi preizkuša svoje zmožnosti in moči, tako kot žival lahko preizkuša svoje nagone. Prav tako mu je lahko sprostitev energij, vendar je v vsem tem bistvena tudi „zmožnost svobode“, avtonomne volje, ki si zavestno predpisuje cilj. To pa načelno loči človeka od živali in tudi njune igre.

Zanimiv pa je drug primer iz živalstva. Gre namreč za neko instinktivno vodeno, a vendar simbolično dejavnost nekaterih živali, ki vsaj na videz nima vidnega smotra. To so nekateri živalski obredi (npr. snubljenje), ki se nam zde neke vrste igra. V njih dejansko lahko vidimo nekak zametek simbolične zavesti, čeprav le ta verjetno še ni taka tudi za žival. Morda je v resnici obred neka skupna vez živalskih in človeških iger. Tudi tu je razlika vidna, kajti pri živalih je sam obred instinktiven, pri človeku pa plod kulture, oz. tradicije. Poleg tega se ga človek zaveda kot simbolično igro (ki je sicer lahko primitivcu stvarnost, toda ne običajna stvarnost „vsakdanjih“ potreb in navad). Morda se je diskurzivna človeška zavest sploh začela z osveščanjem obredov oz. obrednih iger, kajti tudi delo je bilo največkrat obredno, neka dejavnost, ki se ciklično ponavlja vsako leto.

Seveda je to le hipoteza. Toda že pri razvoju otroka opazimo usodni pomen igranja za razvoj osebnosti. S stališča igre bi to morda pojasnilo globok sakralni smisel prvobitnega igranja, njegovo povezavo z mitološko vsebino in celo s prvobitnimi oblikami izražanja, posebno umetnosti. Posebno ples je ena najprvotnejših iger, saj jo vključujejo skoraj vsi prvobitni obredi, pa tudi sicer privlačuje z neko magično močjo. Sodobnemu človeku je mnogokrat ravno z novimi oblikami plesov dana možnost delnega povratka v elementarnejše stanje zavesti, ki se tu kaže najprej kot sledenje ritmu s svojim telesom.

LITERATURA:

1. Herbert Marcuse: O filozofskim osnovama znanstveno-privrednog pojma rada, Ideje 1/3-4, Beograd, str. 39.
2. Erich Fromm: Zdrava družba, DZS, Ljubljana 1970.
3. Herbert Marcuse: Čovjek jedne dimenzije, Logos, Sarajevo 1968.
4. Johan Huizinga: Homo ludens, Matica Hrvatska, Zagreb 1970.
5. Roger Caillois: Igre i ljudi, Nolit, Beograd 1965.
6. Ranka Matijašević: Teorija igre, umjetnost, kosmička evolucija (Neki aspekti estetičke teorije Herberta Spensera), Ideje, III/4, Beograd, str. 103.
7. Marx, Engels: Izbrana dela II (Nemška ideologija), CZ, Ljubljana 1969.

Problematika odnosa med filozofijo prava in občo teorijo prava v delih Norberta Bobbia

Anton Žun

Skušali bomo prikazati problematiko odnosa med filozofijo prava in občo teorijo prava na podlagi konceptov Norberta Bobbia, enega najbolj vidnih sodobnih evropskih pravnih filozofov in teoretikov. Pri tem se bomo naslonili na ustrezno tematiko, ki jo vsebujejo avtorjeve knjige: *Giusnaturalismo e positivismo giuridico*, Milano, 1965; *Studi sulla teoria generale del diritto*, Torino, 1955; *Studi per una teoria generale del diritto*, Torino, 1970.

V prvem delu bomo povzeli avtorjev pregled različnih pojmovanj filozofije prava, da bi lahko v drugem delu prešli na njegov koncept odnosa med filozofijo prava in občo teorijo prava.

V uvodu pa je potrebno še na splošno ugotoviti odnos na sam terminus „filozofija prava“.

Izraz „filozofija prava“ se je v Evropi razširil pred več kot enim stoletjem, uveljavil pa se je predvsem na podlagi štirih del, ki so nosila ta naziv. Ta dela so bila: Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1821); Lermenier, *Philosophie du droit* (1831); Austin, *A Philosophy of Positive Law* (1832); Rosmini, *Filosofia del diritto* (v dveh knjigah, 1841 in 1845). Od tedaj dalje so različni avtorji začeli uporabljati izraz „filozofija prava“ in so z njim v bistvu pojmovali – ter še pojmujejo – tele, medsebojno razlikujoče se raziskave: a) sistematično oblikovane teorije, ki so usmerjene na spodbujanje družbenih sprememb na podlagi privzemanja in uveljavljanja nekega splošnega smotra (svobode, reda, pravičnosti, blagostanja ipd.) ter nekega vrhunskega načela za človekovo ravnanje v družbi (ponajvečkrat tako imenovanega načela pravičnosti, ki ga lahko izrazimo z različnimi formulami, npr. „vsakemu po njegovih zaslugah“, „vsakemu po njegovih potrebah“ ipd.); b) analize in definicije občih pojmov, ki se imajo za skupne za vse juridične ureditve in katerih pojasnitev služi navadno za to, da se razmeji področje prava od mejnih področij morale in običaja, npr. pojmi: pravičnost, pravo, pravni red, norma, obveznost, sankcija, validnost (veljavnost), efikasnost (učinkovitost), subjektivno pravo, oblast itd.; c) proučevanje prava kot socialnega pojava, kar vključuje posebne raziskave o zgodovinskem izvoru prava, o različnih fazah njegove evolucije, o funkciji prava kot sredstva za socialno kontrolo, o vzajemnem odnosu med družbo in pravom itd.; d) proučevanje juridične znanosti (v širšem smislu) ali (v ožjem smislu) proučevanje dela razlagalcev te znanosti (pravnikov, predvsem sodnikov); to proučevanje je usmerjeno na interpretacijo in formulacijo juridičnih pravil in na splošno tudi na pojem juridične znanosti ter na njene odnose z drugimi znanostmi.

Ko omenjamo te štiri skupine vprašanj, ki jih navadno obravnavajo v okviru filozofije prava, lahko ugotovimo, da le prva skupina spada v tisto področje, ki ga zares lahko označimo za področje filozofije prava. To področje je zelo blizu filozofiji politike. Znano je, da razmejitev med filozofijo prava in filozofijo politike nikakor ni enostavna; različni avtorji to vprašanje različno obravnavajo. Druga skupina (b) pomeni področje, ki ga nazivamo „obča teorija prava“. Iz tega področja pa moramo izločiti vse tisto, kar se nanaša na problem pravičnosti, kajti ta problem in sploh problem vrednostnih presoj spada v prvo skupino, v filozofijo prava v pravem pomenu besede. Tretja skupina, ki jo nekateri avtorji slej kot prej pokrivajo z izrazom „filozofija prava“, s čimer pa seveda ne soglašamo, je sociologija prava (c), četrta skupina (d) pa je metodologija prava.

Vidimo torej, da se izraz „filozofija prava“ uporablja v zelo širokem pomenu. To ne velja le za preteklost. Tudi danes imamo še dela, ki izhajajo pod tem naslovom, vsebujejo pa ne le filozofijo prava v tistem pomenu, ki je upravičen, to je v pomenu proučevanja vrednot, ki se povezujejo s pravom (zlasti vrednote pravičnosti), marveč vsebujejo tudi področje obče teorije prava in celo sociologije prava. Zato je povsem razumljivo, da si je Bobbio najprej zastavil vprašanje: kaj je povzročilo, da je izraz „filozofija prava“ tako generičen in tako slabo opredeljen ter ga razni avtorji tako različno pojmujejo?

I.

Pri odgovoru na to vprašanje je Bobbio navedel več razlogov. Najprej je omenil traktate naravnega prava iz 17. in 18. stoletja, ki so – vsaj kar zadeva obče, to je uvodne dele – zgodovinski predhodniki traktatov filozofije prava iz 19. stoletja. (Prva taka dela iz 19. stoletja, ki so uveljavila naziv „filozofija prava“, samo že uvodoma omenili). Omenjeni traktati zajemajo vrsto vprašanj: predloge za reformo države in prava, problematiko pravičnosti, elemente obče teorije prava (analize pojmov prava, zakona, obligacije, suverenosti ipd.) in elemente sociologije prava (naravno stanje, prehod iz naravnega stanja v civilno stanje, različni tipi družbe in države ipd.).

Nato je avtor omenil tista dela, ki naj bi predstavljala zgodovino filozofije prava. Ta dela so na vse strani vključevala politične teorije (npr. Platonovo „Državo“) in teorije pravičnosti in prava, ki izhajajo iz aristotelovske etike, ali – če preidemo na poznejše obdobje – politično in pravno teorijo Hoobsa in pravno sociologijo Montesquieuja ali pa pravno logiko Leibniza in politično filozofijo Hegla. Vse to so združevali v enem samem delu, ki naj bi bil prikaz zgodovine filozofije prava. To v bistvu pomeni, da so združevali zgodovino političnih ideologij, zgodovino teorij o državi in zgodovino teorij o pravu.

Poseben pomen za tako različno pojmovanje filozofije prava je avtor pripisal vprašanju o odnosu med filozofijo prava in filozofijo na splošno, zlasti pa konceptu filozofije prava kot aplicirane obče filozofije. Po tem pojmovanju filozofije prava obstaja neka obča filozofija ali – kar je bolj točno – obstajajo razne smeri in tokovi filozofije, ki se medsebojno razlikujejo glede stališč, ki jih zavzemajo do tako imenovanih vrhunskih problemov človeka, sveta in življenja. To so problemi gnoseologije, ontologije, etike itd. Naloga filozofa prava naj bi bila v tem, da – ko je predhodno prevzel to ali ono smer v filozofiji – izluči iz nje navdih in vodilo ali celo že izdelana načela, pojme in terminologijo, da bi tako oblikoval neko enotno in sistematično stališče glede raznih občnih problemov prava in pravičnosti. Filozof prava je torej nek mlajši brat filozofa, ki sledi njegovim korakom in uživa njegov blesk. V tem smislu se filozofija prava pojavlja kot neka dekla filozofije. Ta način pojmovanja filozofije prava je v zadnjem stoletju oblikoval razne pozitivistične in idealistične filozofije prava, novokantovske, novoheglavske, novotomistične, fenomenološke in na kraju tudi eksistencialistične filozofije prava.

Tako pojmovanje filozofije prava ima seveda razne neprimerne posledice. Aplikacija obče filozofije na juridično sfero pomeni, da se v to sfero prisiljeno vnašajo solucije, do katerih se je doprla neka smer obče filozofije. To pomeni, da se obči problemi prava ne proučujejo tako, da bi izhajali iz notranjosti same juridične sfere, marveč tako, da izhajajo iz nekih solucij, ki so jih avtorji oblikovali za mnogo bolj široke in včasih tudi bistveno drugačne probleme. Tako se je zgodilo, da so celostne sisteme filozofije prava oblikovali tisti, ki so poznali le elementarne pojme prava. To so sistemi, o katerih pravniki nejevoljno skomizgajo z rameni, kadar o njih slišijo. To so sistemi, o katerih pravniki zavzemajo tisto značilno stališče filozofskega agnosticizma, ki pravzaprav pomeni vdano priznanje dvojne resnice, („to je lahko resnično za filozofe, ni pa resnično za mene“).

Omenjeni paralelizem med sistemi obče filozofije in sistemi filozofije prava, ki je posledica pojmovanja filozofije prava kot aplicirane obče filozofije, so pogosto uporabljala-

li zgodovinarji sodobne filozofije prava. Ti združujejo filozofe prava na temelju njihove pripadnosti tej ali drugi smeri obče filozofije. Tako oblikujejo skupine pozitivistov, novokantovcev, idealistov itd. Tak način klasifikacije filozofij prava je okrepil prepričanje, da ni druge filozofije prava kot samo le aplicirana obča filozofija, da je filozofija prava samo del obče filozofije, da se morajo solucije obćih problemov prava iskati v delih filozofov, ne pa v opazovanju in proučevanju juridične sfere in izkustev, ki iz nje izhajajo.

Pri tem je Bobbio poudaril, da ta njegova kritika seveda ne pomeni zanikanja raznih smeri v filozofiji, raznih ideologij in svetovnih nazorov ter pozitivnega zgodovinskega prispevka, ki ga je dal in ga še daje teoretični boj med raznimi smermi in nazori. Izraziti je hotel le dvom o primernosti in umestnosti aplikacije dognanj obče filozofije na filozofijo prava. Nedvomno obstajajo razne teorije prava, ki pa jih moramo razvojno proučevati po njihovi notranji dialektiki, ne pa po zapovrstju smeri obče filozofije. Če se danes ozremo na področje raznih teorij sodobnega prava, lahko opazimo različne koncepcije, ki bi jih v bistvu lahko klasificirali takole: glede problema pravičnosti, kar je nedvomno bistveni problem filozofije prava, razlikujemo objektivistične in subjektivistične koncepcije; glede problemov obče teorije prava razlikujemo koncepcije naravnega prava, pozitivistične in realistično-sociološke koncepcije prava: glede problema juridične znanosti, to je posebnih juridičnih znanosti, pa razlikujemo formalistične in sociološke smeri.

Nato nam je Bobbio predstavil dve poglavitni shemi filozofije prava, ki se danes močno uveljavljata. Po prvi shemi naj bi bila filozofija prava sestavljena iz treh delov, in sicer teorije prava, teorije pravičnosti in teorije pravne znanosti. Temeljni problem teorije prava je v tem, da determinira koncept prava. Seveda so različne vrste teorij prava. Med njimi – po avtorjevem mnenju – najbolj ustreza normativistična teorija. Ker pa z nazivom „pravo“ ne pojmujeemo posamezne norme, marveč skupnost norm, lahko koncept prava pojasnimo le s tem, da se sklicujemo na nek tip skupnosti norm, na to, kar navadno nazivamo juridična ureditev (pravni red ali – v nekem pogojnem smislu – pravni sistem). Le če razumevamo juridične ureditve v njeni celosti, lahko izluščimo tiste značilnosti juridičnega pojava, na podlagi katerih lahko razlikujemo pravo od morale in od običaja. Zato nekateri avtorji niti ne govorijo o teoriji prava, marveč o teoriji juridične ureditve. O tem, katere so sestavine take teorije, pa so pri raznih avtorjih dokaj velike razlike.

Teorija pravičnosti je usmerjena na oblikovanje koncepta „pravičnosti“ (justicije). To navadno pojmujejo kot skupnost vrednot ali dobrin ali interesov. Zaradi njihovega varstva, krepite in nadaljnega razvijanja se ljudje zatekajo k tisti tehniki medčloveškega sožitja, ki smo jo navajeni nazivati – pravo. Glede razlikovanja med teorijo pravičnosti in teorijo prava je potrebno poudariti, da teorijo pravičnosti pojmujejo kot materialno proučevanje prava, teorijo prava pa kot formalno proučevanje. Teorija prava namreč opredeljuje razne oblike, v katere se sprejemajo vsebine, ki jih proučuje teorija pravičnosti.

Za teorijo juridične znanosti pojmujejo proučevanje vseh tistih intelektualnih postopkov, ki jih uporabljajo pravniki, ko preverjajo, interpretirajo, integrirajo itd. norme nekega juridičnega sistema ali neke veje v tem sistemu. Gre torej za metodološko in pravnotehnično plat proučevanja pravne znanosti in njenih različnih vej.

Druga shema filozofije prava izhaja iz treh poglavitnih nalog: deontološke, ontološke in fenomenološke. Deontološka naloga filozofije prava izraža doktrino o tistem, kar pravo mora biti, kar naj bi pravo bilo (sollen, devoir être). Tej nalogi ustreza proučevanje vrednot, ki navdihujejo pravno ureditev in so navadno zbrane v pojmu „pravičnosti“. S tega zornega kota se filozofija prava pojavlja kot teorija pravičnosti. Tej teoriji nudi izdatno pomoč zgodovina političnih ideologij (doktrin). V zvezi s problemom pravičnosti pa je potrebno opozoriti na trajno polemiko med pristaši in nasprotniki naravnega prava. V tem procesu se je pri pravnih pretežno uveljavil juridični normativizem in formalizem. To je tista doktrina, po kateri pravne norme ne karakterizira takšna ali drugačna

vsebina, ki se vrednoti po kriteriju pravičnega ali nepravičnega. Kar je značilno za pravno normo in ji daje veljavnost je to, da ima določeno obliko, da ima pač obliko norme, ki so jo postavili organi najvišje oblasti oziroma tisti, ki imajo zakonodajno pravico. Za normativiste ni pomembno, da bi neka norma morala biti pravična, da bi lahko bila juridična. Pomembno je le, da jo je postavila oblast, ki je za to avtorizirana. Zato naravno pravo ne more biti resnično pravo, ker ni formalno veljavno.

Z ontološko nalogo filozofije prava se izraža doktrina o tem, kar pravo dejansko je (*sein, être*). Tej nalogi ustreza oblikovanje pojma prava in vseh običajnih pravnih pojmov, npr. pravica, dolžnost, obveznost, norma, sankcija, oblast, itd. S tega zornega kota se filozofija prava pojavlja v tistem pomenu, ki ga poznamo pod nazivom „obča teorija prava“. Tej teoriji nudijo največjo pomoč posebne pravne znanosti. Nedvomno je glavni ontološki problem odgovor na vprašanje: kaj je pravo? Različne teorije (v okviru obče teorije) različno pojmujejo fenomen prava. Vse te teorije pa bi vendar lahko – po nekih sorodnih značilnostih – uvrstili v tri skupine. Prvi pojmujejo pravo kot celost intersubjektivnih odnosov, drugi kot celost norm obnašanja oziroma ravnanja, tretji pa kot socialno institucijo, katere celostni izraz je organizirana družba.

Fenomenološki nalogi filozofije prava ustreza proučevanje prava kot zgodovinskega in socialnega pojava ter vseh tistih problemov, ki se navadno označujejo kot odnos med pravom in družbo. Filozofija prava je dejansko ta pomen že izgubila, kajti s tega zornega kota se je oblikovala sociologija prava. Tej nudijo pomoč različne družboslovne znanosti: zgodovina, politična ekonomija itd.

Poleg omenjenih nalog moramo upoštevati še metodološko nalogo filozofije prava. Metodološki problemi so pri filozofih prava vselej vzbujali velik interes. V bistvu gre predvsem za dva problema: ali je pravoznanstvo (jurisprudenca) znanost; mesto, ki ga ima pravoznanstvo v sistemizaciji znanosti in hkrati, kateremu tipu znanosti pripada. Glede prvega problema pravzaprav ni bilo nobenih dvomov, čeprav so bili neki poskusi, da bi se – spričo pretiranega tehnicizma tradicionalne dogmatike – pravnikovo delo klasificiralo samo kot veščina. Mnogo več razpravljanja je sprožil drugi problem, to je vprašanje o mestu in tipu pravoznanstva kot znanosti. To razpravljanje je potekalo na podlagi klasifikacije znanosti v pomenu razlikovanja med naravnimi ali posplošujočimi znanostmi in zgodovinskimi ali individualizirajočimi znanostmi. Postavljeno je bilo vprašanje: ali je pravna znanost – s stališča metodologije – naravna ali historična znanost? Pri tej presoji so prišli do izraza različni pogledi filozofov in pravnikov glede ocenjevanja metodologije naravnih znanosti. Izraz „naravna znanost“ je imel za filozofe negativno, za pravnike pa pozitivno vrednostno oznako. Za filozofa-idealista je ugotovitev, da je pravna znanost naravna znanost, pomenila, da jo upošteva le kot neko nižjo obliko spoznavanja v odnosu do filozofije in zgodovine. Za pravnika pa je pojmovanje pravne znanosti kot naravne znanosti pomenilo priznanje dolge poti, ki jo je pravna znanost prehodila od čiste in navadne razlage kodeksov do sistematičnega oblikovanja juridičnih kategorij. To je pomenilo priznanje njenega dosedanjega razvoja in njenih prihodnjih možnosti.

V tej polemiki med filozofi in pravniki glede narave jurisprudenc pa je bil – po mnenju Bobbia – vpliv filozofov v nekem oziru blagodejen in pozitiven. V njej sta se namreč odkrili in v neki meri tudi izločili dve veliki nevarnosti, ki sta prirojeni tako imenovanemu naturalizmu pravnikov. To sta nevarnost objektivizma in nevarnost formalizma. V čem je nevarnost objektivizma? Ko je nek del juridične sfere ugotovljiv v objektivni normi, tako kot je naravna sfera ugotovljiva v naravoslovnem zakonu, se delo pravnika kot razlagalca – kar isto velja za biologa, fizika, kemika – sestoji v tem, da reproducira in rekonstruira pojave, ne da bi jih vrednotil, kar pomeni, da je pravna interpretacija neka reproduktivna aktivnost, ne pa tudi kreativna aktivnost, da je pravnikovo delo pač samo navadno delo na transimisiji zakona, ne pa tudi kreativno delo

sodelovanja z zakonodajalcem. V čem pa je nevarnost formalizma? Če je pravna norma odtrgana od zgodovine, ki je normo producirala, in od družbenih pogojev, ki jih norma odraža, potem se pravnikovo delo konča s tem, da oblikuje formalne kategorije in poskuša na vsak način izluščiti rešitev za sporni primer iz dedukcije načel, ne pa da bi ugotavljal in raziskal družbeno stvarnost. Odtod je izviral pojmovanje, da je pravna interpretacija samo logična, ne pa tudi zgodovinska in sociološka raziskava.

Če sedaj sklenemo misli, ki jih je izrazil Bobbio glede različnega pojmovanja filozofije prava in še posebej tistega pojmovanja, ki vključuje v področje filozofije prava omenjene štiri naloge, bi lahko rekli, da iz njegovega razmišljanja implicite izhaja tale končna ugotovitev. Nikakor ni mogoče sprejeti stališča, da vse omenjene naloge spadajo v okvir filozofije prava. Prva (deontološka) je naloga filozofa, druga (ontološka) je naloga pravnika, tretja (fenomenološka) je naloga sociologa, četrta (metodološka) pa je naloga logika. Le prva naloga je torej tista, ki je tipična za filozofijo prava. V nekem pogojnem smislu bi lahko upoštevali še četrto nalogo in jo privzeli v filozofijo prava, kolikor sprejememo stališče, da je logika del filozofije. Nedvomno pa druga naloga spada v občo teorijo prava, tretja pa v sociologijo prava.

II.

Že iz dosedanjega prikaza konceptov N. Bobbia približno razvidimo smer, ki jo skuša avtor uveljaviti pri opredelitvi odnosa med občo teorijo prava in filozofijo prava. Še bolj jasno pa to smer razvidimo iz njegovih nadaljnjih razmišljanj o omenjenem odnosu, v katerih si je eksplicitno zastavil vprašanje: kaj opredeljuje odnos med občo teorijo prava in filozofijo prava in kateri je tisti veljavni kriterij, ki lahko učinkovito rabi za to, da opredelimo ta odnos? V tem pogledu je avtorjevo izhodišče, da lahko govorimo o omenjenem odnosu le, če izhajamo iz stališča o razlikovanju med znanostjo in filozofijo in iz kriterijev, ki omogočajo to razlikovanje. Če to razliko zanikamo, kar je bilo značilno za radikalne pozitivistične doktrine, tedaj tudi problem odnosa med občo teorijo prava in filozofijo prava izgubi vsak pomen. Znano je, da so pozitivisti poistovetili filozofijo prava in občo teorijo prava. Temeljili so na stališču, da ni druge filozofije prava kot tako imenovana filozofija pozitivnega prava, ta pa ni v bistvu nič drugega kot obča teorija prava. Zato torej problem razlikovanja med filozofijo prava in občo teorijo prava privzame svoj smisel šele tedaj, ko sprejememo za kriterij tega razlikovanja razliko med filozofijo in znanostjo. Če temeljimo na tem stališču, sta takoj možni dve soluciji; po prvi je obča teorija prava filozofska materija in se kot taka razlikuje od posebnih pravnih znanosti, po drugi pa je obča teorija prava znanstvena materija in se kot taka razlikuje od filozofije prava.

V zvezi s tem razlikovanjem je potrebno pripomniti, da so tisti, ki zastopajo prvo solucijo o obči teoriji kot filozofski materiji, pojmovali občo teorijo prava predvsem kot proučevanje oblik (form) v juridični sferi; tisti pa, ki zastopajo drugo solucijo o obči teoriji prava kot znanstveni materiji, so v obči teoriji prava videli pretežno proučevanje empirične vsebine, čeprav ekstremno generalizirane. Po eni strani je torej obča teorija prava filozofska materija, ker je formalna znanost. Po drugi strani pa je obča teorija prava znanstvena materija, ker raziskuje vsebino. Tako vidimo, da se je razlika med filozofskim in znanstvenim vrednotenjem obče teorije prava pravzaprav razkrojila v različni razlagi nalog same obče teorije prava, v razlikovanju med formalno teorijo in teorijo, ki posplošuje na osnovi podatkov empirične raziskave.

Bobbio je izrazil mnenje, da nobena od teh poti ni tista, ki bi lahko privedla do resnično utemeljene opredelitve odnosa med občo teorijo prava in filozofijo prava. Pri tem je nakazal tretjo pot, po kateri bi bilo potrebno dokazati, da je obča teorija prava

formalna disciplina, toda nič manj tudi znanstvena raziskava. To pomeni, da obča teorija prava, čeprav je formalna disciplina, pripada znanosti in ni del filozofije prava.

Ko je utemeljeval trditev, da je obča teorija prava znanost, ki raziskuje oblike v sferi juridičnega izkustva, je avtor izhajal iz ugotovitve, da se juridična sfera pojavlja kot neka celost pravil za ravnanje. Naloga jurista, ki mu je ta sfera predmet njegove raziskave, je v tem, da determinira koncept posameznih tipičnih ravnanj, da loči ene koncepte od drugih, da jih zbere v skupine, da jih klasificira, da jih združi v sistem. Toda vsa ta ravnanja imajo neko značilnost; to so regulirana ravnanja, ki so vključena v neko pravilo, v pravno normo. Razumljivo je torej, da mora biti raziskava o ravnanjih stalno usmerjena na proučevanje pravila (norme), v katero so ta ravnanja vključena. Prav tako pa je razumljivo, da je raziskava o pravilu, znotraj katerega so vsebovana posamezna ravnanja, nekaj drugega od proučevanja samih ravnanj, vsebovanih v pravilu. Na tej podlagi lahko utemeljimo razliko med obliko in vsebino juridične sfere oziroma sfere juridičnega izkustva. Pravilo (normo) ravnanja lahko upravičeno označimo za obliko v sferi juridičnega izkustva, regulirano ravnanje pa za vsebino iste izkustvene sfere. To pomeni, da pravno pravilo vsebuje ravnanje, ravnanje pa privzame obliko pravila. Dejstvo, da je neko ravnanje opisano z nekim pravnim pravilom, ima neko posebno posledico. S tem se namreč ostvari neka posebna lastnost tega ravnanja, to ravnanje privzame naravo juridičnosti in postane juridično ravnanje. Hkrati pa moramo upoštevati, da se s spremembo ali spreminjanjem ravnanj, ki so vključena oziroma vsebovana v pravilu, ne spreminja struktura tega pravila. Skratka, pravna norma ima v odnosu do ravnanj raznih subjektov značilnosti oblike v odnosu do njenih vsebin, kar pomeni, da je kvalifikativna in da se ne spreminja, ko se spreminjajo njene vsebine.

Ta navidezno protislovna trditev zahteva nekaj pojasnil. Oblika in vsebina neke pravne ureditve, pravilo in regulirani objekt nekih subjektov, norma in ravnanje, so izvor za neko posebno in značilno vrsto pravnega proučevanja oziroma raziskave. Iz oblikovnega (formalnega) elementa se poraja proučevanje oziroma raziskava glede narave, sestave, funkcioniranja, odprave ali razveljavitve pravne norme kot takšne. Iz materialnega (vsebinskega) elementa pa izvira proučevanje oziroma raziskava glede determinacije, klasifikacije in sistemizacije dejanskih stanov, npr. dejanskega stana kaznivega dejanja, pogodbenega ravnanja itd. Ugotovitve iz prve raziskave lahko odgovorijo na temeljno vprašanje: kako je sestavljena pravna ureditev (pravni red)? Ugotovitve iz druge raziskave pa lahko odgovorijo na neko drugo temeljno vprašanje: kaj določa oziroma opredeljuje tisti kompleks pravil, iz katerega je sestavljena neka pravna ureditev? Prvi problemi so oblikovni in strukturalni, drugi pa vsebinski (substancialni). Na primer: problemi virov prava, se pravi dejanj in dejstev, na katere navezujemo nastanek, spremembo in prenehanje neke pravne norme; problemi tipične strukture pravne norme (aktivni subjekt, pasivni subjekt, dajatev, storitev, opustitev itd); vsi ti problemi so taki, da sta njihova postavitev in solucija neodvisni od narave posameznih dejanskih stanov in torej za to, da bi bili postavljeni, ne potrebujejo analitičnega proučevanja dejanskih stanov. Pojmi storitve, opustitve, pravice, obveznosti, pravnega subjekta, opravilne sposobnosti itd. so oblikovni problemi, so nespremenljiva strukturalna oblika v pravni sferi, institucionalizirani v neki pravni ureditvi. V te oblike se lahko vključujejo spreminjajoče se vsebine, različni dejanski stani. Kar pa se tiče onih drugih problemov, to je tistih, ki so značilni za proučevanje vsebine, je povsem jasno, da so to problemi, ki so neposreden objekt pravne interpretacije v pravem pomenu besede in se – po že tradicionalnem razlikovanju – delijo v probleme civilnega, kazenskega, administrativnega, finančnega itd. prava.

O teh problemih drugega tipa, ki se nanašajo na vsebino prava, ni bilo nikoli nobene dvomnosti. Vselej so jih imeli za tradicionalne probleme pravne znanosti oziroma posebnih pravnih znanosti. Povsem drugače pa je s problemi prvega tipa, to je s tistimi, ki se nanašajo na obliko prava. V tem pogledu je bilo in je v neki meri še danes precej

zmešnjave pri opredeljevanju naziva discipline, ki naj proučuje to področje pravne sfere. Bobbio smatra, da je za to področje proučevanja juridičnega fenomena še najbolj prikladen izraz „obča teorija prava“.

Bobbio je nato utemeljil svojo nadaljnjo trditev, da obča teorija prava – čeprav je formalna znanost – ni filozofska disciplina. Ta trditev se mu zdi še posebej pomembna, kajti prav zaradi svoje narave formalne znanosti so občo teorijo prava pojmovali – in jo nekateri še danes pojmujejo – kot filozofijo prava oziroma del filozofije prava. Tisti, ki občo teorijo prava kot formalno disciplino poistovetujejo s filozofijo prava, izhajajo iz nekih razlik med filozofijo in znanostjo in na tej podlagi obči teoriji prava odrekujejo naravo znanosti. To razliko vidijo predvsem v dejstvu, da so koncepti filozofije a priori in univerzalni (čisti koncepti), koncepti znanosti pa so a posteriori in posebni (partikularni oziroma empirični) koncepti. Na podlagi te razlike je pomenil prenos obče teorije prava v okvir filozofije pravzaprav to, da se je formalni znanosti o pravu pripisala naloga, da izdela a priori in univerzalne koncepte. Z drugimi besedami: pristaši poistovetenja obče teorije prava in filozofije prava so poudarjali, da je prav ena od nalog filozofije, da določi apriorne in univerzalne oblike prava in da torej – če že mora obstajati neka formalna znanost o pravu – je to lahko le filozofija prava.

Teza o aprioristični naravi formalne znanosti se – po avtorjevem mnenju – naslanja na nek poseben argument. Gre namreč za domnevno analogijo med formalno znanostjo o pravu na eni in logiko ali matematiko na drugi strani. To je teza tistih, ki trdijo, da neka resnično juridična metoda niti ne obstaja, kajti metoda pravnih znanosti je logična metoda in je pravzaprav sama znanost o pravu le logika prava. Taki trditvi avtor ostro nasprotuje in si v zvezi s to trditvijo zastavlja splošno vprašanje: mar metoda drugih znanosti ni logična metoda? Mar ne bi mogli enako definirati fiziko kot logiko narave, sociologijo pa kot logiko družbe? Tudi druge znanosti se poslužujejo matematične oziroma logične metode, pa vendar pri tem nihče ne misli ustvariti neke take analogije, na primer med matematiko in fiziko. Nasprotno, znanstveniki se prizadevajo, da v tem pogledu ne bi prišlo do kakršnekoli dvoumnosti. Zato razlikujejo med empiričnimi znanostmi, ki se lahko poslužujejo jezika logike ali matematike, in formalnimi znanostmi, ki ta jezik oblikujejo. Gre torej za dve različni situaciji. Eno je, če rečemo, da je pravna znanost matematika, da torej sama po sebi oblikuje jezik, ki se bo nato uporabljal pri drugih znanstvenih raziskavah. Nekaj povsem drugega pa je, če rečemo, da se juridična znanost izraža z matematičnim ozirom logičnim jezikom. Ta drugi pomen lahko akceptiramo, prvega pa moramo zavrniti.

Pri tej problematiki pa je – po avtorjevem mnenju – potrebno upoštevati še neki morebiten ugovor. Nekdo bi namreč lahko ugovarjal, da je analogija med logiko (matematiko) in občo teorijo prava dejansko globlja od tiste, ki izhaja iz gornjih ugotovitev. Ta oponent bi lahko opozoril na dejstvo, da ima obča teorija prava ne le formalno, marveč tudi neko instrumentalno vrednost, tako kot sta logika in matematika ne le formalni, marveč tudi instrumentalni znanosti, ker sta sredstvo (instrument) pri interpretaciji problemov v okviru drugih znanosti. Isti oponent bi tudi lahko trdil, da je obča teorija prava v odnosu do posebnih pravnih znanosti formalna in hkrati instrumentalna znanost, in sicer v tem smislu, da konstrukcija čistih pravnih oblik – to pa je tisto, s čimer se ukvarja obča teorija prava – nima nekega smotra ali namena v sebi sami – kot tega smotra v sebi samemu nima nek sistem logičnih principov ali neka skupnost matematičnih teoremov – da torej konstrukcija čistih pravnih oblik nima nekega samozadostnega cilja, marveč rabi kot konstrukcijska shema za posebne pravne znanosti. Po drugi strani pa te posebne znanosti ne morejo narediti nobenega koraka na poti svojih proučevanj, ne da bi se nenehno zatekale konstrukcijskim modelom, ki jih je izdelala obča teorija prava, kar bi bilo v bistvu isto kot je npr. pri fizikalnih znanostih v odnosu do matematike. Po avtorjevem mnenju je potrebno zavrniti tudi take trditve, ki hočejo poudariti instru-

mentalnost obče teorije prava in s tem poistovetiti to teorijo in logiko (matematiko). Neprimernost te analogije izhaja že iz različne uporabe izraza „instrumentalen“, in sicer, ali se ta izraz uporablja za opredelitev odnosov med logiko in znanostmi na splošno ali pa za opredelitev odnosov med občo teorijo prava in posebnimi pravnimi znanostmi. Nedvomno je velika razlika med instrumentalnostjo logike, ki se lahko aplicira na vse znanosti, in instrumentalnostjo obče teorije prava, ki se lahko aplicira le na posebne pravne znanosti. Instrumentalnost logike je namreč veljavna za vsak tip znanstvene raziskave, instrumentalnost obče teorije prava pa velja le za posebne pravne znanosti. To pomeni, da obča teorija prava kot znanost ne more shajati brez jezika logike, da torej sama uporablja logiko kot instrument, kar zopet pomeni, da se v tem pogledu prav nič ne razlikuje od posebnih pravnih znanosti. Ta ugotovitev je posebno pomembna v zvezi s stališči tistih teoretikov, ki poudarjajo aprioristično naravo obče teorije prava in jo označujejo kot raziskavo a priori ter na tej podlagi poistovetujejo občo teorijo prava in filozofijo prava. Logiko lahko res označujemo kot znanost a priori, saj nudi pogoje za vsako možno znanstveno raziskavo. Ne moremo pa iste lastnosti pripisovati obči teoriji prava, ki pomeni raziskavo z lastnim predmetom in lastnim smotrom ter se pri tem samo poslužuje logike, tako kot vsaka druga znanstvena raziskava.

S tako utemeljitvijo je avtor zavrnil vsak poskus, ki bi temeljil na analogiji med logiko (matematiko) in občo teorijo prava. S tem je obenem izločil vsako možnost, da se obča teorija prava utemelji kot raziskava a priori in torej že zato kot filozofska disciplina. Toda – po mnenju avtorja – ostane še neka pot, ki bi utegnila občo teorijo prava ločiti od znanosti in jo povzdigniti na raven filozofije. To je pot univerzalnosti, pot prikazovanja in poudarjanja univerzalne veljavnosti konceptov obče teorije prava. V zvezi s tem stališčem je avtor pojasnil, da univerzalno veljavnost nekega koncepta lahko utemeljimo le, če lahko dokažemo, da je neodvisen od empiričnega izkustva, če torej v skrajni liniji lahko dokažemo njegovo naravo kot koncepta a priori. Že iz prejšnjih ugotovitev je razvidno, da obča teorija prava nima aprioristične narave. Če pa nek koncept izvira iz izkustva, se pravi iz nekih začetnih empiričnih podatkov, lahko sicer pomeni neko koristno posplošitev v procesu znanstvenih operacij, vendar je veljavnost tega koncepta pogojena s stanovitnostjo tistih podatkov, ki smo jih akceptirali. Z odkritjem novih podatkov pa lahko postane taka operacija neučinkovita, ker mora popravljati dosežene izsledke in naprej temeljiti na novih podatkih. Ker koncepti obče teorije prava niso koncepti a priori, marveč so empirični, ne morejo imeti univerzalne veljave. Njihova veljavnost je zožena le na veljavnost neke posplošitve, ki nima univerzalne narave, ker je pač odvisna od empiričnih podatkov in zato traja dotlej, dokler so veljavni začetni oziroma izhodiščni podatki, dokler se ti podatki ne spremenijo kot posledica poznejših empiričnih raziskav. S tem je neupoštevten tudi moment univerzalnosti, na katerem so nekateri gradili, da bi dokazali filozofsko naravo obče teorije prava ali celo poistovetili občo teorijo prava s filozofijo prava.

Po zavrnitvi vseh omenjenih konceptov si je Bobbio zastavil vprašanje: v čem je torej temeljni koncept, iz katerega izhaja obča teorija prava? V odgovoru na to vprašanje je poudaril, da to ni niti kak apriorističen niti neki univerzalističen koncept. Temeljni koncept, ki ga nudi obča teorija prava kot shema za kvalifikacijo in klasifikacijo posebnih juridičnih raziskav na področju posebnih juridičnih znanosti, je koncept juridične norme. Ta koncept v bistvu vsebuje odnos med neko domnevno akcijo nekega subjekta in neko posledico oziroma sankcijo javnega organa. To je koncept, ki izvira iz analize človekovega socialnega izkustva, kajti v široki sferi človekove socialne prakse je potrebno, da se na neki določen način predvidevajo, determinirajo in morebiti tudi ustrezno sankcionirajo vedenja, ravnanja, obnašanja ljudi. V tem ni ničesar apriorističnega, ničesar transcendentnega. V tem je le vse tisto, kar se dogaja pri drugih znanstvenih raziskavah: zbiranje

podatkov, razvrščanje elementov, ki imajo podobne značilnosti; dodelitev nekega imena ter empirični posplošitvi; izločanje nekih sklepnih ugotovitev itd.

Na podlagi vsega, kar smo povedali o avtorjevem pojmovanju obče teorije prava, lahko ob koncu izluščimo tele sklepne ugotovitve, ki izhajajo iz njegovih misli: 1) obča teorija prava je formalna znanost, vendar njeni koncepti niso niti koncepti a priori niti univerzalni; 2) obča teorija prava ni filozofija in se zato ne more kakorkoli poistovetiti s filozofijo prava, ker se filozofija in znanost razlikujeta zlasti tudi na podlagi atributov apriornosti in univerzalnosti; 3) temeljni koncept obče teorije prava je empiričnega izvora, kar pomeni, da se obča teorija prava pomensko ne razlikuje od drugih znanosti; 4) skratka, obča teorija prava je znanost, ki proučuje normativni koncept prava.

Če smo avtorja pravilno razumeli, se problematika odnosa med filozofijo prava in občo teorijo prava s tem v bistvu reducira na odnos med vrednostnim in normativnim konceptom prava.

Končajmo z ugotovitvijo, da – navzlic nekaterim pomislekom – lahko v načelu sprejmemo tako razlago, vendar vsekakor le s pogojem, da obče pojmovanje prava dopolnimo še s tretjim, to je sociološkim konceptom. Le-to bi ustrezalo našemu tripartitnemu pojmovanju prava (vrednost, norma, socialno dejstvo-odnos) oziroma pojmovanju tridimenzionalne poti pri proučevanju prava (filozofija prava, obča teorija prava, sociologija prava), se pravi pojmovanju, ki smo ga že večkrat in ob raznih priložnostih posebej utemeljevali.

Razvoj teritorialno družbenih sistemov: Tehnologija in svoboda v prostoru in času

Zdravko Mlinar

Osrednje vprašanje naše razprave so dimenzije svobode tako kot se pojavljajo z vidika razvojne perspektive teritorialno družbenih enot. V naslednjem bomo poizkusili eksplicirati nekatere splošne trende in na tej podlagi poizkusili nakazati določena predvidevanja sprememb v prihodnosti. Pri tem se bomo osredotočili na spremembe v proizvodjalnih silah (tehnologiji), na spremembe z vidika družbene moči ter na spremembe družbenih vrednot – vse v kontekstu fizičnega in družbenega prostora.

1. Prostor kot ovira družbenega povezovanja

V teku družbenega razvoja se ohranjajo določene konstante, hkrati pa prihaja tudi do spreminjajočih razmerij v prostoru teritorialno družbenih sistemov. Fizična distanca med dvema točkama v prostoru se ne spreminja, ne glede na stopnjo razvoja. Izboljšanje tehnologije transporta dobrin in ljudi in razširjanja sporočil pa bistveno zmanjšuje potrebni čas in (ali) stroške, ki so potrebni za premaganje iste distance. V tem smislu se poslužujemo pojma „časovno – stroškovna distanca“. Obravnavamo jo lahko kot sinonim za oviro, ki jo je treba premagati, da bi omogočili izmenjavo dobrin, uslug in idej in povečali kombinatorične zmožnosti vsake komponente sistema.

Prostor, kot ovira družbenih transakcij postaja manj in manj pomemben. Njegova determinacijska vloga ali „pojasnjevalna moč“ glede družbenih razlik upada s stopnjo razvoja. Lokacija v fizičnem prostoru sistema na visoki stopnji razvoja načeloma pojasnjuje zelo majhen delež variabilnosti v družbenem življenju. Z drugimi besedami, medtem ko je informacija o lokaciji (npr. o stalnem bivališču) na nizki stopnji družbenega razvoja omogočala predvidevanje drugih njegovih značilnosti, izgublja na visoki stopnji razvoja informacija o lokaciji na pomenu, tako da v ekstremnem primeru ne daje več nikakršne informacije o posamezniku ali družbeni skupnosti na določenem teritoriju. V jeziku „idelanih tipov“ bi lahko rekli, da kjerkoli bo že – na visoki stopnji razvoja – nekdo lociran v fizičnem prostoru, to zanj ne bo določalo različne dostopnosti do celotnega družbenega univerzuma.

Takšen trend nujno prihaja v nasprotje z vsemi vmesnimi strukturami teritorialno družbene organizacije – ko gre za visoko stopnjo družbenega razvoja – kot tudi z vrednotami in dispozicijami, ki te vmesne strukture podpirajo oziroma nadgrajujejo. Na podlagi tega torej lahko predvidevamo, da bo v prihodnje tako lokalni kot nacionalni nivo družbene organizacije dosti bolj ohlapen, medtem ko se bo vloga posameznika in globalne družbe močno okreplila in medsebojno zblížala.

2. Tehnologija, svoboda in (ne)enakost

Razvojne spremembe, koncipirane kot povečevanje raznovrstnosti in njene integracije, temelje na proizvodnji in menjavi dobrin ter idej. Izboljšava tehnologije proizvodnje, gibanja dobrin in prenosa idej torej vodi k vse večji raznovrstni in višji stopnji medsebojne odvisnosti v nenehoma razširjajočem se teritorialnem okviru. Povečana proizvodnja materialnih dobrin in idej in – kar je glavni predmet opazovanja na tem mestu – zmanj-

ševanje stroškov za njihovo izmenjavo in razširjanje v prostoru, vodi k strukturnim spremembam, k spremembam obnašanja in spremembam stališč, ki imajo vse en skupni imenovalc — povečanje svobode izbire. Razvojne spremembe lahko razumemo kot sinonimni izraz za povečevanje stopnje svobode. Pragmatično to lahko opredelimo na sistemski ravni z dvema spremenljivkama: svoboda = delež ljudi x število alternativ.

Razvojne spremembe zadevajo oba procesa — integracijo vse večjega deleža prebivalstva v sistem, kot tudi povečevanje števila alternativ, ki so na voljo v določeni časovni enoti. S povečajočim se številom proizvodov (dobrin in idej), ki so na voljo in z razširjanjem prostora relativno vse lažje dostopnosti (upadanje časovno-stroškovne distance), se ljudje soočajo z vse širšim razponom alternativ glede tega, kar lahko napravijo v določeni časovni enoti in v katerikoli prostorski enoti. Čim nižja je časovno-stroškovna distanca, večja je raznovrstnost drugih krajev, ljudi, dobrin in idej, ki so jim dostopne in na voljo za nove kombinacije, ki jih posamezniki ustvarjajo oziroma želijo ustvariti.

Podobne spremembe se odvijajo tudi v družbenem prostoru. Čeprav tu ne moremo uporabiti koncepta časovno-stroškovne distance, nam strukturne spremembe z višjo stopnjo razvoja nakazujejo dolgoročni trend zmanjševanja ali izginjanja barier med družbenimi sloji in med funkcionalnimi področji (sektorji). Povečana dostopnost „lokacij“ v družbenem prostoru¹ je rezultat olajšane vertikalne in horizontalne družbene mobilnosti prav tako kot tudi mobilnosti v fizičnem prostoru. Vse to v veliki meri razširja okvir „relevantnega“ družbenega (in fizičnega) okolja in število razpoložljivih oziroma dosegljivih alternativ. Bariere med razredi ali sloji se zmanjšujejo — bolj ali manj — vzporedno s tem, ko se raznovrstnost v sistemu povečuje.

Množična proizvodnja zabrisuje prej zelo rigidne meje med posameznimi razredi in kategorijami prebivalstva. Ta izenačevalni vpliv bolj razvite tehnologije lahko vidimo v stalnem pojavljanju novih in novih proizvodov za množično porabo in v njihovem razširjanju med prebivalstvom v času in prostoru, tako kot ga statistično nakazuje krivulja v obliki črke „S“. Materialni proizvodi z vidika dolgoročne perspektive izgubljajo svojo diskriminatorno moč kot indikatorji mej oziroma barier med družbenimi kategorijami prebivalstva. Vse večja raznovrstnost vodi k relativizaciji kriterijev in zmanjšanju pomena materialnega bogastva kot ločevalne značilnosti v družbenem življenju.²

Čeprav razvoj tehnologije na splošno teži k povečevanju stopnje svobode posameznikov, takšna tendenca vendarle ne velja za določena obdobja oziroma za določene družbene razrede ali skupine prebivalstva. Tehnologija lahko poveča le svobodo omejenega segmenta prebivalstva in istočasno okrepi neenakost ter podrejenost drugih. Obdobja najintenzivnejše ekspanzije nove tehnologije in akumulacije materialnih sredstev (kot npr. v obdobju, ki je nastopilo z industrijsko revolucijo) lahko spremlja hitro povečevanje neenakosti in izkoriščanja. Nova tehnologija, ki je prebivalstvu le omejeno dostopna in ki se pojavlja v kontekstu razredne družbe, lahko poveča materialno bogastvo, politično moč in (ali) znanje določenih skupin ali posameznikov, okrepi njihov dominantni položaj v družbi in služi kot instrument za podrejanje in (ali) izkoriščanje drugih.

Sredstva množičnega obveščanja kot so radio, televizija in časopisi, nudijo nove možnosti dominantnim političnim grupacijam, da okrepijo svojo moč in povečajo možnosti manipulacije množic. Vendar pa hkrati v zadnjem času ugotavljamo določene znake

1) Ta termin uporabljamo za označevanje obeh dimenzij družbene strukture, tj. tako vertikalne razslojenosti kot horizontalne (funkcionalne) diferenciacije.

2) Pri tem je treba poudariti, da gre za dolgoročno nakazano tendenco, ki je v današnjih razmerah podvržena številnim omejitvam, npr. glede razlik med razvitimi in nerazvitimi deželami, predvsem pa tudi glede tega, da v današnjih razmerah stopnja te raznovrstnosti znotraj sistema še ni tolikšna, da bi zmanjševala, temveč dostikrat nove postavke, nove karakteristike in proizvodi le še povečajo obstoječe razlike, namesto da bi jih zabrisovale.

razširjanja in **odpiranja** komunikacijske mreže,³ prav tako kot tudi splošno **povečanje gostote** komunikacij. Višja gostota komunikacij vključuje večji delež prebivalstva in razširja absorpcijsko zmožnost sistema. Možnost in potreba absorpiranja več in več informacij o podobnostih in razlikah – kakor se pojavljajo bodisi znotraj bodisi izven danega sistema – lahko končno dovede do spremembe vloge komunikacijske tehnologije. Namesto da bi povečevala koncentracijo moči (manipulacijo množic), začne širša dostopnost in večja absorpcijska zmožnost komunikacijske mreže delovati v nasprotni smeri.

Podobno se pojavlja sprememba v tehnologiji transporta. Omejena uporaba novih transportnih možnosti oziroma naprav (npr. za vojaške namene in „uradne“ – institucionalne transakcije) lahko le poveča kontrolo in dominacijo obstoječih centrov moči. To poveča razlike med stacionarno lokacijo, ki jo še naprej zadržuje večina prebivalstva, na eni strani in prostorsko zelo mobilno „elito“, na drugi strani.

Glede dostopnosti bodo torej tehnološke inovacije bodisi povečale ali zmanjšale (ne)enakost in svobodo v določenem teritorialnem sistemu. V skladu s splošnim vzorcem poteka razširjenja inovacij (že zgoraj omenjena S krivulja) bo novi predmet ali nova lastnost praviloma najprej prispevala k bolj razločno nakazani posebnosti določenega segmenta prebivalstva in okrepila njegovo ekskluzivnost. Kasneje isti predmet (lastnost) postane širše dostopen in razširja „motivacijsko polje“ milijonov ljudi, ki si prizadevajo, da bi ga tudi sami pridobili. Na tej stopnji pride do diferenciacije znotraj celotnega sistema, ki hkrati zaostri tudi moralne dimenzije neenakosti.⁴ Končno, ko je inovacija splošno dostopna, le-ta predstavlja dodatno postavko v smeri večje enakosti prebivalstva.⁵

Vsaka tehnološka inovacija načeloma predstavlja določeno komparativno prednost, oziroma ima celo določen monopolni položaj, ki je lahko temelj materialnih in (ali) družbenih prednosti oz. koristi. Čim večje je tržišče, na katerem nastopa, in čim dlje časa ima takšen prednostni položaj, več bogastva si lahko nakopiči na takšni osnovi. Z zmanjševanjem časovno-stroškovne distance sicer prihaja do razširjanja tržišča in koristi, ki jih nudi povečani obseg poslovanja, vendar pa – ob povečani mobilnosti – tudi do zmanjševanja časovnega obdobja, v katerem inovacija lahko uveljavlja svoj monopolni položaj.

Na splošno, počasni tehnološki razvoj, in relativno visoka mobilnost v prostoru povečuje njen „prispevek“ k neenakosti. Visoka dinamika spreminjanja in povečanje mobilnosti nakazuje bolj kompetitivno situacijo in zmanjšuje diferencialne koristi inovacije kot komparativne prednosti.⁶

Najbolj razviti teritorialni sistemi prenašajo rutinska, ponavljajoča se opravila bodisi na manj razvite sisteme ali pa na svojo lastno tehnologijo. Razviti torej razširjajo razpon svobodne izbire bodisi s kopičenjem materialnih sredstev (kar hkrati pomeni večjo zmožnost premagovanja časovno stroškovne distance prav tako kot tudi zmanjševanje te distance) bodisi z redukcijo časa, ki ga posvečajo ponavljajočim se podobnostim.

3) Uvajanje večjega števila kanalov na televiziji, večje število radijskih postaj, večje število telefonov, začetki oziroma razširjanje neposrednega sodelovanja širših krogov prebivalstva, npr. tako imenovani „call-in“, večje število oziroma raznovrstnost posebnih komunikacijskih sistemov za posamezna področja dejavnosti, nove možnosti uporabe elektronskih računalnikov itd.

4) Včasih ko se aspiracije povečujejo dosti hitreje kot pa dejanska dostopnost inovacije (oz. več inovacij), lahko pride do eksplozije nezadovoljstva množic, ki bodisi vodi do revolucionarnih sprememb ali pa zastane zatrta s silo itd.

5) Ta proces, kakor smo ga prikazali, največkrat ne bo opazen glede posameznih inovacij, temveč prej glede skupnega kumulativnega efekta določenega števila inovacij.

6) Neenaka razporeditev centrov tehnoloških inovacij postaja vse bolj pomembna determinanta povečujočega se razkoraka med razvitimi in nerazvitimi območji sveta (dežele). Prva območja se vse bolj osredotočajo na „proizvodnjo“ inovacij in prednosti, ki jih tako dobivajo na podlagi izvetnosti iz konkurence za določeno obdobje; druga pa prevzemajo tehnologijo, ki je že izgubila prednosti inovacij (ni več izvzeta iz konkurence, ne nudi več ekstra profitov), kar naravno predstavlja temelj nižje stopnje ekonomske rasti.

3. Razširjanje konteksta in spreminjanje vrednot: hierarhija, lojalnost in raznovrstnost

Več alternativnih krajev, institucij, aktivnosti itd. v dosegu posameznika, nakazuje, da bo le-ta manj odvisen od kogarkoli od njih. To ne pomeni, da se le povečuje število možnih izborov izven njegovega prejšnjega življenjskega okolja, temveč tudi pomeni, da se bodo njegovi „notranji“ odnosi z drugimi ljudmi spremenili.⁷

S tem ko se povečajo možnosti za „izhod“ oziroma odprtost sistema, se poveča tudi učinkovitost nastopanja posameznika („glas“), znotraj danih okvirov, čeprav pripravljeno za takšno nastopanje dejansko upade.⁸ Četudi posameznik ostane na istem mestu in nadaljuje z istim delom, že sama možnost spremembe, (da izbere neko alternativo) izboljša njegov relativni položaj v odnosu do drugih, posebno do njegovih predstojnikov. V zvezi s tem lahko pričakujemo, da bodo slednji povečali svojo strpnost in omogočili, da se bo povečala njegova vloga (vpliv, avtonomija, udeležba v odločanju).

Razširjanje razpona alternativ navzven (prek meja danega teritorialnega subsistema) se torej povezuje s težnjo po zmanjševanju barier znotraj družbenega prostora dane enote in posebno po zmanjševanju hierarhičnih odnosov oziroma hierarhične lestvice. V tem smislu dolgoročna projekcija nakazuje spremembe, ki vodijo v smer, da odpravijo hierarhične odnose med ljudmi in odpravijo formalne, oblastvene položaje.⁹

Povečujoča se prostorska in družbena mobilnost (glede števila ljudi in oddaljenosti, ki jih premagujejo) vodi k večji raznovrstnosti, ki izpodkopava vrednote temelječe striktno na podobnosti, znotraj relativno zaprtih teritorialno družbenih enot. Te vrednote imajo lahko pomembno vlogo, s tem da bodisi prispevajo k višji stopnji integracije prek teritorialnih barier, ali pa s tem, da zavirajo ta proces. Odvisno od stopnje razvoja imajo lahko iste vrednotne usmeritve povsem različno vlogo. „Parohializem“, nacionalizem, patriotična ali univerzalistična vrednotna usmerjenost izražajo in tudi determinirajo določeno stopnjo družbene odvisnosti v prostoru. Ta proces spreminjanja lahko ilustriramo z dogajanjem v nacionalnem okviru.¹⁰

Nacionalna(istična) vrednotna usmeritev poudarja izražanje podobnosti znotraj teritorialnega sistema na relativno nizki stopnji notranje diferenciacije in integracije. Določeno povečanje mobilnosti ljudi in dobrin in pretoka idej na večjem prostoru bosta povečala tudi osveščenost o skupnih etničnih podobnostih prek okvirov lokalnih in regionalnih enot, intenzivirala težnjo, da se izrazi posebna etnična identiteta in ustvari politična klima, ki vodi k višji stopnji nacionalne integracije. Dominacija od zunaj in zatiranje etničnih posebnosti pogosto celo poveča nacionalno identifikacijo na podlagi znanega mehanizma: konflikt (sovražnik) od zunaj – kohezivnost (enotnost, solidarnost) znotraj.

Bodisi z vidika ekspanzije prek okvirov lokalnih enot in parohialnih partikularizmov, bodisi kot konfrontacija z zunanjim „sovražnikom“, ali oboje, višja stopnja nacionalne

7) Obsežna literatura o socialni kontroli nudi dosti primerov upadanja neformalne socialne kontrole in družbenega pritiska, na primer na posameznega člana kmečke družine ali lokalne skupnosti na podeželju, kar se pojavlja v zvezi z odseljevanjem v mesta. Namesto prejšnje podrejenosti, npr. sina svojemu očetu, – kmečkemu gospodarju – se zaradi odseljevanja mladih iz vasi prejšnje poudarjanje poslušnosti in pokoriščine otrok zmanjšuje; prihaja do večje strpnosti in „razumevanja“ želja mladih, da bi tako vsaj koga obdržali na posestvu. O tem glej npr. dr. Matija Golob, Integraciona i dezintegraciona problematika male lokalne zajednice ruralnog tipa (selo Visoko kod Kureščka), studijski projekt sociološkog istraživanja jugoslovenske komune, Institut društvenih nauka, Beograd 1963, Bilten 3, str. 124.)

8) Albert Hirschman, Exit Voice and Loyalty, Harvard University Press, 1970, str. 83.

9) Zgoraj prikazana logika razvojnega spreminjanja podpira marksistično teorijo o odmiranju države (bolj natančno-državnega poseganja temelječega na prisili), ki služi kot splošni model družbeno-političnih sprememb v Jugoslaviji.

10) Ante Fiamengo, Kosmopolitizam i proleterski internacionalizam, Veselin Masleša, Sarajevo, 1959.

osveščenosti, privrženosti in lojalnosti množic prebivalstva ustvarja velikanski moralni in politični „kapital“ za razvojna prizadevanja v prihodnje.

Nacionalna (nacionalistična) gibanja vzpodbujajo predvsem simbolični tip participacije (izražanje podobnosti znotraj sistema in ne individualnih razlik med pripadniki tega sistema). Najprej morajo biti opredeljene in izražene posebnosti novo nastajajočega sistema, ki so minimalni pogoj za pripadnost temu sistemu. Šele v drugi fazi lahko takšen širši okvir služi povečanju notranje raznovrstnosti, prek tistega nivoja, ki je bil mogoč v lokalnih (regionalnih) enotah.

V prvi fazi torej posamezniki delujejo v isti smeri ne glede na razlike med njimi; v času, ko se novi družbeno politični sistem šele oblikuje, se posebnosti posameznikov in skupin znotraj njega zabrišejo.¹¹ Čim bolj enotna je podpora „skupni stvari“ (kar pomeni, da se izražanje razlik med posamezniki približuje ničli), tem bolj jasno se oblikuje nova kolektivna tvorba.

V prvi fazi se uveljavi možnost izražanja notranjih podobnosti in se konča z nastankom posebnega teritorialnega sistema (vis-a-vis drugih). Druga faza pa poglobi izražanje širokega razpona notranjih razlik med razredi, skupinami in posamezniki. V udejevanju ljudi prihajajo do izraza določeni nizi podobnosti (razlik) znotraj sistema. Individualne razlike so – posredno – priznane na sistemski ravni v okviru razlik med razredi, organizacijami in (ali) institucijami. Za posameznika je le malo verjetno, da bi si povsem samostojno in edinstveno zastavljal določeno smer delovanja, brez podpore te ali one družbene enote.

Oblikovanje novih teritorialnih sistemov (naroda) domneva določen premik lojalnosti prebivalstva, ki pomeni odmik od enot nižjega nivoja (lokalnih, regionalnih). Skupine in institucije, ki so vspostavljene v novem kontekstu, ustvarjajo nove medsebojne odvisnosti prek lokalnih okvirov. Odvisno od velikosti (integriranega) teritorialnega sistema, se pojavlja vrsta skupin in podskupin: čim manjša je velikost – pri nespremenjenih ostalih pogojih – manjši bo razpon različnih družbenih enot in bolj omejena bo zmožnost sistema, da absorbira razlike.

Majhen teritorialni sistem lahko absorbira le grobe razlike in tolerira le minimalna odstopanja od določenih standardov.

Ko pride proces družbene diferenciacije znotraj sistema do neke zgornje meje, ostaja odprta alternativa, kako povečati nadaljnjo raznovrstnost sistema, naslednja:

- a) kopičiti (kumulirati) še ne absorbirane razlike iz več teritorialnih (nacionalnih) sistemov in oblikovati nove družbene enote prek meja teh sistemov;
- b) posameznik lahko začne z dodatnimi (neizraženimi) razlikami delovati v svojem lastnem imenu, pred okvirov in meja katerekoli skupine,

V prvem primeru udejevanje posameznika osvobodi omejitev teritorialnega sistema, v drugem pa utesni katerekoli posebne skupine.

4. Časovna dimenzija svobode: kriteriji in pogostost izbire

Tehnološke spremembe vplivajo na razsežnost svobode v prostoru prav tako kot v času. Med dogajanjem v prostoru in času je določeno medsebojno razmerje. Čim bolj je odprta teritorialna enota, ali čim večje je prostorsko območje integrirane raznovrstnosti, več novih različnosti proizvede in absorbira v neki časovni enoti, širši je razpon novih

11) Izjema je politično vodstvo nacionalnih (-ističnih) gibanj, ki – s poudarjenim izražanjem določene posebnosti, ki je skupna vsem ljudem na danem območju – dobijo veliko moč in torej na temelju poudarjanja skupnega sami dejansko postanejo zelo različni od ostalih.

alternativ, večja je „gostota dogajanja“ in večje je število avtonomnih odločitev, ki jih morajo posamezniki sprejeti v istem časovnem obdobju.

V tipični situaciji zaprte teritorialne enote s stacionarnim prebivalstvom, s prevladovanjem podobnosti in ponavljajočega se obnašanja, je malo potrebe in možnosti za avtonomno odločanje posameznikov. Ko se številne generacije soočajo z v bistvu istimi situacijami v njihovi življenjski dobi, seveda – v načelu – ni potrebe po novih rešitvah za stare probleme. Rešitve so že opredeljene izven posameznika in se kot tradicija prenašajo in nalagajo na člane naslednjih generacij.

Z večjo mobilnostjo v fizičnem in družbenem prostoru, znotraj in prek meja tradicionalnih skupnosti, se posamezniki soočajo s prej neznanimi problemi in situacijami. Čim višja je stopnja tehnološkega (in socialnega) spreminjanja, bolj pogoste so situacije, ko se posameznik ne more več opirati na prejšnje norme in odločitve in si mora prizadevati, da utemelji eno od alternativnih izbir.

Potreba izbora med povečujočim se številom alternativ povečuje pritisk na posameznika, da opredeli in izrazi svoje lastne kriterije in svojo osebno identiteto.

Čim bolj odprt ali čim večji je (integrirani) sistem, tem daljša je časovna perspektiva, ki jo sistem lahko obvladuje (posplošitve na temelju preteklosti in raziskave ter vlaganja v dolgoročno prihodnost). Oboje, razširitev časovne dimenzije prav tako kot tudi večja „gostota dogajanja“ v časovni enoti, razširja število alternativ in razpon svobodne izbire.

Nadalje se pojavlja tendenca, da določene odločitve, ki so na nižjih stopnjah razvoja tehnologije predstavljale le enkratno izbiro v življenju (konsumirani izbor), na višji stopnji vendarle dopuščajo še nadaljnje spremembe. To lahko ilustriramo glede kraja bivanja, poklicne aktivnosti, religije, itd.¹²

Posameznik se bo nenehoma povezoval v skladu s spreminjajočimi se potrebami in situacijo. Njegovi družabniki ne bodo tisti, ki bi jih že „zatekel“ po kraju rojstva, glede svojega sorodstva itd., temveč tisti, ki jih bo zavestno izbral.

Z višjo mobilnostjo in večjo odprtostjo (kompleksnostjo) sistema, se pogostost tehnoloških inovacij – kot je dobro znano in dokumentirano – povečuje. Vzoredno s tem se povečuje tudi hitrost **zastarevanja in propadanja**:

- materialnih predmetov in njihove družbene relevantnosti (npr. spremenjen pomen in pomembnost posedovanja teh predmetov za družbeni status);
- znanja in percepcij o fizičnem in družbenem okolju;
- norm in vrednot, ki regulirajo, usmerjajo in motivirajo obnašanje posameznikov.

Posedovanje določenega predmeta lahko v danem času izstopa kot izrazita posebnost in prednost, ki jo ima posestnik ali lastnik do drugih ljudi, toda le nekaj let (mesecev) kasneje predmet zastari bodisi zaradi tehničnih sprememb in izboljšav v tem času bodisi zaradi sprememb v estetskih kriterijih itd. S tem, da nekdo „ima“, „poseduje“, da je „lastnik“ določenih materialnih predmetov, si torej ne more zagotoviti in ohraniti (oziroma si to lahko le za vse krajši čas) poseben položaj v družbi. Kar so v preteklosti na splošno sprejemali kot absolutno (materialno) dobro, postopoma postaja vse bolj

12) Na nižjih stopnjah razvoja je bilo stalno bivališče (če že ne sprejeto kot nekaj danega in določenega s krajem rojstva) praviloma izbrano za celotno življenjsko dobo. Sedaj pa se v nekaterih visoko urbaniziranih deželah spreminja že skoraj vsakih nekaj let. Podobno se povečuje fleksibilnost tudi glede izbire poklica. Višja stopnja izobrazbe, večji razpon različnih aktivnosti, hitrejše spremembe, večje število različnih kanalov vertikalne družbene mobilnosti itd. – nakazujejo, da nobena odločitev v tem pogledu ne more biti dokončna. Tudi članstvo v eni ali drugi politični stranki bo vse bolj očitno predstavljalo prevelike omejitve za posameznika. Le-ta bo poskušal delovati prek meja ozko definiranih programov in ciljev. Razpon možne izbire, ki jo nudi katerakoli stranka (ali vse skupaj) bo postal preozek, njihova zmožnost, da absorbirajo stalno spreminjajočo se različnost bo postala preveč omejena. Človek ne bo več privoljeval, da le vsake štiri leta glasuje o tem, kdo ga bo predstavljal ali zlostavljal v parlamentu, kot so na to opozorili že klasiki marksizma.

relativno in prehodno, s poudarjeno težnjo, da zastareva v vse krajšem času. Tisti, ki se poskušajo opirati na absolutnost, tako kot je veljalo v preteklosti, se – namesto da bi si zagotovili določeno prednost – izpostavljajo negativnim sankcijam (bodisi družbenim, npr. posmehovanje, ali tehničnim, npr. zaradi neučinkovitosti, neustrezne varnosti ipd.).

Enkrat pridobljeno znanje in izkušnje ni več mogoče šteti kot nesporno, primerno oz. relevantno za vse življenje. Posameznik bo spoznaval, da ga vsakokratno znanje ne vodi do nikakršnih končnih rešitev niti mu ne daje podlage, da bi ga vsiljeval drugim, oziroma omejeval njihovo svobodo iskanja in izbire. Starost, kot simbol znanja in izkušnje postaja manj in manj pomembna. Čim večja je hitrost spreminjanja, manj relevantne so konkretne rešitve (na podlagi izkušenj in znanja) iz preteklosti za obnašanje oziroma odločanje v sedanji situaciji. Socialna distanca med starostnimi skupinami se – kot posledica tega – zmanjšuje, prav tako kot se zmanjšuje utesnjujoči pritisk na mlajšo generacijo.

Visoka dinamika tehnoloških sprememb trči v neskladje tudi s tradicionalnimi absolutističnimi vrednotami in normami obnašanja. Le-te se umikajo bodisi zaradi tega, ker so v nasprotju z novo situacijo ali pa preprosto zato, ker v novih razmerah sploh niso več relevantne. Poleg tega pa velika hitrost spreminjanja ne zagotavlja zadosti časa, da bi se nove alternative utrdile kot nove, absolutne norme in vrednote, ki bi nadomestile stare.

Tako visoka dinamika razvoja kot naraščajoča kompleksnost znotraj vsakega teritorialnega sistema preprečuje, da bi se ohranjal togi, restriktivni in partikularistično-normativni red.

5. Konflikti in sankcije

Pojavljanje novih alternativ v prostoru in času zmanjšuje ranljivost posameznika v odnosu do njegove lokalne skupnosti, do širše teritorialne enote, ali katerekoli posamezne skupine, osebe ali institucije. Čim bolj razširjen je razpon alternativ v prostoru, tem manj ostre so negativne sankcije, ki se pojavljajo kot odgovor na njegovo – deviantno oz. ne-želeno obnašanje. Odstopanje ali konflikt v družbenem kontekstu, za katerega je značilno stalno, negibljivo prebivalstvo in torej omejene možnosti gibljivosti posameznika, je izpostavljeno negativni reakciji:

a) celotnega (ali vsaj pretežnega dela) družbenega okolja: ne samo osebe, ki je neposredno prizadeta, temveč tudi njegove družine, njegovih sorodnikov, njegovih prijateljev itd; ker se takšne vloge medsebojno močno prekrivajo, se tudi konflikt razširi in vodi do kumulativnega efekta, to je do radikalnega intenziviranja negativnih sankcij.¹³

b) negativna reakcija drugega posameznika ni omejena le na konkretno vsebinsko področje sporne zadeve, temveč predstavlja nediferenciran in emocionalni odziv visoke intenzitete; obnašanje nasprotujočih si strani le težko ostane v mejah racionalnega; namesto stopnjevanja pride do polarizacije;

c) čas izpostavljenosti negativnim sankcijam (konfliktom) je nadaljnji, tretji vidik, ki razkriva ostrino oz. težo sankcije za posameznika; v pogojih nizke prostorske in družbene mobilnosti se posameznik ne more izogniti izpostavljenosti istemu okolju za daljši čas, ali za celotno življenjsko dobo; zato je ista negativna reakcija okolja toliko bolj pomembna in posamezniki so zato toliko bolj „previdni“ in konformistični v odnosu do prevladujočih družbenih norm v svojem okolju.

Povečana mobilnost zmanjšuje intenziteto (strahu pred) sankcije(o) v vseh treh ozirih: diferenciacija vseh področij družbenega življenja zmanjšuje njegovo navezanost in

13) Med-osebni konflikt stalno kaže tendenco, da postane med-skupinski konflikt. Ekstremni primer za to lahko vidimo v pojavu krvnega maščevanja; drugi primer je spopad s tradicionalistično usmerjeno lokalno skupnostjo.

odvisnost od prav določene skupine; posameznik, ki je vpleten v konflikt – v takih razmerah – ne reagira predvsem – ad personam, temveč – ad rem; stalno bivališče postaja zmeraj manj stalno itd. Opisani proces nakazuje, da lahko predvidevamo nadaljnjo razširitev okvirov svobode posameznikov; povečano število alternativ na podlagi višje stopnje razvoja proizvodjalnih sil vodi do zmanjševanja normativnih omejitev in v veliki meri zmanjšuje strah pred sankcijami in konflikti. V tej smeri se torej nakazuje možnost dolgoročnega razširjanja udejstvovanja in samouresničevanja posameznika, kar spet po drugi strani lahko prispeva k hitrejši stopnji nadaljnega razvoja.

Posamezniki – prav tako kot sistem – na višji stopnji mobilnosti in raznovrstnosti, torej lahko prenašajo (absorbirajo) večje število konfliktov, ki pa hkrati kažejo manjšo stopnjo intenzitete.

Na visoki stopnji razvoja lahko pričakujemo, da bo konflikt med posameznimi in splošnimi interesi stopil v ozadje ali celo izgubil vsakršno svojo podlago. Najboljše za posameznika bo najboljše tudi za družbo v celoti. Takšna dolgoročna perspektiva se bo kazala tudi v zblizanju med posameznikom in različnimi ravnmi teritorialno družbenih sistemov. Prispevek posameznika bo izgubil značaj žrtve. Namesto tega bo predvsem predstavljal eo ipso implikacijo njegovega kreativnega udejstvovanja. Po drugi strani pa bo od družbe (sistema) dobil tako bogat razpon in raznovrstnost dobrin, da koncept nagrade in stimulacije ali izmenjave ne bo več uporaben.¹⁴

Takšne spremembe se bodo nujno kazale tudi v družbenih vrednotah. Moralni imperativi – „je treba“, „bi moral“ ipd. – ki so se na nižjih stopnjah pojavljali ločeno od preferenc posameznikov, bodo postali irelevantni in neprimerni. Normativna vloga družbenih vrednot bo izgubljala na pomenu. V kontekstu visoko integriranega teritorialno-družbenega sistema ne bo dihotomije medsebojno izključujočih se in konfliktnih interesov posameznika in sistema; npr. nesebičnost kot ena najbolj pomembnih družbenih vrednot v današnjem času bo – na podlagi naših omejenih, hipotetičnih postavk o povečani mobilnosti, kompleksnosti in integraciji – postala irelevantna kot regulator odnosov med posameznikom in družbo. Razlikovanje med sebičnim, egoističnim in nesebičnim obnašanjem posameznikov bo postalo nemogoče. Visoka fizična in družbena mobilnost bo razvrednotila partikularistično navezanost na določene materialne predmete, ki se danes še izraža v zasebniški obliki.

6. Spremembe družbenih vrednot v dolgoročni perspektivi

V nadaljnjem bomo le ilustrativno nakazali predvidevanja sprememb družbenih vrednot, ki jih lahko pričakujemo v dolgoročni perspektivi. Nekatere vrednote bodo spremenile svojo intenziteto, nekatere svojo smer (sprememba od negativne v pozitivno in obratno), nekatere pa bodo postale irelevantne za družbeni kontekst.

Na splošno bodo vrednote izgubile svojo restriktivno-normativno funkcijo.¹⁵ V kontekstu izredno velike raznovrstnosti in mobilnosti bodo vrednote postajale bolj in bolj splošnega značaja. Njihova konkretna motivacijska vloga se bo zmanjšala. Vrednote bodo vse bolj izenačene s preferencami. Razkorak med (zlasti institucionaliziranimi) vrednotami in dejanskim obnašanjem ali družbenimi razmerami se bo zmanjševal.

Profili družbenih vrednot – kot jih spodaj nakazujemo – izhajajo iz predvidevanj za družbo na zelo visoki stopnji razvoja. S tem ni rečeno, da gre za linearno približevanje

14) Mednarodna komparativna raziskava o vrednotah lokalnih voditeljev in razvoju lokalnih skupnosti v Indiji, Poljski, ZDA in Jugoslaviji – podobno kot nekatere študije pri nas, – je pokazala, da se posamezniki tem bolj izogibajo konfliktov, čim nižja je stopnja ekonomskega razvoja. Glej npr. Values and the Active Community, Free Press 1971.

15) Glej tudi: Eugen Pusić, Vrijednosti i društvena regulacija, Encyclopaedia Moderna, 24, 1973.

takemu stanju. Nekatere vrednote bodo imele zelo različno vlogo v prehodnem obdobju kot pa jo imajo danes ali jo bodo imele v oddaljeni prihodnosti.

- Na splošno se bodo profili vrednot spremenili v smeri, ki bodo zagotavljali večji razpon svobode za posameznike in omejila diskrecionarno moč sistema.
- Z vidika teritorialne organizacije družbe lahko predvidevamo, da bodo vse partikularistične vrednostne orientacije izginile ali postale irelevantne. Visoka stopnja medsebojne odvisnosti prebivalstva celotnega sveta ne bo dopuščala takšnih partikularističnih vrednostnih orientacij kot so – parohializem, nacionalizem, patriotizem, etnocentrizem. Koncept lojalnosti bo komajda uporaben za katerikoli teritorialni (sub)sistem. Univerzalistična vrednostna orientacija bo omogočala maksimalno svobodo izbire in bo že sama po sebi „nagrajujoča“.
- Čas – kot omejena dobrina za posameznika – bo visoko cenjen. Za zelo visoko razvito družbo bo značilna tudi visoka fleksibilnost in odprtost za raznovrstnost, neodvisno od časa njenega prvotnega nastanka. Inercija in navade ter vedenje na podlagi ponavljajočih se podobnosti v teku časa bodo izgubljale na pomenu.
- Pričakujemo lahko splošno upadanje relevantnosti in pomena vrednot, ki so temelj vzdrževanja oblastvenih in hierarhičnih odnosov. Patriarhalizem, upoštevanje formalnega položaja, karierizem ter oportunistično in ne-pošteno obnašanje, prav tako kot kakršnakoli apriorna diskriminacija in neenakost ne bodo več imeli svoje podlage.
- Vrednotenje materialnih dobrin se bo zmanjšalo; posedovanje materialnega bogastva ne bo opredeljevalo ugleda posameznikov.
- V pogojih visoke produktivnosti bo vrednotenje učinkovitosti in drugih ekonomskih kriterijev v odločanju izgubilo na pomenu.
- Visoko vrednotenje spontanosti in kreativnosti bo prehajalo iz specializiranih področij, kot so znanost, etika in podobno, v sfero estetike.
- Moralne vrednote, ki zadevajo nasprotja med posameznikom in družbo, bodo izgubljale svojo „težo“.

Sistematični osnutek hermenevtike: Po Schleiermacherju priredil in komentiral Ivan Urbančič

Ivan Urbančič

Uvod

Naloga, ki si jo tu zadajamo, je: **prirediti Schleiermacherjeve hermenevtične osnutke v smiselno celoto**. Schleiermacher svoje hermenevtike ni sam izdal in tudi ne pripravil teksta za tisk, temveč je napravil nekaj rokopisnih osnutkov, po katerih je predaval in ki bi mu lahko služili kot podlaga za izdelavo celovitega teksta o hermenevtiki. Tako so nam danes dostopni naslednji rokopisi: „Aforizmi iz 1805 in 1809“, „Prvi osnutek iz časa med 1810 in 1819“ in „Kampendijski osnutek iz 1819“.² Tako imenovani „Kampendijski osnutek iz 1819“ povzema vse dotedanje avtorjeve osnutke in sistematično zasnavlja pojem hermenevtike, zato se bomo v naši priredbi opirali predvsem na ta tekst. Ker pa je tudi ta tekst le osnutek za Schleiermacherjevo osebno rabo in ni bil namenjen javnosti, so formulacije skrajno skope, brez podrobnejših izvajanj, ponekod samo nakazane misli ali celi miselni sklopi, kar zelo otežkoča razumevanje in prikaz. Upoštevali bomo seveda tudi druge omenjene in sedaj dostopne osnutke, ki so še bolj fragmentarni, brez vsakih podrobnosti, izpeljav, ponazoritev ipd. ter zato težko razumljivi. Dobršen del naše priredbe se bo opiral tudi na zapiske s Schleiermacherjevih predavanj o hermenevtiki, ki jih je izdal Fr. Luecke.³ Pri uporabi teh zapiskov je bilo treba rekonstruirati ustrezno sistematično razčlenjenost, ki v tekstu teh zapiskov ni neposredno razvidna, opuščati digresije in podrobnosti, ki so pri predavanju nujne, se izogibati mnogim ponavljanjem, terminološkim razlikam itd., da bi bila celotna priredba Schleiermacherjeve hermenevtične teorije notranje vsaj do neke mere uravnovešena, skladna in uporabna. Glede opisane izredne težave tega dela bo pričujoči poskus priredbe gotovo še v marsičem pomanjkljiv.

Drugo, na kar je treba vnaprej opozoriti, je dejstvo, da je eden poglavitnih motivov Schleiermacherjevega razvijanja hermenevtične teorije poleg njegovega živega interesa za antične tekste problem interpretacije Svetega pisma nove zaveze. Zato Schleiermacher v svojem osnutku dognana hermenevtična pravila zelo pogosto „aplicira“ na Sveto pismo nove zaveze, opozarjajoč pri tem na posebnosti te „aplikacije“. V našem prikazu bomo to problematiko izpuščali, ker za naš namen ni pomembna.

Kar odločilno karakterizira novi osnutek hermenevtike pri Schleiermacherju, je – vsaj po zasnutku – **sistematična** izpeljava hermenevtičnih pravil v nasprotju s prejšnjimi hermenevtičnimi teorijami kot agregatom mnogih pravil razlaganja (iz praktičnega dela vzetih opažanj). Ta sistematičnost, po kateri mora biti hermenevtično primerna razlaga

1 Pričujoči tekst je odlomek iz mnogo obširnejšega teoretičnega raziskovanja tematike razvoja, ustroja in problema hermenevtike s posebnim ozirom na vlogo hermenevtike v sociologiji (in tudi v drugih socialnih oz. tako imenovanih duhovnih znanostih). Raziskovanje financira republiški sklad Borisa Kidriča. Tekst tudi ne prinaša celotne tematike hermenevtike pri Schleiermacherju in je torej tudi glede te tematike le odlomek.

2 Glej Kimmerlejevo izdajo: Fr. Schleiermacher „Hermeneutik“, Heidelberg 1959

3 S. W. Bd. 4, 1911

česa povezana celota in zato implicira oz. domneva **sistematično celovitost hermenevtične teorije** skupaj z že prikazano razširitvijo področja hermenevtike, dopušča, da Schleiermacherjevo hermenevtiko imenujemo **filozofsko**. Filozofska sistematičnost hermenevtike dobi pri Schleiermacherju svojo izhodiščno spodbudo v njegovem etičnem pojmovanju svetovno zgodovinske realitete kot poti enotnega mišljenja in biti v prežemanju občega in posebnega **delovanja uma**. Ta svetovna zgodovinska realiteta ali **nravno oblikovani svet** je reprezentiran v notranjem „simbolu“ človeškega mišljenja, ki je v svoji vnanji obliki dan kot **govor** (v najširšem smislu). **Razumevanje govora** je **vnovično konstruiranje** (Nachkonstruieren, po-konstruiranje) **enotnosti občega in posebnega**, konstruiranje pomena. Razumevanje kot tako po-konstruiranje se razteza na celoto življenja in zajema vsak možen govor in zapis. Analiza razumevanja skupaj z analizo ustvarjanja del (tj. izvorno govorjenja) dajejo zato **pravila razumevajočega razlaganja**. Občeveljavnost razlage omogoča naravo razumevanja. Na podlagi obče človeške narave (notranjem „simbolu“ človeškega mišljenja) si namreč razlagalec in avtor razlaganega govora ali spisa nista absolutno tuja in v tem je zagotovljena možnost razumevanja. Težava razumevanja pa izhaja iz dejstva, da je treba iz zaporedja besed in njihovih zvez razumeti celoto dela, ki pa kot taka sploh šele omogoča razumevanje posameznih besed in njihovih zvez. Ta krog razumevanja se ponavlja na **vseh ravninah razumevanja**.

V svojem osnutku oriše Schleiermacher najprej **obča določila hermenevtike** in nato posebej **gramatično** in **psihološko** razlago. Te razdelitve se bomo držali tudi v naši priredbi, nazadnje pa bomo poskusili opozoriti na nekatere značilnosti Schleiermacherjeve hermenevtike, ki so pomembne za razumevanje nadaljnjega razvoja hermenevtike sploh.

Posebej moramo opozoriti na problem tako imenovane **psihološke razlage** v Schleiermacherjevem osnutku hermenevtike. Kot že rečeno je ta osnutek nastal leta 1819. V njem Schleiermacher kljub izredni razširitvi obsega hermenevtike sledi svojim predhodnikom, ko sprejema oz. načelno izvaja dve vrsti razlage, namreč **gramatično** in **psihološko** kot enakovredni. Vpogledi, do katerih je prišel Schleiermacher pozneje in ki jih je razvil pred javnostjo v že obravnavanem predavanju na berlinski akademiji leta 1829, pa so v skladu z razširitvijo obsega hermenevtike zahtevali od njega, da zoži pomen psihološke razlage v celoti hermenevtičnega postopka. Psihološka razlaga dobi tu le delen, dopolnilni pomen, medtem ko gramatična dominira. Psihološka ima namreč enakovredno vlogo z gramatično le v primeru, ko se hermenevtični postopek omejuje samo na kak konkreten tekst, ko se zadržuje znotraj njega. Brž ko prekoračimo okvir kakega konkretnega teksta in obravnavamo npr. celotno literarno področje, ki mu ta tekst pripada kot neki širši celoti, nam poznavanje avtorjeve osebne „psihike“, vživljanje v načine njegovega individualnega miselnega kombiniranja in komponiranja tega teksta kaj malo pomaga pri razumevanju razmerja tega teksta do nadrejene mu pomenske celote literarnega rodu ali zvrsti. V tem primeru nam več pomore vpogled v **totaliteto** avtorjevih razmerij v skupnosti z drugimi pisci oz. v skupnosti kakega ljudstva. In če skušamo razumeti razmerja posameznih literarnih zvrsti med seboj v taki širši celoti, nam ozka psihološka vživljanja pomagajo pri tem še manj. V takem primeru je videti pomembnejši vpogled v obči značaj in duha celote ljudstva, ki mu te literarne zvrsti pripadajo. Hermenevtične **psihološke** norme bi se torej morale pri prekoračenju posameznega teksta „razširiti“ skladno s širjenjem predmeta razumevanja od individualne psihike na psihiko kakega ljudstva v določenem zgodovinskem času in nazadnje prav do „občečloveške psihike“. Do takih vpogledov pa spet ne moremo priti po poti psihološke razlage, temveč pravzaprav le po poti **gramatične**, na podlagi samih tekstov, ki jih imamo na voljo iz izročila (vključno seveda tudi druge ohranjene objektivacije iz zgodovine). To omejitev je treba upoštevati pri študiju danega Schleiermacherjevega osnutka sistematične hermenevtike.

A. Obča določila hermenevtike

1. Vsaka hermenevtika do Schleiermacherja je bila bolj ali manj le agregat raznih pravil in opazanj pri razlaganju starih tekstov, tj. obstajala je le v obliki specialne hermenevtike, ne pa obče.

2. Prva težava je bila torej: pokazati obči hermenevtiki njeno mesto v celoti znanj in metod.

a) Nekaj časa so hermenevtiko obravnavali kot dodatek logiki, ko pa se je ta znebila vsega uporabnega, hermenevtika ne more biti več del logike.

b) Filozofi je prav tako niso posebej razvijali, v filologiji pa je bila le agregat pravil razlage.

Od tod **nujnost načelnega ali filozofskega razvitja hermenevtike.**

3. Ker stoji nasproti večini govorjenja večina razumevanja, govorjenje pa je le vnanja stran mišljenja, je torej hermenevtika v zvezi z večino mišljenja in zato filozofska.

a) Pri tem pa je večina razlaganja oz. razumevanja odvisna od kompozicije govora in jo predpostavlja.

4. Govorjenje je posredovanje mišljenja skupnosti. Od tod izhaja povezanost retorike in hermenevtike ter njuno skupno razmerje do dialektike.

a) Vendar si posameznik z govorjenjem tudi samemu sebi posreduje mišljenje. Mišljenje se odvija kot notranje govorjenje, zato je govor udejanjena misel sama. Če si želi misleči svojo misel samemu sebi fiksirati (jasno izgovoriti in kot nadaljnjo stopnjo ta govor zapisati), nastaja tako večina govora, sprememba izvornega, zato postane nujna tudi razlaga.

b) Povezanost govora in razumevanja oz. razlaganja je v tem, da je vsak akt razumevanja obrnitev akta govorjenja, ki vnaša v zavest razumevajočega (v nji zbuja) misel govorečega, ki je bila podlaga njegovemu govoru.

c) Vsako nastajanje znanja je odvisno od govora in od razumevanja, ki sta medsebojno odvisna.

5. Vsak govor je v dvojnem odnosu: najprej do celotnosti govornice in nato do celotnega mišljenja svojega avtorja. Zato se tudi vse razumevanje nanaša na ta dva momenta: razumeti govor kot povzet iz celotnosti govornice in razumeti ga kot dejstvo v mislečem (njegovem avtorju).

a) Vsak govor domneva neko dano govornico, kar je mogoče tudi obrniti, saj vsaka govornica le v govorjenju (bodi sebi samemu ali drugim) domneva znanje govornice.

b) Vsak govor se opira na prejšnje mišljenje, kar je mogoče tudi obrniti, saj ni mogoče misliti brez poprejšnjega govorjenja. Pri posredovanju misli vztrajamo na prvem, zakaj večina razumevanja se začne šele pri razvitem mišljenju.

c) Glede tega je vsak človek po eni strani kraj, v katerem se kaka dana govornica na svojevrsten način oblikuje in njegov govor je razumljiv le iz totalitete te govornice; po drugi strani pa je nenehno razvijajoči se duh (misleči) in njegov govor razumljiv le kot njegovo dejstvo in v njegovi notranji povezanosti.

d) Prvi način razumevanja se imenuje **gramatični**, gramatična razlaga, drugi pa **psihološka** razlaga.

6. Razumevanje je dano samo v prežemanju teh dveh momentov, namreč gramatičnega in psihološkega.

a) Govora kot dejstva v mislečem ne razumemo, če ga ne razumemo iz njegovega odnosa do celote govornice, saj prirojenost govornice modificira duha. To je gramatična interpretacija govora.

b) Govora kot modifikacije govornice ne razumemo, če ga ne razumemo kot dejstva individualnega duha (mislečega). V tem dejstvu je podlaga vsakega vpliva, ki ga ima

posameznik lahko na govoricu, ki je sama le z govorenjem. To je psihološko-tehnična interpretacija kakega govora.

7. Obe vrsti razumevanja ali interpretacije sta si enakovredni.⁴

a) Psihološka je višja, če imamo govoricu le za sredstvo, s pomočjo katerega posamezni človek posreduje svoje misli. Gramatična je tedaj le odstranitev začetnih težav.

b) Gramatična je višja, če imamo posameznega človeka le za kraj (Ort) govoricice in njegov govor le za tisto, v čemer se govoricica razodeva. Sedaj je psihološka popolnoma podrejena, kakor je podrejeno tudi bivanje posameznega človeka.

c) Iz dvojnosti teh vidikov sledi enakovrednost obeh vrst razumevanja pri interpretaciji posameznega teksta ali govora.

8. Popolna rešitev naloge razumevanja oz. razlaganja je tista, ko uporaba ene vrste razumevanja lahko popolnoma nadomesti drugo, ne da bi to v čem spremenilo rezultat, zakaj ta mora biti pri obeh isti.

a) Ta dvojnost načina razumevanja pa je kljub možnemu medsebojnemu nadomeščanju nujna zaradi neogibnega prežemanja gramatične in psihološke razlage.

b) Vsaka zase pa bi bila popolna le, če bi postala z njo druga odveč, oz. če bi jo bilo mogoče iz nje konstruirati, saj se je mogoče naučiti govoricice le tako, da razumemo govore, in je notranjo povezanost človeka mogoče – poleg načina, kako ga vznemirja vnanje – razumeti le kot njegovo govorenje.

9. Razumevanje oz. razlaganje je večšina, umetnost. To velja za oba načina razumevanja, zakaj pri obeh gre za konstruiranje nečesa določnega in končnega iz neskončnega, nedoločnega.

a) Govoricu je nekaj neskončnega, ker je vsak njen element v gramatični razlagi po svoje določljiv z vsemi ostalimi, pri čemer vseh možnosti nikoli ni mogoče izčrpati. Prav tako je s psihološko razlago, zakaj vsako opazovanje česa individualnega je samo po sebi brezkončno in tudi vnanji učinki na posameznega človeka so glede oddaljenosti od učinkujočega le pojemajoči, nikoli pa docela zničeni, tako da je ta sfera učinkovanja na človeka neizčrpeljiva, brezkončna. Prav zato pomena (razumevanja ali razlage) niti po gramatikalnem niti po psihološkem načinu ni mogoče konstruirati po kakih takih pravilih, ki bi vsebovala popolno zanesljivost, ki bi skratka izčrpala vse možnosti razlage česa. Konstruiranje pomena oz. razumevanje ali razlaga poteka vedno v nekem neizčrpljivem horizontu. Prav zato je razlaganje večšina, umetnost.

b) Če bi želeli npr. končati gramatično razlago samo zase, bi morali razpolagati z dokončnim (vse izčrpnim) znanjem govoricice. Če pa bi želeli končati psihološko razlago, bi morali razpolagati z dokončnim (nepresegljivim) poznavanjem posameznega človeka. Ker oboje nikoli ni dano, je treba zato prehajati od ene strani k drugi, česar pa ni mogoče zajeti v trdna, za vse obvezna pravila. Zato je razumevanje oz. razlaganje večšina, umetnost, tj. vedno tudi **ustvarjalno dejanje**, najtesneje povezano s celotnostjo razumevajočega oz. razlagajočega.

10. Uspešno izvajanje te večšine temelji na talentu za govoricu in na talentu za spoznavanje ljudi.

a) S talentom za govoricu ni mišljena zmožnost za učenje tujih jezikov. Tu zaenkrat še ne upoštevamo razlike med maternim jezikom in tujimi jeziki. Talent za govoricu označuje obvladanje, navzočnost govoricice, smisel za analogijo in za razliko, za pomenska polja in pomenske odenke besed. Čeprav je ta talent soroden talentu za retoriko, je v zvezi s hermenevtiko vendarle izoblikovan v posebni smeri.

b) S talentom za spoznavanje ljudi je mišljena predvsem zmožnost dojetja kombinacije misli v subjektivnem elementu drugega, življenje v to njegovo stran. Prav zato

4 Pozneje Schleiermacher podredi psihološko razlago gramatični kot širši.

poznavanje ljudi, ki je pomembno za hermenevtiko, ni istovetno z umetniškim ali psihološkim poznavanjem ljudi.

c) Ker sta oba omenjena talenta občja prirodna darova (bolj ali manj lastna vsakemu posamezniku), je tudi hermenevtika občja, vsem bolj ali manj lastna zmožnost. Če komu eden ali drugi talent manjka, oz. mu je dan v manjši meri, ga to pri razlaganju seveda hromi in je zato zaradi tega navezan na sprejemanje tistega, kar so dognali drugi razlagalci.

11. Ni vsako govorjenje na enak način predmet večšine razlaganja. Nekateri govori imajo zanjo vrednost ničnosti, drugi pa absolutno vrednost, medtem ko se večina nahaja med tema mejnima točkama.

a) Vrednost ničnosti ima, kar ni zanimivo niti kot dejanje niti nima pomena za govorico. Takšno je govorjenje zaradi govorjenja, klepet, saj se kontinuiteta govornice vzdržuje le v nenehnem ponavljanju (npr. pogovori o vremenu, vsakdanje govorjenje, navadno poslovno govorjenje ipd.). Seveda ta ničnost ni absolutni nič, temveč minimum, zakaj ob njem se razvije to pomembno.

b) Tako gramatična kakor tudi psihološka stran razlaganja ima svoj maksimum vrednosti. Na gramatični strani najdemo tu tisto, kar je najbolj produktivno, najmanj ponavljajoče – **klasično**. Na psihološki strani, kar je najbolj svojsko, najmanj navadno – **originalno**. Absolutno vrednost za večšino razlaganja pa ima tisto, v čemer je identiteta klasičnega in originalnega – **genialno**.

c) Klasično in originalno mora sodoločati poznejšo produkcijo. Genialno pa ne sme biti brez določenosti po prejšnjem in splošnem.

12. Čeprav je treba gramatični in psihološki način razlage uporabljati pri vsaki razlagi, ju je vendarle treba uporabljati v različnem odnosu.

a) To sledi iz dejstva, da gramatično nepomembno ni nujno že tudi psihološko nepomembno in narobe.

b) Minimum psihološke razlage ob maksimumu gramatične razlage imamo pri pretežni **objektivnosti obravnavanega predmeta**; npr.: čisto zgodovinopisje predvsem v opisu posameznih dejstev (celoten obris zgodovine kake dobe je vedno že subjektivno pogojen), epos, poslovni dogovori, stroga didaktika na vseh področjih. Obraten postopek, torej minimum gramatične ob maksimumu psihološke razlage, imamo npr.: pri razlagi pisem, lirike, polemike; torej pri **pretežno subjektivni določenosti obravnavanega predmeta**.

13. Razen omenjenih metod gramatičnega in psihološkega načina razlaganja ter njunega medsebojnega dopolnjevanja ni nobene druge metode razlaganja oz. razumevanja.

a) Tako imenovana historična razlaga ni nič drugega kot pravilna ugotovitev o povezanosti kakega pisca z njegovim časom. Postane pa napačna, če hoče vse piščeve nove pojme zvesti na že prej obstoječe. Tej enostranosti oz. posplošitvi historične razlage se je treba upreti, ker sicer spregledamo vse novo. Kolikor pa je upravičena, je v celoti zvedljiva na razmerje gramatične in psihološke razlage, saj novi pojmi (po gramatični) izhajajo iz čisto svojskega duševnega ustroja pisca (po psihološki). Ta duševni ustroj zajema seveda celotnost piščeve osebnosti v njegovi dobi.

b) Prav isto velja za kako posebno historično razlago, ko upoštevamo vse mogoče okoliščine nastanka kakega dela, saj s tem ne doženemo nič drugega kot odnos med govornikom (piscem) in njegovimi izvornimi poslušalci (bralci), kar moramo dognati že pred samo razlago tega govora (teksta).

c) Tudi tako imenovana alegorična razlaga (ne razlaga alegorije), kjer spada pravi pomen razlaganega v povezanost celote, vendar ima razlagano še neki stranski pomen (namigovanja, cikanja ipd.), ni posebna razlagalna metoda. Ker mora biti tak stranski pomen vedno nakazan s posebnimi znaki, se tudi razlaga tega izvaja v celoti na gramati-

čno in psihološko razlago. Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da spremljajoče predstave ali misli v kakem govoru ali spisu niso samo kakšni drobci ali posameznosti, temveč zajemajo navsezadnje vedno **ceľoto sveta**, ki je v človeku idealno prisotna in je zato vedno somišljena; – seveda somišljena v neki določeni zasenčenosti. To je skrajni pomenski horizont vsakega govora in zato tudi vsakega razumevanja oz. razlage istega. Prav zato je tudi vsaka razlaga brezkončna naloga. Seveda je treba pri razlagi vedno razložiti hotene sopomene (namige) govora, zato je potrebno paziti na izraze ali znake, ki tak sopomen nakazujejo.

14. Razlika med večšim (po vseh pravilih izvedenim) in neveščim v razlagi oz. razumevanju ne temelji niti na razliki razlaganja domačega in tujega niti na razliki govora in spisa, temveč vedno na tem, da hočemo nekaj razumeti natančno, česa drugega pa ne. Med večšim in neveščim je popolna razlika, zato ne prehajamo k razlagi po vseh pravilih večšine razlaganja šele, ko zadenemo na težave razumevanja, zakaj tako bi prišli le do posameznih observacij. Natančno razumevanje implicira, da tudi najlažja mesta (v govoru ali tekstu) dojamemo po vseh pravilih, saj si tako pridobimo ključ za razumevanje težjih mest.

a) Če bi samo pri tujih in starih spisih potrebovali večšo razlago (=razlago po vseh pravilih), tedaj je izvorni bralci teh tekstov ne bi bili potrebovali in vsa večšina bi temeljila samo na razliki med njimi in nami. To razliko pa moramo odpraviti z znanjem jezika in zgodovine še pred razlago takih tekstov ter se tako poistovetiti z izvornimi bralci. Iz tega je očitno, da je razlika med tujimi starimi spisi in domačimi sočasnimi samo v tem, da operacija našega poistovetenja z izvornimi bralci ne more biti popolnoma dana že pred razlago, temveč se dokonča šele z razlago in v njenem poteku. To pa je treba pri razlagi vedno upoštevati.

b) Ker niso le spisi predmet večšine razlaganja, ta zato tudi ni utemeljena na razliki govora in pisave. Odsotnost živega glasu in osebnega neposrednega vpliva pri spisu sicer otežkoča razumevanje, vendar se mora pismo ozirati na to ozirati in vse povsem izraziti v pisavi sami. Če bi se torej večšina razlaganja nanašala le na spise, bi v prej omenjenem primeru odpadlo potrebno razlaganje. Ker pa so vsi spisi potrebni razlage, večšina razlaganja ne temelji na razliki govora in pisave.

c) Razlaga spisov ima torej isti cilj kot poslušanje navadnega govora, namreč pravilno konstruiranje pomena.

15. Ohlapnejša praksa večšine razlaganja izhaja iz domneve, da prihaja do razumevanja samo po sebi: Svoj cilj izraža negativno, namreč **da se je treba izogibati napačnemu razumevanju**.

a) Njena podmena se opira na domnevo, da ima opraviti z nepomembnimi stvarmi ali da želi kaj razumeti samo zaradi kakega določnega interesa in si tako postavlja lahko dosegljive meje.

b) Vendar se je morala tudi ta ohlapnejša praksa v težjih primerih zatekati k večšini razlaganja po vseh pravilih. Tako je hermenevtika nastala iz take nevešče prakse. Ker pa je imela pred očmi le težje primere, je postala le agregat opazanj in je zato bila vedno le posebna hermenevtika. Tako so nastale teološka, juristična, filološka hermenevtika.

c) Podlaga takega naziranja je postavka o identiteti govornice in načina kombiniranja pri govorečem in poslušajočem.

16. Strožja praksa večšine razlaganja izhaja iz domneve, **da nastaja napačno razumevanje samo po sebi in da je treba razumevanje na vsaki točki zavestno poiskati**.

a) Tej praksi gre za zelo natančno razumevanje. Govor, ki ga razlaga, mora biti docela razumljiv tako gramatično kot psihološko. Njena temeljna izkušnja je, da pri nastanku napačnega razumevanja ne opazimo vnaprej nobene razlike od pravilnega razumevanja, temveč šele, ko doženemo pravilno razumevanje.

b) Izhaja torej iz sprejetja **razlike** med govorico in načinom kombiniranja (te govorice v kakem govoru, ki ga je treba razložiti). Pri tem mora ta **razlika** seveda temeljiti na prej omenjeni identiteti in je torej tista fineša, ki jo ohlapnejša praksa razlaganja spregleda.

17. Izogibati se je treba dvojemu: **kvalitativnemu napačnemu razumevanju vsebine** in **napačnemu razumevanju tona** (povdarka) ali **kvantitativnemu napačnemu razumevanju**. Treba se je torej izogibati materialnemu in formalnemu napačnemu razumevanju.

a) **Kvalitativno napačno razumevanje** v objektivnem smislu je zamenjava mesta enega dela govora v govorici z drugim, kakor tudi zamenjava pomena kake besede s kako drugo; v subjektivnem smislu pa zamenjava odnosa kake besede ali kakega izraza do drugih besed.

b) **Kvantitativno napačno razumevanje** v objektivnem smislu je zamenjava mesta, ki ga zavzema kak del govora v stopnjevanju (npr. superlativ); v subjektivnem pa zamenjava razvojne moči oz. vrednosti, ki jo avtor pripisuje kakemu delu govora. **Kvantitativno napačno razumeti se pravi preveč ali premalo razumeti.**

c) Iz kvantitativnega napačnega razumevanja se vedno razvije kvalitativno.

d) Vse naloge veščine razlaganja (hermenevtike v praktični uporabi) so vsebovane v tej negativni zahtevi izogibati se kvalitativnega in kvantitativnega napačnega razumevanja. Iz take negativne zahteve pa ni mogoče razviti pravil razlaganja oz. razumevanja, temveč jih je treba razviti iz pozitivne in se pri uporabi stalno orientirati ob tej negativni.

e) **Razlikovati** je treba še pasivno in aktivno napačno razumevanje. Pasivno se dogaja nehote, zaradi nepozornosti ipd.; aktivno pa je hoteno vlaganje pomena v kak razlagani govor, ki se ne more ustrezno izkazati niti v gramatični niti v psihološki strani razlaganja. Podlaga aktivnega napačnega razumevanja je pristranost, partijnost, česar ni mogoče preprečiti s pravili.

f) **Napačno razumevanje** je bodisi posledica prenagljenosti ali pristranosti oz. partijnosti. Do prvega prihaja le na posameznih mestih. Drugo napačno razumevanje je napaka, ki tiči globlje: je nagnjenje na to, kar je blizu določenemu idejnemu krogu, in zavračanje tistega, kar je zunaj tega kroga. Tako se razlagajoč vlaga v tekst kakega avtorja nekaj, česar v njem ni, ali narobe, izriva iz njega to, kar zares v njem je.

18. Veščina razumevanja oz. razlaganja (hermenevtika) lahko svoja pravila razvije le iz pozitivne formule svojih zahtev, ki se glasi: **razumeti pomeni historično in divinatorično, objektivno in subjektivno vnovič konstruirati dani govor (ali tekst), ga „po-konstruirati“.**

a) **Objektivno historično „po-konstruirati“ dani govor** pomeni s pomočjo komparacije uvideti, kako se ta govor obnaša v celotnosti govorice in kako se v tem govoru zajeto znanje obnaša kot proizvod govorice; **objektivno divinatorično** pa pomeni zaslutiti, kako bo ta govor postal razvojna točka za govorico. Brez omerjenih momentov se ni mogoče izogniti kvalitativnemu in kvantitativnemu napačnemu razumevanju.

b) **Subjektivno historično „po-konstruirati“ dani govor** pomeni, na podlagi komparacije vedeti, kako je dani govor nastal kot dejstvo avtorjevega duha (v njegovi duševnosti); **subjektivno divinatorično** pa pomeni zaslutiti, kako bodo misli tega govora v avtorjevem duhu še naprej delovale in se razvijale. Brez teh momentov prav tako zapademo kvalitativnemu napačnemu razumevanju.

c) Celotno nalogo je mogoče izraziti tudi takole: **dani govor razumeti prav tako dobro in nato bolje kot njegov avtor.** Ker namreč pri razlagi nimamo nobene neposredne vednosti o tem, kaj je v govoru, se moramo pri tem mnogo česa ovedeti, kar je ostalo avtorju lahko nezavedno, razen če ni tudi sam postal svoj lastni reflektirajoči bralec. Na objektivni strani pa tudi sam avtor danega govora ni imel drugih ali drugačnih podatkov kot mi.

d) Tako zastavljena naloga je brezkončna, ker želimo v momentu danega govora zagledati neskončno preteklosti in prihodnosti. Zato je tudi veščini ali umetnosti razume-

vanja oz. razlaganja lastno navdušenje (zanos) kot pač vsaki drugi umetnosti. Če razlaganje kakega spisa ali govora ne vzbudi takega zanosu, je govor (spis) nepomemben. Kako daleč bomo šli z razlago in kateri strani razlaganega se bomo predvsem približali, je treba vsakikrat posebej praktično odločiti in ne spada v občo hermenevtiko.

19. Pred začetkom pravičnega razlaganja se moramo na objektivni in subjektivni strani izenačiti z avtorjem danega govora, se poskusiti vživeti vanj.

a) Na objektivni strani storimo to z znanjem njegovega posebnega jezika (upoštevati udi obče stanje jezika v njegovem času), na subjektivni strani pa s spoznanjem njegovega notranjega in vnanjega življenja.

b) Oboje si je mogoče docela pridobiti šele s samo razlago, zakaj samo iz spisov (govorov) kakega avtorja lahko spoznamo njegov poseben jezik ter prav tako njegov značaj in okoliščine.

c) Tu smo pred krogom razumevanja, v katerega vstopimo samo tako, da večkrat prebiramo tekst in zadržimo prebrano v spominu.

20. Besedni zaklad in zgodovina dobe kakega avtorja je do njegovih spisov v takem odnosu kot celota do posameznega. Spisi (govori) kakega avtorja morajo biti razumljivi oz. razloženi iz te celote, kakor tudi narobe, celota iz posameznega.

a) Vseposod in vedno je popolna vednost zajeta v ta navidezni krog, da je mogoče vsako posebno razumeti le iz splošnega, čigar del je, in narobe, splošno iz posebnega. Vsako védenje je znanstveno le, če je takó oblikovano.

b) V kroženju splošnega in posebnega je zasnovana možnost poistenja z avtorjem. Iz tega tudi izhaja, da smo toliko bolj pripravljeni za razumevanje oz. razlaganje, kolikor bolj se tega kroga zavedamo; potem pa tudi, da ne moremo razumevne (danega govora za razlago) razumeti naenkrat, temveč nam vsako ponovno branje z bogatenjem (spominško zadržanih) predznanj omogoča boljše razumevanje. Samo pri nepomembnem se lahko zadovoljimo s tem, kar razumemo pri enkratnem branju.

21. Če si znanje določenega jezikovnega zaklada zbiramo šele med razlaganjem s pomočjo slovarjev in iz posameznih opažanj drugih, tedaj ne bomo prišli do samostojne razlage.

a) Samó neposredno izročilo iz dejanskega življenja govornice je od razlaganja bolj neodvisen izvor znanja besednega zaklada. Pri grški in latinski govornici nam je ta izvor le nepopolno dostopen. Prva leksikalna dela o teh jezikih izvirajo zato od raziskovalcev, ki so zaradi spoznanja teh jezikov predelali celotno dano grško in latinsko literaturo. Prav zato pa so ta dela podvržena stalnemu popravljanju in dopolnjevanju, kar je seveda mogoče samo z razlago.

b) Z določnim (posebnim) jezikovnim zakladom razumemo dialekt, razdobje in jezikovno področje kakega jezikovnega rodu, izhajajoč pri tem iz razlike med poezijo in prozo.

c) Začetnik si lahko pri razlaganju pomaga z leksikoni in drugimi danimi pripomočki, samostojna razlaga pa mora k izvorom samim.

22. Če jemljemo potrebna historična znanja samo iz prolegomen (uvodov), ne more nastati samostojna razlaga.

a) Uvodi so vedno odvisni od razlag izvorov in namenjeni tistim, ki jim za določene smotre ni potrebno natančno znanje.

23. Tudi znotraj posameznega spisa je mogoče vsako posameznost razumeti oz. razložiti samo iz celote tega spisa. Prvi vpogled v celoto pa si pridobimo tako, da najprej preletimo ves tekst (kurzirajoče branje), ta pregled nad celoto pa nam potem omogoča razlago posameznih delov teksta (ali govora).

a) To je spet videti kot krog; vendar za omenjeno približno vnaprejšnje dojetje celote zadošča tisto znanje posameznega, ki izhaja iz občega znanja govornice.

b) Vsebinska kazala tekstov, ki jih dajejo sami avtorji, so preskopa, da bi prišli do približnega vnaprejšnjega dojetja celote tudi na strani psihološke razlage. Če se opiramo na preglede ali uvode, ki jih izdajatelj prilagaja tekstom, pademo pod njihov vpliv.

c) Pri kurzirajočem branju je za gramatično razlago cilj: najti vodilne ideje teksta, po katerih morajo biti odmerjene druge; za psihološko razlago pa je cilj: najti celovito zamisel, poglobitveni avtorjev miselni tok v njegovem delu, kar omogoča določitev posameznega. Vnaprejšnje približno dojetje zamisli oz. pomenske celote teksta pa je nepogrešljivo tako za gramatično kot za psihološko razlago.

d) Pri nepomembnih govorih oz. tekstih lahko opisani postopek opustimo, pri težkih tekstih pa nam bo bolj malo pomagal, čeprav je tu še toliko potrebnejši. To pa je nasploh značilnost razlaganja težkih govorov (tekstov). Praviloma ravnamo v takih primerih takole:

1. začnemo s splošnim pregledom teksta,
2. hkrati dojemamo v smeri splošnega (celote) in v smeri posameznega,
3. samo ko oboje na posameznih mestih sovpaše, smemo nadaljevati,
4. če se pokažejo neskladnosti, se moramo nujno vračati nazaj k začetku, dokler z gotovostjo ne doženemo, če so neskladnosti rezultat naše napake ali pa jih je treba pripisati avtorju.

e) Načelno rešitev te naloge neogibnega vnaprejšnjega dojetja pomenske celote, da bi iz nje določno razumeli posameznosti, omogoča **spomin**, v katerem se najprej nepovezane posameznosti razlaganega teksta (pri kurzirajočem branju) strnejo v **celoto**, ki ni več samo njihova vsota, temveč prav njih same določujoča celota.

24. K točkam 14 do 23 še naslednje pojasnilo.

a) Pred začetkom hermenevtičnega postopka moramo vedeti, v kakšnem odnosu bomo uporabljali obe strani razlage, gramatično in psihološko.

b) Potem moramo med seboj in avtorjem razlaganega teksta vzpostaviti tak odnos, kakršen je vladal med njim in njegovimi izvornimi bralci oz. poslušalci. Seznaniti se moramo torej s celotnim življenjskim krogom obeh strani v tem odnosu. Če tega ne storimo, nastanejo težave, ki jih ravno želimo odpraviti. Komentarji drugih v tem pogledu, če jih ne preverimo na izvorih, podrejajo naše razumevanje avtoriteti drugih.

c) **Kanon**, ki naj uravnava potek razumevajoče razlage, je naslednji: potrditev razumevanja, ki se pokaže na začetku razlage, je treba pričakovati od nadaljevanja (vedno je na mestu rezerva). Začetka govora oz. teksta torej zares ne razumemo prej kot šele na koncu; pa tudi začetek sam in vse naprej nam mora biti na koncu še vedno navzoče. To pa pomeni, da mora pri vsakem govornem kompleksu, ki presega navadno mero spomina, neposredni govor nujno postati spis, če naj bo sploh dostopen pravilni razumevajoči razlagi.

d) **Kanon** dobi sedaj tole obliko: da bi natančno razumeli prvo (začetek), moramo že prej dojeti pomensko celoto. To vnaprejšnje dojetje celote seveda še ni enako celokupnosti vseh posameznosti, temveč je ta celota na začetku le ogrodje, zasutek, kot ga lahko dojamemo s preskakovanjem posameznosti.

e) **Kanon** dokončnega razumevanja ima tedaj tako obliko: dokončno razumevanje je možno le po pomenski celoti, to pa posreduje popolno razumevanje posameznosti v govoru oz. spisu (hermenevtični krog).

f) Da bi razumevajoča razlaga tekla po možnosti čim bolj nepretrgano, moramo blizu določiti, čemu se moramo izogibati, namreč **napačno razumevanje**. Kak stavek je lahko **kvantitativno** napačno razumljen, če pomenska celota ni prav dojeta, npr. če se vzame za poglobitveno misel tisto, kar je le stranska misel razlaganega govora. Stavek je **kvalitativno** napačno razumljen, če npr. ironijo jemljemo resno in narobe. Nasprotje med kvalitativnim in kvantitativnim se vleče skozi vse elemente govornice, formalne in materialne.

g) Izvor napačnega razumevanja je dvojen: ovédeno **ne-razumevanje** ali pa neposredno **napačno razumevanje**. Za prvega je lahko kriv avtor (odmikanje od navadnih jezikovnih rab in raba brez analogije), drugo pa je večinoma zmeraj razlagalčeva krivda. Negativna formulacija naloge je: izmikati se vsepovsod napačnemu razumevanju. Pri ne-razumevanju se ni mogoče ustaviti, zato moramo s pravilno rešitvijo naloge priti do popolnega razumevanja.

B. Gramatična razlaga

Pri konkretnem prakticiranju pravilnega razlaganja tekstov oz. govorov nastopata obe strani razlage, gramatična in psihološka, nerazdružljivo povezani. V hermenevtični teoriji pa ju je treba zaradi metodičnih razlogov ločiti in obravnavati vsako posebej. Pri tem je treba poskusiti vsako razviti do take popolnosti, da bi postala druga nepotrebna, ali bolje, da bi bil njen rezultat že zajet v prvi. Gramatična razlaga ima prednost deloma zato, ker je najbolj obdelana, deloma pa zato, ker lahko pri nji računamo že z neko stopnjo vnaprejšnje privajenosti na podlagi občega jezikovnega znanja.

I. Prvi kánon

1. Vse, kar je v danem govoru treba bliže določiti, sme biti določeno samó iz tekstov avtorja samega in iz področja govornice, ki je pripadalo njegovi izvorni publikli.

a) Vse je treba natančneje določiti in táko določenost ima šele v zvezah in v povezanosti. Vsak del govora, materialni in formalni je sam po sebi nedoločen. Pri vsaki osamljeni besedi se nam kaže le neki cikel njenih možnih načinov rabe. To velja za vsako jezikovno rabo.

b) Ni mogoče sprejeti trditve, da ima beseda sama zase pomen, v zvezi z drugimi besedami v stavku pa šele smisel; ali trditve, ki to shemo prenašajo na odnos med posameznim stavkom in širšim tekstualnim ali govornim odlomkom oz. celoto. **Pomen in smisel in razumevanje** povedo isto. Pri vsakem razumevanju oz. razlaganju gre za prehod iz nedoločljivega v določenost, kar je brezkončna naloga zaradi horizontnosti razumevanja.

c) Področje govornice, ki je lastno avtorju kakega govora ali teksta, je področje govornice njegovega časa, njegove izobrazbe, njegovih opravil, njegovega narečja (če se táko kaže iz razlike med njegovim govorom in sočasno izobraženo govornico). Vse to ne bo v docela enakem razmerju navzoče v vsakem njegovem tekstu, temveč v razmerju, ki ga določa avtorjev odnos do njegovih bralcev. To moramo dognati iz začetnega splošnega pregleda celotnega spisa in nato v poteku razlage dokončati.

d) Navidezne izjeme od prvega kánona so: 1. uporaba **arhaizmov**, ki ne spadajo v jezikovno področje avtorja in njegovih bralcev; pojavljajo se zaradi prezentiranja preteklosti; 2. **tehnični izrazi** tudi v najpopularnejših vrstah govorov. V tem primeru je óčitno, da avtor ni imel vedno pred očmi celotne svoje publikle. Pravilna določitev tega, katero publiklo je imel avtor pri kakem svojem govoru ali spisu pred očmi, je zato rezultat večine (umetnosti), ker pravilo sámó tega ne more za vsak primer zanesljivo določiti. Tu odloča občutek, razlagalčev smisel.

e) Iz zahteve, da se mora razlagalec ovedeti avtorjevega posebnega jezikovnega področja v nasprotju do drugih organskih delov govornice, je razvidno, da more in celo mora razlagalec avtorja bolje razumeti kot se je lahko sam razumel, ker je pri njem ostalo lahko marsikaj iz njegovega jezikovnega območja nezavedno, česar pa se mora razlagalec jasno ovedeti, zavestno prezentirati.

f) Po pridobljenem splošnem pregledu oz. vpogledu v kak govor ali tekst lahko razlaga nekaj časa poteka brez zastojev, ko se posameznosti povezujejo z zagledano pomensko celoto. Brž ko pa pride na kakem mestu do težav, se pojavi vprašanje, ali je

zanje kriv avtor ali razlagalec. Prvo smemo domnevati le, če je že splošen pregled pokazal avtorjevo nedvomno neskrbnost, nenatančnost, nenadarjenost ali celo zmedenost. Razlagalec lahko zakrivi težave bodisi tako, da spregleda svoje napačno razumevanje kakega mesta med razlago ali s svojim pomanjkljivim znanjem jezika, vsled česar ne najde tekstu ustrezne pomenske rabe kake besede.

g) Ustrezne rabe kake besede v celoti kakega govora ni mogoče z zanesljivostjo dognati iz slovarjev, ker ti nakazujejo le različne možne rabe, agregat le ohlapno povezanih možnih rab kake besede in še to ne z absolutno zanesljivostjo, saj so vse navedbe v slovarjih rezultat prejšnjih razlag. Določitev ustrezne rabe v kakem tekstu je zato rezultat večšine.

h) Pomen kake besede v tekstu ali govoru ne izhaja iz nje same, temveč iz njene besedne okolice. Iz izvornih pomenskih možnosti (danih možnih rab) kake besede izberemo njen pravi pomen v tekstu iz njenih zvez z drugimi besedami. Popolne pomenske enotnosti kake besede nikoli ne moremo najti: v mrtvih jezikih ne, ker nismo pregledali njihovega celotnega razvoja (je tudi nemogoče), v živih jezikih pa tudi ne, ker se še razvijajo.

i) Če naj bo pri dani pomenski enotnosti kake besede možna mnogoterost rab te besede, mora njena enotnost sama že vsebovati mnogoterost. Tu nam pomaga čut za jezik in tudi slovarji kot sekundarni pripomoček.

j) Enako je s formalnim elementom, slovnico.

2. Prenos tega kánona v specialno hermenevtiko.

a) Specialna hermenevtika je le skrajšan postopek obče, zato si na specialnih področjih prav tako lahko pomagamo z občo hermenevtiko. Specialistično skrajšanje gre na škodo znanstvenosti postopka in se lahko izrodi edino le v zbirko observacij.

b) Specialna hermenevtika mora biti torej pravilno konstruirana iz ozira na specialni predmet, glede katerega se samo po sebi določa, kaj je od obče hermenevtike mogoče opustiti (ali spremeniti) in kaj ne.

II. Drugi kánon

3. Pomen vsake besede na kakem danem mestu v govoru ali tekstu je treba določati iz njene povezanosti z obdajajočimi jo besedami.

a) Prvi kánon je izključujoč, drugi navidez določujoč, kar je treba pojasniti.

1. Prehajamo od prvega kánona k drugemu. Vsaka beseda ima v vseh pomenskih možnostih svoje jezikovno področje, zakaj besednega pomena, ki ga v določenem jezikovnem področju ne moremo pričakovati, tudi ne moremo pritegniti v razlago. Prav tako je treba upoštevati, da je vedno celotni govor oz. spis relevantna okolica vsakega posameznega mesta ali besede v njegovi povezanosti.

2. Prav tako prehajamo tudi od drugega kánona k prvemu. Če za določitev pomena kake besede v tekstu ne zadošča neposredna zveza subjekta, predikata in pridevnikov, se moramo zateči k podobnim mestom v tekstu in celo zunaj tega teksta ali pri drugem avtorju, seveda vedno iz istega jezikovnega področja.

b) Razlika med kánonom je torej navidezna, saj se oba izključujeta. V zvezi subjekta in predikata v stavku vsak pridevnik izključuje nekaj načinov besedne rabe in iz totalitete vseh izključitev nastane pomenska določitev besede. Ker zajema ta kánon v svojem širšem obsegu tudi celotno teorijo vzporednih tekstovnih mest, **zaobsegata oba kánona skupaj celotno gramatično razlago.**

c) Pri obeh kánonih gre za določanje materialnega in formalnega govornega elementa, oboje iz neposrednih zvez besed (ali enot teksta) in iz vzporednih mest. Oba sta naravnana k kvalitativno in kvantitativno pravilnemu razumevanju.

III. Določitev formalnega jezikovnega elementa, sintakse

4. Formalni element (sintaksa) se deli na tisti del, ki povezuje stavke, in na tisti del, ki povezuje besede v stavku.

a) Pri tem se je treba vračati na enostavni stavek, zakaj zveza posameznih enostavnih stavkov v sestavljeni stavek in zveza sestavljenih stavkov sta si popolnoma istovetni, medtem ko se zveza posameznih članov istega stavka od tega razlikuje. Kot povsod, imamo tudi v govoru dve vrsti zvez: organske in mehanične, notranjo zlitost in vnanje nizanje. Nasprotje med njima ni ostro, prej obstaja med njima prehod.

b) Organska povezanost besed ali stavkov je lahko čvrstejša ali ohlapnejša, vendar ni treba domnevati, da je kaka zveza popolnoma izgubila pomen. Taka domneva se vsiljuje, če se zdi, da povezano ne sodi skupaj. Taka domneva pa ni docela zanesljiva in gotova.

5. Naloga določite elementa, ki povezuje stavke v govoru oz. tekstu, se rešuje s sodelovanjem občega pomena (namreč iz ozira na idejo oz. pomen celotnega govora).

a) Pri oziranju na občo vsebino govora delujejo določujoče najprej pogloblitve ideje govora, pri opazovanju neposredno povezanih stavkov pa delujejo določujoče stavčni subjekti in predikati, torej materialni element govora.

b) V najbližji okolici kake zveze v govoru deluje določujoče nanjo kombinirani formalni jezikovni element, tako da vodilna beseda v stavku (régimen) določa smisel partikul in narobe.

c) Ozirati se je treba tudi na koordinirane in subordinirane stavčne zveze, o čemer bo govora pozneje.

d) Pri uporabi teh pravil je odločilen razlagalčev pravi smisel za ta razmerja. Kar navsezadnje tu odloča in določa, izhaja vedno iz nepristranskega, mišljenj prostega vnovičnega konstruiranja (po-konstruiranja) kakega govora v razlagi.

6. Pri zvezi subjekta in predikata v stavku je najtežji problem predlog (praepositio) in neposredni odnos odvisnosti.

a) Neposredne zveze med subjektom in predikatom v stavku ne smemo spregledati; tudi njune neposredne razširitve z adjektivi in adverbji (pridevniki in prislovi) se po obliki zgoščajo v enotno celoto z njima. Predlog (praepositio) pa veže nanjo bližja določila glagola. Pomen predloga je določljiv iz subjekta in objekta; odloča materialni element.

7. Subjekt in predikat se določata medsebojno, vendar ne popolnoma.

a) Najnatančnejša medsebojna določitev obeh je fraza, ki ima najožji in najčvrstejši krog kot tehnična fraza. Nasprotna točka je na eni strani kaka domisljica, ko se subjektu pripiše kak nenavaden (redok) predikat, neobičajen za določen krog poslušalcev, na drugi strani pa rek, pri katerem ostaja medsebojni odnos subjekta in predikata sam po sebi nedoločen in ga konkretizira šele vsakokratna raba reka.

8. Subjekt in predikat sta v stavku vsak zase in tudi medsebojno bližje določena s pridevniki.

a) Pridevniki in prislovi nakazujejo neko smer določljivosti subjekta in predikata ter hkrati izključujejo druge možne smeri. Tudi zveze s predlogi so bližja določila glagolov, iz česar vidimo, da so predlogi sestavni del glagolov.

b) Vse naštetu pa še vedno ne zadošča za določitev pomenov, oz. pomenskih zvez. Pozitivno določujoči element v pravem smislu je dan le s splošno vnovično konstrukcijo (po-konstrukcijo) miselnega zaporedja kakega govora oz. teksta v razlagi.

9. Ko skoraj vse, kar najdemo v kakem tekstu, pritegnemo v krog razlage z opisanimi sredstvi, moramo vedeti, da je razlaganje toliko uspešnejše, kolikor bolj je imel razlagalec na vsaki točki razlage, pri razlagi oz. razumevanju vsake posameznosti pred očmi pomensko celoto teksta.

Rezultat opisane razlage podrobnosti spisa je popoln slovar tega spisa.

10. Če na kakem mestu ne zadošča neposredna določitev zveze subjekta in predikata, si moramo pomagati s posredno, s pomočjo identitete in nasprotja.

a) Obema sopripadajo vsa stranska določila obeh. Če tudi v tem primeru še ostaja nejasnost, gre za napako ali pomanjkljivost, vendar ni treba kar zlahka domnevati, da je imel avtor razlaganega govora oz. teksta nedoločne predstave. Pomagati si je treba pri tem s psihološko razlago.

b) Pomensko sorodna mesta (zanje vemo iz občega pregleda teksta) je treba gledati v takem primeru kot pripadajoča temu mestu. Vendar je treba v takem primeru paziti:

1. da ostaja odnos izraza sorodnih mest do pomenske enote celotnega teksta enak, kar je njej bolj zanesljivo pri poglavinah mislih, in

2. da je pri stranskih mislih tak postopek zanesljiv le, če se te bodisi nanašajo na kako zelo določno področje, ali če jih je mogoče konstruirati kot posebno celoto, do katere so potem v enakem odnosu.

11. Nasprotja najdemo v tekstih vsepovsod, vendar najpogosteje v dialektični kompoziciji teksta oz. govora.

12. Pravila iskanja identičnega in nasprotnega v kakem tekstu ali govoru so ista.

a) Nikjer namreč ni mogoča sodba o nasprotujočem brez razmerja do (neke višje) identitete; prav tako spoznamo identično samó v razmerju do nasprotja.

b) Pri ugotavljanju obeh nam gre v enaki meri za gotovost, da bi postavili v razlagi odnos med dvema stavkoma tako, kakor ga je postavil avtor sam.

13. Stavek, v katerem brez prekinitve v poteku govora vlada še isti subjekt ali isti predikat, spada še v neposredno povezanost identične celote.

14. Če spada tisto, kar se po kaki prekinitvi v poteku govora spet vrne, k poglavitni pomenski zvezi teksta oz. govora (glavna misel), in če tisto, kar je povzročilo prekinitve, ne spada k tej pomenski zvezi (stranska misel), tedaj gre najbolj verjetno za identiteto poglavitne misli v povezanosti celote govora.

15. Če je bila v poteku govora prekinjena stranska misel in jo je prekinila poglavitna misel govora, se o njeni identiteti lahko prepričamo samo po meri enakosti njene povezanosti s poglavitno mislijo in po identičnosti tipa nje lastnega miselnega obrata. Če ne zadošča za ta namen spis sam, si pomagamo z drugimi spisi istega avtorja.

16. Kadar nam gre za poglavitno misel kakega govora oz. teksta (za njegovo pomensko celoto), si lahko pomagamo tudi z drugimi spisi istega avtorja, o katerih doženemo, da sestavljajo z razlaganim tekstom celoto, prav tako pa tudi s spisi drugih avtorjev, o katerih smo dognali, da tvorijo celoto kake šole ali enotnega nazora. Pri tem se je treba izogibati površnih analogij.

17. Pri ugotavljanju identitete stranske misli kakega teksta ali govora (točka 15.) je treba upoštevati bolj identiteto posebnega jezikovnega področja in načina pisanja (npr. kake dobe, lokalne skupine, šole ipd.) kot pa osebe in namen spisa.

18. Kolikor bolj se pri iskanju katerih koli zvez ali pomenov v kakem tekstu zanašamo na druge razlagalce, toliko bolj moramo biti zmožni preveriti njihove sodbe.

19. Razlaga vsakega mesta v tekstu izhaja iz prežemanja občega (glavne ideje govora) in posameznega in ga torej ni mogoče pravilno razložiti samo iz občega. Pa tudi obče (glavna ideja govora) ni zadovoljivo izpostavljeno, dokler niso vsa posamezna mesta v govoru prav razložena.

20. Ker pomen (bodisi celote teksta ali posameznega mesta v njem) ni v posameznih elementih samih zase, temveč samo v njihovi povezani skupnosti, so vzporedna mesta v tekstu tista, ki kažejo enako povezano skupnost elementov.

a) Če razgllašamo kako besedo v tekstu za bolj nejasno od drugih, je to vedno samovoljno, zakaj prav tako bi lahko bile nejasne tudi druge besede. Kaka beseda je videti nejasna zaradi pomanjkljivosti v razumevanju predhodnih mest in si jo ojasnimo tako, da odpravimo te pomanjkljivosti.

21. Pri gramatični razlagi je treba vedno paziti na pravilno kvantitativno in kvalitativno razumevanje. To se pravi, da ne začenjamo z izvajanjem kvantitativno in kvalitativno **pravilnega** (po vseh pravilih potekajočega) razumevaločega razlaganja šele na težkih mestih teksta, temveč vedno tudi že pri lahkih, dalje prav tako pri formalnih kakor tudi pri materialnih jezikovnih elementih, pri besedah in pri stavkih.

22. Minimum kvantitativnega imamo pri gostobesednosti v tekstu (abundanca), maksimum pa pri pomenski zgoščenosti v tekstu (emfaza).

a) O gostobesednosti (abundanci) govorimo, če kak del govora ali teksta ničesar ne doprinese k pomenu celote; vendar tega nikoli ne moremo jemati absolutno. O emfazi ali pomenski zgoščenosti govorimo, če je:

1. kaka beseda v tekstu uporabljena v svojem največjem obsegu (vsi njeni možni pomeni), namreč tako kakor navadno ni v rabi, in

2. če so tudi vsi stranski pomeni, ki jih kaka beseda lahko vzbudi, namenoma somišljeni, kar je lahko pomensko neizčrpno, brezkončno. Emfatično je torej tako mesto v tekstu, kjer je pomen maksimalno zgoščen in ki maksimalno doprinese k pomenu celote.

b) Ker sta abundanca in emfaza skrajni točki, ki sta le redko ali nikoli popolnoma dani, se pri razlagi držimo poprečja kot običajnega; kar je pod poprečjem, se bliža abundanci, kar je nad poprečjem pa se bliža emfazi. Poprečje je treba določiti za vsak tekst posebej.

23. Vse bolj ali manj gostobesedno v tekstu ali govoru, ker mora imeti neki razlog, je nastalo bodisi zaradi muzikalnosti (zven, blagozvočnost) govora ali zaradi mehanične atrakcije. Če imamo torej v kakem govoru ali tekstu kaj za gostobesedno, mora biti to dokazljivo z navedbo enega ali drugega razloga, ki smo ju omenili.

a) O mehanični atrakciji lahko govorimo skoraj le v primerih, ko je zveza dveh ali več elementov v govoru postala formula in fraza.

b) Iz muzikaličnih ozirov lahko nastane gostobesednost (abundanca) samo v takih govornih zvrsteh ali rodovih, kjer bolj izstopa ta element (blagozvočnost ipd.), in na takih mestih v kakem tekstu ali govoru, kjer stopa logična stran bolj v ozadje. To zadnje se primeri, ko govorjenemu popolnoma manjka oblika nasprotja.

c) Tako abundirajo lahko deli stavčnega subjekta ali predikata, če sta eden ali drugi razpadla v množstvo elementov. Prav tako lahko abundirajo stranska določila subjekta ali predikata, če jim ne stoji nasproti nikakršno določno nasprotje.

d) K abundanci te vrste lahko štejemo tudi razširjeno tautologijo, saj brez ozira na številnost besed, v katerih je izražena, navadno ne doprinese skoraj nič k pomenu celote govora. Razlikovati moramo zavestno uporabljeno tautologijo od nezavednega zapadanja vanjo.

24. Kar naj bi v tekstu veljalo za emfatično, mora biti spoznavno po posebej poudarjenem mestu in iz drugih naznačb.

a) Nihče ne more namreč nevede preseči navadno mero pomenskosti kake besede ali izraza in hoče to tudi nakazati, ker je emfatična raba kake besede vedno neka okrajšava, vlaganje česa vanjo, kar bi sicer lahko stalo zraven nje (tj. povedano z več drugih besed). Če torej taka okrajšava ni možna zaradi morebitne nejasnosti, ki bi z njo nastala, izbere vsakdo drugo možnost (tj. opis z več besedami).

b) Emfatični del govora ali teksta je kot tak vedno viden le iz razmerja do drugih delov istega govora, ki se prav iz tega razmerja pokažejo kot neemfatični. Torej je to treba pokazati in je pokazljivo le iz sestavljenosti celotnega govora oz. teksta.

25. Načelo, po katerem je treba v kakem govoru ali tekstu poiskati kolikor se le da veliko gostobesednosti in tautologij (abundantnih mest), je prav tako napačno kot nasprotno načelo, po katerem naj bi poiskali po možnosti čim več emfatičnega. Če sprejmemo pri razlagi eno ali drugo načelo, nas to lahko zavaja, zato se je bolje držati običajnega poprečja in paziti na odstopa v eni ali drugi smeri.

26. Mera, po kateri je mogoče domnevati o abundantnem ali emfatičnem elementu v kakem govoru oz. tekstu, ni odvisna le od zvrsti ali rodu tega govora, temveč tudi od stopnje razvitosti predmeta, ki ga obravnava ta govor.

a) Če je predmet kakega govora že prej dovolj obdelan, tedaj pri razlagi tega določnega govora ocenjujemo njegovo abundanco ali emfazo po meri poprečja, ki ga doženemo iz govorov drugih avtorjev o istem predmetu v nekem določenem razdobju.

b) Če je predmet nov in govornica zanj še ni izoblikovana, najdemo pri avtorjih negotovost, da izbrani govorni elementi ne dosegajo smotra (ne opišejo dovolj predmeta). Od tod uvajanje drugih izrazov za isto, kar lahko pelje k kopičenju. To se pozneje ima lahko za gostobesednost oz. tautologijo ali pa za emfazo. Vendar tako gledanje ni pravilno, saj v takih primerih različni izrazi za isto nikakor niso nujno tautologije, prav tako pa jih tudi ni treba imeti že kar za nasprotujoče (ali protislovne). Imeti jih je treba za enoto in iz vseh skupaj razviti ustrezen pomen predmeta.

27. Kvantitativno razumevanje stavkov se zjva nazaj na razumevanje stavčnih elementov in njihovih zvez.

a) Stavki v govoru ali tekstu so v razmerjih med seboj in v razmerju do enotnosti govora.

b) Pri razmerju stavkov do enotnosti govora gre za nasprotje med poglavitnimi in stranskimi mislimi govora. **Poglavitna misel** je vse, kar je v tekstu rečeno zaradi sebe samega (kar se tu izreka), **stranska misel** je vse, kar je rečeno le zaradi pojasnitve drugega (tj. poglavitne misli), čeprav so lahko stranske misli v kakem govoru mnogo obširnejše kot poglavitna misel sama. Poglavitne misli spoznamo po pojmihi, ki se v njih pojavljajo. Ker so stranske misli abundanca in v strogo znanstvenem izvajanju kakega govora nimajo mesta, je treba nasprotje poglavitnih in stranskih misli v govoru presojati prav tako kot nasprotje abundance in emfaze.

c) Pri medsebojnih razmerjih stavkov v govoru gre za nasprotje med koordinacijo in subordinacijo stavkov. Ali so stavki koordinirani ali subordinirani, razvidimo iz partikul in načinov povezanosti, vsebina pa je dopolnjujoča. Bolj ko so v kakem jeziku ali zvrsti govora formule povezovanja stavkov določne, toliko manj nam jih je treba iskati šele iz njihove vsebine in narobe, kolikor jasnejša je zveza, toliko manj imamo opraviti s kako anomalijo rabe formul povezovanja.

d) Pri ohlapnih oblikah govora pa je težje razlikovati poglavitne in stranske misli, ker to nasprotje ni ostro izoblikovano, temveč pri neznatni spremembi materije prehaja eno v drugo. Pomagamo si tako, da iz spoznanja razmerja enega stavka do drugega skušamo spoznati tudi njun odnos do celote.

28. **Sklepna opomba.** Nazadnje obravnavane teme so že nakazovale psihološko oz. psihološko-tehnično razlago. Iz tega ne sledi, da je kršeno pravilo, naj bi tako gramatična kakor tudi psihološka razlaga vsaka zase zadoščala za razlago govorov oz. tekstov. Vendar zahteva gramatična razlaga od razlagalca takó izčrpno in popolno predznanje govornice, ki brez že dokončane razlage ni možno. Ker torej tako predznanje govornice manjka, si je treba pomagati z znanjem govornice, ki so ga v svojih razlagah dognali drugi, vendar lahko razlagalec tudi ta jezikovna dognanja drugih (ki so bili pri svojem delu pred prav tako nalogo) uporablja le s svojim pomanjkljivim znanjem govornice, zato v vsakem takem primeru tehnična oz. psihološka razlaga nujno dopolnjuje gramatično. Prav tako je seveda gramatična razlaga nujno dopolnilo psihološki, če mora razlagalec s svojim začetnim pomanjkljivim poznavanjem avtorja razlaganega govora uporabljati znanja o njem, ki so jih dognali drugi, in si pri tem pomaga z gramatično razlago.

Gramatično interpretacijo lahko na splošno označimo kot večšino **določanja pomena** (tj. pravilnega razumevaločega razlaganja) kakega govora s pomočjo jezika (govornice) iz

govorice same. Gramatična razlaga je objektivna in ima prednost pred psihološko, ker je vse, kar je sploh mogoče domnevati in kar je mogoče najti z razlago, navsezadnje govornica.

(Nadaljevanje in konec v naslednji številki)

© 2010 Pearson Education, Inc. All rights reserved. This publication is protected by copyright. Any unauthorized use or distribution of this work is prohibited. For more information, contact Pearson Education, Inc., 501 Boylston Street, Boston, MA 02116.

Developmental science, cognitive psychology

Ob koncu preteklega leta je Dopisna delavska univerza v Ljubljani izdala knjigo Boruta Šalija *Osnove psihologije*. Knjiga ima 227 strani. Večji del, 121 strani, je po vsebini obča psihologija, sledi krajše poglavje iz razvojne psihologije (10 strani), poglavje iz psihohigijene (14 strani), nekoliko obsežnejše poglavje iz psihologije dela (44 strani), zadnje poglavje pa govori o intervjuju (24 strani). Dodanih je 14 strani vprašanj o predelani tvarini.

Že ta pregled poglavij kaže, da je knjiga po vsebini zelo raznolika, saj zajema več osnovnih disciplin teoretične (čeprav nima posebnega poglavja o socialni psihologiji, pa je veliko tega vključenega v psihologijo dela) in uporabne psihologije (manjka samo šolska psihologija, medtem ko je klinična zreducirana na obrobno mentalno higijeno). Jasno je, da je tako široka problematika na borih 227 straneh nujno prikazana brez podrobnosti, pri čemer so nekatera poglavja, npr. razvojna psihologija, bolj okrnjena od drugih, tako npr. od psihologije dela. Samo zadnje poglavje o intervjuju, ki nekako „štrli“ iz druge, bolj splošne vsebine, je podrobno, ne samo informativno, temveč tudi formativno za bralca. Čeprav to poglavje najmanj ustreza naslovu, pa predstavlja pravecno remek-delo, ki je v njem avtor prikazal svoje odlično poznavanje te tehnike. Z mnogimi praktičnimi primeri obogateno bo uporabno kot priročnik za številne psihologe na praktičnih delovnih mestih. Po mojem mnenju je to poglavje najboljši vir informacij o tehniki intervjuvanja v jugoslovanskih jezikih (čeprav ne najdaljši) in lahko si samo želimo, da bo avtor napisal posebno knjižico o intervjuju.

Če smo na eni strani ugotovili, da so Šalijevi prikazi in formulacije kratke, pa so na drugi strani zelo jedmate, vedno zaševajoče bistvo. To in pa izredna sistematičnost prikazovanja sta najbrž glavni odliki njegove knjige. Zaradi obojega bo knjiga odlično sredstvo za hitro ponavljanje, ožvljanje naučene psihološke tvarine, nenadomestljiv pripomoček v iskanju formulacij, definicij in zanesljivo sredstvo za orientacijo v bogati psihološki problematiki.

Celotna knjiga daje vtis rahle vsebinske neuravnoteženosti zaradi že omenjene raznolikosti, ki poudarja nekatera poglavja bolj kot druga in ki prehaja iz zelo splošnih opisov (npr. teoretična poglavja) v zelo specifične (intervju). Toda neuravnoteženost je najbrž nujna značilnost vseh strokovnih knjig, ker se v njej izraža pisec, ki nekatera poglavja bolj podrobno pozna kot druga, nekatera se mu zdijo tudi bolj zanimiva in mu osebno bolj ustrezajo.

Šalijeva knjiga predstavlja novo delo v našem že dokaj številnem seznamu „drobnih psiholoških knjig s splošno problematiko“ (npr. Rostoharjeva *Obča psihologija*, Pečjakova *Poglavja iz psihologije*, Toličič–Smiljanić *Otroška psihologija*, prevod Tomekovičeve, Zvonarovičeve in Rotove *Splošne psihologije*). Vprašanje je, ali je bila nova taka knjiga potrebna. Res je, da bi Slovenci bolj potrebovali bodisi obsežne knjige bodisi drobne s specifično problematiko (kar pa bo spričo naše majhnosti teže uresničljivo). To pa ne izključuje potrebe po novi krajši splošni knjigi, v kolikor bi se razlikovala od drugih. In Šalijeva se razlikuje, saj daje predvsem pregled, definicije, orientacijo, namenjena pa je predvsem tistim osebam, ki se ukvarjajo z izobraževanjem odraslih. Na drugi strani knjige piše: „birka priročnikov za dopolnilno pedagoško in andragoško izobraževanje je nastala iz potreb po priročnem študijskem gradivu za delavce s področja strokovnega izobraževanja in izobraževanja odraslih, ki si morajo po veljavnih predpisih pridobiti

dopolnilno pedagoško in andragoško izobrazbo. Posamezni priročniki iz te zbirke so po svoji vsebinski zasnovi namenjeni tudi širšemu krogu pedagoških delavcev, ki se morajo pri svojem strokovnem izpopolnjevanju vračati k posameznim temeljnim teoretičnim poglavjem in ob njih dopolniti ali osvežiti svojo strokovno izobrazbo.“
Vid Pečjak

Učenje kot komunikacija. Usvajanje znanj, spretnosti in navad. I. Furlan, DZS, Ljubljana, 1972.

Knjiga zagrebškega profesorja I. Furlana: Učenje kot komunikacija (v prevodu I. Šegula) se po vsebini, ki jo obravnava, uvršča med redko opazno tovrstno branje pri nas. Ne bi mogli reči, da je povsem strokovna razprava, ni pa tudi samo poljudnoznanstveni zapis; še najlaže bi ga uvrstili med solidne visokošolske učbenike za uvod v študij psihologije učenja.

V nadaljnjem tekstu bomo podali grob oris vsebine. Avtor v uvodu govori o komunikaciji in pravi, da je ta tudi učenje samo. Komunikacije ne jemlje le v ožjem pomenu besede kot sporočanje, prenašanje dejstev, ampak jo pojmuje v najširšem pomenu in jo razlaga tudi kot sprejemanje nekoga v skupnost ali v neko delo. Od tu naprej se drži vnaprej postavljene opredelitve in razlaga proces učenja kot komunikacijo v najširšem pomenu besede.

Učenje spada poleg dela in govora med osnovne značilnosti človeške vrste in ima svoj temelj v sposobnostih, ki jih avtor opredeli kot stanje organizma, katero omogoča nek učinek (učinek pa merimo s kriterijem).

V nadaljnjem tekstu prikazuje biologistične poglede na sposobnosti (odnos med filogenetskim in ontogenetskim). Ta pristop dopolnjuje zaradi njegove nepopolnosti še z drugim vidikom, da so namreč človeške sposobnosti tudi rezultat družbeno zgodovinskega razvoja; sposobnosti se tudi pridobivajo v času osvajanja človeške kulture. Pri razlagi o individualnih razlikah v sposobnostih upošteva vlogo dispozicij, okolja (družbe) in samoaktivnosti subjekta. Med kulturne dobrine, ki jih osvaja človek, uvršča avtor znanja, spretnosti in navade. V tem poglavju se tudi dalj časa zadržuje pri merilih za izdelavo učnih načrtov kot tudi pri klasifikaciji vnaprej izdelanih izobrazbenih ciljev, le te pa deli na spoznavno in afektivno področje.

Obsežen del knjige posveča teoretični razlagi procesa učenja. Najprej pregledno obdela pogojne reflekse in asociacije, iz katerih izpelje Skinnerjevo teorijo podkrepljevanja; tej nasproti postavlja teorijo učenja po Gestalt psihologiji. Nazadnje pa se še dalj časa zadrži pri modelu učenja v luči informacijske teorije, ki je ena novejših in deli učni proces v tri dele: oddajnik ali izvor informacij, prenosni kanal in sprejemnik ali zbiralnik informacij. Zaključuje pa, da so vse te teorije precej podobne in zato poskuša podati enotno razlago procesa učenja. Drugi del knjige je bolj aplikativen. V predšolskem obdobju sloni učenje v prvi vrsti na komunikacijah govorne narave in pride branje do veljave šele v šolski dobi. Branje definira kot sprejemanje informacij v pisni obliki in zato potrjuje kot pričakovano pozitivno zvezo med branjem in šolskim uspehom. Učenje v celoti je komunikacijski proces, ki obstaja iz prenašanja znanja, spretnosti in navad. Najučinkovitejši je proces učenja pri obojestranski komunikaciji, ki pa odpade pri množičnem šolstvu in zato posveča celo poglavje problemom individualizacije, ki skuša vpeljati v razred obojestransko komunikacijo. Najbolje rešuje problem dvosmernosti komunikacije pri učenju programirani pouk (skupaj z metodo samoprogramiranja).

Posebej obravnava programirane učbenike in tudi stroje za programirani pouk, katerih osnovni namen je dvig storilnosti v šoli. Učni stroji so torej naprave, ki razmeroma samostojno opravljajo vse tri faze učenja. Pravilen program zagotavlja, da bo učenec osvojil 70 do 80 % gradiva in v kolikor ga ne, je neuspeha kriv program, ne pa učenec.

Posebej tudi razpravlja o motivaciji pri učenju kot pospeševalniku osvajanja informacij. Loči zunanje ali nebistvene metode spodbujanja (prepričevanje, nagrade, tekmovanje, pohvale), katerih slabost pa je v tem, da so časovno ločene od samega učenja, razen tekmovanja.

Notranja ali bistvena metoda spodbujanja učencev k intenzivnejšemu učenju je v tem, da ima pri človeškem učenju primarno vlogo socialna motiviranost in človek ne potrebuje toliko same materialne podkrepitve. Snov zaključuje z razmišljanjem o učencu kot samoupravnem mehanizmu in ne le kot upravljivim mehanizmom. Ob koncu knjige je še seznam literature in indeks pojmov. Med literaturo prevladuje anglosaška in starejša sovjetska.

Iz vsebine razvidimo, da avtor načenja zelo aktualne probleme učenja v najširšem smislu te besede. Če podaja v prvem delu nekatera globalna in tudi teoretična izhodišča o učenju, pa zato v drugem delu obravnava snov, katera pritegne tudi širši krog bralcev. Ta del knjige obsega precej ilustracij posameznih metod, zlasti obsežno je poglavje o programiranem pouku in na račun tega nekako zanemari druge metode individualizacije pouka, katerih osnovni namen je prav tako dvig storilnosti pri učenju. V celoti ne moremo sprejeti vseh postavk, ki zadevajo vzpodbujanje učencev (materialno stimuliranje – štipendije).

V splošnem predstavlja Furlanova knjiga odličen tekst za študente psihologije in pedagogike. Priporočljiva pa je širšemu krogu bralcev, ki se ukvarjajo s problemi učenja in tudi poučevanja ter vsem tistim, ki jih zanimajo problemi sodobne tehnologije izobraževanja in bi bil zanje strogo strokovni tekst pretežak. Posebej priporočljiva pa je tudi vsem psihologom in pedagogom za osvežitev znanja iz študijskih let; nikomur ne bo škodovala.

Ludvik Horvat

V beograjski knjižni zbirki „Mala edicija ideja“ je pred kratkim izšla knjiga s tem naslovom, katere avtor je beograjski psihiater Dušan Kecmanović. Knjiga je prvo tovrstno delo v enem od jugoslovanskih jezikov in odraža radikalen pogled na problem duševnega zdravlja in duševne bolezni. Duševne bolezni ne smemo obravnavati parcialno, kot bolezen možgan, temveč kot odraz totalne človeške situacije v odnosu tako do narave kot do družbe.

Avtor se v temelju naslanja na Marxovo filozofsko antropologijo, hkrati pa vključuje dognanja iz mnogih področij: sociologije, psihologije, psihiatrije, eksistencializma itd., skratka, njegov pristop je interdisciplinaren.

V prvem delu knjige podaja analizo obnašanja in doživljanja poprečnega, v statističnem smislu „normalnega“ človeka. Ker večini ljudi ne uspe uresničiti tega, kar Marx imenuje človekovo generično bistvo in se odraža v nenehnem človekovem naporu po razvoju lastnih potencialov in ustvarjalnosti na eni strani ter po pristni povezanosti z drugimi ljudmi, ki temelji na potrjevanju obojestranske svobode, se začno zatekati v t. i. negativno svobodo. Ta ima najrazličnejše podobe. Ena od njih je beg v privatizacijo, iskanje skritih neobljudenih koticov, ali zapiranje v družinski krog, v lastno hišico. Kaže se v pretiranem poudarjanju lastne individualnosti, ki je v stalni nevarnosti, da se pod pritiskom drugih izniči. Posledica tega je osamljenost, ki počasi privede do nasprotnega procesa. Človek nenadoma začne kazati pretiran emocionalni odnos do vsega, „ljubi“ vse ljudi, ne kot posameznike, temveč abstraktno, ljubi živali, naravo in se skuša nekako mistično združiti z vsem, da bi se otresel lastne individualnosti. Pogosto ga to pripelje do pretirane aktivnosti, ki je na videz podobna produktivnosti, vendar je zanjo značilen nekakšen nemir in potisnjena agresivnost, ki od časa do časa z vso silo izbruhne. Tako človek niha od enega ekstrema do drugega, pri tem pa nikoli ni zares enovito človeško bitje, nikoli ni popolnoma prisoten v tem, kar dela. Ta parcialnost se kaže v prenosu tesnobe in strahu pred smrtjo na posamezne dele telesa, kar vodi v hipohondrijo in pretirano skrb za zunanost. Človek kot totalno bitje je že mrtev, a se temu spoznanju na zavestnem nivoju izogiba in zato vso svojo skrb posveča brezupnim poskusom vsaj na zunaj ohraniti videz življenja in mladosti. Prav isto se dogaja na področju seksualnosti. Človek, ki ni zmožen funkcionirati kot svobodno človeško seksualno bitje, poudarja posamezne aspekte seksualnosti, bodisi genitalne bodisi negenitalne, ter skuša v seksualnosti najti potrdilo, da je še vedno živ.

Poseben poudarek daje avtor interakciji med aberantnim obnašanjem (narkomanija, nonkonformizem) in socialni vlogi, ki jo družba sekundarno nalepi človeku, ki kaže tovrstno vedenje. Tako človek, ki je večkrat posegel po mamilo začne percepirati samega sebe v vlogi narkomana. Ta vloga pa ga nadalje utrjuje, da jemlje mamila. Podobno družba iz nekonformistov, ki kažejo težnje po realizaciji pozitivne svobode, dela upornike in jih prej ali slej prisili iskati negativno svobodo. V osnovi bega v negativno svobodo je anksioznost, tesnoba, ali kot avtor to imenuje, bojazen od strahu. Tudi ta bojazen se parcializira in se naveže na konkretne predmete, kar se kaže v obliki fobij.

Drugi del knjige se ukvarja predvsem z odnosom družbe do duševnega bolnika. Ta odnos ima več značilnosti, med katerimi je najpomembnejša strah pred duševnim bolnikom, ki je popolnoma neosnovan. Raziskave so pokazale, da med duševnimi bolniki ni prav nič več nasilnih dejanj kot med t. i. „normalnimi“. Nasprotno, kot celota so

duševni bolniki najmanj nevarna socialna skupina, saj so povsem nemočni in služijo kot primerna tarča za displacirano agresivnost. Človek, ki ne sprejme samega sebe kot celote z dobrimi in slabimi lastnostmi, potiska lastne patološke tendence in zato toliko bolj agresivno reagira na njihovo prisotnost v drugih ljudeh. Tudi pri duševnem bolniku deluje njegova vloga kot utrjevalec duševne bolezni. Da bi se izognili pogubnim vplivom te vloge, se je izoblikovala nova smer miljejske terapije, kjer duševnemu bolniku dopuščajo svobodo odločanja in kjer lahko izrazi svojo individualnost. V takih okoliščinah se bolnikovo stanje precej popravi in lahko dokaj uspešno deluje, seveda le v takem permisivnem okolju. Ni pa zmožen življenja v represivni družbi in zato doživljenjsko ostaja izven nje. Iz teh ugotovitev je nastala najbolj radikalna smer, antipsihiatrija, katere cilj je dokončna preobrazba družbe v brezrazredno družbo.

Po avtorjevem mnenju je edina značilnost, ki loči duševnega bolnika od zdravega človeka, stopnja njune svobode oziroma nesvobode. V toliko kot človek dopušča, da ga manipulirajo, tretirajo kot objekt, v toliko je nesvoboden. Duševni bolniki niso zmožni ravnati avtonomno in so zato le pasivni odraz pritiskov družbe po eni strani in notranjih impulzov po drugi strani. Zdrav človek pa je tisti, ki je zmožen svobodno razvijati tako sebe kot tudi družbo.

Tanja Lamovec

Ni tako pogosto, če sploh kdaj, da bi na teh straneh brali prikaz tovrstnih knjig, še posebej, če niti niso izšle v kakem od jugoslovanskih jezikov. Pri temu prikazu nas je vodilo predvsem dvoje:

– precejšnje nepoznavanje ali vsaj neuporaba modernih (računalniških) metod obdelave podatkov v slovenski psihologiji²

– to, da gre za knjigo, ki je res dobra.

Še nekaj bi dodal k temu. Velja, da čim bolj zapleteno metodo uporabljamo pri obdelavi naših podatkov, tem bolj se od njih oddaljujemo. Toda to je že staro vprašanje, kaj kdo vidi, ali hoče videti – gozd ali drevesa? Najbrž se ne moremo odreči nobenemu pogledu. Smisel mu bo vedno dalo vprašanje, na katerega iščemo odgovor, tj. nek konkreten problem. Le ta določa metodo. A bodi dovolj o tem. Naj vas najprej v nekaj stavkih seznanimo z avtorjem in nato z njegovo knjigo.

John P. Van de Geer je danes vodja oddelka za teorijo podatkov na univerzi v Leidnu na Nizozemskem ter profesor na oddelku za metode in tehnike njene podfakultete za psihologijo. Čeprav se je najprej ukvarjal s problemi mišljenja oz. reševanja problemov, se je že zelo zgodaj specializiral za uporabo matematičnih metod in tehnik v družboslovnih vedah.

Knjiga, ki jo opisujemo, obsega nekaj nad 290 strani. Razvila se je iz vrste predavanj o multivariatni analizi za študente psihologije na leidenski univerzi. Predhodnik ji je po obsegu skromnejša knjiga v holandščini.

Knjiga je, kot sama pravi, uvodni tekst, torej primerna tudi za poprečnega študenta ali raziskovalca. To seveda ne zmanjšuje njene kvalitete. Vendar nikakor ni enostavna. Usmerjena je v osnovno razumevanje, saj danes, zaradi hitrih računalnikov, lahko zelo enostavno naročimo neko analizo. Toda to tudi odstranjuje naravno oviro pred nesmiselno uporabo izbranega programa, saj ga lahko „uporabi“ tudi kdo, ki o metodi ne ve kaj dosti. Tistim, ki bi želeli kaj več vedeti, je knjiga lahko koristen pripomoček. Ne zahteva kakega posebnega matematičnega predznanja (razen določenega osnovnega poznavanja statistike), saj so v prvem delu knjige (razdeljena je na dva dela) opisana osnovna načela in uporabe matrične algebre. Prikaz je omejen na področja neposredno relevantna za drugi del knjige. Naj omenimo naslove poglavij: pregled matrične algebre, osnovni pojmi matrične algebre, geometrični prikaz matrik, determinante in inverzija matrik, enačbe, diferenciacija matrik, lastni vektorji in lastne vrednosti ter multinomialna distribucija. Vsa poglavja so opremljena z vprašanji oz. nalogami (odgovori na izbrane naloge so podani v dodatku), ki so pogosto zasnovane na kakem psihološkem problemu.

1 John P. Van de Geer: *Introduction to Multivariate Analysis for the Social Sciences*, W. H. Freeman and Comp., San Francisco, 1971

2 V člankih in razpravah slovenskih psihologov, objavljenih po raznih jugoslovanskih in tujih revijah, bomo le izjemno zasledili uporabo kake bolj zapletene metode, kot pa je dvosmerna analiza variance ali rec. multipla regresija. Pri tem pripominjam da imamo v SR Sloveniji že vrsto let precej močne računalniške kapacitete, zadnje leto pa ima RRC celo enega največjih računalnikov v SFRJ. Poleg tega imajo na RRC sedaj že določene pakete programov za uporabo v družbenih vedah, od katerih je enega (ki ga uporablja VŠTK) pripravil znani psiholog in strokovnjak na področju statistike oz. modernih metod za obdelavo podatkov Konstantin Momirovič.

Ko bralec obvlada prvi del knjige, verjetno ne bo imel večjih težav za razumevanje drugega dela, kjer je podan pregled tehnik multivariatne analize. Poudarek je na njihovi medsebojni povezavi oz. podobnosti. Avtor smatra vse te različne tehnike za variacije največ treh osnovnih (faktorske analize, kanonične korelacijske analize in diskriminacijske analize). To je seveda stališče, ki ga ne delijo vsi. Kot pravi sam: „Žalostno je, toda resnično, da obstaja težnja k identifikaciji formalnih metod z njihovimi specifičnimi uporabami . . .“

V prvem poglavju II. dela je ta povezanost in podobnost zelo očitno prikazana. Vse tehnike prikazujejo tudi grafični prikazi. Le-te avtor obilno uporablja v celotnem tekstu in moramo reči, da bralcu včasih precej olajšajo razumevanje vsebine. II. del vsebuje naslednja poglavja: pregled multivariatnih tehnik, enostavna regresija in korelacija, multipla in parcialna korelacija, parcialna korelacijska analiza in analiza poti, faktorska analiza, kanonična korelacijska analiza, različnosti faktorske analize (kjer piše o kanonični faktorski analizi, kanonični diskriminacijski faktorski analizi, alfa faktorski analizi itd.), nerekurzivni linearni modeli, faktorji in strukturne enačbe in diskriminacijska analiza. V dodatku je še podana iterativna rešitev za lastne vrednosti in lastne vektorje.

Vsebine teksta oz. tehnik multivariatne analize ne bi bolj podrobno opisovali, saj to presega namen tega sestavka. Mislimo, da lahko knjigo priporočamo bralcu (opozorili bi ga, na žalost, le na precejšnje število tiskovnih napak), ki bi želel doseči, kot smo že dejali, osnovno razumevanje teh metod. Seveda to ni edina tovrstna knjiga, obstajajo še druge, enako dobre, toda žal ni nobene take v našem jeziku — prevedene ali še boljše take, ki bi bila plod dela domačih avtorjev.

Marko Polič

Theodor W. Adorno: „Žargon pravšnosti“, Cankarjeva založba v Ljubljani, 1972, prevedel in spremno besedo napisal dr. Božidar Debenjak, Zbirka misel in čas.

Prevod Adornove knjige v slovenščino je dogodek prve vrste za naš kulturni in predvsem filozofski ambient, za katerega je značilno izčrpanje miselnih potencialov znotraj antitetičnih možnosti. Nad Evropo leži senca Heideggrovega miselnega sestava, sestava, ki je dal pečat svojemu obdobju, ali bolje povedano, sestava, ki je nastala v svojem obdobju in ki lahko razširja svoj nedvomno sugestivni vpliv tako dolgo, dokler mu daje sama dejanskost priložnost za to. Pričujoča Adornova študija je prodor v to dejanskost in nikakor ne bitka s to senco. In šele v luči te ugotovitve dobi pričujoče Adornovo delo, oziroma študija, svoj pomen, svoj zgodovinsko epohalen pomen: sploh ni spopad s takšnim ali drugačnim načinom mišljenja, ampak spopad z dejanskostjo samo, z dejanskostjo, ki je omogočila to, kar se danes imenuje Heideggrovo mišljenje biti, oziroma mišljenje ontološke difference, ali še bolj kratko, mišljenje difference. Če je Adornova misel mišljenja samo kot konfrontacija z določenim načinom mišljenja, sploh ni mišljena, ampak samo raz-umljena, se pravi sploh ni dojeta, umno zapopadena, ampak raz-umsko diskvalificirana v svojem bistvu: kot raz-umka se dejansko giblje na nivoju raz-uma, se pravi ne-uma, in je kot taka ne-umna. Če pomeni danes Adorno s svojim opusom (ki pa dejansko še ni, in zaradi svoje daljnosežnosti tudi ni mogel doživeti ustreznega ovrednotenja. Naj omenimo samo to, da je izšlo njegovo epohalno delo „Negativna dialektika“ leta 1966, delo, ki je opravilo na področju filozofije isto funkcijo, kot Pablo Picasso s svojim opusom na področju slikarstva) še neraziskano področje evropske filozofske misli, je pričujoči prevod vsekakor znamenje, da pričena odzvanjati Adornovo delo pri nas tudi na področju filozofske teorije (edini, ki so v preteklosti na Slovenskem vsaj približno dojemali Adornovo veličino so bili nekateri slovenski glasbeniki), ki je ostajala ves čas njegov osrednji cilj in poslednji smisel: filozofska teorija, ki pa je, kolikor je resnična, v svojem bistvu praktična. Če bi hoteli na kratko opisati to, kar je Adorno storil za evropsko filozofijo po Marxovem epohalnem preobratu, najbrž ne bi zgrešili bistva, če bi se izrazili takole: Adorno je počistil Avgijev hlev evropske filozofije, vendar ne tako, da bi filozofijo kot filozofijo odpravil, ampak tako, da je vrnil filozofiji njeno najvišjo možnost: da ni samo filozofija.

Ker je očitno, da se Adorna ne da predstaviti v kratki recenziji, pa tudi ne v daljši študiji, ker je jasno, da je Adorno nepredstavljen, kar preprosto pomeni, da se ga ne da raz-umsko opredeliti in servirati na način lahko prebavljive stvari. Ravno zaradi tega dejstva ga sploh ne bomo poskušali predstavljati, poskušali bomo ujeti le nekatere osnovne barve, ki se lomijo skozi prizmo slovenskega prevoda, ki je bil neposreden povod za pričujočo recenzijo. Zakaj poudarek na slovenski? Predvsem zaradi tega, ker je Adorno neprevedljiv, slovenski prevod pa v tej luči sploh ni prevod v običajnem pomenu besede, ampak kreacija: sicer dojetje in sporočanje sporočenega, vendar hkrati stopanje v prazno, stopanje v odprto, negativiteta, spoznanje v mediju novega (tu jezika). Kot tak je drzen in opravlja funkcijo izvirnega sporočanja. Metoda prevajanja se spreveda v metodo nove kreacije: največ, kar prevod sploh lahko doseže. (Vse te ugotovitve so seveda onstran dnevnih prevajalskih alternativ – kot na primer: prevod je kot ženska: če je lepa, ni zvesta, če je zvesta, pa ni lepa . . .)

Govoriti o Adornovi knjigi kot empiričnem dejstvu je odveč, zato je tu njegovo delo samo. Lahko pa spregovorimo nekaj o miselnem kontekstu, znotraj katerega je nastalo. Ker je usoda hotela tako, da je na Slovenskem poznan Adorno predvsem kot glasbeni teoretik, bomo označili njegovo filozofijo z „glasbenim“ izrazom: **Atonalna filozofija** (med prvimi je ta izraz uporabil za Adornovo misel nemški filozof Georg Picht). S tem smo povedali vse in nič. Ali bolje: nič. (Razumejo nas v najboljšem primeru glasbeniki, ki vedo, kaj je pomenilo za evropsko glasbo razbitje tonalnega sistema, tisti, ki so dojeli Picassov nastop na področju slikarstva in tisti, ki poznajo literaturo in Franza Kafko). V Adornovi misli odzvanja tako čisto določena duhovna dejanskost, določena epoha, ki je doživela svoje usodne upodobitve na različnih področjih človeškega udejstvovanja. Horizont Adornovega mišljenja je torej naš čas z vsemi svojimi razglašenimi akordi, ki jih je Adorno tako pretanjeno ujemal v pojmovne oblike kot mislec in v glasbena izrazna sredstva kot glasbenik. Njegova pot je bila pot negativitete, neidentičnega, individualnega, pot izkustva, ki leži onstran danih, vnaprej opredeljenih in opredeljivih možnosti mišljenja. Znotraj takšne zastavitve se je Adornu razkrila kot epohalna možnost evropskega duha možnost preboja skozi samoreflektirano subjektiviteto, se pravi subjektiviteto, ki ve, da je le moment v dejanskosti: da je kot subjektiviteta možna samo skozi posredovanost z objektiviteto. Kritični potencial mišljenja leži v subjektu, pripravljenem, da pade v predmetnost in se prepusti resnici živih stvari samih. Takšno mišljenje ve, da gre resnični filozofiji vedno za tisto, kar ni več filozofija sama. Takšna pot mišljenjskega izkustva je Adorna nujno vodila v umetnost, kjer je resnica vedno na delu kot resnica: v skrajnem primeru kot resnica neke laži. Sestop do resnice skozi medij umetnosti je pri Adornu temeljnega pomena, temu dejstvu primerno pa je Adornova teorija estetike osrednje delo njegovih prizadevanj. Ni naključje, da je ostalo ravno obsežno Adornovo delo „Aesthetische Theorie“ nedokončano: preprosto ni mogel dokončati tega, za kar je menil, da bi naj bilo najvišja upodobitev njegove misli: imanentna odprtost njegove misli je kot taka onemogočala, da bi se delo zlilo v koherenten sistem estetskih naziranj; zvestoba do svoje lastne temeljne naravnosti je onemogočala, da bi se celota razkrila kot nekaj resničnega in koherentnega („Das Ganze ist das Unwahre“) – samo celota kot odprto.

Pričujoče Adornovo delo („Jargon der Eigentlichkeit“, Zur deutschen Ideologie, napisano 1962–1964) je lahko razumljivo in ustrezno zapopadeno samo znotraj tistega Adornovega dela, ki ga je avtor sam imenoval „Work in Progress“ in ki nosi naslov „Negativna dialektika“. Šele razumljena znotraj tega širšega konteksta dobijo Adornova izvajanja in izpeljave vso svojo polnost in težo, ki jim kot osamljenim nedvomno manjka. In kljub temu da zagotavlja avtor, da bi naj Žargon opravljal funkcijo propedeutike za njegovo delo „Negativna dialektika“, se zdi, da je res ravno obratno: da so namreč šele v „Negativni dialektiki“ izdelani tisti temelji, ki omogočajo razmišljanja v Žargonu. Ker smo problematiko iz „Negativne dialektike“ na kratko povzeli in eksplicirali že na nekem drugem mestu, naj se tu posvetimo predvsem konstelaciji, ki jo misli Žargon.

Problem Žargona je problem ideologije, predvsem sodobne nemške ideologije, ki je našla svoje poslednje zatočišče v jeziku: „Sodobna nemška ideologija se varuje dojemljivih naukov, denimo liberalnih, ali celo elitarnih. Zdrknila je v jezik. Sem so jo spravile socialne in antropološke spremembe, ne da bi bila pri tem raztrgana tančica. Da je ta jezik res ideologija, družbeno nujen videz, je moči imanentno odkriti na protislovju med njenim kako in njenim kaj. Žargon v svoji objektivni nemožnosti reagira na mračno se nemožnost jezika samega. Jezik se bodisi zapiše trgu, čenči, vladajočemu prostaštvu. Ali pa se zrine na sodni stol, se omota v talar in potrdi s tem privilegij. Žargon je srečna sinteza in na tem eksplodira.“ (Adorno: „Žargon pravšnjosti“, slov. prevod, str. 166–167). In to dejstvo je predmet Adornovih kritičnih refleksij. Ne gre mu za to, da bi načelno kritiziral tega ali onega filozofa, pač pa da bi izpeljal neresnico določenih

filozofemov in načinov razmišljanj iz neresnice sveta samega, sveta, iz katerega so ti filozofemi rasli ter dobesedno in v prenesenem pomenu črpali iz njega možnosti za svoja razmišljanja. Pojav Žargona ni privatna zadeva kakega Jaspersa, Heidegggra in drugih, pač pa usoda določene epohe, usoda misli, ki se je izgubila v labirintu jezika in tako ni bila več v stanju, da bi reflektirala svoj odnos do družbene dejanskosti: zato ji je v določenem trenutku v celoti podlegla. Umik v jezik je ideologija zato, ker pušča kakršnokoli dejanskost, da eksistira kot taka, ker v svoji načelni volji do nemoči dejansko sankcionira najbrutalnejšo obliko moči, moč kot moč. Volja do nemoči, puščanje biti itd. je ideologija par excellence: To, kar je, je proglašeno za sakrosanktno vrednoto. Volja do nemoči je dejansko volja do nemoči kot take, do obstoječega principa moči. To dejstvo vznemirja Adorna: **ideologija moči se skriva v jezik volje do nemoči**. V tej paradoksnih situaciji se mora žargon seveda sam zlomiti: zlomi se, ko pride do zaostritve odnosa med mislijo in dejanskostjo. „Žargon pravšnjosti hoče tematizirati to paradoksnih situacijo. Očitno pa je tudi to: ideologija volje do nemoči je samo druga plat istega: volje do moči, vendar v prikritih oblikah: nihilizem zapadne evropske metafizike se skriva za ideologem žargona, ali bolj konkretno povedano: v jezik. Nihilizem volje do moči se skriva za kulise jezika in se ponuja kot volja do nemoči. To samoprikrivanje izvirnega nihilizma volje do nemoči je padec nazaj, padec v slabo subjektivnost, v subjektivnost, ki ni sposobna misliti svojega lastnega samoprikrivanja in zato dejansko ne presega principa volje do moči, ampak ji zapada na celi črti.

V svoji konkretnih obliki pomeni Adornova knjiga „Jargon der Eigentlichkeit“ refleksijo te situacije žargona in zadeva znotraj svojih izpeljav nedvomno v živo. Zmotno bi bilo, če bi menili, da gre Adornu za „kritiko“ Heidegggra. Gre mu za dosti manj in hkrati za dosti več: postaviti Heidegggra znotraj tistega dogajanja, ki mu ta filozof dejansko pripada, in eksplicirati dejstvo, da znotraj tega dogajanja ne gre predvsem za Heidegggra, pač pa za usodo določene epohe. In prav to zbujajo pohujšanje, kot pravi Adorno: „... : mesta iz Jaspersa, miselni kompleksi iz Heidegggra se obravnavajo na isti stopnji z jezikovnim obnašanjem, ki bi ga najbrž glave šole ogorčeno odganjale. Tekst Žargona pa vendarle – iz res neizčrpne množice – vsebuje dovolj dokazil, da že onadva sama pišeta na način, kakršnega pri teh malih zaničujeta v potrditev lastne superiornosti. (...) Če se je v ambicioznih zasnutkih nemške filozofije iz druge polovice dvajsetih let usedlo in artikuliralo to, kamor je tedaj vleklo tega objektivnega duha, ki je ostal, kar je bil, in zato še danes govori žargon, pa je šele v kritiki teh zasnutkov treba objektivno določiti neresnico, ki odzvanja iz zlaganosti vulgarnega žargona. Fiziognomika le-tega vodi k temu, kar se razkriva na Heidegggru.“ (Adorno: „Žargon...“, slov. prevod, str. 166)

Konstelacija Žargona nam tako postaja očitna: gre za refleksijo določene zgodovinske dejanskosti, za objektivnega duha in to za premislek tistega procesa objektivnega duha, ki je dal tako usodni pečat Evropi tridesetih let, Evropi in njenemu koncu. Če ga beremo skozi to optiko, nam daje Žargon okusiti resnico obdobja, ki meče svojo senco tudi v naš čas.

Borut Pihler

Samuel J. Hayes (1917-2002) was a prominent American psychologist and cognitive scientist. He is best known for his work on reading comprehension and the development of the concept of "reading fluency".

Hayes' research focused on the cognitive processes involved in reading, particularly the interaction between the reader's knowledge and the text. He proposed the "reading fluency" model, which suggests that skilled readers can read quickly and accurately because they have developed automaticity in the basic skills of reading.

His work has had a significant impact on the field of reading education and has influenced many subsequent studies on reading comprehension.

Abstract: Hayes' Model of Reading Fluency

The model of reading fluency proposed by Hayes (1984) is based on the idea that reading is a complex cognitive process that involves the integration of various skills and knowledge. The model suggests that reading fluency is achieved through the development of automaticity in the basic skills of reading.

The model is based on the following assumptions: (1) Reading is a complex cognitive process that involves the integration of various skills and knowledge. (2) Reading fluency is achieved through the development of automaticity in the basic skills of reading.

(3) The model suggests that reading fluency is achieved through the development of automaticity in the basic skills of reading. (4) The model suggests that reading fluency is achieved through the development of automaticity in the basic skills of reading.

Hayes' model of reading fluency has been widely cited and has influenced many subsequent studies on reading comprehension.

Keywords: reading fluency, automaticity, cognitive processes, reading education.

Abstract: Hayes' Model of Reading Fluency

The model of reading fluency proposed by Hayes (1984) is based on the idea that reading is a complex cognitive process that involves the integration of various skills and knowledge. The model suggests that reading fluency is achieved through the development of automaticity in the basic skills of reading.

The model is based on the following assumptions: (1) Reading is a complex cognitive process that involves the integration of various skills and knowledge. (2) Reading fluency is achieved through the development of automaticity in the basic skills of reading.

(3) The model suggests that reading fluency is achieved through the development of automaticity in the basic skills of reading. (4) The model suggests that reading fluency is achieved through the development of automaticity in the basic skills of reading.

SUBLIMINALNA PERCEPCIJA

Antropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1 – 4, str. 89

Opredeletiv subliminalne percepcije. Pregled raziskav s področja percepcije, verbalnega obnašanja osebnosti in motivacije, v zvezi s subliminalno percepcijo. Razmejitev sorodnih pojmov:

– perceptualna obramba se nanaša na spremembo (znižanje ali zvišanje) praga za emocionaln dražljaje.

– Selektivna pozornost predstavlja nasprotni pol kontinuuma pri sprejemanju informacij.

Prikaz modelov, ki skušajo razložiti subliminalno percepcijo. Teoretske osnove za razlago SP alternativna razlaga odnosa med zavestjo in obnašanjem-fenomenološko reprezentacijo lahko pojmu jemo kot paralelni, relativno avtonomni sistem. Senzorna stimulacija predstavlja kontinuum in k nekateri dražljaji privedejo do zavestne reprezentacije. Na reakcije pa vplivajo tako dražljaji, ki se jil subjekt zaveda, kot tisti, katerih se ne zaveda. Subliminalna percepcija je vezana na stanje nizk vzburjenosti (arousal level). Praktične implikacije subliminalne percepcije.

SUBLIMINAL PERCEPTION

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1–4, p. 89

Definition of subliminal perception. A survey of studies in the field of perception, verbal behaviour, personality, and motivation in relation to subliminal perception. Delimitation of related terms:

– perceptual defense refers to a change (either lowering or raising) of the threshold for emotional stimuli;

– selective attention represents the opposite pole of the continuum in the reception of information.

Presentation of models seeking to explain subliminal perception. Theoretical grounds for the explanation SP: alternative explanation of the relation between consciousness and behaviour – the phenomenological representation may be understood as a parallel and relatively autonomous system. Sensory stimulation represents a continuum and only some of the stimuli lead to a conscious representation. The reactions are influenced both by the stimuli the subject is conscious of and by the stimuli he is not aware of. Subliminal perception is determined by a low arousal level. Practical implications of subliminal perception.

VLOGA SOCIALNEGA DELA

Antropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1–4, str. 161

Socialno delo šole dobiva svojo dokončno strokovno fizionomijo. Pri tem se soočamo z vsebinskimi vprašanji o vlogi socialnega dela v določenih družbenih okvirih.

Leta 1969 je Višja šola za socialne delavce v Ljubljani izvedla obsežno raziskavo z naslovom „Socialni delavci in socialno delo v samoupravni družbi“, nekatere podatke iz te raziskave je avtor uporabil za prikaz narave socialnega dela.

Namesto zaključkov so nakazani osrednji problemi našega socialnega dela.

– Integracija med teorijo in prakso,

– Povečati moramo uporabo tistih metod, s katerimi vplivamo na skupine in skupnosti.

– Za spreminjanje vloge stroke, je poleg znanja potrebno razviti boljše organizacijske koncepte, socialno delo se bo moralo še bolj vključiti v procese razvoja naše družbe.

THE ROLE OF SOCIAL WORK

Anthropos, Ljubljana 1974, Vol. 6, No 1-4, p. 161

The nature of work pursued at School of Social Work is now acquiring its definitive physiognomy. In this process we are encountering substantial questions about the role of social work in given social structures.

In 1969 the School conducted a investigation entitled „Social workers and social work in the self-managing society“; some data established there have been used here in order to outline the nature of social work.

Instead of conclusions we offer the central problems of our social work.

- Integration of theory and practice;
- The use of those methods which are used in influencing groups and communities should be increased;

- In order to modify the role of the discipline it is - in addition to professional knowledge - necessary to develop better organization; social work will have to be increasingly integrated in the developmental processes of our society.

UDK 159.9

By Borut Šali

SISTEM PSIHOPROGNOSTIČNEGA OCENJEVAJA

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 97

Avtor opredeljuje oblike in načine psihoprognoističnega ocenjevanja in opozarja na relativnost posameznih prognoističnih indikatorjev ali kriterijev. Interpretacija prognoistično relevantnih podatkov naj bi bila „celostna“, z upoštevanjem njihovega medsebojnega razmerja ali kontekstualnosti.

Prijučen je seznam 41 psihoterapevtsko - prognoističnih kriterijev, grupiranih glede (a) posameznikovega osebnega stanja in (b) njegove zunanje situacije.

UDC 159.9

By Borut Šali

SYSTEM OF PSYCHOPROGNOSTIC APPRAISAL

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 97

The author defines forms and ways of psychoprognoistic appraisal and calls attention to the relative value of individual prognostic indicators or criteria. An interpretation of prognostically relevant data should be „comprehensive“, it should take into account the relations among the data as well as the general context.

Added is a list of 41 psycho-therapeutic - prognostic criteria, grouped according to (a) the individual's personal state, and (b) his external situation.

UDK 159.9

By Mirjana Ule

IGRA KOT SOCIALNO-PSIHOLOŠKI FENOMEN

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 173

Prispevek najprej govori o odnosu igre in dela, konkretno o možnosti premaganja odtujitve in nesvobode v delu s pomočjo igre, nato še o nekaterih primerih svobodne delovne dejavnosti ljudi, ki pa omogoča in celo zahteva igro, npr. umetniška ustvarjalnost. Razen nekaterih posebnih primerov pa

v sodobno obliko dela ne moremo vključiti igre kot razodtujitveni element. Treba je najprej spremeniti delo samo, razredno selitev dela, da bi se pokazala možnost notranje vezi dela in igre.

Pri tem pa se pokaže, da igra ni nekreтивna dejavnost, ona celo zahteva svojevrstno delavnost. Zato ni degradacija aktivnosti, niti le sprostitvev in zabava.

Nato nekoliko podrobnejše obravnavam tezo o zasnovanosti kulture v igri, ki jo predvsem zastopa Huizinga. Ugotavljam integracijski pomen prvobitnih iger, ki so ljudi iz gole družbenosti spravljale v pristnejšo skupnost igralcev. Na koncu obravnavam še človeško igro kot svobodno simbolično dejavnost ljudi, kar po moje predstavlja njeno psihološko a tudi antropološko bistvo.

Morda je ravno prek osveščanja svoje potrebe po igranju človek razvil svojo „simbolično zavest“ (predvsem govor), saj se tudi otrok razvija ravno prek igre.

UDC 159.9

By Mirjana Ule

THE PLAY AS A SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 173

The article initially discusses the relation between play and work, specifically the possibility of overcoming alienation and lack of freedom in the working process by means of play; next a few instances are mentioned where people are engaged in free activities permitting or even requiring play e.g. artistic creativity. Except in a few special cases, it is not possible to include play in the modern form of work. What has to be changed first is work itself, the class division of labour - in order that possibilities for internal connections between work and play might become apparent. In this context it can be seen that play is not a non-creative activity; play even requires an activity of its own kind. Play is thus not a degradation of the activity and also not just relaxation and entertainment.

Next the thesis, advocated particularly by Huizinga, that culture is rooted in playing is discussed. We have stressed the integrating significance of primival plays which helped to bring people closer together in a community of players. Finally play is discussed in terms of a free, symbolic activity of people - and this in our opinion represents its psychological as well as antropological essence. Possibly it was through the process of becoming aware of one's need for playing that man has developed his „symbolic consciousness“ (notably speech), just as a child develops through playing.

UDK 159.9

Borut Šali in dr. Marjan Pajntar

DUŠEVNE ZNAČILNOSTI GINEKOLOŠKIH RAKAVIH BOLNIC

Antropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 153

Namen raziskave je bil ugotoviti duševne značilnosti ginekoloških rakavih bolnic in s tem prispevati k razrešitvi teoretične dileme o dispozicionalni oziroma reaktivni naravi specifičnega psihosindroma rakavih bolnikov.

Z Rorschachovo tehniko je bilo preizkušenih 20 bolnic z ovarialnim rakom in 20 bolnic z rakom na cerviksu, starih od 25 do 77 let.

Odgovori preizkušenih rakavih bolnic se statistično pomembno razlikujejo od odgovorov normalne populacije. Prevladujejo duševne značilnosti manj zrele in koartirane osebnosti, omejene prilagodljivosti, obrambnega mehanizma potlačevanja in depresivnosti. Rezultat se ujema z izsledki ameriških, angleških in drugih avtorjev. Pokazale so se tudi pomembne razlike med skupinama ovarialnih in cervikalnih rakavih bolnic (zlasti še glede „analnega“ tipa osebnosti, ki je bistveno pogostejši pri bolnicah s cervikalnim rakom).

Rorschachovi psihosindromi preizkušenih ginekoloških rakavih bolnic odkrivajo, poleg nekaterih reaktivnih značilnosti, vrsto specifičnih dispozicionalnih duševnih lastnosti (predvsem „analni“ tip osebnosti, obrambni mehanizem potlačevanja in drugo). To govori v prid teoriji o posebni vlogi duševnih dejavnikov v etiopatogenezi rakavih obolenj.

MENTAL CHARACTERISTICS OF GYNAECOLOGICAL CANCER PATIENTS (WOMEN)

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 153

The purpose of the study was to establish the mental characteristics of gynaecological cancer patients (women) and in this way to contribute towards solving the theoretical dilemma concerning the dispositional and reactive nature of the specific psycho-syndrome of cancer patients.

Using Rorschach's technique, we have tested 20 patients suffering from ovarian cancer and 20 patients suffering from cervical cancer; the patients' age ranged from 25 to 77 years.

The replies of the cancer patients tested are statistically significantly different from the replies of normal population. We found a predominance of mental characteristics typical of less mature personality, limited adaptability, defense mechanism of suppression and depressiveness. This result is in consonance with the findings of American, English, and other authors. We have also found significant differences between the two groups of patients (suffering from ovarian cancer and from cervical cancer), particularly as regards the „anal“ type of personality which is significantly more frequent with patients suffering from cervical cancer.

Rorschach's psycho-syndromes of the gynaecological cancer patients that have been tested reveal, in addition to some reactive characteristics, a series of specific dispositional mental characteristics (especially the „anal“ type of personality, the defense mechanism of suppression, and others). This speaks in favour of the thesis about a special role of mental factors in the etiopatogenesis of cancer diseases.

GRAFOLOGIJA KOT PSIHODIAGNOSTIČNO SREDSTVO

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 103

Namen razprave je, kritično pretestiti **dosedanja prizadevanja**. Najprej poda avtor zgodovinski pregled, kako se je grafologija iz predznanstvenih začetkov počasi (zlasti po zaslugi L. Klagesa) razvila na znanstveno stopnjo in kako jo danes gojijo zlasti v Nemčiji tudi na nekaterih univerzah npr. Freiburg i.Br.). Potem poda kratki vsebinski oris grafologije kot vede o izrazu s prizadevanjem, da bi našli vedno zanesljivejše paralele med potezami pisave in potezami značaja; kajti po tej teoriji naj bi bila poteza pisave nekaka psihofizična krivulja, registrirana na papirju; pri tem pa naj bi njena amplituda, oblika, hitrost, intenzivnost itd. obenem izražala korespondentne lastnosti pisca. Razen likovno psiholoških in psihoanalitičnih razlag gre sodobna grafologija, ki nadaljuje s Klagesovimi podlagami ter jih tudi popravlja, predvsem v smeri statistične in faktorsko analitične obdelave grafičnih in njim ustreznih karakternih znakov. S tem se je sodobna grafologija preusmerila iz prvotne „vede o izrazu“ v psihodiagnostično disciplino, ki si prizadeva, da bi se dvignila iz projektivne tehnike na stopnjo prave psihometrične discipline. Seveda jo čaka na tej poti še težavno in dolgotrajno delo.

GRAPHOLOGY AS A PSYCHODIAGNOSTIC TOOL

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 103

The purpose of the present paper is to **make a critical evaluation** of the endeavours made so far. Initially the author offers a brief historical account; how graphology gradually developed from its pre-scientific beginnings into a scientific discipline (particularly through the work of L. Klages), and how today graphology, particularly in Germany, has become an academic discipline (at the universities in Freiburg, and in Berlin). This account is followed by a concise outline of the subject of graphology as a discipline studying man's expression in order to find increasingly reliable parallels between the features of one's handwriting and one's character; according to this theory the graphical features of the handwriting are a kind of psychophysical curve registered on paper - and the amplitude of the curve, its form, speed, intensity, etc. are taken to be indicative of corresponding

characteristics possessed by the writer. In addition to psychological and psycho-analytical interpretations, modern graphology – continuing and also improving the basis supplied by Klages – deals above all with statistical and factorial-analytical processing of graphic signs and of corresponding character signs. Thus modern graphology has re-oriented itself from the original „discipline studying man's expression“ to a psycho-diagnostic discipline which aims at raising from the projection technique to the level of an actual psychometric discipline. But it is clear that this will require a lot of further hard work.

UDK 159.9

dr. Anton Trstenjak

MISELNE ZADREGE SODOBNE PSIHOLOGIJE

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1–4, str. 11

V zadnjem desetletju, ko se močno razvija „znanost o znanosti“, je tudi psihologija kot znanost postala sama sebi vedno bolj problem, zlasti v vprašanju metode in predmeta. V težnji, da bi bila psihologija „objektivna in neprizadeta“, je postopno izgubila najprej dušo, potem pamet (mind), zavest in končno je prišlo na vrsto še obnašanje samo (behavior), ki je tudi le konstrukt, abstrakt iz osnovnih podatkov, ne pa objektivna realnost sama. Treba bo torej zopet premostiti prepad med behaviorizmom in humano psihologijo. R. Rogers ugotavlja: „I definitely am a scientist. But I am also a person.“ Celó R.H. Waters, eden najvidnejših operacionistov, ugotavlja danes: „The time is come to emancipate ourselves from the radical empiricism of the operationists and the behaviorists.“ S stališča psihodinamike pa skuša Anglež Jones G. Seaborn doseči „spravo med akademsko psihologijo in psihoanalizo“. Njegova kritika je izzivalna. Tudi on zavrača razlikovanje med zasebnimi in javnimi dejstvi kot kriterij za znanstveno spoznanje. Pride pa do general testing principle, ki je v jedru pragmatične naprave. Naslanja se delno na angleške zastopnike (kritike) logičnega pozitivizma (A. J. Ayer, K. S. Popper). V Nemčiji so miselne zadrege sodobne psihologije dobile ideološko kritično smer. K. Holzkamp ob naslonitvi na kritično teorijo frankfurtske šole zavrača neopozitivistično mnenje, po katerem se da resničnost ali zmotnost teorije preizkusiti na izkušnji, in postavlja proti temu kot kriterij družbeno relevantno za prakso. Ugotavlja, da je marksistična ideološka kritika sodobne psihologije prvi korak v tej smeri, ki ji cilj znanosti ni le tehnična relevantna v napovedovanju dogodkov, marveč predvsem družbeno relevantna v osvobajanju in osveščanju človeka, da je subjekt zgodovine. Mlajši so se spravili tudi na Lorenza in Mitscherlicha, ko zavračajo njun princip prirojene agresivnosti. Mlajši levo usmerjeni psihologi pa proti konservativnim naglašajo zlasti potrebo po „celotno družbeni teoriji“ kot pogoju za znanstveno in sistemsko utemeljitev psihologije.

UDC 159.9

By Dr A. Trstenjak

SOME PROBLEMS IN MODERN PSYCHOLOGICAL THOUGHT

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1–4, p. 11

During the last ten years or so when the „science about science“ has been rapidly developing it is also psychology as science that has more and more a problem to itself – particularly as regards its method and its subject. In the general tendency for „objectivity“ and „rigorosity“ psychology has gradually lost the „soul“, then the „mind“, „consciousness“, and finally the „behaviour“ itself has been called in question – since behaviour itself is also a construct, an abstraction from basic data, but not objective reality itself. Hence it will again be necessary to bridge the gap between behaviourism and human psychology. R. Rogers states, „I definitely am a scientist. But I am also a person“. And even R. H. Waters, one of the most prominent operationalists, says today, „The act that psychology studies is a unitary act“. Similar are the words of H. Feigl, one of the philosophical founders of operationalism, „The time is come to emancipate ourselves from the radical empiricism of the operationists and the behaviourists“. The English psychologist Jones G. Seaborn seeks, from the positions of psycho-dynamics, to achieve a „reconciliation between the academic psychology and psycho-analysis“. His criticism is a challenge. He is also one of those rejecting the discrimination between private facts and public facts as a criterion for scientific insight. He arrives at a general testing principle which is in its core pragmatic. In part he draws on the English representatives (critics) of logical positivism (A. J. Ayer, K. S. Popper). In Germany these problems in modern psychological thought have acquired a ideologically critical orientation. Drawing on the critical theory of the Frankfurt school, L. Holzkamp rejects the neo-positivist opinion according to which the truthfulness

or falsehood of a theory can be established through experience and sets up as a criterion social relevance for practice. He finds that the Marxist ideological criticism of contemporary psychology represents the first step in this direction, where the goal of science is no longer technical relevance in predicting events but rather and above all social relevance for achieving freedom and for becoming aware that man is the subject of history. Younger scholars have attacked also Lorenz and Mitscherlich, particularly their principle of innate aggressiveness. On the other hand, younger, left-oriented psychologists emphasize – contrary to their conservative colleagues – the need for a „comprehensive social theory“ as a condition for scientific and systemic grounding of psychology.

UDK 159.9

Nevenka Sadar

HUMANISTIČNA PSIHOLOGIJA

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1–4, str. 43

Humanistična psihologija ni nova psihologija, ampak predstavlja le nov pristop k problemu v zvezi s proučevanjem človeka in k psihologiji na sploh. To ni monolitna smer, njeni predstavniki se med seboj precej razlikujejo v svojih teorijah in uporabljenih metodah. Imajo pa skupen cilj, to je proučevanje vseh tistih bistvenih lastnosti človeka in njegove okolice, ki omogočajo njegovo ustvarjalnost v najširšem pomenu te besede. Pri tem pa se držijo vseh tistih osnovnih načel, ki so nujna za realizacijo tega cilja. Z ocenjevanjem človeka v okviru njegovih lastnih vrednot in norm zanikajo vse do sedaj veljavne „standarde normalnega“ v psihologiji. Izsledki humanistične psihologije so odločilno vplivali predvsem na spremembe v klinični psihologiji in vzgoji.

UDC 159.9

By Nevenka Sadar

HUMANISTIC PSYCHOLOGY

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1–4, p. 43

The humanistic psychology is not a new psychology; it merely represents a new approach to the problems in connection with the study of man and to psychology in general. It is not a uniform trend; its exponents differ considerably in their theories and in methods used. But they have a common aim: to study all those essential properties of man and his environment which make possible man's creativity in the broadest sense of the word. Here they follow all those basic principles which are required for the attainment of this goal. By evaluating man in terms of his own values and norms they deny all the so far valid „standards of the normal“ in psychology. The findings of the humanistic psychology have exerted a decisive influence above all on changes in clinical psychology and in education.

UDK 159.9

dr. Oto Petrovič and dr. N. O'Connor

DISKRIMINACIJSKO UČENJE PRI OTROCIH Z DOWN SINDROMOM

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1–4, str. 143

V raziskavi se lotevamo problema kakšna je uspešnost vizualnega diskriminacijskega učenja otrok z Down sindromom ki so n srednji stopnji mentalne podnormalnosti. V raziskavo smo pritegnili 28 zavodskih otrok z Down sindromom in prav tolikšno število otrok brez znakov tega sindroma. Pare smo izenačili glede na spol, mentalno in življenjsko starost ter kraj bivanja. Uspešnost diskriminacijskega učenja smo ugotavljali z dvema tipoma nalog: zaprtost lika in rotacija lika. Posamezna naloga je obsegala tri like, z različno stopnjo rotiranosti oz. zaprtosti. Vsako nalogo smo trikrat prezentirali. Pri posamezni prezentaciji naloge je bila možna le po ena pravilna rešitev, ki smo jo že vnaprej predvideli. Če je preizkusna oseba uspešno rešila nalogo smo jo pohvalili. Opazovali in beležili smo tudi vedenje preizkusne osebe med preizkušanjem.

Statistična analiza eksperimentalnega gradiva je pokazala, da se skupini ne razlikujeta pomembno med seboj glede števila podanih pravih rešitev medtem ko je v strukturi podanih pravih rešitev med njima statistično pomembna razlika. Eksperimentalna skupina je pomembno večkrat reševala naloge, tako, da je dajala prednost istemu mestu in pri tem bolj zanemarjala položaj lika v ravni in njegovo obliko. Pogosteje se je posluževala modela reševanja: pravilna, nepravilna, nepravilna rešitev. Verjetno je prav zaradi tega pomembno večkrat dosegla le po eno pravilno rešitev. Kontrolna skupina je pri reševanju posameznih nalog pomembno večkrat dosegla po dve in po tri pravilne rešitve in pri tem pomembno večkrat spremenila mesto izbire lika. Pri reševanju nalog se je pogosteje posluževala modela: pravilna, pravilna, pravilna rešitev.

Otroci z Down sindromom so v primerjavi s kontrolno skupino prav tako sposobni formirati set diskriminacijskega učenja. Rezultati naše raziskave ne potrjujejo ugotovitev House in Zeamana, Ellis-ove in Geardeau-jeve pa le deloma. Nekoliko večja variabilnost kontrolne skupine v uspešnosti diskriminacijskega učenja bi bilo mogoče vsaj do neke mere razložiti z njeno etnološko heterogenostjo ter pomembno manjšo ustaljenostjo pozornosti in vztrajnosti.

V bodočih raziskavah diskriminacijskega učenja pri otrocih z Down sindromom, bi kazalo bolj osvetliti vprašanje v kolikšni meri je tovrstna uspešnost povezana z različnimi tipi nalog, oz. učnim gradivom ter kateri dejavniki pospešujejo in kateri zavirajo diskriminacijsko učenje pri tej skupini mentalno podnormalnih otrok.

UDC 159.9

By Dr O. Petrovič and Dr N. O'Connor

DISCRIMINATION LEARNING SET IN CHILDREN WITH DOWN SYNDROM

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 143

The study deals with the problem of how efficient in their visual discriminial learning are children with the Down syndrome. The investigation involved 28 institutional children with Down syndrome and 28 children showing no signs of this syndrome. The pairs were set up so as to be equal as regards sex, mental age, life age, and place of origin. The efficiency of visual discriminial learning was studied on the basis of two types of tasks: the closure and the rotation of a figure. Each tasks consisted of three such figures, with different degrees of closure and rotation respectively. Each task was presented three times. With each presentation only one solution was correct (and this had been determined beforehand). If the child was successful in giving the correct solution received a word of praise. During the testing the behaviour of the children taking the test was observed and put on record.

The statistical analysis of the experiment data has shown that the two groups do not differ significantly in the number of correct solutions achieved but that there is a statistically significant difference in the structure of the correct solutions handed in. Significantly more frequently they were coping with the assignment in such a way that they gave priority to one position, thus neglecting the position of the figure rotation as well as its shape. Also they more frequently resorted to the model of solving in the order of: correct, incorrect, and incorrect solution. This is probably the reason why they significantly more frequently found only one correct solution. In the solving of individual assignments the control groups significantly more frequently found two or three correct solutions, changing in this significantly more frequently the position of the choice of figure. In solving the assignment they more frequently resorted to the model: correct, correct, correct solution.

Compared with the pupils in the control group, the children with the Down syndrome are capable of forming the set of discriminial learning. The results of our study do not agree with the findings of House and Zeaman, and only in part agree with what was found by Ellis and Geardeau. The slightly higher variability in the control group could to a degree be accounted for by the group's etiological heterogeneity and a significantly smaller degree of concentration and perseverance.

In future studies of the discriminial learning in which children suffering from the Down syndrome are engaged it would be appropriate to elucidate the question how the efficiency of learning is related to the various types of assignments or rather to the teaching materials and what are the factors that favourably and what are the factors that unfavourably influence the discriminial learning with mentally subnormal children.

UDK 159.9

Jože Meh

ANALIZA PODTESTA RAZVRŠČANJA SLIK NA WECHSLERJEVEMU TESTU INTELIGENTNOSTI ZA OTROKE

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 139

Statistična analiza podtesta Razvrščanje slik iz Wechslerjevega testa splošne inteligentnosti za otroke je pokazala, da dosegajo preiskuvanci na tem podtestu sistematično nižje rezultate kot na ostalih podtestih testne baterije. Zato ne bi bilo napak, če bi psihologi tega podtesta ne šteli v skupen rezultat preizkušanca na testu inteligentnosti WISC. To namreč WISC dopušča.

Na splošno pa je ta analiza pokazala še enkrat, da norme originalne ameriške standardizacije za populacijo slovenskih otrok niso ustrezne. Nujno je, da bi se končno že odločili za standardizacijo Wechslerjevega testa splošne inteligentnosti za otroke.

UDC 159.9

By Jože Meh

ANALYSIS OF THE SUB-TEST IN CLASSIFYING PICTURES IN WISC

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 139

A statistical analysis of the sub-test in classifying pictures from Wechsler's test of general intelligence for children has shown that the subjects taking this sub-test achieve systematically lower results than results in other sub-tests of the test battery. Hence it would not be amiss if psychologists should exclude the result achieved in this sub-test from the total results achieved by a subject taking WISC test (which is what WISC itself permits).

On the whole, this analysis has once again proved that the norms of the original American standardization are not adequate for the population of Slovene children. It is urgent that we should by now decide on a standardization of Wechsler's test of general intelligence for children.

UDK 159.9

dr. Vid Pečjak

OSEBNOST V POJMOVANJIH VZHODA

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 29

Cprav hinduizem ni enoten sistem, pa je zanj značilna vera v vseobsegajočega, povsod bivajočega Brahmana. V človeku pa je Atman, ki je nosilec duševnosti in fizioloških procesov ter del Brahmana. Z osvoboditvijo se Atman združi z Brahmanom. Hinduizem je razvil različne praktične vežbe takega osvobajanja.

Za budizem je osnovna teza trpljenje (duhkha), ki izvira iz človekovih želja. Pot k osvoboditvi je v tem, da se posameznik odreče vsem željam in in doseže nirvano.

Taoizem je razlikoval vesoljnega Taa in človekov hsin. Glavni princip njegovzga delovanja je spontanost.

Zapadna psihologija se čedalje bolj zanima za vzhodno, posebno za pojmovanje Sama in za praktične tehnike relaksacije (npr. yoga tehnika in zazen). Na drugi strani pa zapadna psihologija prodira na vzhod.

UDC 159.9

By Dr V. Pečjak

PERSONALITY ACCORDING TO EASTERN CONCEPTIONS

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 29

Even if Hinduism is not a uniform system it is characterized by the belief in the all-inclusive, omnipresent Brahman. In individual man there exists atman, which runs mental life and physiological processes and which is a part of Brahman. When Atman has freed itself, it becomes united with Brahman. Hinduism has developed various practical drills aiming at achieving freedom.

Buddhism has as its fundamental thesis man's suffering, dukkha, which is a consequences of man's

wishes. The way to achieve freedom is to renounce all one's wishes and in this way the individual will achieve nirvana.

Taoism distinguishes between the universal Taa and man's hsin. The fundamental principle of its operation is spontaneity.

Western psychology is taking an increasing interest in eastern psychology, especially in the conceptions of Self and in the practical relaxation techniques (e. g. yoga, zazen). On the other hand it is also western psychology which arousing increasing interest in the East.

UDK 616.89

Janek Musek

NOVEJŠI TEORETSKI POGLEDI NA SHIZOFRENIJO

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 71

Avtor navaja sodobna etiološka tolmačenja shizofrenij, med njimi psihodinamične in sociodinamične interpretacije, hipoteze izhajajoče iz teorije učenja, hipoteze kognitivnega deficita, psihofiziološke, biokemične in genetske hipoteze. Sestavek zaključuje diskusija v zvezi s temeljnimi teoretskimi problemi in protislovji, ki opredeljujejo sodobna pojmovanja shizofrenij.

UDC 616.89

By Janek Musek

THE RECENT THEORETICAL APPROACHES TO THE SCHIZOPHRENIA

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 71

The recent etiological explanations of schizophrenia are reviewed including psychodynamic and sociodynamic interpretations, learning theory approaches, the hypotheses of deficitary cognitive development, psychophysiological, biochemical, and genetical hypotheses. Finally, the conclusions are made with respect to the main theoretical problems and contradictions in the modern concept of schizophrenic illness.

UDK 159.9

dr. Vid Pečjak

PRISPEVEK ZA „OLD NEW LOOK“

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 123

Psihologija v XIX. in v začetku XX. stoletja je proučevala percepcije na eni strani v odvisnosti od dražljajev in na drugi v odvisnosti od senzornega sistema organizma. Prelom v tem pojmovanju so začele skustvene teorije percepcije, pred petindvajsetimi leti pa so se pojavile teorije z nazivom „New Look“, ki so pojmovale percepcijo v odvisnosti od dinamičnih faktorjev. „New Look“ se je razvijal v treh fazah: v prvi so proučevali vpliv motivov na percepcijo, v drugi vpliv osebnosti, v tretji socialnih faktorjev.

Krajša študija je skušala odgovoriti na vprašanje, ali se prostorski prag tipa spremeni zaradi asociiranja z elektrošokom. Poskusne osebe so prejele elektrošok na dotik z eno oz. dvema konicama. V končnem testu se je prag v eni od skupin spremenil.

UDC 159.9

By Dr V. Pečjak

A CONTRIBUTION TOWARDS THE „OLD NEW LOOK“

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 123

In the previous century and at the beginning of the present one psychology was studying perceptions either in their dependence on stimuli or in their dependence on the sensory system of the

organism. This conception was radically changed first by the emergence of the experiential theories of perception and then, twenty-five years ago, by the emergence of theories designated as „New Look“ which viewed perception in its dependence on dynamic factors. „New Look“ had three stages of development: in the first stage the influence of motives on perception was studied, in the second the influence of personality, and in the third the influence of social factors.

The present examination aimed at answering the question whether the spatial threshold of the type is changed by association with an electric shock. Persons used in the experiment received an electric shock through touching one point and two points. In the final test the threshold in one of the groups was changed.

UDK 159.9
dr. Vid Pečjak

NOVE TEORIJE MIŠLJENJA

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 49

Teorije mišljenja lahko (tako kot mnoge druge psihološke teorije) razdelimo na S-R, S-O-R, S-M-R in S-H-R teorije. Klasične psihološke teorije, ki so se ukvarjale z mišljenjem, so apercepcionizem, „denkpsychologie“, gestalt psihologija. Behaviorizem je razlagal mišljenje z implicitnimi navadami grla in ust. Mnoge teorije mišljenja izvirajo iz teorij sposobnosti. Posebno smer predstavlja Piagetova psihologija, ki razlaga inteligentno aktivnost kot asimilacijo in akomodacijo, ki ustvarjata ravnotežje med organizmom in okoljem.

Pred kakimi petnajstimi leti se pojavi smer, imenovana psihologija človekovega informacijskega procesa oz. psihologija hevrističnega iskanja. Izvira iz poskusov programiranja računalnikov za reševanje miselnih problemov. Mišljenje poteka kot sekvenca internalnih operacij in ima značaj algoritma, katerega lahko prikažemo na drevesnem grafikonu. Na njem so vozlišča oz. stanja spoznanja. Reševanje problema je prehajanje iz enega stanja spoznanja do drugega, dokler ne pride mislec do zadnjega stanja oz. rešitve.

UDC 159.9
By Dr V. Pečjak

NEW THEORIES OF THINKING

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 49

Like many other psychological theories the theories of thinking can be classified into S-R, S-O-R, S-M-R, and S-H-R theories. The classical psychological theories which studied thinking are aperceptionism, „Denkpsychologie“, and „Gestaltpsychologie“. Behaviorism understood man's thinking in terms of implicit habits of the throat and mouth. Many theories of thinking are based on theories of capabilities. A special trend is represented by Piaget's psychology which seeks to explain the intellectual activity as assimilation and accommodation which create an equilibrium between the organism and the environment.

Some twenty-five years ago there emerged a new trend, the so-called psychology of man's information process, or the psychology of heuristic search. It is based on the experimental work on programming computers to perform mental operations. Thinking is carried on as a sequence of internal operations and has the characteristics of an algorithm representable on a tree graph. The nodes on the tree represent the states in the cognition process. A problem is being solved by passing from one state of cognition to another until the thinker reaches the end state, i.e. the solution.

UDK 340.11
Dr. Anton Žun

PROBLEMATIKA ODNOSA MED FILOZOFIJO PRAVA IN OBČO TEORIJU PRAVA V DELIH NORBERTA BOBBIA

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 181

V tem prispevku smo skušali prikazati problematiko odnosa med filozofijo prava in občo teorijo prava na podlagi konceptov Norberta Bobbia, ki jih je izrazil v svojih uvodoma omenjenih delih. Po nekaterih pripombah, ki se nanašajo na terminus „filozofija prava“, smo v prvem delu prispevka povzeli

avtorjev pregled različnih pojmovanj filozofije prava, v drugem delu pa smo prešli na njegov koncept obče teorije prava in odnosa te teorije do filozofije prava.

Iz celostne avtorjeve misli, ki se nanašajo na omenjeno problematiko, izhajajo te sklepné ugotovitve: 1) obča teorija prava je formalna znanost, vendar njeni koncepti niso niti koncepti a priori niti univerzalni; 2) obča teorija prava ni filozofija ali del filozofije, kar pomeni, da se ne more kakorkoli poistovetiti s filozofijo prava, ker se filozofija in znanost razlikujeta zlasti tudi na osnovi atributov a prioriosti in univerzalnosti; 3) temeljni koncept obče teorije prava je empiričnega izvora, kar pomeni, da se obča teorija prava pomensko ne razlikuje od drugih znanosti; 4) obča teorija prava je torej znanost, kot taka pa proučuje normativni koncept prava.

V okviru občega pojmovanja prava je avtor problematiko odnosa med filozofijo prava in občo teorijo prava v bistvu opredelil z odnosom med vrednostnim in normativnim konceptom prava. Filozofija prava je teorija pravičnosti, se pravi teorija o tej posebni in osrednji vrednosti, ki dominira v sferi juridičnega izkustva. Temeljni koncept, ki ga nudi obča teorija prava, pa je koncept juridične norme. Takšno razlago lahko v načelu sprejmemo, če jo dopolnimo še s tretjim, to je sociološkim konceptom. Mnenja smo, da v obče pojmovanje prava moramo vključiti poleg vrednosti in norme tudi socialno dejstvo oziroma socialni odnos, kar pomeni, da lahko pravo proučujemo le po tridimenzionalni poti (filozofija prava, obča teorija prava, sociologija prava).

UDC 340.11
By Dr A. Zun

PROBLEMS CONCERNING THE RELATION BETWEEN THE PHILOSOPHY OF LAW AND THE GENERAL THEORY OF LAW IN THE WORKS OF NORBERT BOBBO

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 181

The present article brings an outline of the problems concerning the relation between the philosophy of law and the general theory of law on the basis of the concepts formulated by Norbert Bobby in his works mentioned at the beginning of the article. After a few remarks concerning the term „philosophy of law“, the first part of the article brings a summary of Bobby's survey of various conceptions of the philosophy of law; in the second part his own concept of the general theory of law is discussed as well as the relation between this theory and the philosophy of law.

From the author's views related to the problems mentioned we can conclude the following: 1/ the general theory of law is a formal science, but its concepts are neither a-priori nor universal; 2/ the general theory of law is not a philosophy or a part of philosophy, which means that it cannot be equated with the philosophy of law since philosophy and science differ particularly as regards the attributes of a-priori concepts and of universality; 3/ the fundamental concept of the general theory of law is of empirical origin, which means that the general theory of law does not in its meaning differ from other sciences; 4/ the general theory of law is accordingly a science, and as such it studies the normative concept of law.

Within the framework of the general views on law, the problems concerning the relation between the philosophy of law and the general theory of law have been defined by the author essentially in terms of the relation between the value concept and the normative concept of law. The philosophy of law is a theory of justice, that is to say a theory about this specific and central value dominating in the sphere of juridical experience. The basic concept offered by the general theory of law, however, is the concept of the juridical norm. In principle we can accept such an explanation if we complement it with a third concept: with the sociological one. In our opinion it is necessary to include in the general conception of law in addition to the value and the norm also the social fact, or the social dimension, which is to claim that law can be adequately studied only in terms of three dimensions: philosophy of law, general theory of law, sociology of law.

UDK 159.9
Tanja Lamovec

SUBJEKTIVNI ELEMENT V ZNANOSTI

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 25

Ideal popolne objektivnosti v znanosti je iluzija. V psihologijo spoznanje o relativni subjektivnosti le počasi prodira, kar je hkrati paradoksalno in razumljivo. Nepriznavanje subjektivnih elementov v znanosti vodi v scientizem, ki zavira napredek znanosti in še posebno psihologije. Znanost ne odkriva

nekih absolutnih resnic, temveč le posamezne, izolirane aspekte resničnosti. Je predvsem sredstvo za doseganje nekaterih ciljev, tako teoretičnih (povečanje človekovega spoznanja) kot tudi praktičnih. Vprašanje, kaj naj bodo cilji znanosti, oziroma, ali je možen znanstven pristop k proučevanju tega problema. Nakazane možnosti za proučevanje vrednot po eni strani s pomočjo formalne logike, ter, po drugi strani, psihološko, s proučevanjem motivacije relativno zdravih oseb. Stičnost z Marxovim pojmovanjem človeka. Značilnosti novega pojmovanja znanosti.

UDC 159.9

By Tanja Lamovec

THE SUBJECTIVE ELEMENT IN SCIENCE

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 25

The ideal of complete objectiveness in science is an illusion. The understanding concerning relative subjectiveness is only slowly penetrating into psychology - which is both paradoxical and understandable. The rejecting of subjective elements in science leads to scientism which impedes the progress of science, in particular of psychology. Science does not discover some absolute truths; what it does discover are but individual, isolated aspects of reality. It is above all a tool for the achievement of certain goals, both theoretical (increase of man's knowledge) and practical. The question what are to be the goals of science, or rather whether a scientific approach to this problem is possible. Indications of possibilities to study values on the one hand with the help of formal logic and on the other to study them psychologically - by studying the motivation of relatively healthy persons. Points of contact with Marx's conception of man. Characteristics of the new conception of science.

UDC 159.9

Ludvik Horvat

MULTIPLIKATIVNE KLASIFIKACIJE (MATRICE)

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1-4, str. 131

Poročilo prikazuje nekatere specifične eksperimente z multiplikativnimi maticami pri predšolskem otroku. V eksperimentu smo uporabili matrice, kot jih je že rabil J. Piaget, le da smo izdelali nekoliko spremenjeni postopek, ko smo fiksirali matrico in možne odgovore na neko podlago.

Rezultati eksperimenta so pokazali, da otroci v starostnem intervalu 6 do 7 let že opuščajo figuralne kolekcije in prehajajo na nivo operativnih struktur. Vendar s to metodo še niso povsem uspešni in zato pogosto izbirajo identične elemente, kot so že v matrici. Rezultati s tremi kvalitetaми niso nič boljši, kot z dvema kvalitetaми v maticah, ker otrok težje misli na 3 kvalitete, kot pa jih sočasno zaznava. Če bi otrok reševal po metodi figuralnih kolekcij bi bil rezultat pri maticah s tremi kvalitetaми višji, ker tretja kvaliteta poveča figuralno simetrijo matrice. Če bi pa otrok že bil povsem uspešen s pomočjo operativnih struktur, bi bil tudi višji rezultat na maticah s tremi kvalitetaми (vsaka pravilna kvaliteta šteje 1 točko).

Zaključimo lahko, da interval med 6. in 7. letom starosti predstavlja v mišljenju otroka relativno „praznino“, ker že izginjajo figuralne strukture (intuitivni način mišljenja), se pa šele tvorijo operativne strukture. Šele po 7 letu se pojavijo prve operacije na konkretnem planu (konkretno logično mišljenje).

UDC 159.9

By Ludvik Horvat

MULTIPLICATIVE CLASSIFICATIONS (MATRIXES)

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1-4, p. 131

The present paper reports the results of some specific experiments conducted with the pre-school child by means of multiplicative matrixes. The matrixes used were those used already by J. Piaget - except that the procedure was slightly changes as the matrix and the possible answers had been fixed onto some supporting basis.

The results have shown that at the age between 6 and 7 years children are already giving up figural collections and are passing over to the level of operational structures. In this, however - there are not

as yet wholly successful and therefore they frequently select identical elements contained already in the matrix. The results involving three different qualities are not higher than those involving two qualities only – as the child finds it harder to concentrate on three qualities than to perceive them simultaneously. If the child was adopting in the solving process the method of figural collections, the results involving three qualities would be higher, since the third quality increases the figural symmetry of the matrix. If, on the other hand, the child was wholly successful in using operational structures, the results in matrixes involving three qualities would again be higher (each correct quality counts one point).

The conclusion suggesting itself is that the interval between the sixth and the seventh year of age represents in the thinking of the child a relative „emptiness“, as the figural structures (intuitive way of thinking) are already disappearing but the operational structures are only being created. After the seventh year of age only the first operations on the concrete plane (concrete logical thinking) come up.

UDK 159.9

dr. Oto Petrovič

VELJAVNOST PSIHOLOŠKE PREIZKUŠNJE „RISANJE MOŽA“ P. GOODENOUGH PRI MENTALNO PODNORMALNIH OTROCIH.

Anthropos, Ljubljana 1974, let. 6, št. 1–4, str. 149

Naša raziskava želi osvetliti vprašanje veljavnosti RM glede na WISC pri otrocih na lažji stopnji mentalne podnormalnosti in otrocih, ki so mentalno na ravni mejnih primerov. V raziskavo smo pritegnili 410 preizkusnih oseb. Vsakega otroka je strokovna komisija individualno in teamsko diagnostično obdelala. Psihološki pregled je obsegal kombinirane anamnestične podatke, diagnostični intervju, preizkus z RM in WISC-om ter opazovanje vedenja med pregledom. Na osnovi rezultatov diagnostične obdelave smo preizkusne osebe razvrstili v kategorije glede na njihov mentalni nivo ter glede na njihovo morebitno dodatno metonost.

Statistična analiza podatkov je pokazala, da so korelacije med rezultati RM in rezultati na celotni, besedni in nebesedni lestvici WISC ter pri posameznih mentalnih kategorijah statistično pomembne. Opažamo tendenco, da se rezultati RM tem bolj skladajo z celotnimi in besednimi rezultati WISC čim nižja je mentalna raven preizkusnih oseb. Vidimo pa, da je korelacija med RM in nebesedno lestvico WISC višja v primerjavi s korelacijo med RM in besedno lestvico WISC. Analiza rezultatov glede na dodatno motenost preizkusnih oseb nam ne dovoljuje nikakršnih utemeljenih sklepov.

Kaže, da tako z RM kot tudi z WISC-om v dokajšnji meri preizkušamo iste dejavnike. Večja povezanost RM z nebesedno lestvico WISC bi se deloma dala pojasniti s tem, da obe preizkušnji sodita v neverbalne psihološke preizkušnje. Razen tega pa je tudi znano, da imajo mentalno podnormalne osebe bolj razvite nebesedne mentalne sposobnosti od besednih (to velja bolj za lažjo stopnjo mentalne podnormalnosti kot pa za mejne primere). Domnevamo, da lahko dodatna motenost v določeni meri vpliva na rezultate preizkušnje.

Menimo pa, da kljub dokajšnji konstrukcijski veljavnosti, RM ne more enakovredno nadomestiti preizkušnje tipa WISC.

UDC 159.9

By Dr O. Petrovič

CONSTRUCT VALIDITY OF GOODENOUGH „DRAW A MAN“ TEST IN MENTALLY SUB-NORMAL CHILDREN

Anthropos, Ljubljana 1974, vol. 6, No 1–4, p. 149

Our study is intended to elucidate the question of the validity of DMT as regards WISC with children who are mentally either at a mild grade of subnormality and at the level of border cases. The investigation involved 410 subjects. Each child was individually and in the team manner diagnostically classified by a team of experts. The psychological examination consisted of establishing the combined anamnestic data, a diagnostic interview, DMT and WISC tests, and observing of the behaviour during the examination. On the basis of this all the children were classified into categories based on the children level of mental ability and on possible additional behaviour disorder.

A statistical analysis of the data has shown that the correlations between the results of RM and the results in the full, verbal and non-verbal WISC scale and the individual mental categories are statistically significant. We have noticed a tendency for the DMT results to be progressively more in

agreement with the full and the verbal results of WISC when the level of the mental ability of subject was progressively lower. But we have found that the correlation between the RM and the nonverbal WISC scale is higher than that between the DMT and the verbal scale of WISC. The analysis of the results with regard to additional behavioural disorder of test persons does not permit us any well-grounded conclusions.

It seems that both with DMT and with WISC more or less the same factors are being tested. The higher correlation between DMT and the non-verbal WISC scale may to a degree be explained on the ground that both tests belong to non-verbal psychological tests. Besides it is an established fact that mentally subnormal subjects have their non-verbal mental abilities better developed than verbal ones (this is more true of those on a mild level of subnormality than of border cases). We assume that additional behavioural disorder may to a degree influence the test results.

We believe that in spite of a considerable degree of constructional validity DMT cannot be used as an adequate substitute for tests of the WISC type.

UDK 301.17

Dr. Zdravko Mlinar

RAZVOJ TERITORIALNO DRUŽBENIH SISTEMOV: GIBLJIVOST IN SVOBODA V PROSTORU IN ČASU

Anthropos, Ljubljana, 1974, let. 6, št. 1-4, str. 191

Z razvojem prometa in komunikacij se zmanjšuje časovno-stroškovna distanca med prebivalci in determinacijska oz. prediktivna vloga lokacije v fizičnem prostoru. S tem prihaja nujno tudi do določenih družbenih – strukturnih – sprememb, do sprememb v obnašanju in v stališčih oz. vrednotah posameznikov.

Glede na to kolikšnemu deležu prebivalstva ali katerim družbenim razredom so dostopne tehnološke inovacije, le-te bodisi povečujejo ali zmanjšujejo družbeno neenakost v okviru določene teritorialne enote. Z večjo prostorsko mobilnostjo posameznikov se spreminjajo tudi njihovi medsebojni odnosi. Že sama možnost spremembe lokacije v prostoru zmanjšuje hierarhično podrejenost posameznika v danem okolju in povečuje učinkovitost (čeprav eventualno zmanjšuje pripravljenost za) nastopanja). Razširjanje prostorskih okvirov družbenega dogajanja in mobilnosti v prostoru predstavlja vsaj enega od razlogov, ki izpodkopavajo patriarhalni družbeni red, hierarhične odnose in parohialno vrednostno usmerjenost. Večja prostorska mobilnost povečuje razpon alternativ, zmanjšuje intenziteto sankcij in povečuje možnosti uveljavljanja inovacij.

UDC 301.17

By dr Zdravko Mlinar

DEVELOPMENT OF TERRITORIAL SOCIAL SYSTEMS: MOBILITY AND FREEDOM IN SPACE AND TIME

Anthropos, Ljubljana, 1974, Vol. 6, No 1-4, p. 191

With the development of transportation and communication technology, the time-cost distance among the inhabitants and the explanatory or predictive power of location in physical space tends to decrease. This necessarily leads to certain socio-structural changes, to changes in the behaviour and in attitudes (values) of individuals.

Technological innovations may either increase or a decrease social (in)equality depending on the proportion of the population or social classes to which they are accessible. With higher mobility of individuals in space their interrelationships are changing as well. The sheer possibility of change of location in space diminishes hierarchical subordination of the individual in a given environment and increases the efficiency of (although it may at the same time decrease the readiness for) involvement. The expansion of the spatial framework of social life and mobility in space represents one of the causes which undermine the patriarchal social order, hierarchical relationships and parochial value orientation. Higher spatial mobility is increasing the range of alternatives, decreasing the intensity of sanctions and facilitating the introduction of innovations.

Časopis za sodelovanje humanističnih ved,
za psihologijo in filozofijo